

blaumachen

5

η εποχή των ταραχών

καλοκαίρι 2011

BlauMachen 5

07 editorial

13 Η μεταβατική περίοδος της κρίσης:
Η εποχή των ταραχών

47 Η παραγωγή και αναπαραγωγή του
κεφαλαίου: η αντίφαση που ορίζει λογικά
και ιστορικά το κεφάλαιο

83 Ξεκίνησε η εποχή των ταραχών...

89 Πολύ κακό για το τίποτα;
(Theorie Communiste)

131 Σχετικά με το κείμενο «Δεκέμβρης 2008:
μια προσπάθεια να ανιχνεύσουμε τη
δύναμη και τα όρια του αγώνα μας»
(Internationalist Perspective)

147 (Sic) Editorial

153 (Sic) Η τωρινή στιγμή (Roland Simon)

223 (Sic) Πώς μπορεί κανείς ακόμα να
θέτει αιτήματα όταν κανένα αίτημα
δεν μπορεί να ικανοποιηθεί. Σχετικά
με τους απέλπιδες αγώνες στη Γαλλία.
(Jeanne Neton & Peter Astrom)

Η επανάσταση και ο κομμουνισμός σήμερα παράγονται μέσα στους αγώνες του προλεταριάτου ως αναγκαία ρήξη με το περιεχόμενο τους και όχι ως στρατηγική που έχει οριστεί από πριν (ο κομμουνισμός δεν είναι μια κατάσταση πραγμάτων που πρέπει να εγκαθιδρυθεί, ένα ιδεώδες που σ' αυτό πρέπει να προσαρμοστεί η πραγματικότητα). Η πλήρης διάλυση της εργατικής ταυτότητας, η αναδιάρθρωση της ταξικής πάλης, μετασχημάτισε το περιεχόμενο του κομμουνισμού: Από επιβεβαίωση της μίας τάξης του κεφαλαίου, που ήταν το περιεχόμενο της επανάστασης μέχρι το τέλος της κεϋνσιανής περιόδου, σε άμεση καταστροφή και των δύο τάξεων, συνεπώς, της καπιταλιστικής κοινωνίας. Η δράση του προλεταριάτου σήμερα βρίσκει το καθολικό της όριο στον ίδιο της το χαρακτήρα ως ταξική δράση. Ταυτόχρονα, σ' αυτόν τον ορισμό παράγεται η δυναμική ως εσωτερική απόσταση (με τη μορφή ποικίλων πρακτικών δραστηριοτήτων) μέσα στους ταξικούς αγώνες, μέσα στο όριο της ταξικής δράσης. Η δυναμική αυτή δεν μπορεί να ολοκληρωθεί ποτέ θετικά, δεν μπορεί να οδηγήσει στην επικράτηση της εργατικής τάξης, δεν παράγει την επανάσταση ως μετεξέλιξη της εργατικής τάξης σε επαναστατική κοινωνία. Η δυναμική αυτή φέρνει συνεχώς την εργατική τάξη ως τέτοια σε αντίφαση με τον εαυτό της. Η παραγωγή πρακτικών ως εσωτερικής απόστασης στην πορεία της ταξικής δράσης του προλεταριάτου βασίζεται στον ασυστημικό χαρακτήρα της διεκδίκησης εντός της αναπαραγωγής του αναδιαρθρωμένου καπιταλισμού, καθώς η επίθεση στο μισθό έχει γίνει δομικό στοιχείο αυτής της αναπαραγωγής, η κρίση αναπαραγωγής του προλεταριάτου γίνεται δομικό στοιχείο της περιόδου.

Η θεωρητική παραγωγή των σύγχρονων αγώνων είναι η σημερινή κομμουνιστική θεωρία. Η προοπτική της κομμουνιστικοποίησης ως θεωρία της επανάστασης δεν επιδιώκει να διηγηθεί τους τρέχοντες προλεταριακούς αγώνες, σταθμίζοντάς τους απέναντι σε ένα δοσμένο επαναστατικό δόγμα. Δεν είναι δόγμα, πρόγραμμα ή συνταγή, άρα δεν είναι μέτρο της «ριζοσπαστικότητας» των αγώνων. Δεν αντιλαμβάνεται τον εαυτό της ως εξωτερικό προς τους αγώνες, αποδίδοντάς του το ρόλο του εργαλείου παρέμβασης σ' αυτούς. Δεν είναι εργαλείο. Είναι μια σχηματοποίηση της άμεσης εμπειρίας των προλετάρων, αλλά δεν είναι η άμεση συνείδηση αυτής της εμπειρίας, είναι αφαίρεση και κριτική της. Η θεωρία της κομμουνιστικοποίησης παίρνει θέση, αποσαφηνίζοντας τις αντιφάσεις και τα όρια της ταξικής πάλης, όρια σε σχέση με την παραγωγή της επανάστασης ως κομμουνιστικοποίησης. Είναι η παραγωγή της εσωτερικής απόστασης εντός των αγώνων ως θεωρητική παραγωγή.

Η θεωρητικοποίηση από τη σκοπιά της κομμουνιστικοποίησης δεν απαντά στο ερώτημα 'τί να κάνουμε', θεωρεί ότι αυτό το ζήτημα δεν είναι το ζήτημα της επανάστασης. Το ζήτημα της παρέμβασης μετατρέπει αυτό που κάνουμε μέσα στον ένα ή τον άλλο αγώνα (ή αυτό που δεν μπορούμε να κάνουμε), δηλαδή πρακτικές πάντοτε συγκεκριμένες, σε μια αφαίρεση της Πρακτικής. Αυτό αντιστοιχεί σε συγκεκριμένες στάσεις: την «επιλογή» συμμετοχής σε έναν αγώνα ή όχι, το «εμείς» και η «κοινωνία», το ζήτημα της τακτικής, της στρατηγικής και η επανάσταση σαν σκοπός προς επίτευξη, οι επιλογές του ατόμου σαν αφετηρία. Ο ακτιβισμός είναι το διαρκές 'τί να κάνουμε' της εποχής όπου όλα όσα συνέθεταν την εργατική ταυτότητα και παρήγαγαν την επανάσταση ως επιβεβαίωση της τάξης εξαφανίστηκαν.

Έτσι σκιαγραφείται η προβληματική που διατρέχει αυτή την έκδοση. Το πρώτο κείμενο αυτού του τεύχους *'Η μεταβατική περίοδος της κρίσης: η εποχή των ταραχών'* εξετάζει την παρούσα συγκυρία. Θέλει να ρίξει φως στην εξέλιξη της παγκόσμιας κρίσης αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης και στην επιχείρηση της αστικής τάξης να αποκαταστήσει το ποσοστό κερδοφορίας, που εμπεδώνει και επιταχύνει όλες τις ορίζουσες τάσεις του αναδιαρθρωμένου καπιταλισμού (χρηματοπιστικοποίηση, ενίσχυση των ανταγωνισμών ανάμεσα σε γεωγραφικά καθορισμένες περιφέρειες συσσώρευσης του παγκόσμιου κεφαλαίου, επίθεση στο μισθό, απονομιμοποίηση της διεκδίκησης του μισθού, επισφαλειοποίηση, παραγωγή ενός δομικά πλεονάζοντος προλεταριάτου) και τις αντιφάσεις τους. Η έκρηξη αυτών των αντιφάσεων σ' αυτή τη μεταβατική περίοδο εντός του αναδιαρθρωμένου καπιταλισμού είναι η απτή πραγματικότητα των προλεταριακών αγώνων που ξεσπάνε αποσπασματικά και χαοτικά σε όλο τον πλανήτη, από το Ουισκόνσιν και τη Μαδρίτη μέχρι τη Δαμασκό και τη Ντάκα. Το δεύτερο μέρος του κειμένου εστιάζει στον θεωρητικό απολογισμό των σημαντικότερων εκφράσεών τους -με την έννοια ότι στη δυναμική τους συμπυκνώνουν καθαρότερα τις αντιφάσεις της παρούσας συγκυρίας- το κίνημα ενάντια στη μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος στη Γαλλία και τις εξεγέρσεις στη Βόρεια Αφρική και τη Μέση Ανατολή.

Το επόμενο κείμενο, *'Η παραγωγή και αναπαραγωγή του κεφαλαίου: η αντίφαση που ορίζει λογικά και ιστορικά το κεφάλαιο'*, αποτελεί προσπάθεια θεωρητικής ερμηνείας της σύγχρονης κρίσης και της ιστορικής της σημασίας. Στόχος του κειμένου είναι η θεωρητική αποσαφήνιση του μηχανισμού παραγωγής της κρίσης αναπαραγωγής της καπιταλιστι-

κής σχέσης -μέσα από μια επιστροφή στο έργο του Μαξ- στην ιστορική της πραγματικότητα. Το κείμενο προχωράει για αρκετές σελίδες σε λογικό επίπεδο, ανασυνθέτοντας τις διακριτές μορφές και κατηγορίες που αποτελούν την ολότητα της αντίφασης της εκμετάλλευσης, για να καταλήξει στο ιστορικό επίπεδο της ανάλυσης της σημερινής συγκυρίας και του περιεχομένου της επανάστασης που αυτή παράγει. Το κείμενο αποτελεί συγκεκριμένη τοποθέτηση, εντός της εσωτερικής σύγκρουσης που διεξάγεται μέσα στο προλεταριακό κίνημα, σχετικά με το κομβικό ζήτημα: πώς η κρίση της σχέσης κεφάλαιο θέτει σε αμφισβήτηση το ρόλο του προλεταριάτου ως τάξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Από την απάντηση που δίνεται προκύπτει το γιατί δεν θεωρούμε ότι ο κομμουνισμός σήμερα μπορεί να είναι ο θρίαμβος ή η «χειραφέτηση» της εργατικής τάξης, αλλά η καταστροφή της ως τέτοιας.

Ακολουθεί η θεωρητική αντιπαράθεση ανάμεσα στο *Blaumachen* και την *Internationalist Perspective* (IP) που εκτυλίχθηκε το φθινόπωρο του 2010, με αφορμή τη σύντομη κριτική των Sander και MacIntosh (IP) στο κείμενο 'Δεκέμβρης 2008: μια προσπάθεια να ανιχνεύσουμε τη δύναμη και τα όρια του αγώνα μας' που δημοσιεύτηκε στο *Blaumachen* #3. Η συζήτηση περιλαμβάνει θέματα όπως η ταξική συνείδηση και η ενότητα της τάξης, η αντίφαση μεταξύ των τάξεων, η αυτοοργάνωση, η περιοδολόγηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και τελικά ο ίδιος ο ορισμός της επανάστασης και του κομμουνισμού. Με αφορμή την παρούσα έκδοση στα ελληνικά έχουν γίνει λίγες αλλαγές και προσθήκες στο δικό μας κείμενο-απάντηση σε σχέση με την αρχική αγγλική του έκδοση τον Νοέμβριο του 2010.

Στη συνέχεια περιλαμβάνεται η ελληνική μετάφραση του κειμένου 'Πολύ κακό για το τίποτα'. Το κείμενο γράφτηκε από την *Thorie Communiste* (TC) ως κριτική στο κείμενο των *Gilles Dauvi και Karl Nisic* 'Προλεταριάτο και εργασία: μια ιστορία αγάπης;', το οποίο γράφτηκε το 2002 και στα ελληνικά κυκλοφόρησε το 2005 στο 11^ο τεύχος του περιοδικού *τα Παιδιά της Γαλαρίας*. Το κείμενο της TC διαπερνάει σημαντικό μέρος της ιστορίας του εργατικού κινήματος, αναπτύσσει τη θεωρία του «προγραμματισμού», εξετάζει το ζήτημα της σχέσης της ταξικής πάλης με τον κύκλο συσσώρευσης, κάνει κριτική στον «επαναστατικό» ανθρωπισμό (που κάποτε ήταν όντως επαναστατικός), αντιμετωπίζει κριτικά την «αντι-εργασία», και επιβεβαιώνει την ταξική πάλη ως αντίφαση μεταξύ των τάξεων εντός της σχέσης εκμετάλλευσης και την επανάσταση ως ιστορική παραγωγή αυτής της αντίφασης, αναπτύσσοντας έτσι την πολύ

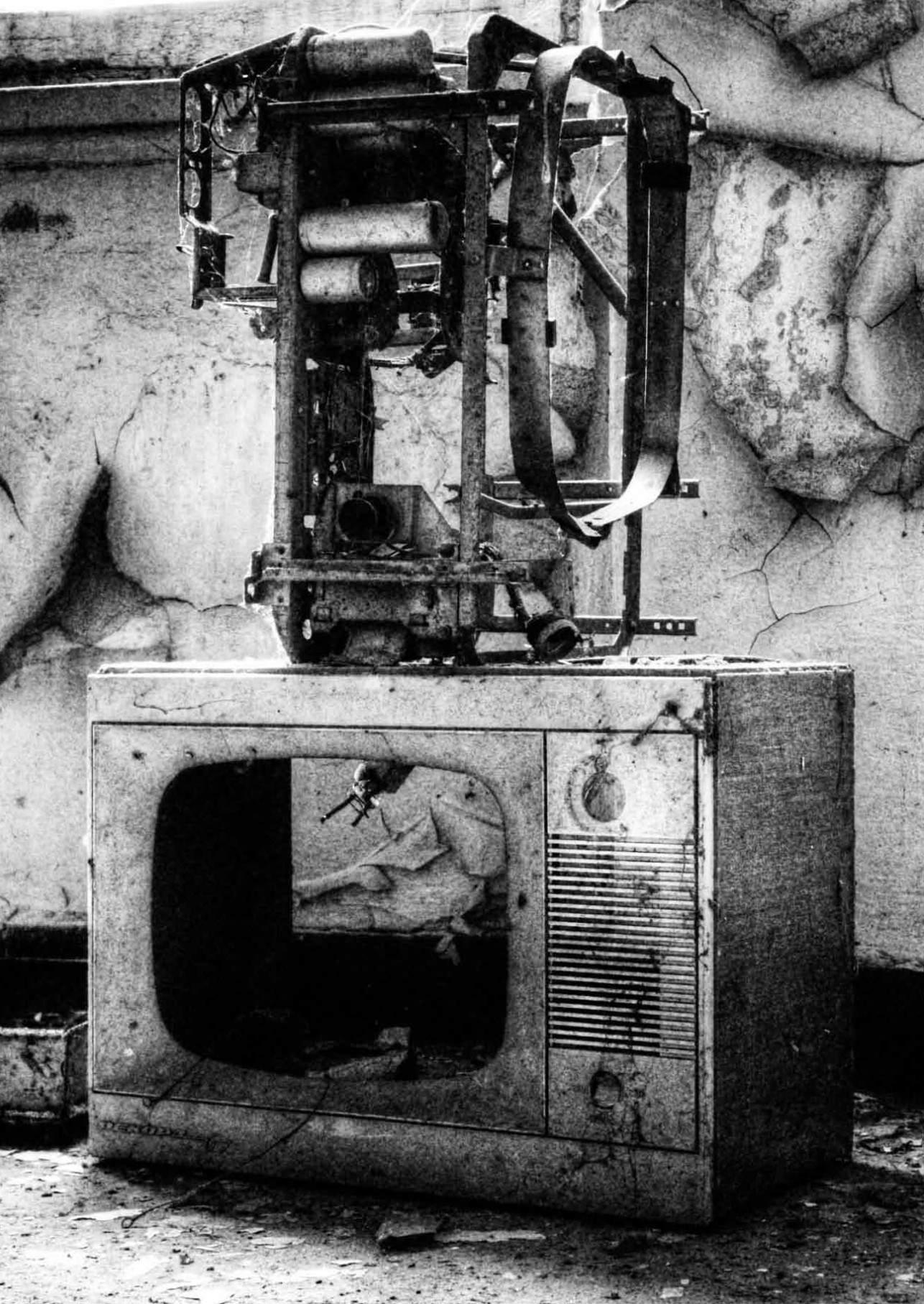
βασική ιδέα της ιστορικότητας του περιεχομένου του κομμουνισμού.

Το δεύτερο μέρος αυτού του τεύχους αποτελεί την ελληνική έκδοση κειμένων από το 1^ο τεύχος του περιοδικού *Sic*, την έντυπη συνεισφορά ενός διεθνούς θεωρητικού εγχειρήματος που σκοπό έχει να αποτελέσει τόπο για την εκδίπλωση της προβληματικής της κομμουνιστικοποίησης. Το περιοδικό θα εκδίδεται στα αγγλικά και τα γαλλικά, ενώ στα ελληνικά θα μεταφράζονται και θα δημοσιεύονται, στο πλαίσιο του *Blaumachen* ή αυτόνομα, επιλεγμένα κείμενα από κάθε τεύχος. Η αυτοπαρουσίαση του εγχειρήματος γίνεται στο editorial του *Sic* #1 το οποίο περιλαμβάνουμε εδώ. Στη συνέχεια, δημοσιεύουμε το κείμενο *‘Η τωρινή στιγμή’* που γράφτηκε το 2009, και επικαιροποιήθηκε το 2010, για να αποτελέσει τη θεωρητικοποίηση των βασικών οριζουσών της αντίφασης της εκμετάλλευσης στον αναδιαρθρωμένο καπιταλισμό, της σύγχρονης κρίσης, των δυναμικών που είναι και όρια των τρέχοντων ταξικών αγώνων, των αγώνων ως παραγωγών θεωρίας, της επανάστασης ως κομμουνιστικοποίησης. Το κείμενο ακολουθείται από μία σειρά παραρτημάτων τα οποία αποτυπώνουν ένα μέρος της σχετικής συζήτησης που έγινε εντός του *Sic*. Τέλος, δημοσιεύουμε το κείμενο *‘Πως μπορεί κανείς να θέτει ακόμα αιτήματα όταν κανένα αίτημα δεν μπορεί να ικανοποιηθεί’*, το οποίο αναδεικνύει μια έκφανση της εσωτερικής απόστασης ανάμεσα στις πρακτικές που παράγεται μέσα στους τρέχοντες αγώνες, αναλύοντας ιστορικά και λογικά τις απέλπιδες καταλήψεις εργοστασίων και απεργίες στη Γαλλία το 2009-2010.

Όλα τα κείμενα είναι προϊόντα συλλογικής επεξεργασίας αλλά ο υπογράφων φέρει την ευθύνη των τελικών διατυπώσεων.

Ευχαριστούμε όλους όσους με τον τρόπο τους βοήθησαν στην έκδοση αυτού του τεύχους.

Ροκαμαδούρ για το *Blaumachen*,
Ιούνιος 2011

Η μεταβατική περίοδος της κρίσης: Η εποχή των ταραχών

Στον ένα χρόνο που μεσολάβησε από την έκδοση του προηγούμενου τεύχους, η ιστορική εξέλιξη επιταχύνθηκε ακόμη περισσότερο. Το κεφάλαιο δεν μπορεί να βγει από την κρίση αναπαραγωγής του, καθώς αυτή παίρνει ολοένα και περισσότερο τη μορφή γενικευμένης κοινωνικής κρίσης, κάτι που προκύπτει από το γεγονός ότι πρόκειται για *κρίση της μισθωτής σχέσης*¹. Για να υπήρχε πιθανότητα να βγει το κεφάλαιο από την κρίση, θα έπρεπε καταρχήν να ενταθεί η καταστροφική διαδικασία της κρίσης, καθώς μόνο μέσα από την απαξίωση ή άμεση καταστροφή παραγωγικού κεφαλαίου σημαντικής αξίας (περισσότερη σημασία έχει η απαξίωση/ ανανέωση *παγίου κεφαλαίου*) μπορεί να ξεκινήσει ένας νέος κύκλος συσσώρευσης².

Για να συμβεί όμως κάτι τέτοιο σήμερα πρέπει καταρχήν να απαξιωθεί μαζικά χρηματοπιστωτικό *οιονεί* κεφάλαιο (ΧΟΚ, πρόκειται για εν δυνάμει κεφάλαιο που βρίσκεται εγκλωβισμένο στο χρηματοπιστωτικό σύστημα και υπό συνεχή απειλή μαζικής απαξίωσης μέσα στην κρίση). Αυτό το στάδιο είναι απαραίτητο λόγω της δομής του σύγχρονου κοινωνικού κεφαλαίου και της ειδικής σημασίας, για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου, που απέκτησε η χρηματοπιστωτική μορφή του κατά την εξέλιξη της τρέχουσας ιστορικής περι-

---

1 Πρόκειται για κρίση του μισθού – της αποκρυστάλλωσης της σχέσης μέσα από την οποία ο στερημένος από μέσα εργασίας προλετάριος μπορεί να επιζήσει μόνο πουλώντας την εργατική του δύναμη. Η εργατική δύναμη κοστολογείται πλέον μόνο ως έξοδο και δε λαμβάνεται υπόψη ως παράγοντας ανάπτυξης του κεφαλαίου, μέσω, για παράδειγμα, της διεύρυνσης της αγοράς. Στον ολοένα και πιο διεθνοποιημένο καπιταλισμό, το κάθε εθνικό ή περιφερειακό προλεταριάτο τείνει να αντιμετωπίζεται με αφηρημένο τρόπο, σαν μέρος του συνολικού παγκόσμιου προλεταριάτου, απολύτως εναλλάξιμο με οποιοδήποτε άλλο μέρος του. Το κεφάλαιο τείνει να συμπιέζει την τιμή της εργατικής δύναμης, τάση η οποία οδηγεί αντικειμενικά, αν και όχι άμεσα, στην ομογενοποίηση της τιμής αυτής διεθνώς. Η παραγωγικότητα τείνει να αποσυνδεθεί πλήρως από το μισθό και η αξιοποίηση του κεφαλαίου τείνει να αποσυνδεθεί από την αναπαραγωγή του προλεταριάτου, ενώ μέσω της εμβάθυνσης της πραγματικής υπαγωγής το κεφάλαιο έχει γίνει ο μοναδικός ορίζοντας αυτής της αναπαραγωγής. Από αυτή την αντίφαση παράγεται η αναγκαιότητα της δεύτερης φάσης της αναδιάρθρωσης για το κεφάλαιο και το όριο των σύγχρονων ταξικών αγώνων (Η ιστορική παραγωγή της επανάστασης της τρέχουσας περιόδου, Blaumachen 4).

2 Για την έννοια του κύκλου συσσώρευσης δες στο κείμενο αυτού του τεύχους «Η παραγωγή και αναπαραγωγή του κεφαλαίου: η αντίφαση που ορίζει λογικά και ιστορικά το κεφάλαιο».

όδου του αναδιάρθρωμένου καπιταλισμού. Η αναδιάρθρωση του κεφαλαίου, που ακολούθησε την κρίση της δεκαετίας του '70, είχε ως αποτέλεσμα την *χρηματοπιστωτικοποίηση* (*financialisation*) του καπιταλισμού συνολικά και όχι απλώς την ενδυνάμωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος ως τομέα του. Ο ρόλος του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου στη διαδικασία άντλησης και κατανομής της υπεραξίας στην περίοδο από το 1982 έως το ξέσπασμα της κρίσης το 2008 ήταν καθοριστικός για την εξέλιξη του ποσοστού κέρδους, καθώς αποτέλεσε την «αρχιτεκτονική» του μηχανισμού εξίσωσης του ποσοστού κέρδους κατά τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Στην ανοδική φάση του κύκλου, η χρηματοπιστωτική παγκοσμιοποίηση ευνόησε την αύξηση των επενδύσεων μέσω της αύξησης του διαθέσιμου για εκμετάλλευση πληθυσμού και της επιβολής του ανταγωνισμού ανάμεσα στις εργατικές δυνάμεις σε παγκόσμιο επίπεδο (ανταγωνισμού για τη χαμηλότερη τιμή της εργατικής δύναμης που οδήγησε στο λεγόμενο καθοδικό σπράλ της αξίας της εργατικής δύναμης παγκόσμια). Ταυτόχρονα, η κινητικότητα του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου και η επιτυχία του να ανεβάζει την κερδοφορία ήταν τέτοια που οδήγησε στην αντιστροφή της σχέσης ανάμεσα στο επιτόκιο και το επιχειρηματικό κέρδος. Η σταδιακή αύξηση του ΧΟΚ στη φάση αυτή ήταν *απολύτως αναγκαία* για την επέκταση της παραγωγής και ταυτόχρονα επακόλουθο της³. Ως επακόλουθο η αύξηση του ΧΟΚ δημιούργησε το χαμηλότερο (σε σχέση με τον προηγούμενο κύκλο) ποσοστό συσσώρευσης που χαρακτήρισε ολόκληρη την περίοδο, καθώς ένα μέρος των κερδών υποχρεωτικά «ανακυκλώνόταν» στο χρηματοπιστωτικό σύστημα, για να μπορεί το τελευταίο να συνεχίσει να επιτελεί το ρόλο του στην αύξηση της κερδοφορίας. Έτσι η αύξηση του ποσοστού κέρδους βασιζόταν στο *σχετικά* χαμηλό ποσοστό συσσώρευσης. Στη συνέχεια, με τον ίδιο τρόπο που αρχικά καθοδήγησε την επέκταση της παραγωγής, η χρηματοπιστωτικοποίηση συνέβαλε στη μείωση του μεταβλητού σε σχέση με το σταθερό κεφάλαιο, και τελικά στην ωρίμανση της κρίσης υπερπαραγωγής κεφαλαίου⁴. Η

---

3 Σημαντική καινοτομία που επέφερε η αναδιάρθρωση και η απελευθέρωση των ροών κεφαλαίου ήταν η κατάργηση της διάκρισης ανάμεσα σε τράπεζες καταθέσεων και τράπεζες επενδύσεων, κάτι που σήμαινε στην πράξη πως όλες οι τράπεζες μπορούσαν να απαλλαγούν από τους περιορισμούς των τραπεζών καταθέσεων και να λειτουργούν σε πολύ μεγάλο βαθμό σαν τράπεζες επενδύσεων. Η αλλαγή αυτή αρχικά υποβοήθησε τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Στη συνέχεια αναπτόχθηκαν και τα παράγωγα, μια μορφή ΧΟΚ η οποία ήταν απαραίτητη για τις διατραπεζικές συναλλαγές. Ένα μέρος της παραγόμενης υπεραξίας «επενδυόταν» σε αυτές τις μορφές καθ' όλη την περίοδο, κάτι όμως που ήταν απολύτως αναγκαίο στη νέα διάρθρωση και όχι αποτέλεσμα «απληστίας», όπως προσπαθούν να μας πείσουν όλοι αυτοί που παλεύουν να βρουν κάποιον ένοχο για να αθωώσουν το κεφάλαιο ως κοινωνική σχέση.

4 Για περισσότερα σχετικά με το μηχανισμό παραγωγής της κρίσηςδες το κείμενο αυ-

χρηματοπιστωτική παγκοσμιοποίηση αποτέλεσε μηχανισμό αναδιάρθρωσης, καθώς και λειτουργίας του αναδιρθρωμένου καπιταλισμού, πάνω στη βάση της χαμηλής συσσώρευσης στους παραγωγικούς κλάδους. Αποτελεί δηλαδή ταυτόχρονα έναν από τους μηχανισμούς που παράγουν την επέκταση και την κρίση αυτού του κύκλου συσσώρευσης.

Αυτή η πολύ στενή σχέση του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου με την παραγωγική διαδικασία στον αναδιρθρωμένο καπιταλισμό, καθιστά αφενός αναγκαία την απαξίωση του ΧΟΚ ώστε να ξεκινήσει η αλυσιδωτή αντίδραση της απαξίωσης/ ανανέωσης σταθερού κεφαλαίου, αφετέρου όμως καθιστά πολύ επικίνδυνη αυτή τη διαδικασία γιατί, *δεδομένης της απόλυτης ελευθερίας κίνησης του κεφαλαίου*, θα σήμαινε τεράστια σοκ για τα τραπεζικά συστήματα και συνεπώς για τις οικονομίες όλων των καπιταλιστικών κρατών⁵. Αυτή είναι η σημαντική διαφορά από την εποχή του Κενσϊανισμού/ φορντισμού. Η διεθνοποίηση του καπιταλισμού εκείνης της περιόδου βασιζόταν στην εθνική οριοθέτηση της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων και στον έλεγχο του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου • υπήρχε η δυνατότητα να διακοπεί η κίνηση του κεφαλαίου στο ξέσπασμα μιας κρίσης.

Για να ξεκινήσει ένας νέος κύκλος συσσώρευσης πρέπει η απαξίωση σταθερού κεφαλαίου μέσα στην κρίση να είναι μεγαλύτερη και ταχύτερη από την απαξίωση μεταβλητού κεφαλαίου⁶. Αυτή η φάση του μηχανισμού της κρίσης είναι που επιτρέπει στο ποσοστό κέρδους να ανακάμψει και να ξεκινήσει το στάδιο της «επέκτασης της παραγωγής» κάθε κύκλου συσσώρευσης. Από την πλευρά του κεφαλαίου γίνονται, μέχρι στιγμής, αγωνιώδεις προσπάθειες για τη μεγαλύτερη δυνατή καθυστέρηση της εκδίπλωσης της αναπόφευκτης καταστροφικής φάσης της κρίσης, η οποία είναι εξυγιαντική (και ταυτόχρο-

---

τού του τεύχους «Η παραγωγή και αναπαραγωγή του κεφαλαίου: η αντίφαση που ορίζει λογικά και ιστορικά το κεφάλαιο».

5 Στις ΗΠΑ εφαρμόζονται πλέον δρακόντεια μέτρα περικοπών σε μια προσπάθεια να διασωθεί το ΧΟΚ που δημιουργήθηκε με τύπωμα χρήματος, τα λεγόμενα quantitative easing (QE1 και QE2) και υπολογίζεται ότι είναι της τάξης των 15 τρις δολαρίων. Σε περίπτωση που «οτιδήποτε δεν πάει καλά» και η κρίση χρέους των ΗΠΑ μετατραπεί σε πραγματική κρίση εμπιστοσύνης στο δολάριο, τότε περίπου 20 τρις δολάρια αναμένεται να εξαφανισθούν με αποτέλεσμα κάθε οικονομική οντότητα που είναι δομικά δεμένη στο δολάριο να υποστεί ένα τεράστιο σοκ. Λόγω της δομής του σύγχρονου χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού η απαξίωση σταθερού κεφαλαίου που θα προκύψει από την απαξίωση του ΧΟΚ θα είναι εντονότατη στην Κίνα με τις συνέπειες που κάτι τέτοιο συνεπάγεται.

6 Ο μηχανισμός της κρίσης αναλύεται περισσότερο στο κείμενο «Η παραγωγή και αναπαραγωγή του κεφαλαίου: η αντίφαση που ορίζει λογικά και ιστορικά το κεφάλαιο», στο κεφάλαιο «Η σύγχρονη κρίση».

να επικίνδυνη) για το κεφάλαιο ως σχέση. Οι κινήσεις αυτές υποκρύπτουν το φόβο της εξέγερσης αλλά ταυτόχρονα οξύνουν τις ενδοκαπιταλιστικές αντιφάσεις και συγκρούσεις.

Η δεύτερη φάση της αναδιάρθρωσης

Τα νέα μέτρα που λαμβάνει το κεφάλαιο σε παγκόσμιο σχεδόν επίπεδο συνιστούν τη δεύτερη φάση της αναδιάρθρωσης.⁷ Τα μέτρα αυτά είναι η προσπάθεια να συνεχιστεί η τρέχουσα διάρθρωση της συσσώρευσης. Η προσπάθεια αυτή αποτελείται από δύο διαδικασίες που συνδέονται μεταξύ τους: η πρώτη διαδικασία είναι η μερική τουλάχιστον αξιοποίηση του ΧΟΚ σε τομείς και κλάδους που συνδέονται κυρίως με την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και την κατανομή της παραγόμενης υπεραξίας (η λεγόμενη «αξιοποίηση» ή «εκποίηση» της κρατικής περιουσίας, η αναδιάρθρωση των ασφαλιστικών συστημάτων κτλ.). Πρόκειται για μια διαδικασία που εξελίσσεται καθ' όλη τη διάρκεια του κύκλου συσσώρευσης, έχει κατεύθυνση από την περιφέρεια προς τα κέντρα συσσώρευσης και αποτελεί πολύ σημαντική συνιστώσα των περιφερειακών πολέμων από το 1980 και μετά. Σήμερα όμως αυτή η διαδικασία βρίσκεται σε κατακόρυφη έξαρση, ειδικά σε ό,τι αφορά το πάγιο κεφάλαιο που διαχειρίζεται το κράτος. Η προσπάθεια αξιοποίησης του ΧΟΚ, πέρα από την ιδιωτικοποίηση μεγάλου μέρους κρατικής περιουσίας και υποδομών διανομής, περιλαμβάνει και το πέρασμα αρκετών παραγωγικών κεφαλαίων υπό τον απόλυτο έλεγχο του χρηματοπιστωτικού κυκλώματος, πρόκειται για τη σύγχρονη μορφή της συγκεντροποίησης κεφαλαίου. Η δεύτερη διαδικασία είναι η προσπάθεια, μέσω αστυνομικής επιβολής, μιας περαιτέρω απαξίωσης της εργατικής δύναμης, κάτι που είναι αποτέλεσμα και προϋπόθεση της μερικής αξιοποίησης του ΧΟΚ (η Ελλάδα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα σ' αυτήν την περίπτωση). Αυτές οι δύο διαδικασίες ορίζουν τη δεύτερη φάση της αναδιάρθρωσης (βρισκόμαστε ακόμη μέσα στον κύκλο συσσώρευσης που ξεκίνησε μετά την κρίση του Κεϋνσιανισμού/φορντισμού) και έχουν ως στόχο την αύξηση του ποσοστού της υπεραξίας, σε μεγάλο βαθμό μέσω της άντλησης απόλυτης υπεραξίας. *Η υλοτίμηση της εργατικής δύναμης, που αρχικά ήταν υπεύθυνη για την επέκταση της παραγωγής στον τρέχων κύκλο συσσώρευσης, τώρα χρησιμοποιείται και πάλι ως μέσο για το ξεπέραςμα (ή την παράκαμψη) της κρί-*

---

7 Η αναδιάρθρωση αυτού του κύκλου συντελέστηκε από τα μέσα της δεκαετίας του '70 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80 αλλά η δυναμική της συνεχίζεται και οξύνεται μέσα στην κρίση. Αυτή την όξυνση, ως προσπάθεια συνέχισης αυτού του κύκλου συσσώρευσης, αποκαλούμε δεύτερη φάση της αναδιάρθρωσης. Για περισσότερα δες το ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ στο τέλος του κειμένου.

σης, με αποτέλεσμα όμως να την εμβαθύνει περισσότερο⁸.

Δύο στοιχεία είναι πολύ σημαντικά εδώ: το πρώτο είναι ότι η επιχειρούμενη αξιοποίηση ενός μέρους του ΧΟΚ γίνεται μόνο μέσω της δημιουργίας νέου ΧΟΚ (στις ΗΠΑ μετά το QE1 ήρθε το QE2, στην Ευρωζώνη συνεχώς συζητείται η αναχρηματοδότηση των δανείων με αντάλλαγμα ολοένα και σκληρότερα μέτρα, κ.ο.κ.). Αυτή η παράμετρος τείνει να μετατρέψει την δημοσιονομική κρίση, που βρίσκεται αυτή τη στιγμή σε εξέλιξη, σε οξυτάτη νομισματική κρίση και στη συνέχεια σε *κρίση της αξίας*⁹. Το δεύτερο στοιχείο είναι ότι η ιδιωτικοποίηση των κρατικών κεφαλαίων είναι αποτέλεσμα (αλλά και αιτία) της χρεοκοπίας των κρατών παγκοσμίως και σημαίνει υπαγωγή των δημοσιονομικών πολιτικών κάθε κράτους στον απόλυτο έλεγχο του διεθνούς κυκλώματος του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Αυτή η εξέλιξη έχει ως αποτέλεσμα την εμβάθυνση της υπαρξιακής κρίσης του *καπιταλιστικού (έθνους -) κράτους* ως πολιτικά αυτόνομης οντότητας αλλά και *την κρίση της ίδιας της παγκοσμιοποίησης του κεφαλαίου* όπως τη γνωρίζουμε να εξελίσσεται μέχρι σήμερα.

Αυτή η φαινομενικά παράδοξη πραγματικότητα έχει παραχθεί από την αντιφατική σχέση των καπιταλιστικών κρατών με το ελεύθερα κινούμενο κεφάλαιο, ειδικά από το 1990 και μετά. Η πειθαρχία κάθε κράτους της δεύτερης και τρίτης ζώνης του κεφαλαίου¹⁰ στις προσταγές του διεθνούς κινούμενου κεφαλαίου ήταν ιδιαίτερα σημαντική για την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων στην τρέχουσα ιστορική περίοδο. Σε πολλές περιπτώσεις, για να πειθαρχήσει το προλεταριάτο ή/και φράξιες του κάθε

---

8 Είναι σαφές ότι η δεύτερη αυτή φάση επέλασης του κεφαλαίου προετοιμάζει το έδαφος για την πιθανότητα μιας αναδιάρθρωσης που θα αλλάξει εκ βάθρων τη διάρθρωση του κεφαλαίου και αν εφαρμοστεί, αν δηλαδή ηττηθούν οι ταξικοί αγώνες της περιόδου, θα αποτελεί την απαρχή ενός νέου κύκλου συσσώρευσης. Τα «μέτρα» μιας τέτοιας αναδιάρθρωσης είναι δύσκολο να τα φανταστούμε σήμερα, μέσα στον κύκλο συσσώρευσης που βρισκόμαστε. Οι κατευθύνσεις δείχνουν πάντως προς την αμφισβήτηση κάθε είδους και τύπου ιδιοκτησίας που έχει ο προλετάριος πάνω σε οτιδήποτε.

9 Κάθε καπιταλιστική κρίση είναι έκφραση μη αποδοτικής λειτουργίας του νόμου της αξίας και κατάσταση που απαιτείται η βίαιη εκ νέου επιβολή του. Η μη αποτελεσματική λειτουργία του νόμου της αξίας σημαίνει μεταξύ άλλων ότι ο τρόπος μέτρησης της αξίας έχει διαστρεβλωθεί. Σήμερα η πραγματικότητα της κρίσης ως κρίσης χρέους, που τείνει να γίνει νομισματική και η κρίση αξιοπιστίας όλων των περίπλοκων μοντέλων μέτρησης και διαχείρισης κινδύνου επενδύσεων, θέτει το ζήτημα της κρίσης μετρησιμότητας της αξίας, δηλαδή, του χρόνου αφηρημένης εργασίας που απαιτείται για την παραγωγή των προϊόντων. Η σημερινή κρίση είναι υπαρξιακή κρίση της εργασίας, που εκφράζεται καταρχήν ως «κρίση της σύμβασης εργασίας» (από Blaumachen τ. 4).

10 Δες και το κείμενο «Η τωρινή στιγμή» σ' αυτό το τεύχος για περισσότερα σχετικά με τις ζώνες του κεφαλαίου.

εθνικού κεφαλαίου των κρατών αυτών, απαιτούνταν πόλεμος. Η πειθαρχία αυτή, από τη μία πλευρά επέτρεπε στο κράτος της δεύτερης και τρίτης ζώνης να είναι ενσωματωμένο στο διεθνές κύκλωμα της συσσώρευσης κατά την ανοδική περίοδο του κύκλου συσσώρευσης (συχνά μέσω της συμμετοχής του σε κάποιου τύπου περιφερειακή ένωση), από την άλλη πλευρά, όμως, υπέσκαπτε συνεχώς τη δυνατότητα αυτόνομης διαχείρισης του κοινωνικού ζητήματος στο εσωτερικό του και το έκανε ολοένα και περισσότερο ευάλωτο στην εκκολλαπτόμενη κρίση. Η αντιφατική σχέση μεταξύ της επιταχυνόμενης διεθνοποίησης και του έθνους κράτους ως διαχειρίσιμη επιβολής αυτής της διαδικασίας έφτασε στα όρια της με την κρίση που ξεκίνησε το 2008. Η (καταρχτήν χρηματοπιστωτική) κρίση επέβαλε την (προσωρινή) «διάσωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος», ουσιαστικά δηλαδή τη διάσωση της τρέχουσας διάρθρωσης της συσσώρευσης με την επιβράδυνση της καταστροφικής φάσης του μηχανισμού της ίδιας της κρίσης. Αυτό επιτεύχθηκε με νέα ρευστότητα που είτε προήλθε από την «κρατική περιουσία» είτε δημιουργήθηκε εκ του μηδενός. Και οι δύο αυτοί τρόποι οδήγησαν ταχύτατα στις κρατικές χρεοκοπίες καθώς πίεσαν απότομα σε δημοσιονομικό επίπεδο τα ήδη υπερχρεωμένα κράτη, τα οποία τις τελευταίες δεκαετίες έχουν μειώσει σημαντικά τη φορολογία του κεφαλαίου και έχουν αυτοβούλως υποβοηθήσει την υπονόμευση των δημοσιονομικών τους. Οι χρεοκοπίες αυτές καθιστούν αναγκαστική στην ουσία την τάση για ιδιωτικοποίηση κάθε μηχανισμού κοινωνικής αναπαραγωγής πλην της καταστολής, και τον περιορισμό του κράτους σε ρυθμιστή της λειτουργίας του καπιταλιστικού ανταγωνισμού. Η καταστολή ως κατεξοχήν μηχανισμός διαχείρισης της εργατικής δύναμης πλέον, αναβαθμίζεται συνεχώς και ταυτόχρονα διεθνοποιείται, αναδιρθρώνεται και προσαρμόζεται στις σύγχρονες ανάγκες (προσανατολισμός στην καταστολή ταραχών σε αστικό περιβάλλον και φύλαξη συνόρων).

Η άλλη όψη αυτής της διαδικασίας αξιοποίησης του ΧΟΚ είναι η αποβολή αξίας εργατικής δύναμης από τον κύκλο της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Η αναδιάρθρωση των κρατικών εταιρειών και υπηρεσιών δε συνεπάγεται ανανέωση παγίου κεφαλαίου και συνεπώς δημιουργία νέας ζήτησης συνολικά, αλλά μόνο απολύσεις, περικοπές και γενικότερα συρρίκνωση. Η υπαγωγή επιπλέον παραγωγικών κεφαλαίων, κρατικών ή μη, στον έλεγχο του χρηματοπιστωτικού κυκλώματος έχει ως αποτέλεσμα τη λειτουργική αναδιάρθρωση των επιχειρήσεων με κύριο προσανατολισμό τις απολύσεις και ακόμη μεγαλύτερη απαξίωση της συρρικνωμένης αξιοποιούμενης εργατικής δύναμης. Η «άνεργη ανάκαμψη» (η ανάκαμψη των οικονομικών εδικτών πλην αυτού της απασχόλησης) που παρατηρείται είναι απλώς μια έκφραση του γεγονότος ότι δεν έχει λειτουργήσει στο βαθμό που απαιτείται ο μηχανισμός της κρίσης, δεν έχει ξεπεραστεί το στάδιο στο οποίο η υπερσυσσώρευση μπλοκά-

ρει την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Η συνεχιζόμενη αποβολή αξίας εργατικής δύναμης από τον κύκλο αναπαραγωγής, λοιπόν, δημιουργεί εκρηκτικές κοινωνικές συνθήκες σε όλα τα καπιταλιστικά κράτη, ανεξάρτητα από τη ζώνη στην οποία βρίσκονται¹¹. Ένα σημαντικό αποτέλεσμα της προσπάθειας αντιμετώπισης της κρίσης από το κεφάλαιο, αλλά και από το προλεταριάτο, είναι το εκρηκτικό αδιέξοδο που δημιουργείται στο μεταναστευτικό ζήτημα.

Η κυκλοφορία της εργατικής δύναμης από την τρίτη κυρίως (και προς το παρόν) ζώνη του κεφαλαίου προς τις άλλες δύο φτάνει σε ένα κρίσιμο όριο και μπλοκάρεται. Εδώ ακριβώς βρίσκεται το σημείο που υλοποιείται το παράδοξο της *ταυτόχρονης κρίσης της παγκοσμιοποίησης με την κρίση του έθνους-κράτους*. Το καθοδικό σπινάλι απαξίωσης της εργατικής δύναμης πάνω στο οποίο βασίστηκε η συσσώρευση της περιόδου που διανύουμε (μέχρι το ξέσπασμα της κρίσης το 2008), πέτυχε τόσο πολύ που αμφισβητείται πλέον η ίδια η συνέχεια του. Τα τείχη που υψώνονται και η συνεχιζόμενη ροή των μεταναστών, οι μεταναστευτικές αστυνομίες που δημιουργούνται σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, τα κέντρα υποδοχής-φυλακές ή στρατόπεδα εργασίας και οι εξεγέρσεις που σημειώνονται σε αυτά, οι κορώνες περί τέλους της πολυπολιτισμικότητας στη Βρετανία(!), οι κορώνες της αριστεράς για επιστροφή στην «εθνική ανάπτυξη», όλα αυτά αποτελούν σημεία της πρώτης φάσης (ή της μίας όψης) της κρίσης της παγκοσμιοποίησης. Όταν όμως αρχίζει να μπλοκάρεται η κυκλοφορία της εργατικής δύναμης, διακυβεύεται και το μπλοκάρισμα της κυκλοφορίας του κεφαλαίου¹². Σε κάθε περίπτωση, πρώτα σημάδια της κρίσης της παγκοσμιοποίησης αποτελούν οι «νομισματικοί πόλεμοι», οι *beggar*

---

11 Αν τα πράγματα συνεχίσουν προς τα εκεί που πάνε, αν δηλαδή το κεφάλαιο συνεχίσει να παριστάνει ότι η υποκατανάλωση/υπερσυσσώρευση λύνεται με την κατανάλωση των καπιταλιστών (καταστολή) από τη μία και το αέναο ποντάρισμα σε υπεραξία που θα παραχθεί στο μέλλον (χρηματοπιστικοποίηση) ή στην καταλήστευση της υπεραξίας από τα πιο ανίσχυρα κεφάλαια, τότε ο παγκόσμιος καπιταλισμός θα οδηγηθεί σε μια αλυσιδωτή έκρηξη κρίσεων οι οποίες θα παίρνουν ολοένα και περισσότερο τη μορφή ανοιχτού ταξικού πολέμου. Η αυτοπροϋπόθεση του κεφαλαίου θα τείνει ταχύτατα να ταυτιστεί με την αυτοαμφισβήτηση του. Μπορούμε να πούμε ότι εμφανίζεται στο προσκήνιο η τάση του ιστορικού νόμου της συσσώρευσης, ή αλλιώς διατυπωμένο, η ιστορία της εκμετάλλευσης κάνει τη δουλειά της.

12 Η Κίνα ανακοίνωσε στα μέσα Μαΐου ότι σταματά όλες τις εξαγωγές πετρελαίου, σε μια προσπάθεια να σταματήσει την αύξηση των τιμών των καυσίμων που προκλήθηκε από μια σειρά απεργιών των οδηγών φορτηγών. Η Ρωσία έχει επίσης σταματήσει τις εξαγωγές κάποιων προϊόντων πετρελαίου σε μια προσπάθεια να μειώσει τις ελλείψεις στο εσωτερικό της και να περιορίσει την αύξηση των τιμών, μια κίνηση που έρχεται να προστεθεί στην παύση εξαγωγών δημητριακών που τέθηκε σε εφαρμογή αρκετούς μήνες πριν. Η ΕΕ έχει σιωπηρά επαναφέρει δασμούς ώστε να μειωθούν οι εισαγωγές ασιατικών κυρίως προϊόντων.

thy neighbor¹³ στρατηγικές των κρατών αλλά και κάποιες σημαντικές συγχωνεύσεις και εξαγορές που δείχνουν ότι οι λεγόμενες άμεσες επενδύσεις εξωτερικού (foreign direct investments) που πηγάζουν από τα κράτη της πρώτης ζώνης, αρχίζουν να μαζεύονται πιο κοντά στο κέντρο συσσώρευσης από το οποίο προέρχονται. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι θα υπάρξει νέα ροή κεφαλαίων προς τη δεύτερη και τρίτη ζώνη, κάτι που θα προϋπέθετε την αύξηση της συσσώρευσης στις ζώνες αυτές και την ανάγκη να διοχετευθούν εκεί νέα κεφάλαια για παραγωγικές επενδύσεις, το οποίο όμως συμβαίνει σε ολοένα μικρότερο βαθμό. Εδώ και δύο περίπου δεκαετίες το καθαρό ισοζύγιο των ροών κεφαλαίου είναι έντονα θετικό για την πρώτη ζώνη.

Στην πράξη δεν τίθεται ζήτημα επιστροφής της καπιταλιστικής οργάνωσης στο μοντέλο που είχε ως κέντρο του το έθνος κράτος, καθώς αυτό θα συνεπαγόταν μια διάρθρωση της παραγωγής που ανήκει οριστικά στο παρελθόν. Αν η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση φτάσει πραγματικά σε αδιέξοδο, αυτή τη φορά θα είναι αδύνατο η ιστορία να ακολουθήσει την ίδια πορεία που διέγραψε μετά το αδιέξοδο που δημιούργησε η επιτυχία των πρώτων ιμπεριαλιστικών πολέμων, το οποίο οδήγησε στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο. Σήμερα, *το κεφάλαιο θα αναγκαστεί να δώσει μια πρώτη απάντηση στην κρίση της παγκοσμιοποίησης με μια αναδίπλωση επίπονη και συγκρουσιακή, την περιφερειοποίηση της συσσώρευσης. Μια απάντηση όμως που δεν φαίνεται προς το παρόν να είναι ικανή να οδηγήσει σε νέο κύκλο συσσώρευσης, μια απάντηση που βρίσκεται μέσα στα ιστορικά όρια της μεταβατικής περιόδου που ξεκίνησε με την κρίση του 2008.* Ο ιμπεριαλισμός της εποχής μας δεν μπορεί να έχει μια μορφή παρόμοια με αυτή που είχε τον 19^ο αιώνα, καθώς η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου, που έχει δημιουργήσει η ιστορική διαδικασία της συσσώρευσης, δεν επιτρέπει κάτι τέτοιο. Οι περιφέρειες που προορίζονται για περιχαρακώσεις και εχθρικές μεταξύ τους σχέσεις κατάγονται από την ιστορική εξέλιξη των προηγούμενων κύκλων συσσώρευσης του κεφαλαίου και η πιο πρόσφατη (αλλά και πιο ευάλωτη από τις άλλες) είναι η περιφέρεια της Ανατολικής Ασίας¹⁴, το δημιούργημα του νεο-

---

13 Πρόκειται για προστατευτική εμπορική στρατηγική με την οποία ένα κράτος προσπαθεί να ξεπεράσει τις οικονομικές του δυσκολίες εις βάρος των εμπορικών του εταίρων. Προσπαθεί να απαλλαγεί από την εξάρτηση του από τις εισαγωγές προϊόντων και να βελτιώσει τη θέση του στις εξαγωγές. Εφαρμόζεται είτε μέσω υποτίμησης του νομίσματος, είτε μέσω επιβολής δασμών στα εισαγόμενα προϊόντα. Προφανώς όταν εφαρμόζεται ταυτόχρονα από πολλά κράτη έχει αντιφατικά αποτελέσματα καθώς η προσωρινή βελτίωση του καθενός σημαίνει την υποβάθμιση του διεθνούς εμπορίου γενικότερα.

14 Σίγουρα τα κέντρα συσσώρευσης των ΗΠΑ και της ΕΕ επαγρυπνούν ώστε να εκμεταλλευθούν κάθε δυνατότητα που θα τους δινόταν να διαλύσουν την Κίνα και να μοιράσουν τη λεία. Γνωρίζουν όμως πολύ καλά ότι η προσπάθεια για κάτι τέτοιο θα

φιλευθερισμού. Οι περιοχές, κυρίως της τρίτης ζώνης, που δεν ανήκουν σε κάποια από τις περιφέρειες συσσώρευσης αλλά και κάποιες από τις περιοχές της δεύτερης ζώνης που δυσκολεύονται να παραμείνουν ενσωματωμένες στο μοντέλο που επιβάλλεται σήμερα από το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο, αποτελούν ήδη, ή πρόκειται να αποτελέσουν, τα πρώτα πεδία έκφρασης της σύγκρουσης και σε ταξικό και σε ενδοκαπιταλιστικό επίπεδο. Οι περιοχές αυτές προορίζονται για καταλήστευση παραγωγικών πηγών και για κατασταλτική διαχείριση της αναπαραγωγής του προλεταριάτου¹⁵. Αυτό δε σημαίνει πως οι αστικές τάξεις των κρατών αυτών «αντιστέκονται» στην επέλαση αυτή. Αντίθετα, οι πιο δυνατές φράξιές τους αντιμετωπίζουν αυτήν την κρίση ως ευκαιρία να πλασαριστούν σε καλύτερη θέση και να κατασπαράξουν τις πιο αδύναμες φράξιες. Οι πιο αδύναμες φράξιες του κεφαλαίου και τα μικροαστικά κομμάτια του βρίσκονται συμπεσμένες, όπως πάντα συμβαίνει σε περιόδους κρίσης, και κατά κύριο λόγο στρέφονται προς τις εθνικιστικές πολιτικές που αναπτύσσονται ώστε να προστατευθούν. Οι κοινωνικές αντιφάσεις σε αυτές τις περιοχές εκρηγνύονται καθώς γίνεται ολοένα και περισσότερο σαφές στο προλεταριάτο που ζει εκεί (ή εδώ) πως η συνέχεια του καπιταλισμού σε μεγάλο βαθμό δεν τους περιλαμβάνει ως αξιοποιήσιμη εργατική δύναμη¹⁶. Από την άλλη πλευρά, η αντικειμενική τάση περιφερειοποίησης της συσσώρευσης δεν πρέπει να θεωρείται καθόλου βέβαιο ότι θα υλοποιηθεί τελικά. Ήδη στην Ευρωζώνη, δημιουργούνται σοβαρές τριβές ανάμεσα σε σημαντικούς συντελεστές της για το μεταναστευτικό ζήτημα, πέρα από τις σφοδρότατες συγκρούσεις για τον τρόπο διαχείρισης της δημοσιονομικής κρίσης. Στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής και του Περσικού Κόλπου εμφανίζονται δυνά-

---

γινόταν συμφέρουσα μόνο μέσω της αποσταθεροποίησης του Κινέζικου κράτους από την ταξική πάλη στο εσωτερικό του. Έτσι όσο το εύχονται άλλο τόσο απεύχονται αυτό το σενάριο.

15 Στην Αίγυπτο, για παράδειγμα, αυτή η διαδικασία είχε ξεκινήσει να εντατικοποιείται ήδη από το 2004. Ο Gamal Mubarak τότε πήρε προσωπικά, σε μαφιόζικο στυλ, την εξουσία και μοίρασε διαχειριστικούς ρόλους σε διάφορους ραντιέρηδες και υπαλλήλους της διεθνούς του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Ακολούθησαν με ραγδαίους ρυθμούς ιδιωτικοποιήσεις, μείωση της φορολογίας στα κέρδη του κεφαλαίου από 40 σε 20%, και απροθυμία συλλογής έστω αυτών των φόρων από το κράτος, και προσπάθεια μεγάλης αύξησης της στεγαστικής φορολογίας των χαμηλών εισοδημάτων, κάτι που απονομιμοποίησε ακόμη περισσότερο το καθεστώς (στοιχεία από το άρθρο Egypt Revolt, New Left Review no. 68).

16 Σύμφωνα και με την έκθεση του International Labour Organisation με τίτλο "Labour market trends for 2011", η Αφρική και η Μέση Ανατολή θα εξακολουθούσαν να κατέχουν την πρώτη θέση στην ανεργία (με τα ποσοστά στους νέους και τις γυναίκες να είναι εκρηκτικά) παρά το ότι η πρόβλεψη έλεγε ότι οι οικονομίες τους θα συνεχίσουν να αναπτύσσονται με μεγάλους ρυθμούς.

μεις που προσπαθούν να αυτονομηθούν όσο είναι δυνατό από την επιρροή των περιφερειών συσσώρευσης όπως το Ιράν, η Τουρκία, ακόμη και η ομάδα κρατών που συγκροτεί το «συμβούλιο συνεργασίας του Κόλπου». Η κρίση αναπαραγωγής του προλεταριάτου από τη μία πλευρά ωθεί προς την περιφερειοποίηση και από την άλλη αποτελεί πλήρως διαλυτική τάση.

Εδώ εντάσσεται η ιμπεριαλιστική επίθεση στη Λιβύη, η οποία εκφράζει την φρενήρη προσπάθεια της Διεθνούς του κεφαλαίου αφενός να προλάβει να εκμεταλλευτεί το χάος που δημιουργούν οι αφρικανικές και αραβικές εξεγέρσεις και αφετέρου να προειδοποιήσει το προλεταριάτο (και τα μεσαία στρώματα) στις υπόλοιπες χώρες αυτής της ζώνης για το τι θα γίνει εάν συνεχίσει τη δραστηριότητα του¹⁷. Εδώ εντάσσονται επίσης και οι αραβικές και αφρικανικές εξεγέρσεις οι οποίες αποτελούν καταλύτη στην εξέλιξη της κρίσης. Από τη μία πλευρά αμφισβητείται από το προλεταριάτο (και όχι μόνο) η πολιτική μορφή της δικτατορίας, η εξέγερση έχει έναν «αντικρατικό» (αλλά όχι αντεθνικό) χαρακτήρα και εκφράζει την κρίση της παγκοσμιοποίησης. Αυτή η διάσταση των εξεγέρσεων εκφράζει στην ουσία μια προσπάθεια διάσωσης του ίδιου του καπιταλισμού, μέσω της διάσωσης του καθεστώτος του «ελεύθερου» εργάτη από τη σκοπιά του προλεταριάτου, αλλά και του πιο «ελεύθερου» ανταγωνισμού από τη σκοπιά των φραξιών του κεφαλαίου που ασφυκτιούσαν υπό τη συγκεκριμένη πολιτική μορφή. Από την άλλη πλευρά, αυτή η αμφισβήτηση συμβαίνει ακριβώς τη στιγμή που αυτή η πολιτική μορφή του κεφαλαίου (ο νέος ολοκληρωτισμός) τείνει να εφαρμοστεί στην Ελλάδα και πιθανόν σε άλλες χώρες της δεύτερης ζώνης του κεφαλαίου. Έτσι δημιουργείται μια διπλή αντιφατική κίνηση. Από τη μία πλευρά το ελληνικό κράτος δυσκολεύεται να προχωρήσει εντατικά την αναδιάρθρωση υπό το φόβο της διάδοσης της αναταραχής και από την άλλη πλευρά είναι πιθανό η συνεισφορά στην εμβάθυνση της κρίσης του αναδιρθρωμένου καπιταλισμού (η οποία έχει ως αποτέλεσμα και την αύξηση της μεταναστευτικής ροής) να κάνει ακόμη πιο άμεση την ανάγκη επιτάχυνσης της δεύτερης φάσης της αναδιάρθρωσης στην Ελλάδα και στην Ευρώπη γενικότερα.

Ο άλλος πόλος της αντίφασης, το σύγχρονο προλεταριάτο, τείνει να εμφανίζεται ολοένα και περισσότερο στην άλλη πλευρά του οδοφράγματος της σύγκρουσης που παράγεται. Υποτιμημένο ως εργατική δύναμη, κατακερματισμένο, σε μεγάλο βαθμό πλεονάζον, και χωρίς την εργατική του ταυτότητα και περηφάνια, το προλεταριάτο στα περισσότερα κράτη του πλανήτη βρίσκεται σε αναβρασμό. Στο προηγούμενο τεύχος είχαμε ασχοληθεί με τέσ-

---

17 Αυτό γίνεται ξεκάθαρο και από το γεγονός ότι η Κίνα και η Ρωσία δεν καταψήφισαν στον ΟΗΕ τα ψηφίσματα που ουσιαστικά κήρυτταν τον πόλεμο στη Λιβύη, όπως είχαν κάνει για τις περιπτώσεις του Σουδάν και παλιότερα της Βοσνίας, δίνοντας έτσι το πράσινο φως για την «ανθρωπιστική επέμβαση» Γαλλίας, Αγγλίας και ΗΠΑ.

σεις σημαντικές πτυχές της δραστηριότητας αυτής: τις άγριες διεκδικήσεις αποζημιώσεων για απολύσεις στην Ευρώπη¹⁸ και μισθών στα κέντρα συσσώρευσης της Ανατολικής Ασίας με απαγωγές αφεντικών και άγριες απεργίες αντίστοιχα, τις συνεχείς διάσπαρτες ταραχές στην Κίνα, τις εξεγέρσεις που ταρακούνησαν την Ελλάδα και τη Γαλλία αλλά δεν επεκτάθηκαν στο πεδίο της παραγωγής και την «εξέγερση με αιτήματα» της Καραϊβικής. Στο χρόνο που πέρασε, μπορούμε να συνοψίσουμε τα σημαντικά γεγονότα ως εξής: τον Οκτώβριο του 2010, το κομμάτι του σταθερού *ακόμη* προλεταριάτου στη Γαλλία έκανε μια αποτυχημένη απόπειρα να επιβραδύνει την επιβολή της δεύτερης φάσης της αναδιάρθρωσης (στη μορφή που προορίζεται για τα κράτη της πρώτης ζώνης). Η μαθητική και φοιτητική νεολαία εξεγέρθηκε ενάντια στις περικοπές σε Βρετανία και Ιταλία το φθινόπωρο. Εξεγέρθηκαν με το δικό τους τρόπο οι δημόσιοι υπάλληλοι στο Ουισκόνσιν (προεικονίζοντας μια σύγκρουση που όμοια της δε θα έχει συμβεί εδώ και πολλές δεκαετίες στις ΗΠΑ). Στη Μοζαμβίκη, σε μία πρόγευση του τι θα ακολουθούσε στις αρχές του 2011, έγιναν ταραχές για την τροφή (food riots) το Σεπτέμβριο του 2010. Συνεχίστηκαν οι άγριες διεκδικητικές απεργίες στην Ανατολική Ασία, πολλαπλασιάστηκαν οι ταραχές ενάντια στην κατασταλτική μορφή της κοινωνικής αναπαραγωγής σε όλη την αφρικανική ήπειρο, μέχρι που το Γενάρη του 2011 ξεκίνησε η αραβο-αφρικανική εξέγερση που, από ό,τι φαίνεται, αποτελεί τον ιστορικό καταλύτη και ορίζει το πέρασμα στην «εποχή των ταραχών», το μεταβατικό στάδιο αυτής της κρίσης του οποίου η πορεία θα κρίνει προς ποια κατεύθυνση θα εξελιχθούν τα πράγματα. *Στη δραστηριότητα του προλεταριάτου μέσα στη σύγχρονη κρίση, μέσα από τις διάφορες εκφάνσεις της παράγεται ολοένα και περισσότερο το ταξικό ανήκειν σαν εξωτερικός καταναγκασμός*¹⁹. Αυτή η πραγματικότητα εκφράζεται σαν έλλειψη ταξικού οράματος, σαν έλλειψη ταξικής οργάν-

---

18 Δες το κείμενο «Πως μπορεί κανείς ακόμη να θέτει αιτήματα όταν κανένα αίτημα δεν μπορεί να ικανοποιηθεί».

19 Σ' αυτόν τον κύκλο αγώνων, το να δρα το προλεταριάτο ως τάξη έγινε, μέσα στην ίδια τη δραστηριότητα του προλεταριάτου ως τάξης, το όριο αυτής της δραστηριότητας. Το ταξικό ανήκειν ως εξωτερικός καταναγκασμός είναι η δόμηση εκείνη της αντίφασης όπου το να δρα ως τάξη είναι το ίδιο το όριο της δραστηριότητας του προλεταριάτου – και έχει γίνει το *διακόβευμα* της ταξικής πάλης. Το ότι, για το προλεταριάτο, το να δρα ως τάξη αποτελεί το όριο της δράσης του ως τάξης είναι τώρα μια αντικειμενική κατάσταση της ταξικής πάλης: το ότι αυτό το όριο δομείται μέσα στους αγώνες ως τέτοιο και γίνεται το *ταξικό ανήκειν ως εξωτερικός καταναγκασμός*, είναι ένα διακόβευμα μέσα στους αγώνες αυτούς: επίπεδο της σύγκρουσης με το κεφάλαιο· συγκρούσεις στο ίδιο το εσωτερικό αυτών των αγώνων. Ο μετασχηματισμός αυτός είναι ένας προσδιορισμός της τωρινής αντίφασης μεταξύ των τάξεων, αλλά είναι η συγκεκριμένη κάθε φορά πρακτική ενός αγώνα σε μια δεδομένη στιγμή, μέσα σε δεδομένες συνθήκες (Theorie Communiste, Blaumachen 4).

νωσης, σαν έλλειψη ενός ονείρου μετατροπής της καπιταλιστικής κοινωνίας σε «εργατική κοινωνία», σε μια κοινωνία που υποτίθεται ότι θα αποτελείται από μία μόνο τάξη και θα έχει επιβάλει την εργασία σε όλα τα άτομα που την αποτελούν. Η παραγωγή του ταξικού ανήκειν σαν εξωτερικού καταναγκασμού προκόπτει με διαφορετικό τρόπο σε κάθε μία από τις ζώνες, αλλά και τα κράτη μέσα σε κάθε ζώνη του κεφαλαίου. Οι διαφορετικές αυτές εκφάνσεις είναι οι στιγμές μιας ολότητας που πηγάζει από την αντίφαση που αναφέραμε προηγουμένως, από το γεγονός δηλαδή ότι η δεύτερη φάση της αναδιάρθρωσης της δεκαετίας του 1980 που λαμβάνει χώρα σήμερα παράγει πλεονάζον πληθυσμό με ολοένα και μεγαλύτερη ταχύτητα και ταυτόχρονα δεν αυξάνει την αναλογία του μεταβλητού κεφαλαίου στο συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο. Εντείνει, δηλαδή, ποιοτικά και ποσοτικά την κρίση και δεν παράγει διέξοδο από αυτήν.

Γαλλία: Ριζοσπαστικός ή όχι, παραμένει συνδικαλισμός

Αν όμως το όριο των σημερινών ταξικών αγώνων δεν είναι πια ο «άλλος κόσμος που ήταν εφικτός»²⁰, σε ποιο σημείο βρισκόμαστε; Ποιά είναι η νέα μορφή και το περιεχόμενο που ορίζουν την ταξική πάλη; Ίσως καλύτερα από οπουδήποτε αλλού η σοβαρότητα της σημερινής κατάστασης φάνηκε στη Γαλλία με το διεκδικητικό κίνημα του φθινοπώρου που μας πέρασε. Το κράτος προχώρησε ξαφνικά στην κατάθεση του νομοσχεδίου για την αύξηση του ορίου συνταξιοδότησης στη Γαλλία θέτοντας ένα αμείλικτο δίλημμα στο προλεταριάτο: ή θα επιβραδύνουμε την ανάπτυξη του χρέους με δικά σας έξοδα ή θα μειωθεί η πιστοληπτική ικανότητα της χώρας δήλωσε ο Σαρκοζύ, δείχνοντας απειλητικά προς την Ελλάδα. Το αποτέλεσμα όμως αυτής της κίνησης, που εντάσσεται στην κρίση χρέους της Ευρωζώνης και της ανάγκης του γαλλικού κράτους να επιταχύνει το βηματισμό της αναδιάρθρωσης, ήταν το ξέσπασμα ενός κινήματος που εξαρχής ήταν σαφές πως είχε να αντιμετωπίσει *την αντικειμενικότητα του κεφαλαίου: την ίδια την οικονομία*²¹.

---

20 Στη μεγάλη διαδήλωση που έλαβε χώρα στο Λονδίνο στις 25/3/2011 ενάντια στις περικοπές (τις οποίες οι διαδηλωτές πολύ εύστοχα χαρακτηρίζουν Thatcher II), ο κ. Μίλιμπαντ, ηγέτης του εργατικού κόμματος, μίλησε πίσω από ένα πανό που έγραφε: "March for the alternative - Jobs, growth, justice". Πρόκειται για την επιβεβαίωση του γεγονότος ότι ο εναλλακτισμός σήμερα είναι πια κενός περιεχομένου, ένα brand κάτω από τη φάτσα ενός επίδοξου διαχειριστή που κανείς δεν πιστεύει.

21 Όταν αναφερόμαστε στην αντικειμενικότητα του κεφαλαίου, δεν εννοούμε ότι η οικονομία αποτελεί την ουσία, κάποια «αλήθεια» του κεφαλαίου. Από την άλλη πλευρά, η οικονομία δεν αποτελεί ούτε απλή φαινομενολογία των καπιταλιστικών σχέσεων,

Σημαντικό στοιχείο αυτή τη φορά στη Γαλλία ήταν η συνύπαρξη στο κίνημα νέων και μεγαλύτερων σε ηλικία προλετάριων (με παράλληλες δραστηριότητες). Οι περισσότεροι εκ των μεγαλύτερων σε ηλικία συμμετεχόντων στο κίνημα ανήκουν στα μεσαία μισθολογικά στρώματα και οι περισσότεροι νέοι ήταν μαθητές και όχι φοιτητές. Η σχέση μεταξύ αυτών των δύο κομματιών του κινήματος είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη. Σίγουρα ξεκινάει από μια κοινή αφετηρία, τη σύνταξη. Πρόκειται όμως για μια *κοινή ανησυχία* και όχι για μια κοινή προοπτική. Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία συμμετέχοντες ανήκουν στη δεξιά-μενή από όπου βγαίνει το φανταστικό υποκείμενο του μέσου καταναλωτή, οι φιγούρες τους μπορούν οριακά ακόμη να εμφανιστούν σε μια ξεθωριασμένη διαφήμιση της φορντιστικής περιόδου. Η υπονόμηση της πιθανότητας τους να ζήσουν μετά τη δουλειά, είναι ένα ακόμη βήμα στο *σπάσιμο του κοινωνικού συμβολαίου* του φορντισμού. Οι νεότεροι δεν έχουν να αντιμετωπίσουν μόνο τα δύο επιπλέον χρόνια εργασίας, πρέπει να δουλεύουν για σαράντα χρόνια για να πάρουν σύνταξη, ενώ ξέρουν πως είναι άνεργοι σε αναμονή. Η παγίδα μιας ζωής που εμπεριέχει μόνο επισφαλή εργασία ή ανεργία και θάνατο γίνεται κοινή.

Τα πανό που αναδείκνυαν ότι θίγονται τα άμεσα πρακτικά συμφέροντα της νεολαίας που ζει στη Γαλλία, καθώς η αύξηση του ορίου συνταξιοδότησης δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο τη δική τους είσοδο στην αγορά εργασίας, ήταν η μία όψη των πρακτικών που χαρακτήρισαν αυτή τη συνύπαρξη. Η άλλη ήταν η απόλυτη έλλειψη αιτηματολογίας από την πλευρά τους αλλά και η σχέση τους με την καταστολή. Οι νέοι δε ζητούσαν τίποτα, το κράτος έστελνε απευθείας την αστυνομία να τους καταστείλει μόλις έβγαιναν στο δρόμο, παρά το ότι μπλόκαραν μόνο τα απαξιωμένα σχολεία τους και όχι την παραγωγή. Και τα δύο αυτά γεγονότα δείχνουν ότι καμία από τις δύο πλευρές δεν αναγνωρίζει την άλλη ως συνομιλητή για τη διεύθετηση του μέλλοντος. Η νεολαία αναγνωρίζει στο κράτος έναν τύραννο και το κράτος αναγνωρίζει στη νεολαία ένα εν αναμονή πλεονάζον εργατικό δυναμικό που πρέπει με κάθε τρόπο να καταστείλει. Η επέμβαση της αστυνομίας στα σχολεία είχε καθαρή στόχευση την εμπέδωση της πειθαρχίας, το μόνο χρήσιμο μάθημα για τη νεολαία. Η νεολαία σαν αντικειμενική κατάσταση και σαν δραστηριότητα συμποκνώνει την έλλειψη μέλλοντος.

Το κίνημα στη Γαλλία όμως, έλαβε περισσότερο τη μορφή ενός συνδικαλισμού που ριζοσπαστικοποιείται. Επρόκειτο για ένα αμιγώς αμυντικό διεκδικητικό κίνημα με τη στρατηγική και τις τακτικές του και την αναγκαία συγκρουσιακή συνύπαρξη της αυτοοργάνωσης και του επίσημου συνδικαλι-

---

είναι η αντικειμενοποίηση τους. Καθώς οι παραγωγικές σχέσεις είναι κυρίαρχες στο σύμπαν των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, το κεφάλαιο ως τάξη έχει την τάση να επιβάλλει την αντικειμενοποίηση όλων των κοινωνικών σχέσεων ως οικονομία.

σμού. Η απονεύρωση του επίσημου συνδικαλισμού είναι τόσο έντονη, που ουσιαστικά έχει μετατραπεί από μηχανισμό διαπραγμάτευσης της τιμής της εργατικής δύναμης σε μηχανισμό διαχείρισης και κατανομής ατόμων στα διάφορα επίπεδα ιεραρχίας, κυρίως των μεσαίων στρωμάτων της εργατικής τάξης, ένα μηχανισμό που δεν τίθεται πια καμία αμφιβολία ότι ταυτίζεται απόλυτα με το κεφάλαιο, αλλά δεν υπάρχει κάτι άλλο να τον αντικαταστήσει. Όπως και τα κόμματα έτσι και τα συνδικάτα είναι θεσμοί χωρίς μέλη, ερειπωμένα απολιθώματα της νεκρής εργατικής ταυτότητας. Σ' αυτό ακριβώς το κενό αναδύεται ο ακτιβισμός, μια τάση που διακρίνεται από έντονη κινητικότητα και έχει ως στόχο να αποτελέσει τον καταλύτη εξελίξεων μέσω των αντικειμενικών επιπτώσεων αυτής της κινητικότητας στην οικονομία. Η προσπάθεια εσωτερικής αστυνόμευσης του κινήματος από τους συνδικαλιστές της CGT και η αδυναμία τους να προτείνουν μια λύση, ένα αξιοπρεπές τέλος για το κίνημα, η πίεση των αγωνιστών προς τα συνδικαλιστικά στελέχη για τη συνέχιση του αγώνα και ταυτόχρονα η αναγκαστική συνεργασία μαζί τους, αυτή η διαρκής ώσμωση υπενθυμίζει ότι *ο συνδικαλισμός είναι περιεχόμενο και όχι μόνο μορφή*.

Το περιεχόμενο του ριζοσπαστικού συνδικαλισμού ή ακτιβισμού ή «κινηματισμού» όπως ονομάστηκε στη Γαλλία, εκφράστηκε περισσότερο στα μπλοκαρίσματα, με πιο δυναμική έκφανση του τα μπλοκαρίσματα των διυλιστηρίων, τη δύναμη και το όριο του. Τα μπλοκαρίσματα υπήρξαν το αποτέλεσμα μιας αντίφασης: αφενός της πίεσης της αγωνιστικής βάσης για δράση, αφετέρου της αδυναμίας να γίνουν απεργίες και να χαθεί εισόδημα. Αποτέλεσαν όμως πιο εύστοχο υποκατάστατο της απεργίας από τις διαδηλώσεις και έφτασαν στο απειλητικό όριο να γίνουν αληθινά μπλοκαρίσματα. Το γεγονός ότι οι διαδηλωτές επέμειναν στις διαδηλώσεις για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα συνδέεται με την παραγωγή των μπλοκαρισμάτων. Η στρατηγική των συνδικάτων να ξεφουσκώσουν το κίνημα μέσω της επιμήκυνσής του απέτυχε και οδήγησε στο ξεπέρασμα της πρακτικής της διαδήλωσης. Τα μπλοκαρίσματα θεωρήθηκαν ως μέσο για ένα *μπλοκάρισμα της οικονομίας* από τους αγωνιστές. Ο στόχος αυτός δείχνει από τη μία πλευρά τη σημασία της διανομής ως αναπόσπαστου μέρους του κύκλου του κεφαλαίου και αναγκαία προέκταση της παραγωγής στο σύγχρονο καπιταλισμό, αλλά από την άλλη εκφράζει μια ιδεολογία που θεωρεί ότι το ζήτημα δεν βρίσκεται στην παραγωγή αλλά στην κυκλοφορία της αξίας²². Όπως και να έχει, τελικά δεν κατόρθωσαν να μπλο-

---

22 Η στρατηγική του μπλοκαρίσματος ξεκινάει από μια σωστή ιδέα: το κεφάλαιο είναι αξία εν κινήσει, δηλαδή η αξία δεν χάνεται ποτέ περνώντας από τη μορφή χρήμα στη μορφή εμπόρευμα, από την παραγωγή στην ανταλλαγή, από την ανταλλαγή στην κατανάλωση (αν πρόκειται για την παραγωγική κατανάλωση η οποία ορίζει το κεφάλαιο). Αυτή η στρατηγική θεωρεί ότι το κεφάλαιο αποτελεί μια ροή, μια παραγωγή

κάρουν την οικονομία²³, αλλά το γεγονός ότι από την αρχή του κινήματος το μπλοκάρισμα της οικονομίας ήταν αποδεκτός στόχος, ή έστω ευχή, δείχνει ένα ξεπέρασμα σε σχέση με το κίνημα ενάντια στο CPE. Η πρακτική του μπλοκαρίσματος όξυνε τις αντιφάσεις και τις συγκρούσεις μέσα στο ίδιο το διεκδικητικό κίνημα. Τέθηκε επί τάπητος αν και κατά πόσο πρέπει τα μπλοκαρίσματα να είναι *συμβολικά ή αληθινά* και τα συνδικάτα δυσκολεύτηκαν να μαντρώσουν τον κόσμο που μαζευόταν στο Grandpuits. Τέθηκε ρητά από τα συνδικάτα ως προτεραιότητα η προστασία των εγκαταστάσεων των διωλιστηρίων και έτσι έγινε ακόμη περισσότερο φανερό ότι η προστασία της εργασίας σημαίνει πάνω από όλα προστασία του κεφαλαίου. *Τα μπλοκαρίσματα ως δραστηριότητα δεν αμφισβήτησαν τα αιτήματα αλλά αποτέλεσαν το όριο της δραστηριότητας που παρήγαγε η αντικειμενική απονομιμοποίηση των αιτημάτων.*

Τι παράγει όμως γενικότερα ο ασταθής και ευκαιριακός συνδικαλισμός; Το κράτος στη Γαλλία περίμενε τους απεργούς στα διωλιστήρια να κουραστούν και να αφήσουν τα μπλόκα τους. Τους αντιμετώπιζε σαν ένα ενοχλητικό μιν, αλλά αναπόφευκτο στάδιο για την εξέλιξη των πραγμάτων. Στην πραγματικότητα, οι αγωνιστές που μπλόκαραν τα διωλιστήρια εκλιπαρούσαν το κράτος να διαπραγματευτεί μαζί τους, να βρεθεί μια λύση. Το κράτος όμως δεν μπορούσε παρά να τους αφήσει να «χορέψουν» για λίγες μέρες πριν στείλει την αστυνομία. Η εσωτερική αντιφατική δυναμική του κινήματος πάντως δεν ήταν τόσο συγκρουσιακή ώστε να αμφισβητηθεί σημαντικά ο διεκδικητικός του χαρακτήρας. Το όριο του κινήματος στη Γαλλία αποτελεί μια έκφανση του ορίου της ταξικής πάλης σήμερα. Πρόκειται για ένα δίπολο που αντιστοιχεί άμεσα στη χειροπιαστή πραγματικότητα δύο αντιμαχόμενων τάξεων. Αφενός, ο *ταξικός* χαρακτήρας της δράσης του προλεταριάτου, ο οποίος εκφράζεται σε όλα τα αιτήματα του τα οποία συνοψίζονται στο αίτημα για

βασισμένη στην ανταλλαγή, ότι κυκλοφορία και παραγωγή αποτελούν η καθεμιά μια στιγμή της άλλης και η μια εμπεριέχει την άλλη... Ελλείπει της δυνατότητας να επιτευχθεί πρακτικά στη ρίζα της αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, δηλαδή στην παραγωγή αξίας και υπεραξίας, το κίνημα [του Δεκέμβρη 2008, Σ.τ.Μ.] εξίσωσε την παραγωγή και την κυκλοφορία της αξίας (ακόμα κι αν τα μπλοκαρίσματα της κυκλοφορίας μοιάζει να παρέμειναν συμβολικά) και ανήγαγε, μέσα στην πρακτική του, την επίθεση στην αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων σε επίθεση ενάντια στην κανονικότητα της εμπορευματικής καθημερινής ζωής (Theorie Communiste, Αόρατο φράγμα, 2009).

23 Η λειτουργία των διωλιστηρίων ποτέ δε διακόπηκε πραγματικά. Στην πραγματικότητα οι συνδικαλιστές εφαρμόζοντας πλήρως μια αρκετά παλαιότερη συμφωνία που είχαν υπογράψει με το κράτος και τους βιομηχάνους διασφάλισαν ότι οι κινητοποιήσεις απλώς θα έπαυαν προσωρινά τη λειτουργία των διωλιστηρίων, χωρίς να τερματίσουν τη λειτουργία των μηχανολογικών συστημάτων κάτι που θα απαιτούσε πολύ περισσότερο χρόνο για την επανεκκίνηση τους.

διαιώνιση της ταξικής του ύπαρξης, άρα και του κεφαλαίου. Αφετέρου, «η αστυνομία», δηλαδή η αντίπαλη τάξη σε θέση μάχης.

Το συμπέρασμα που μπορεί να βγει από το κίνημα στη Γαλλία είναι ότι η απονομιμοποίηση της διεκδίκησης έχει προχωρήσει σε βαθμό που δεν επιτρέπει να εγκατασταθεί με κάποια σταθερότητα ο ριζοσπαστικός συνδικαλισμός στη θέση του εναλλακτισμού του κινήματος της αντιπαγκοσμιοποίησης. Η έλλειψη πολιτικού προγράμματος όμως δεν πρέπει να οδηγεί σε μηχανιστική αντίληψη της πραγματικότητας. Ο «προγραμματισμός»²⁴ είναι εγγενές στοιχείο της ταξικής πάλης και θα συνεχίσει να εμφανίζεται τουλάχιστον στα πρώτα στάδια των περισσότερων αγώνων. Όσο το προλεταριάτο παραμένει προλεταριάτο παράγει ό,τι και κάθε ζωντανός οργανισμός: το αίτημα για τη διαιώνιση της ύπαρξής του. Μέσα από την αντιφατική εξέλιξη αυτής της διεκδίκησης, η δραστηριότητα του προλεταριάτου ενάντια στο κεφάλαιο, η εκμετάλλευση ως αντίφαση ανάμεσα στις τάξεις, παράγει ιστορικά την επανάσταση. Το ότι η διεκδίκηση συνέχισης της ύπαρξης του και η επανάσταση ως αυτοκατάρνηση του συμπυκνώνονται στην ίδια τάξη δεν φαίνεται μόνο αλλά και είναι ταυτολογικό: ορίζει την «αναγκαία και ανέφικτη ταυτολογία», ορίζει τη σχέση κεφάλαιο σαν «αντίφαση εν κινήσει».

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ανάλυσης παραθέτουμε σχόλια συντρόφων για το κίνημα που διαβάσαμε στην ιστοσελίδα dndf.org και θεωρούμε ότι παρουσιάζουν ενδιαφέρον:

Το κίνημα αυτό ποτέ δεν πίστεψε ότι μπορούσε να κερδίσει. Δεν ήταν εκεί το ζήτημα. Το ζήτημα ήταν να εκφραστεί το *enough is enough*.
[...] Αν δεν υπάρχει πια μια εφικτή επιβεβαίωση, δεν υπάρχει ούτε

---

24 «Όταν λέμε 'προγραμματισμός' εννοούμε ένα μοντέλο εργατικών αγώνων και επαναστατικού ξεπεράσματος βασιζόμενο σε μια αυξανόμενη ισχύ της εργατικής τάξης, ισχύ μέσω της οποίας επιβάλλονται οι απαιτήσεις μιας κοινωνικής ανάπτυξης του κεφαλαίου που προετοιμάζει την απελευθέρωση της εργατικής τάξης. [...] Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, στο εσωτερικό του 'προγραμματισμού', η ενίσχυση της τάξης (καθώς ήταν ενσωματωμένη στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου) στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής ήρθε σε αντίθεση με τη δυνατότητα της επαναστατικής αυτόνομης επιβεβαίωσής της. Τις σπάνιες φορές που αυτή η τελευταία αρχίζει να υλοποιείται έμπρακτα, όπως στη Ρωσία, στην Ιταλία ή στην Ισπανία, τιθήμενη κατ' ανάγκη υπό την αιγίδα των οργανώσεων του εργατικού κινήματος, αντιστρέφεται αμέσως για να μετατραπεί σε αυτό που δεν μπορεί παρά να είναι: μια νέα μορφή κινητοποίησης της εργασίας υπό τον καταναγκασμό της αξίας και άρα της 'μέγιστης απόδοσης' (όπως ζητούσε η CNT από τους εργάτες της Βαρκελώνης το 1936), αναπαράγοντας αυτομάτως, έστω και οριακά, όλες τις αντιδράσεις απομάκρυνσης ή αντίστασης των εργατών». Από την απάντηση της TC στο Aufheben που δημοσιεύτηκε στο 19ο τεύχος του περιοδικού.

και συνεπαγωγή εγγυημένη από το κεφάλαιο (γι' αυτό και δεν υπάρχουν πια πραγματικές διαπραγματεύσεις με τα συνδικάτα). [...] Ο ριζοσπαστικός δημοκρατισμός πέθανε για τα καλά. Δεν ακούσαμε καμιά αντιπρόταση στο σχέδιο της κυβέρνησης. Το Σοσιαλιστικό Κόμμα προσπάθησε να ψελλίσει κάτι, αλλά γρήγορα το βούλωσε. [...] Όταν η αναπόφευκτη διεκδίκηση είναι αθέμιτη (όταν δεν εντάσσεται συστηματικά στην αυτοπροϋπόθεση του κεφαλαίου η οποία πρέπει να αναπαράγει την τάξη απέναντι στο κεφάλαιο), έχουμε αυτή την κούφια αυτοεπιβεβαίωση, αυτό το μίσος που διαβρώνει τα φρένα του. [...] Μέσα στο αθέμιτο της διεκδίκησης, ο συνδικαλισμός γίνεται κάτι ανέφικτο που μπορεί να γεννήσει έναν ριζοσπαστικό συνδικαλισμό βάσης με διάφορες ασταθείς οργανωτικές ή άτυπες μορφές, γιατί κάθε ταξική οργάνωση μέχρι την επαναστατική κρίση δεν μπορεί να είναι άλλο από συνδικαλιστική. [...] *Τείνει να εδραιωθεί το μίσος για την οικονομία σαν τρόπο ζωής, χωρίς να ζητείται μια 'άλλη οικονομία'*. Αυτή είναι η ιδιαιτερότητα του κινήματος του Οκτώβρη.

[...] Πιστεύω ότι είναι πιο γόνιμο να δούμε στα γεγονότα αυτά την κρίση της διεκδίκησης. Τη γενικευμένη απονομιμοποίησή της. Έγινε ένα ακόμη βήμα. Ανάμεσα στη σύμβαση πρώτης πρόσληψης και τις συντάξεις, περάσαμε από ένα κίνημα που 'κέρδισε' την απόσυρση του νομοσχεδίου (κάτι που δεν είναι καθ' αυτό θετική διεκδίκηση) στην απόλυτη διεκδικητική αποτυχία του τωρινού κινήματος. [...] Μέσα στην απαρχαίωση του προγραμματισμού και την κατάρρευση του ριζοσπαστικού δημοκρατισμού (η δημοκρατία δεν είναι πια, και από τις δύο πλευρές, παρά μια αναφορά αρχής, κενή εναλλακτικού περιεχομένου, και μερικοί οπαδοί του ριζοσπαστικού δημοκρατισμού χάνουν έτσι τις ιδεολογικές τους σημαδούρες), *ο Μαρξ ο προγραμματικός τείνει να αντιστραφεί: δεν υπάρχει αντισυνδικαλιστικός αγώνας που να μην είναι και αντιπολιτικός*. Η ταξική πάλη θα βρει το έδαφός της. [...] Το σημαντικότερο είναι να κατανοήσουμε πώς τα όρια αυτά [τα συνδικαλιστικά] αποκτούν σήμερα άλλο χαρακτήρα με την αθέμιτη διεκδίκηση, το γεγονός ότι τα όρια αυτά γεννιούνται μέσα στη διαρκή αναδιάρθρωση της ταξικής αντίφασης σε παγκόσμιο επίπεδο. Το σημαντικότερο είναι να δούμε ότι αυτό παράγει μια αντιοικονομική πάλη, άρα αναγκαστικά, σε μια δεδομένη διαμάχη, συγκρούσεις με τον συνδικαλισμό που είναι εξ ορισμού περιχαρακωμένος σε αυτό το έδαφος. [...] Το δυναμικό περιεχόμενο του αντισυνδικαλισμού είναι το αντιοικονομικό. Ο συνδικαλισμός έρχεται σε αντίφαση με τον εαυτό του όταν η διεκδίκηση γίνεται αθέμιτη.

[...]Κάθε διεκδικητικός αγώνας ακολουθεί μια πορεία, και οι αρχικοί στόχοι, αφορμές ή κίνητρα, οι αρχικές αιτίες, εξελίσσονται καθ' οδόν για να αντιμετωπίσουν την ολότητα του προβλήματος όπως τίθεται τώρα, όχι χτες ούτε αύριο. Αυτοί που αγωνίζονται μπορεί να αλλάξουν αντίληψη και θέση. Είναι λάθος να ισχυριζόμαστε ότι το 'μοίρασμα του πλούτου' αποτέλεσε πραγματικό στόχο αυτής της διαμάχης. Από την άποψη αυτή, συχνά κινηθήκαμε για λόγους αρχής, για να είμαστε μέσα, για να μην παραμείνουμε αδρανείς, όσο κι αν οι περισσότεροι αμφιβάλλαμε για το ενδεχόμενο θετικής έκβασης. Η κατάσταση τείνει στη γενίκευση ενός απελπισμένου αγώνα. Σε μια δεδομένη στιγμή, μπορούμε να ελπίσουμε και να σκεφτούμε ότι, μέσα σε μια κατάσταση κρίσης όπου το κεφάλαιο δεν μπορεί πια να αναπαράγει το προλεταριάτο, που είναι προϋπόθεση της ύπαρξής του, το προλεταριάτο, κατά ένα μεγάλο μέρος, δεν θα έχει πια διάθεση να επανέλθει στην προλεταριακή κατάσταση.

Μέση Ανατολή και Μαγκρέμπ: Η καταστολή και η εκμετάλλευση, τα δύο σπύρτα που άναψαν τη φωτιά της «λαϊκής εξέγερσης»

Αν στη Γαλλία η σοβαρότητα της κατάστασης εκφράζεται ως ένα ακόμη βήμα προς την εδραίωση της πλήρους απονομιμοποίησης της διεκδίκησης (κάτι που ίσως στο άμεσο μέλλον το δούμε να εμφανίζεται με μεγαλύτερη ένταση στις ΗΠΑ) και της ολοένα και σαφέστερης περιθωριοποίησης της μεγάλης πλειοψηφίας της νεολαίας, στις εξεγέρσεις που είναι σε εξέλιξη στις αραβικές και αφρικανικές χώρες βρίσκεται ο ορισμός μιας νέας φάσης της κρίσης. Σίγουρα η κατάσταση δεν είναι ίδια σε όλα αυτά τα κράτη, το καθένα έχει τη δική του εσωτερική ταξική διάρθρωση, και διαφέρουν σε σημαντικά ζητήματα, όπως στην επιρροή της θρησκείας, στο ζήτημα του φύλου, στη θέση στην καπιταλιστική ιεραρχία των κρατών. Δεν μπορούμε όμως, να παραγνωρίσουμε κάποια στοιχεία που είναι κοινά και στην αντικειμενική κατάσταση και στη δραστηριότητα του προλεταριάτου και της ντόπιας μεσαίας τάξης (των μικροαστών και των ανώτερων στρωμάτων της μισθωτής εργασίας) που προλεταριοποιείται ραγδαία. Το σημαντικό εδώ είναι να δούμε *το κοινό στοιχείο ανάμεσα στα κράτη* και όχι τις διαφορές, γιατί αυτή η αντικειμενική κοινότητα (που δεν μπορούμε παρά να τονίσουμε ότι σε μεγάλο βαθμό φαίνεται και στη δραστηριότητα) ορίζει *μια περιφέρεια του κεφαλαίου έξω από αυτές που προορίζονται να αποτελέσουν τη νέα περιφερειοποίηση του παγκόσμιου κεφαλαίου στην πολύ πιθανή περίπτωση εμφάνισης της κρίσης* (αναφερόμαστε σ' αυτό το θέμα στις πρώτες παραγράφους του κειμένου). Πέρα από τα προφανή και σημαντικά

κοινά δομικά στοιχεία ανάμεσα στα κράτη αυτής της περιφέρειας (τη γλώσσα και σε μεγάλο βαθμό τη θρησκεία και την υποτέλεια στα κέντρα συσσώρευσης της Δύσης η οποία διασφαλιζόταν από απολυταρχικά καθεστώτα) υπάρχουν σημαντικά κοινά στοιχεία που αφορούν τη συγκυρία. Η οικονομική κατάσταση της Τυνησίας και της Αιγύπτου ακριβώς πριν την εξέγερση ήταν παρόμοιες, τηρουμένων των αναλογιών, με ποσοστά ανάπτυξης της τάξης του 5%, που συνδυάζονται με μεγάλη δομική ανεργία και επισφάλεια. Στη νεολαία, της οποίας το κοινωνικό βάρος είναι τεράστιο λόγω της δημογραφικής δομής, η επισφάλεια και η ανεργία αποκτά εκρηκτικές διαστάσεις. Ειδικά στην Αίγυπτο, το προλεταριάτο είναι στη μεγάλη του πλειοψηφία πολύ φτωχό, με μέσο κατά κεφαλήν εισόδημα περίπου 2 χιλιάδες δολάρια το χρόνο, και πάνω από το ένα πέμπτο του πληθυσμού με «εισόδημα» 2 δολάρια την ημέρα. Η πορεία φτωχοποίησης και των μεσαίων τάξεων επιταχύνθηκε τα τελευταία χρόνια ειδικά από το 2008 και μετά με την αύξηση των τιμών των τροφίμων.

Η πορεία μετεξέλιξης από το κοινωνικό μοντέλο του νασοερισμού στον νεοφιλελευθερισμό, παρότι διαφέρει σε ένταση και ταχύτητα έχει ένα κοινό στοιχείο: την εντονότερη και συνεχώς εξελισσόμενη καταστολή που προώθησε και προστάτευσε το σπάσιμο του συμβολαίου μέχρι το 2011, αλλά από την άλλη πλευρά έδωσε στην εξέγερση τα αντικαταστατικά της χαρακτηριστικά. Η ισοπεδωτική καταστολή στα κράτη αυτά έφτανε μέχρι και τα μεσαία στρώματα με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τη δολοφονία του Khaled Said το καλοκαίρι του 2010²⁵ στην Αλεξάνδρεια, η οποία προκάλεσε διαδηλώσεις προοίμια της σημερινής κατάστασης. Η δολοφονία αυτή αποδείχθηκε σημαντική για την κινητοποίηση της νεολαίας της μεσαίας τάξης²⁶, επρόκειτο για τη σταγόνα που ξεχειλίσε το ποτήρι της υποτίμησης, της απόλυτης εξάρτησης από το κράτος και της έλλειψης μέλλοντος. Η σημασία του δημογραφικού ζητήματος φαίνεται και από το γεγονός ότι σε όλες τις πολιτικές φράξιες (από

---

25 Ο Said ξυλοκοπήθηκε μέχρι θανάτου μπροστά σε πολλούς μάρτυρες, οι οποίοι δήλωσαν ότι οι χαφιέδες του «έσπασαν το κεφάλι στο πεζοδρόμιο». Η αστυνομία ενημέρωσε την οικογένεια του ότι το περιστατικό έγινε γιατί «κατείχε μαριχουάνα».

26 Το προσωπικό του κατασταλτικού μηχανισμού του καθεστώτος Μουμπάρακ έφτανε τα 2 εκατομμύρια. Από αυτούς το 1,5 εκατομμύριο ήταν χαφιέδες και παρακρατικοί με πολιτικά οι οποίοι κυριολεκτικά τρομοκρατούσαν τον πληθυσμό. Οι νέοι επιχειρηματίες ή καταστηματαρχές έπρεπε να μπουν στο κόμμα για να μπορούν να κάνουν τη δουλειά τους ανενόχλητοι από την αστυνομία. Αυτό σημαίνει ότι οι δεσμοί τους με το κόμμα δεν είναι ιδεολογικοί. Στο Ντουμπάι ένα στέλεχος της Google, ο Wael Ghonim έφτιαξε μια σελίδα στο Facebook που την ονόμασε «Είμαστε όλοι Khaled Said», και ζήτησε να εγγραφούν όσοι είχαν βιώσει την κατασταλτική βαρβαρότητα του καθεστώτος. Σε δύο μήνες τα μέλη της σελίδας ήταν πάνω από εκατό χιλιάδες. Αυτή ήταν η συγκυρία μέσα στην οποία ξεκίνησε ολόκληρο αυτό το κίνημα. Η καταστολή και η εκμετάλλευση ήταν τα δύο σπύρτα που ξεκίνησαν τη φωτιά.

τις αριστερές μέχρι τις ισλαμιστικές) υπάρχει μια οριζόντια διάσπαση ανάμεσα στην παλαιότερη και τη νεότερη γενιά. Η καταστολή ως κοινωνική αναπαραγωγή, ως υποτίμηση της εργατικής δύναμης, αποτέλεσε ταυτόχρονα τη δυναμική της οικονομικής ανάπτυξης αυτών των κρατών και το όριο αυτής της πολιτικής μορφής του κράτους: στις 17 Δεκεμβρίου του 2010 ο Mohamed Bouazizi άναψε το σπύρτο με το οποίο μαζί με τη φωτιά της αυτοκτονίας του, άναψε και τη φωτιά της εξέγερσης. Η αυτοπυρπόληση του ήταν η αρνητική πλευρά του σύγχρονου αδιεξόδου. Η αποβολή αξίας εργατικής δύναμης, η συνεχής υποτίμηση, η καταστροφή μεταβλητού κεφαλαίου που δεσπόζει μέχρι στιγμής στην κρίση, όρισαν το πλαίσιο της αυτοκτονίας του νεαρού Τυνησιου χωρίς μέλλον. Ταυτόχρονα όμως η δραστικότητα αυτής της αυτοπυρπόλησης στην ταξική πάλη επιβεβαίωσε ότι βρισκόμαστε στη μεταβατική περίοδο αυτής της κρίσης, στην εποχή των ταραχών.

Πέρα από την εξάρτηση των μεσαίων και μικροαστικών στρωμάτων από το κράτος, η κατασταλτική διαχείριση του νεοφιλελευθερισμού είχε φυσικά ως κύριο στόχο την υποτίμηση της εργατικής δύναμης. Η επίθεση που δεχόταν η εργατική τάξη δεν έμεινε αναπάντητη, θα μπορούσαμε να πούμε ότι υπήρχε μια συμμετρία ανάμεσα στην ένταση της επίθεσης και στην όξυνση των διεκδικητικών απεργιών τα τελευταία χρόνια. Οι πιο σημαντικές απεργίες του κινήματος που άρχισε να αναπτύσσεται από το 2006 και μετά στην Αίγυπτο και την Τυνησία έλαβαν χώρα το 2008 στην Mahalla και την Gafsa αντίστοιχα. Τουλάχιστον 2 εκατομμύρια εργάτες συμμετείχαν στις απεργίες στην Αίγυπτο την τελευταία δεκαετία. Οι απεργίες αφορούσαν μισθολογικές διεκδικήσεις και τις χαρακτήριζε το γεγονός ότι συνέβαιναν σε τοπικό επίπεδο, καθώς οι εργάτες εμπιστεύονταν μόνο τις διαπροσωπικές τους σχέσεις σε ένα περιβάλλον που η πρώην σταλινική αριστερά είχε ενσωματωθεί στο καθεστώς Μουμπάρακ και τα συνδικάτα ήταν όργανα της κρατικής μαφίας. Η υλική σύνδεση ανάμεσα στην υπερεκμετάλλευση της εργατικής τάξης και στην αφαίρεση του μέλλοντος από τη νέα γενιά των μεσαίων στρωμάτων εκφράζεται στο νεολαιίστικο «κίνημα της 6 Απριλίου»²⁷, το οποίο έπαιξε ρόλο στα

---

27 Η κίνηση αυτή ξεκίνησε από το internet και συνδέεται άμεσα με την απεργία στη Malhalla και την αντίδραση στη σκληρή καταστολή που επεφύλαξε το κράτος σε αυτή την απεργία. Οι ίδιοι στο site τους γράφουν: «Εμείς το κίνημα Νεολαίας της 6ης Απριλίου, πιστεύουμε ότι η αλλαγή και οι μεταρρυθμίσεις της Αιγύπτου δεν θα συμβούν με συλλογή υπογραφών. Θα πετύχουμε την αλλαγή προτείνοντας αληθινά εναλλακτικές λύσεις, μια εναλλακτική πολιτική, οικονομική, και κοινωνική Αναγέννηση της Αιγύπτου η οποία θα παρέχει σταθερότητα και ασφάλεια στον πολίτη της χώρας. Εμείς το κίνημα Νεολαίας της 6ης Απριλίου, πιστεύουμε ότι αυτό θα συμβεί μόνο με την κινητοποίηση της νέας γενιάς, η οποία θα ωφεληθεί αληθινά από την αλλαγή, όταν αυτή θα συμβεί καθώς αποτελεί το 60% του πληθυσμού της Αιγύπτου».

γεγονότα της πλατείας Ταχρίρ.

Εκεί που συντονίζεται η καταστολή, με κρατικό ή/και θρησκευτικό μανδύα, και η υπερεκμετάλλευση, είναι στο ζήτημα του κοινωνικού φύλου. Η προσωρινή εγκατάσταση του ισλαμιστή Γκανούτσι στην πρωθυπουργία της Τυνησίας και τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην γυναικεία πορεία της 8^{ης} Μάρτη στην πλατεία Ταχρίρ, όπου προπηλακίστηκαν διαδηλώτριες από παριστάμενους άνδρες, δικαιώνουν τη δυσσιώπη έκφραση της ανησυχίας μιας παλιάς αγωνίστριας του φεμινιστικού κινήματος: «Η ιστορία μας έχει διδάξει πως οι επιτυχίες των λαϊκών εξεγέρσεων ακυρώνονται από τα απομεινάρια του παλαιού καθεστώτος και η πρώτη οπισθοχώρηση έχει να κάνει με τα δικαιώματα των γυναικών» (Al-Ahram Weekly, 26 Φεβρουαρίου 2011). Στην Τυνησία αρκετές γυναικείες οργανώσεις έκαναν πορεία στις 29 Ιανουαρίου, για να καταστήσουν σαφές ότι δεν πρόκειται να δεχθούν καμία υποτίμηση των γυναικών από τους ισλαμιστές ή «οποιοδήποτε άλλον». Η Sana Ben Achour, δήλωσε ότι δεν είχαν σκοπό να βγουν από μια δικτατορία για να μπουν σε μία νέα «άλλου τύπου». Οι γυναίκες αποτελούν το πλέον καταπεζόμενο υποκείμενο από αυτά τα ταυτόχρονα ισλαμιστικά (λιγότερο ή περισσότερο) και νεοφιλελεύθερα αυταρχικά καθεστώτα. Η δραστηριότητα τους σαφώς αποτελεί ποιοτικό δείκτη της κοινωνικής αναταραχής, είτε αναφερόμαστε σε γυναίκες του κινήματος της 6^{ης} Απρίλη στην πλατεία Ταχρίρ, είτε σε γυναίκες στη Βεγγάζη οι σχέσεις των οποίων σφυρηλατήθηκαν στο κίνημα διαμαρτυρίας για τη σφαγή στη φυλακή του Abou Salim²⁸

Το σημαντικό στοιχείο που συμπυκνώνει τα παραπάνω είναι ότι η περιφέρεια αυτή φαίνεται να προορίζεται καθαρά για ληστρική εκμετάλλευση και κατασταλτική διαχείριση και οι εξεγερμένοι φαίνεται να έχουν πλήρη συνείδηση αυτού του γεγονότος, η οποία όμως παράγει ένα ολόκληρο φάσμα πρακτικών και ιδεολογιών ανάλογα με την ταξική τους προέλευση, το φύλο, την ηλικία τους, αλλά και το κράτος στο οποίο ζουν.

---

28 Το 1996 οι φυλακισμένοι του Abou Salim εξεγέρθηκαν, κατέλαβαν μέρος της φυλακής και απαίτησαν ιατρική περίθαλψη, καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, το δικαίωμα να τους επισκέπτεται η οικογένεια τους και την επανεξέταση των υποθέσεων τους. Ο Abdallah Senussi, διευθυντής των φυλακών τους υποσχέθηκε την ικανοποίηση όλων των αιτημάτων τους εκτός από την επανεξέταση των υποθέσεων τους, η οποία, όπως τους είπε ήταν εκτός αρμοδιότητάς τους. Οι φυλακισμένοι αποδέχτηκαν την πρόταση και γύρισαν στα κελιά τους. Την επόμενη μέρα, περίπου 400 από αυτούς μεταφέρθηκαν αλλού και αμέσως μετά στρατιώτες άρχισαν να δολοφονούν με καταπίεση πυρών από τις στέγες τους υπόλοιπους κρατούμενους. Η σφαγή του Abou Salim μέτρησε 1270 νεκρούς. (Nicolas Bourcier, "Le massacre d'Abou Salim," Le Monde, 22 Μαρτίου 2011)

Ψωμί, νερό και έξω ο Μπεν-Αλί...

«Ανάμεσα στους νεκρούς των πρόσφατων διαδηλώσεων δε βρίσκεται ούτε ένα γνωστό στέλεχος της αντιπολίτευσης, ούτε ένας γνωστός πολιτικός ακτιβιστής. Οι νεκροί είναι νέοι από τις φτωχογειτονίες, που μπήκαν στην πρώτη γραμμή του αγώνα» (Cécile Hennion, "Au Caire, une foule de manifestants de tous horizons en quête de port-parole," Le Monde, 2 Φεβρουαρίου 2011)

«Ένα επαναστατικό κίνημα δεν εξαπλώνεται σαν κύμα που διαδίδεται αλλά μέσα από το συντονισμό. Ένα κίνημα που αναπτύσσεται σε ένα σημείο συντονίζεται με τις κοινωνικές εκρήξεις που παράγονται αλλού» – Jean-Marie Gleize

Σίγουρα η συμμετοχή στην εξέγερση είναι από μόνη της μια διαλυτική διαδικασία των προηγούμενα σημαντικών κοινωνικών δεσμών και θεσμών που ορίζουν τις σχέσεις μέσα στο κεφάλαιο. Πρόκειται για τον αυτομετασχηματισμό κάθε κατηγορίας ατόμου σε αγωνιζόμενο προλετάριο, μια προλεταριοποίηση απότομη και βίαιη καθώς η καθημερινότητα της εξέγερσης είναι μόνο δράση, αλληλεγγύη, άμεσες σχέσεις (ακόμη και οι προσωπικές συγκρούσεις τείνουν να γίνονται αδιαμεσολάβητες) και αντιπαραθέσεις με τις δυνάμεις καταστολής του κράτους. Αν αυτή η παρατήρηση είναι σημαντική για να απαντήσει κανείς μια και καλή στην κρατική προπαγάνδα που μιλούσε για ένα καθαρά πολιτικό κίνημα²⁹, στο επίπεδο της ανάλυσης σημασία έχει να δούμε τις διαφορές ανάμεσα στις πρακτικές των εξεγερμένων, να προσπαθήσουμε να ανασηματίσουμε διαλεκτικά την τεμαχισμένη πραγματικότητα των εξεγέρσεων, να βρούμε ποιά είναι η δύναμη και ταυτόχρονα όριο τους, δηλαδή πώς ορίζουν και πώς ορίζονται από αυτή τη μεταβατική φάση της κρίσης.

Η πιο σημαντική διαφοροποίηση μέσα στον πολυσυλλεκτικό λόγο και δράση των εξεγέρσεων ήταν η αντίφαση των ταραχών, των λεηλασιών³⁰, του σαμποτάζ, των επιθέσεων στις φυλακές και τα αστυνομικά τμήματα, με τη ρητορική περί δημοκρατίας, πολιτικών ελευθεριών, εκλογών κτλ. Ο δευτερος

---

29 Δες την προκήρυξη «Ξεκίνησε η εποχή των ταραχών...» που μοιράστηκε στη διαδήλωση της 23/2 σε Θεσσαλονίκη και Αθήνα.

30 Στην Τυνησία το επαναστατημένο πλήθος γκρέμισε τις πόλες του φυλασσομένου τουριστικού θερέτρου Hammamet, πυρπόλησε την έπαυλη ενός γνωστού καπιταλιστή μέλους της οικογένειας του Μπεν Αλί, έκαψε τράπεζες και αστυνομικά τμήματα. Στην Αίγυπτο, το ταξικό μίσος εκφράστηκε με την πυρπόληση του σπιτιού του Ahmed Ezz, ενός «φίλου» του Μουμπάρακ ο οποίος έλεγχε τα δύο τρίτα της βιομηχανίας ατσάλιου και ήταν ταυτόχρονα ο οργανωτής της προεκλογικής εκστρατείας του κυβερνώντος κόμματος. Το σπίτι του πυρπολήθηκε όχι μία αλλά τρεις φορές κατά τη διάρκεια των γεγονότων.

πόλος αυτής της αντίφασης εκφράζει τη σχιζοφρένεια που συνοδεύει την ισοπεδωτική προλεταριοποίηση των μικροαστικών κατηγοριών και την αφαίρεση του μέλλοντος από το σύνολο σχεδόν της νέας γενιάς (*επίσημα* ποσοστά ανεργίας κοντά στο 60%). Διαβάζοντας τις προσωπικές μαρτυρίες των εξεγερμένων της Αιγύπτου όπου εμφανίστηκε αυτή η σχιζοειδής κατάσταση στο μέγιστο βαθμό, διαπιστώνουμε, με έκπληξη σχεδόν, ότι οι μορφωμένοι άνεργοι ή κακοπληρωμένοι σε βαθμό πείνας εργαζόμενοι νέοι *δεν* αντιλαμβάνονται ότι η κατάσταση τους αποτελεί μια εικόνα του μέλλοντος των αντίστοιχων ευρωπαίων και αμερικανών. Ενώ είναι σε θέση να αντιληφθούν το κεφάλαιο ως κάτι εντελώς ξένο προς αυτούς (εδώ εντάσσεται η συνεχής αναφορά στη διαφθορά και στην κλεπτοκρατία) *δεν* είναι *ακόμη* σε θέση να αντιληφθούν ότι μέσα στο καθοδικό σπινάλ που βρίσκεται πιασμένη η ιστορική πορεία του καπιταλισμού παράγονται και οι ίδιοι ως ξένοι για το κεφάλαιο. Η δίψα των μεσαίων στρωμάτων (που στην Ελλάδα αναλογικά μάλλον θα θεωρούνταν φτωχοί) για δημοκρατία είναι στην πραγματικότητα μια δίψα για δικαιοσύνη, δηλαδή για αξιοκρατία. Απαιτούν να ανταμειφθούν οι κόποι τους και να χρησιμοποιηθούν για αυτό για το οποίο μορφώθηκαν, τη συνέχιση του καπιταλισμού. Απαιτούν από το κεφάλαιο που τους παρήγαγε να βρει τον τρόπο να τους ενσωματώσει στην παραγωγική του διαδικασία, απαιτούν αυτό το διάστημα ευημερίας που επιφύλαξε ο νεοφιλελευθερισμός για τους αντίστοιχους με αυτούς ευρωπαίους και αμερικάνους. Το κομμάτι αυτό δε θα είναι με τίποτα λιγότερο ευχαριστημένο. Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι ένα μέρος του ριζοσπαστικοποιείται ταχύτατα για τα δικά του μέτρα, αλλά και από το γεγονός ότι η αμφισβήτηση της παρούσας διάρθρωσης εκφράζεται και με τη γλώσσα του έθνους (και όχι της θρησκείας³¹), δηλαδή τη γλώσσα της αμφισβήτησης της παγκοσμιοποίησης, της αμφισβήτησης του διεθνούς κυκλώματος το οποίο πλέον δε θεωρούν αξιόπιστο συνομιλητή τους από την καπιταλιστική τάξη. Αυτό όμως το κομμάτι των εξεγερμένων λογαριάζει χωρίς τους ξενοδόχους: από τη μια πλευρά την καπιταλιστική τάξη που τους σπρώχνει ολοένα και πιο βίαια στον καιάδα του πλεονάζοντος πληθυσμού και από την άλλη τον ίδιο τον πλεονάζοντα πληθυσμό, μέρος του οποίου, αντί να ζητάει δημοκρατία και δικαιοσύνη προβαίνει σε βιαιότητες και «αντιπαραγωγικές» καταστροφές και λεηλασίες³². Η παρουσία των μικροαστών και των μεσαίων

---

31 «Σε όλες τις μεγάλες διαδηλώσεις που οδήγησαν στην πτώση του Μπεν Αλί, άνδρες και γυναίκες βάδιζαν δίπλα-δίπλα κρατώντας τα χέρια και φωνάζοντας συνθήματα για τα πολιτικά δικαιώματα και όχι για το Ισλάμ. Ο εθνικός ύμνος και όχι το 'Allahu akbar,' κυριαρχούσε στις διαδηλώσεις» (P. Anderson, Arab revolutions in crossroads).

32 «Οι βανδαλισμοί, οι λεηλασίες και οι πυρπολήσεις που έγιναν κατά τη διάρκεια της επανάστασης κόστισαν στην οικονομία της Τυνησίας περίπου 400 εκατομμύρια δηνάρια» δήλωσε ο κ. Hammadi Ben Sedrine, πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου

στρωμάτων στις ταραχές, η άμεση αντιπαράθεση τους με τις δυνάμεις καταστολής, τους διαλύει ως μεσαία κοινωνική κατηγορία, τους προλεταριοποιεί βίαια, τους διαλύει μέσα στο προλεταριάτο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι παύουν να αρθρώνουν την ιδεολογία τους. Η διάλυση αυτή αντίθετα παράγει τη *δημοκρατικοποίηση* του κινήματος: μια προκήρυξη που μοιράστηκε από τους εργάτες της βιομηχανίας ατσαλιού και σιδήρου περιείχε μεταξύ των αιτημάτων την «άμεση παραίτηση του προέδρου και όλων των συμβόλων του καθεστώτος, την διάλυση της συνδικαλιστικής ομοσπονδίας που ήταν τσιράκι 'του Μουμπάρακ' και την άμεση δημιουργία μέσα από γενικές συνελεύσεις του δικού τους ανεξάρτητου συνδικάτου, χωρίς καμιά άδεια ή συμφωνία του καθεστώτος το οποίο έχει πέσει και έχει χάσει κάθε νομιμοποίηση, τη δήμευση όλων των κρατικών εταιριών που είχαν ιδιωτικοποιηθεί και την επανεθνικοποίηση τους, τη δημιουργία μιας νέας διοίκησης αυτών των εταιριών που θα αποτελείται από εργάτες και τεχνικούς και θα λογοδοτεί μόνο στο λαό, τη δημιουργία εργατικών επιτροπών διαχείρισης της παραγωγής, καθορισμού των τιμών και των μισθών και μια γενική συνέλευση όλων των κομματιών και πολιτικών τάσεων του λαού η οποία θα ήταν συντακτική συνέλευση και θα εξέλεγε αληθινά λαϊκές επιτροπές ανεξάρτητα από το τι θέλει το καθεστώς».

Από την άλλη πλευρά η αντικειμενική ενότητα της ζώνης στην οποία ανήκουν και η συνύπαρξη τους με τις μεσαίες κοινωνικές κατηγορίες διαλύει και το επισφαλές και το αποκλεισμένο προλεταριάτο μέσα στο πλήθος των ταραχών. Σίγουρα δεν ήταν μόνο φιλόδοξοι επιστήμονες αυτοί που κρατούσαν αιγυπτιακές και τунησιακές σημαίες και σίγουρα δεν αγκάλιασαν τους στρατιώτες (ενώ κάποιοι από αυτούς μέχρι πρότινος συλλάμβαναν και βασάνιζαν) στην Αίγυπτο και την Υεμένη μόνο οι μικροαστοί. Η πλατεία Ταχρίρ ήταν ένα τελεσίγραφο κοινωνικών κομματιών των οποίων η δύναμη είχε ωριμάσει την τελευταία δεκαετία. Επρόκειτο για ένα *τελεσίγραφο αυτοκτονίας*: ή θα άλλαζε το πολιτικό σκηνικό προς έναν πιο ελεύθερο και δημοκρατικό καπιταλισμό ή θα γινόταν ένα μακελειό κατά βάση άοπλων διαδηλωτών, προσερχόμενων από όλες τις κοινωνικές κατηγορίες που ασφυκτιούν υπό την παρούσα διάρθρωση, δηλαδή ένα μακελειό που θα αφορούσε την *συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού*. Η διάσταση ανάμεσα στις πρακτικές της κατάληψης μιας πλατείας από τη μία πλευρά και της καταστροφικής επίθεσης από την άλλη,

---

ου του Τυνησιακού συνδέσμου βιομηχανίας και εμπορίου UTICA. Ο κ. Ben Sedrine τόνισε επίσης ότι όλες αυτές οι «απεργίες και διαμαρτυρίες» έχουν ωθήσει αρκετούς επενδυτές να εγκαταλείψουν τη χώρα και αποθαρρύνουν τους ξένους επενδυτές να έρθουν στην Τυνησία. Ο πρόεδρος του UTICA υπογράμμισε επίσης ότι ο σύνδεσμος θα συμμετάσχει μεν στις συλλογικές διαπραγματεύσεις με τα συνδικάτα αλλά υπενθύμισε ότι «η παρούσα κατάσταση δεν ευνοεί τις μισθολογικές αυξήσεις» (http://www.africanmanager.com/site_eng/detail_article.php?art_id=16463)

δεν έφτασε στο σημείο να αμφισβητήσει την ταξική δράση ως τέτοια. Δεν τέθηκε σε εφαρμογή κανένα μέτρο αμφισβήτησης της ιδιοκτησίας και της αξίας το οποίο θα μπορούσε να δημιουργήσει την απαραίτητη ρήξη που θα βαθύνει τη σύγκρουση και θα αμφισβητήσει πραγματικά το ενδεχόμενο της πρόσκαιρης πολιτικής διευθέτησης.

Ευτυχώς δε συμμετείχε μαζικά στην εξέγερση το προλεταριάτο από την *ashwa'iyyat*³³ γιατί δεν ξέρουμε τί θα είχε συμβεί...

Από συνέντευξη αριστερού κοινωνιολόγου στο περιοδικό New Left Review

Το σύγχρονο κατακερματισμένο επισφαλές και άνεργο προλεταριάτο έκανε διακριτή την παρουσία του (όπως και το Δεκέμβρη του 2008 στην Ελλάδα) μέσω της πλήρους απουσίας αιτημάτων και διαμεσολαβήσεων στον τρόπο που οργανώνονταν οι εξεγερμένοι (εκτός της Λιβύης για την οποία είναι νωρίς να μιλήσουμε ακόμη) αλλά τελικά έγινε ώσμως με το δημοκρατικό κομμάτι του κινήματος στη βάση ακριβώς της προλεταριακής, ταξικής, «προγραμματικής» πραγματικότητας και ιδεολογίας³⁴. Η διαλεκτική ανάμεσα στα κομμάτια του κινήματος αυτού δεν οδήγησε στη ρήξη και το ξεπέρασμα αυτού του διπόλου αλλά στην πρόσκαιρη και επισφαλή θεμελίωση του, ορίζοντας έτσι τη μεταβατική φάση της παρούσας κρίσης. Εξάλλου, όσο το προλεταριάτο παραμένει τέτοιο, στην εξέλιξη κάθε αγώνα του θα θέτει πάντα το ζήτημα της συνέχισης της προλεταριακής αναπαραγωγής, της συνέχισης της προλεταριακής ύπαρξης. Η πιο αντιφατική και σημαντική εξέλιξη των γεγονότων στην Αίγυπτο ήταν η εμφάνιση των εργαζόμενων ως ενοποιημένο υποκείμενο μέσω των συνδικάτων³⁵. Μόνο όταν η *εργατική τάξη απευθύνθηκε σε ένα*

33 Παραγκουπόλεις στις παρυφές του Καΐρου.

34 «Είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι αυτός ο ξεσηκωμός δεν ξεκίνησε από τους Αδελφούς Μουσουλμάνους ούτε από τους εθνικιστές επιχειρηματίες. Αυτή η εξέγερση ξεκίνησε από τη σύγκλιση δύο παράλληλων δυνάμεων: του κινήματος υπεράσπισης των δικαιωμάτων των εργατών που δουλεύουν στις βιομηχανικές ζώνες ή στα μικρά sweatshops της Αιγύπτου και του κινήματος ενάντια στην καταστολή, το οποίο μαζικοποιήθηκε τα τελευταία τρία χρόνια. Και στα δύο αυτά κινήματα ηγούνται και συμμετέχουν μαζικά γυναίκες και νέοι και των δύο φύλων». (Paul Amar, "Why Egypt's progressives win", *Jadaliyya*, 8 Φεβρουαρίου 2011).

35 Στην Αίγυπτο είχαμε μια αργή άνθιση των ανεξάρτητων εργατικών συνδικάτων τα τελευταία δέκα περίπου χρόνια. Αυτό συνέβη παρά το γεγονός ότι η ETUF (Egyptian Trade Union Federation) ήταν απολύτως ελεγχόμενη από το κράτος, είχε νόμιμο το μονοπώλιο στο συνδικαλισμό και έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι της για να καταστείλει τις ανεξάρτητες φωνές. Τις τελευταίες μέρες του καθεστώτος ο δικτάτορας έδωσε οδηγία στην ETUF να σταματήσει τους εργατές αν προσπαθήσουν να φύγουν από

υποτιθέμενα ουδέτερο κράτος που εκπροσωπούσε ο στρατός, μόνο τότε η πλάστιγγα έγειρε υπέρ της απομάκρυνσης του Μουμπάρακ, και της νίκης της εξέγερσης άρα αναγκαστικά της επιβολής της αντεπανάστασης που έφερε μέσα της. Και στην Αίγυπτο και στην Τυνησία η «δημοκρατία» θριάμβευσε ακριβώς πριν το ραντεβού με το μεγάλο μακελειό. Ω του θαύματος, η δημοκρατία που επίδωκε το κίνημα που έριξε Μουμπάρακ και Μπεν Αλί είχε τη μορφή της στρατιωτικής δικτατορίας στην Αίγυπτο, και νέας κυβέρνηση με στελέχη του Μπεν Αλί αρχικά στην Τυνησία.

Ο ορισμός λοιπόν του εξεγερσιακού κινήματος (δηλαδή το όριο του) που σάρωσε όλα αυτά τα κράτη της ζώνης του κεφαλαίου που είναι έξω από το παιχνίδι των «μεγάλων», ήταν η ίδια η μαζικότητα και συνεπώς η διαταξική σύνθεση του. Η συνύπαρξη των διαφορετικών κατηγοριών δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως «η εργατική τάξη που αγωνίζεται» και τα μεσαία στρώματα ως εξωτερικός κολαούζος του κινήματος. Αντίθετα, η συμμετοχή αυτών των κοινωνικών κατηγοριών και η διάλυση τους μέσα στο κίνημα υπήρξε καθοριστική για την εξέλιξη του. Αυτή η εξέλιξη ανοίγει ένα σημαντικό θεωρητικό ζήτημα σχετικά με τη διαλεκτική που παράγεται ανάμεσα στον πλεονάζοντα πληθυσμό και το υπόλοιπο προλεταριάτο και τα μικροαστικά στρώματα που προλεταριοποιούνται ραγδαία. Η συνύπαρξη των διαφορετικών κοινωνικών κατηγοριών δεν υπήρξε ιδιαίτερα συγκρουσιακή καθώς δεν ήταν δυνατό να τεθεί θέμα κομμουνιστικών μέτρων, δηλαδή αμφισβήτησης στην πράξη κάθε οράματος των μεσαίων στρωμάτων για συνέχιση του καπιταλισμού, έστω και με δικά τους έξοδα. Η ταξική πολυσυλλεκτικότητα του κινήματος αποτέλεσε τη δύναμη και το όριο του. Του έδωσε την αρχική του ορμή για να κάνει την τιτάνια ενέργεια να αμφισβητήσει πολύ σκληρές δικτατορίες δεκαετιών, αλλά ταυτόχρονα έδωσε το δικαίωμα στο Κράτος (με Κ, το κράτος ως τον πιο σημαντικό θεσμό αναπαραγωγής του κεφαλαίου)³⁶ να υπερυψω-

---

τους χώρους εργασίας τους για να συμμετάσχουν στις διαδηλώσεις... Η πραγματική επιτυχία της επανάστασης ήρθε όταν οι εργάτες άρχισαν να απεργούν σε διάφορους κλάδους, όπως, στους σιδηρόδρομους, στα λεωφορεία, στην κρατική εταιρία ηλεκτρισμού, στη διώρυγα του Σουέζ, σε εργοστάσια και νοσοκομεία. Μόνο τότε η πλάστιγγα έγειρε υπέρ των διαδηλωτών της πλατείας Ταχρίρ. (Paul Howes, "Η εξέγερση που ξάφνιασε όλο τον κόσμο", The Australian, 26 Μαρτίου 2011).

36 «Το μεγάλο έγκλημα του Μπεν Αλί ήταν το ότι έκανε το Κράτος μια ιδιωτική υπόθεση, μια φράξια του κεφαλαίου μεταξύ άλλων, που απείλησε με μετασχηματισμό της ωμής βίας των παραγωγικών σχέσεων σε βία νομιμοποιημένη και θεσμική (κάτι που ίσως δημιούργησε αντιθέσεις μεταξύ στρατού και αστυνομίας). Το Κράτος έπρεπε να διασωθεί: κατάσταση εκτάκτου ανάγκης, τυφλά πυρά, απαγόρευση κάθε συνάθροισης, χρήση πραγματικών πυρών απ' τις δυνάμεις καταστολής. Φτάσαμε στο σημείο εκείνο όπου ο μετασχηματισμός της βίας των καθημερινών κοινωνικών σχέσεων στον καπιταλισμό σε νόμιμη οργανωμένη κρατική βία (η λειτουργία της κρατικής μηχανής)

θεί πάνω από τη συγκεκριμένη μορφή που είχε λάβει, να την καταγγείλει, να πάει με τη μεριά των εξεγερμένων και να υλοποιήσει την αντεπανάσταση που έφερε μέσα της η εξέγερση τους. Το Κράτος οφείλει να διαφυλάσσεται εκτός της πάλης των τάξεων προκειμένου να παραμένει το Κράτος της τάξης των καπιταλιστών. Οι εξεγερμένοι του έδωσαν αυτή τη δυνατότητα με τη δραστηριότητα που προέκυψε από τη σύνθεση τους, καθώς δε δημιουργήθηκε η απαιτούμενη εσωτερική απόσταση ανάμεσα στις πρακτικές τους που θα αμφισβητούσε τη δυνατότητα του Κράτους να παίξει το διαμεσολαβητικό του ρόλο.

Οι ακροβασίες των δημοκρατικών δικτατοριών που πλασάρονται ως λύσεις και τα διαφημιστικά δημοσηφίσματα δεν κάνουν τίποτα άλλο από το να δηλώνουν ότι βρισκόμαστε στη μετάβαση. Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει το πρακτορείο Ρόιτερς: «Η Αίγυπτος εγκομονεί μια νέα δυναμική. Θα μπορούσε να γίνει μαγνήτης για τους επενδυτές καθώς η *εργατική δύναμη και η γη είναι φθηνές...*». Με άλλα λόγια ο πολιτικός ελιγμός είναι μεν απαραίτητος για την αποκατάσταση της τάξης αλλά αυτό που μετράει είναι η συνέχιση της απαξίωσης της εργατικής δύναμης. Η ταξική πάλη όμως έχει την ιδιαιτερότητα να λειτουργεί σαν αλυσιδωτή αντίδραση, συνεπώς να αποτελεί η ίδια αιτία για την αναπαραγωγή της. Η ενέργεια που εκλύθηκε από την εξέγερση και την αμφισβήτηση των καθεστώτων ήταν τόση πολλή που άνοιξε ο ασκός του Αιόλου. Δεν πρέπει να υποτιμάται το γεγονός ότι η έκκληση για δημοκρατία εμπεριέχει ως κυριότερο συστατικό της τη διεκδίκηση του δικαιώματος στην απεργία. Μέσα σε λιγότερο από δύο μήνες, στην Αίγυπτο ενδυναμώθηκε το δίκτυο ανεξάρτητων συνδικάτων, το οποίο ενεργοποιείται συνεχώς και προκαλεί μπλοκαρίσματα στην παραγωγική διαδικασία. Επίσης, βίαια περιστατικά στην καθημερινότητα³⁷ αναδεικνύουν ότι οι κοινωνικές σχέσεις έχουν υποστεί σημαντική διαταραχή, οι κοινωνικοί ρόλοι έχουν αμφισβητηθεί. Στις 23 Μαρτίου 2011 η νέα (ευλογημένη κατ' αρχήν από την εξέγερση) αιγυπτιακή χούντα ψήφισε νόμο που ποινικοποιεί τις απεργίες, τις διαδηλώσεις και τις συγκεντρώσεις και στις 9 Απριλίου, την επέτειο δύο μηνών από την πτώση του Μουμπάρακ, τον εφάρμοσε: δολοφόνησε 6 διαδηλωτές και τραυμάτισε εκατοντάδες, πάνω στην πλατεία Ταχρίρ. Το υπουργείο δικαιοσύνης της χούντας εξέδωσε ανακοίνωση με την οποία καθισχύαζει το προλεταριάτο που ζει στην Αίγυπτο ότι έχει κάθε δικαίωμα να διαμαρτύρεται αρκεί *«να μην παρακωλώει*

απειλήθηκε» (Roland Simon, «Για τα γεγονότα στην Τυνησία...», dndf.org).

37 Στο Κάιρο το Μάρτιο ένας νεαρός αστυνομικός συνεπλάκη με έναν οδηγό λεωφορείου για μια παράβαση του Κ.Ο.Κ., τράβηξε το όπλο του και πυροβόλησε τον οδηγό στο χέρι. Αυτή τη φορά όμως οι επιβάτες και άλλοι περαστικοί αντί να γυρίσουν το κεφάλι τους αλλού και να φύγουν, επιτέθηκαν εξοργισμένοι στον αστυνομικό και τον ξυλοκόπησαν σχεδόν μέχρι θανάτου.

την παραγωγική διαδικασία και να μην προκαλεί χάος». Η αντεπανάσταση που φέρει μέσα της η εξέγερση στις αραβικές και αφρικανικές χώρες δεν προωθείται μόνο από το κράτος. Διαβάζουμε στο άρθρο του P. Anderson στο περιοδικό *New Left Review* για τις εξελίξεις στην Τυνησία: «Νέοι και νέες από όλη τη χώρα συνεχίζουν να μαζεύονται ανά κάποια χρονικά διαστήματα στην πλατεία Kasbah για να πιέσουν τη μεταβατική κυβέρνηση. Στις αρχές Μαρτίου, μετά από συγκρούσεις με την αστυνομία, κατόρθωσαν να εξαναγκάσουν σε παραίτηση ακόμη περισσότερους πολιτικούς της παλιάς φρουράς. Μέρος αυτών των προσπαθειών αποτελεί η δημιουργία της *Υπατης Αρμοστείας για τη Διασφάλιση της Επανάστασης η οποία περιλαμβάνει και συνδικαλιστές και μαρξιστές*». Στο ίδιο άρθρο βρίσκουμε τη συμπύκνωση αυτής της αντεπανάστασης εκφρασμένη σε μια γλώσσα πιο οικεία στο προλεταριάτο από τη σκληρή γλώσσα της κρατικής καταστολής: «Ο στρατηγικός στόχος της αριστεράς στον αραβικό κόσμο πρέπει να είναι η σύγκλιση των εξεγέρσεων προς τη μάχη για πολιτικές ελευθερίες οι οποίες θα αφήσουν τις κοινωνικές πιέσεις να εκφραστούν με τον καλύτερο δυνατό συλλογικό τρόπο. Αυτό σημαίνει: να καταργηθούν οι νόμοι έκτακτης ανάγκης, να διαλυθούν τα κυβερνώντα κόμματα ή να εκθρονιστούν οι κυρίαρχες οικογένειες, να ξεκαθαριστεί ο κρατικός μηχανισμός από τα όργανα του παλιού καθεστώτος και να βρεθούν υπόλογοι οι πρώην αρχηγοί κρατών απέναντι στη δικαιοσύνη».

Αν συμπεριλάβουμε και το θέμα της περιφερειοποίησης και της λυσσαλέας ενδοκαπιταλιστικής σύγκρουσης που αυτή φέρει μέσα της, βλέπουμε ότι όλα αυτά έχουν πολύ κοντά πόδια και προετοιμάζουν το νέο αδιέξοδο. Η Λιβύη και η Συρία (δύο κράτη στα οποία η φυλετική αντίφαση παίζει καθοριστικό ρόλο και στην ταξική διάρθρωση) ίσως είναι απλώς ο πρόλογος όσων πολύ αιματηρών πρόκειται να ακολουθήσουν και σε επίπεδο ταξικής πάλης και σε επίπεδο εσωτερικών ανταγωνισμών του κεφαλαίου. Οι πρόσφατοι αγώνες εκφράζουν ακόμη πιο έντονα τις δύο βασικές όψεις της διαδικασίας που παράγει την επανάσταση της σύγχρονης περιόδου: την απονομιμοποίηση της διεκδίκησης, δηλαδή τη μετατροπή της σε συστατικό της αναπαραγωγής των τάξεων που τείνει να περιθωριοποιείται και να καταστέλλεται, και την εσωτερική απόσταση που παράγεται ανάμεσα στις προλεταριακές πρακτικές κατά την κίνηση του ταξικού αγώνα. Η εξέλιξη αυτή παράγεται πλέον σε όλες τις ζώνες του κεφαλαίου με την τροπικότητα που επιβάλλει η αντικειμενικότητα του κεφαλαίου, η οικονομία, σε κάθε μία από αυτές. Μπορούμε να διακινδυνεύσουμε την πρόβλεψη ότι *μπαίνουμε σε μια εποχή ταραχών, μεταβατική αλλά εξαιρετικά βίαιη, η οποία θα οριοθετήσει την κρίση αναπαραγωγής του προλεταριάτου, άρα και του καπιταλισμού ως σημαντικό διαρθρωτικό στοιχείο της επόμενης περιόδου*. Με την έννοια ταραχές εννοούμε κινηματικές διεκδικητικές ή μη διαδικασίες με ιδιαίτερα βίαιη μορφή που μετατρέπουν τα αστικά περιβάλλοντα σε

πεδία ταραχών χαμηλής ή μεγαλύτερης έντασης (οι ταραχές δεν είναι επανάσταση, ακόμη και οι εξεγέρσεις δεν είναι επανάσταση, παρότι μπορούν να αποτελέσουν το ξεκίνημα μιας επανάστασης). Η εσωτερική απόσταση ανάμεσα στις προλεταριακές πρακτικές εντείνει όλες τις κοινωνικές αντιφάσεις και δημιουργεί μια αυτοτροφοδοτούμενη διαδικασία εντεινόμενων συγκρούσεων οι οποίες συμπεριλαμβάνουν ολοένα και περισσότερες κατηγορίες της εργατικής τάξης, και αύξηση της καταστολής. Η ιδιαιτερότητα αυτής της «εποχής» έγκειται στο ότι η δυναμική των αγώνων δεν μπορεί να παράξει σχετικά ευσταθή αποτελέσματα. Σε κάθε περίπτωση, οι αγώνες των προλετάρων ως τάξης που διεκδικεί μια αξιοπρεπέστερη ύπαρξη, αναπόφευκτα αναπαράγουν την αντίπαλη τάξη και τη δική τους ταξική ύπαρξη σαν τάξης των προλετάρων. Το όριο των αγώνων, σήμερα πια, είναι ακριβώς το γεγονός ότι είναι ταξικοί αγώνες. Από την άλλη πλευρά, η δραστηριότητα από την οποία παράγεται η ταξική φύση των αγώνων σαν όριο δεν παύει να είναι ταξική δραστηριότητα, στην αρχική της τουλάχιστον φάση. Το όριο των αγώνων είναι ακριβώς το γεγονός ότι παραμένουν ταξικοί αγώνες, ενώ η μόνη εγγύηση της υπέρβασής τους είναι η έμπρακτη επίθεση στο κεφάλαιο, η οποία ταυτόσημα είναι επίθεση στην ίδια την ταξική ύπαρξη των προλετάρων.

Ακόμη και αν η κρίση δεν εμφανιστεί πολύ σύντομα και πάλι ως παγκόσμια, όπως εμφανίστηκε το 2008, οι τοπικές κρίσεις που έχουν την ένταση των τοπικών κρίσεων στα κράτη των εξεγέρσεων, στην Ιαπωνία³⁸, στην Ευρωζώνη ως κρίση χρέους, θα ορίζουν διαφορετικά την παγκοσμιότητα ως χαοτική σύνθεση των τοπικοτήτων. Είτε αναφερόμαστε στη Γαλλία, είτε στις εξεγερμένες χώρες λίγο πιο νότια, είτε αναφερόμαστε στις ΗΠΑ είτε στην Κίνα, διαπιστώνουμε ότι οι εγγενείς τάσεις αυτής της φάσης του αναδιαρθρωμένου καπιταλισμού εξελίσσονται ταχύτατα και με τεράστια ορμή. Όλες οι δυνάμεις

---

³⁸ Ένα πολύ ενδιαφέρον στοιχείο από την κρίση της Ιαπωνίας είναι η επιτυχημένη μέχρι στιγμής (Μάιος 2011), προσπάθεια της εταιρίας TEPCO να καθυστερεί την τσιμεντοποίηση των αντιδραστήρων της Fukushima. Οι μέτοχοι της εταιρίας γνωρίζουν ότι η ανακοίνωση της τσιμεντοποίησης θα εκμηδενίσει την αξία των μετοχών τους, οπότε προσπαθούν όσο μπορούν ακόμη, σε συνεργασία με την κυβέρνηση να αναβάλλουν αυτό το αναπόδραστο γεγονός. Οι Ιάπωνες κάτοικοι κυκλοφορούν με μετρητές γκάιγκερ στα χέρια οι οποίοι είναι συνέχεια στο κόκκινο, αλλά το συμφέρον της κάθε TEPCO και τελικά ολόκληρου του κεφαλαίου δεν είναι αυτή τη στιγμή να αποτρέψει τον όλεθρο. Η ίδια λογική που είχε εφαρμοστεί στην καταστροφή του κόλπου του Μεξικού εφαρμόζεται κι εδώ: η οικολογική καταστροφή είναι πιο φθηνή από την καταστροφή κάθε μεγαθηρίου του κεφαλαίου. Δεν πρόκειται για κάτι καινούργιο, το κεφάλαιο καταστρέφει συστηματικά τον πλανήτη από τη στιγμή που έσπασε τις πρώτες υψικαμίνους στη Βρετανία, σήμερα πια όμως η καταστροφική επέκταση του κεφαλαίου στον πλανήτη είναι τόσο σημαντική που θέτει σε αμφισβήτηση την προλεταριακή αναπαραγωγή, δηλαδή, τη συνέχεια της σχέσης του κεφαλαίου.

συγκλίνουν στην κοινή συνισταμένη της απαξίωσης της εργατικής δύναμης και της μετατροπής ολοένα και μεγαλύτερου μέρους της σε δομικά πλεονάζον πληθυσμό. Ενδεχόμενη επιτυχία αυτής της φάσης της αναδιάρθρωσης, που δε σημαίνει τίποτε άλλο από μερική τουλάχιστον αποκατάσταση του ποσοστού κέρδους, σε οποιαδήποτε μορφή και αν εμφανίζεται αυτό, δε σημαίνει ότι θα περάσουμε σε ένα νέο κύκλο συσσώρευσης. Κάτι τέτοιο θα συνέβαινε μόνο αν άλλαζε η διάρθρωση της ταξικής σχέσης. Οι εκπρόσωποι του ΧΟΚ, που απολαμβάνουν τα οφέλη μιας μη παραγωγικής συγκράτησης της απαξίωσης του μέσω της καταστολής ή αυτοί που εμφανίζονται (και σε κάποιες περιπτώσεις *είναι*) σαν πολέμιοι τους και υπερασπίζονται μια άλλη Κεϋνσιανή μορφή του κεφαλαίου, ανήκουν σε τελική ανάλυση στο ίδιο στρατόπεδο όσο κι αν ενταθεί η μεταξύ τους σύγκρουση. Η εξέλιξη αυτής της μεταβατικής φάσης φαίνεται ότι θα σταματήσει την παγκοσμιοποίηση με τη μορφή που την ξέρουμε μέχρι σήμερα, σε μια προσπάθεια αναβολής της αναμέτρησης του ίδιου του καπιταλισμού με τον πυρήνα του, το νόμο της αξίας.

Την ίδια στιγμή όμως είμαστε υποχρεωμένοι να θυμόμαστε ότι το κεφάλαιο είναι από κάθε άποψη αντίφαση εν κινήσει: ενώ κατατεμαχίζει πλήρως το προλεταριάτο με τη δεύτερη φάση της αναδιάρθρωσης και με την οργάνωση της καταστολής, δημιουργεί ταυτόχρονα μια ισχυρή βάση ενότητας πάνω στην αντικειμενικότητα του. Ωθεί κάθε προλεταριακή κατηγορία, από τη δική της σκοπιά την κάθε μία, σε μια κοινή διαπίστωση: ότι μια τόσο ριζική έλλειψη μέλλοντος συνεπάγεται και ένα αδυσώπητο ροκάνισμα του παρόντος. Η συνειδητοποίηση αυτή δημιουργεί την ιδεολογία της εποχής μας, αυτής του αγωνιζόμενου υποκειμένου το οποίο *δεν* χρησιμοποιεί τις ιδεολογικές σημάνσεις της παλιάς ταξικής ενότητας καθώς δεν έχει καμία ύπαρξη έξω από το κεφάλαιο και ταυτόχρονα δεν έχει μέλλον μέσα στο κεφάλαιο. Η εξέλιξη αυτής της αντίφασης με τη μορφή της εσωτερικής απόστασης των πρακτικών, η οποία μοιραία θα αποκτήσει συγκρουσιακά χαρακτηριστικά, θα δείξει αν και πώς θα παραχθεί αυτή η έλλειψη μέλλοντος, όχι σαν αντικειμενική κίνηση του κεφαλαίου, αλλά σαν δραστηριότητα του προλεταριάτου ενάντια στο κεφάλαιο, δηλαδή ενάντια στον εαυτό του ως προλεταριάτο, δηλαδή σαν συνεχής αυτομετασχηματισμός του μέσω των κομμουνιστικών μέτρων που θα λαμβάνει καθώς θα εξελίσσεται μέσα στην επανάσταση σε υπό κατάργηση υποκείμενο.

Woland

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Για την έννοια «δεύτερη φάση της αναδιάρθρωσης»

Η έννοια «δεύτερη φάση της αναδιάρθρωσης» χτίζεται πάνω σε τρεις βασικές ιδέες. Πρώτον, ότι η αντεπίθεση του κεφαλαίου που ακολούθησε το τέλος του κύκλου αγώνων του φορντισμού, ήταν η αναδιάρθρωση που μετέτρεψε τον καπιταλισμό από Κευνσιανισμό/ φορντισμό σε παγκοσμιοποιημένο χρηματοπιστωτικό νεοφιλελευθερισμό. Δεύτερον, ότι αυτή η αναδιάρθρωση σήμανε την έναρξη μιας νέας φάσης της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, της οποίας πολύ σημαντικά στοιχεία είναι η διάλυση της εργατικής ταυτότητας και η συνεχής υπονόμευση της αναπαραγωγής της εργατικής τάξης, ως τάξης που βασιζεται στον άμεσο και έμμεσο μισθό για να αναπαραχτεί. Τρίτον, η βασική ιδιότητα αυτής της αναδιάρθρωσης, η οποία εγκαθίδρυσε μια δυναμική που υπονομεύει διαρκώς κάθε εσωτερική συνοχή της εργατικής τάξης, είναι ότι πρόκειται για διαδικασία που *συνεχώς ανανεώνει την ίδια της τη δυναμική*. Η αναδιάρθρωση έγινε μεν, εγκαθιδρύθηκε ένα νέο μοντέλο συσσώρευσης, αλλά, όσο κι αν αυτό φαίνεται παράδοξο, συντηρείται ως δυναμική και εντείνεται δια μέσου των εσωτερικών κρίσεων της περιόδου.

Είναι φανερό από τις διατυπώσεις αυτές ότι υπάρχει μια δυσπραγία στην προσπάθεια εσωτερικής περιοδολόγησης του αναδιρθρωμένου καπιταλισμού, που μας επιβάλλει η παρούσα κρίση να επιχειρήσουμε. Η δυσκολία αυτή έχει να κάνει με μια *ιστορική καινοτομία* του αναδιρθρωμένου καπιταλισμού. Πρόκειται για την «διπλή τάση για αποσύνδεση» (αποσύνδεση της συσσώρευσης του κεφαλαίου από την αναπαραγωγή της εργατικής τάξης, αποσύνδεση του εισοδήματος και της κατανάλωσης από τον μισθό, σύμφωνα με την ορολογία της *Théorie Communiste*). Πρόκειται, με δυο λόγια, για το γεγονός ότι, για πρώτη φορά στην ιστορία, έχουμε το εξής παράδοξο: ενώ κάθε αναδιάρθρωση, σαν αντεπανάσταση, είναι αναγκαστικά επίθεση στην αξία της εργατικής δύναμης, η αναδιάρθρωση που έγινε από τα μέσα της δεκαετίας του '70 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80 ενσωμάτωσε αυτή την επίθεση σαν μόνιμο, αναγκαίο, διαρθρωτικό χαρακτηριστικό του αναδιρθρωμένου καπιταλισμού. Στη σημερινή κρίση έχουμε το δεδομένο ότι η επίθεση αυτή ήταν ήδη διαρθρωτικά ενσωματωμένη στην προ της κρίσης κατάσταση.

Πέρα από την ίδια την τρέχουσα κρίση, η προσπάθεια αντιμετώπισής της θέτει αυτομάτως σε αμφισβήτηση την αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης και, ειδικότερα, του προλεταριάτου. Γιατί ειδικότερα του προλεταριάτου; Επειδή ο καπιταλισμός είναι πράγματι παγκοσμιοποιημένος και κάθε εθνικό ή περιφερειακό προλεταριάτο αντιμετωπίζεται με αφηρημένο τρόπο,

σαν μέρος του συνολικού παγκόσμιου προλεταριάτου, απολύτως εναλλάξιμο με οποιοδήποτε άλλο μέρος του. Αυτή η αντιμετώπιση οδηγεί σε ένα φαύλο κύκλο: Από τη μία πλευρά στην εμβάθυνση της ιεραρχίας λόγω της μεγαλύτερης υποτίμησης του προλεταριάτου στα κράτη που βρίσκονται στις κατώτερες θέσεις της καπιταλιστικής ιεραρχίας, και από την άλλη πλευρά στην υποτίμηση του προλεταριάτου στα κράτη της δεύτερης, περισσότερο, αλλά και της πρώτης ζώνης στα πλαίσια του παγκόσμιου ανταγωνισμού που μέσα στο νεοφιλελευθερισμό μεταφράζεται σε μεγάλο βαθμό σε ανταγωνισμό για τη χαμηλότερη τιμή εργατικής δύναμης.

Η επιχειρούμενη απάντηση του κεφαλαίου από το ξέσπασμα της κρίσης μέχρι σήμερα μοιάζει με «φυγή προς τα εμπρός». Πρόκειται για εσωτερική του κύκλου συσσώρευσης «αναδιάρθρωση», ή καλύτερα διατυπωμένο, για τη δεύτερη φάση της ίδιας της αναδιάρθρωσης η οποία από τη φύση της πρέπει συνεχώς να ανανεώνεται πάνω στις θεμελιακές της κατευθύνσεις. Η δεύτερη αυτή φάση της αναδιάρθρωσης, λογικά, θα πάρει και γεωπολιτικά χαρακτηριστικά. Όσο πλησιάζουμε στην παραγωγή της επανάστασης αυτού του κύκλου αγώνων θα απαιτούνται τέτοιου τύπου «εσωτερικές αναδιρθρώσεις», τα χρονικά διαστήματα μεταξύ τους μικραίνουν καθώς ο ιστορικός χρόνος πυκνώνει και η ιστορικά παραγωγική διαδικασία επιταχύνεται.

Τα σημερινά μέτρα, παρότι είναι προς την ίδια κατεύθυνση, δεν έχουν την ίδια ιστορική σημασία με αυτά που εφαρμόστηκαν την περίοδο κατά την οποία σαρώθηκαν οι διευθετήσεις του παλιότερου μοντέλου συσσώρευσης και αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης. Η «πρώτη φάση» της αναδιάρθρωσης (που μόνο σήμερα μέσα στην κρίση και με την ύπαρξη των νέων μέτρων μπορεί να ονομαστεί έτσι) αποτελούσε αλλαγή του καθεστώτος συσσώρευσης, η δεύτερη φάση της αναδιάρθρωσης αποτελεί προσπάθεια συνέχειας, προσπάθεια αντιμετώπισης μιας εσωτερικής του κύκλου συσσώρευσης κρίσης, τόσο σοβαρής ώστε να παράγεται η σημερινή κατάσταση. Η συνέχιση της επίθεσης στην αξία της εργατικής δύναμης, η υπονόμευση της αναπαραγωγής της εργατικής τάξης είναι μια ενσωματωμένη στον τρόπο λειτουργίας του καπιταλισμού. Από εκεί πηγάζει η έννοια «δεύτερη φάση» που δεν είναι νέα αναδιάρθρωση αλλά που εκφράζει το γεγονός ότι η «πρώτη φάση» της αναδιάρθρωσης αποτέλεσε την έναρξη μιας ιστορικής περιόδου παραγωγή της οποίας θα είναι η επανάσταση ως κομμουνιστικοποίηση. Αυτή η προβληματική ανοίγει το ακόμη δυσκολότερο και σημαντικότερο ζήτημα της έννοιας της *συγκυρίας* με το οποίο θα ασχοληθούμε στο άμεσο μέλλον.

Η παραγωγή και αναπαραγωγή του κεφαλαίου: η αντίφαση που ορίζει λογικά και ιστορικά το κεφάλαιο

Στο κείμενο «η ιστορική παραγωγή της επανάστασης της τρέχουσας περιόδου» του προηγούμενου τεύχους, εξετάσαμε την ανάπτυξη της αντίφασης του κεφαλαίου στην περίοδο του *αναδιάρθρωμένου καπιταλισμού* και υπό το βάρος της τρέχουσας κρίσης του. Στους ταξικούς αγώνες εντός της τρέχουσας κρίσης (πρόκειται για την πιο σημαντική εσωτερική κρίση της τρέχουσας περιόδου) διακυβεύεται αν αυτή θα οδηγήσει στη δεύτερη φάση του αναδιάρθρωμένου καπιταλισμού. Στο «η ιστορική παραγωγή...» αναδείξαμε τις πιο καθοριστικές από τις διαστάσεις της αναδιάρθρωσης οι οποίες λειτούργησαν ως παράγοντες αύξησης του ποσοστού κέρδους, και ως πτυχές της δυναμικής που έφερε μέσα της την τρέχουσα κρίση. Προσπαθήσαμε να δείξουμε αυτόν ακριβώς τον αντιφατικό τους χαρακτήρα. Συνοπτικά, αναφερθήκαμε στο πως η αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης (με έμφαση στην άντληση απόλυτης υπεραξίας), η αναδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων, η χρηματοπιστωτικοποιημένη διεθνοποίηση του κεφαλαίου, η επέκταση του κεφαλαίου στις αναπαραγωγικές δραστηριότητες, συναποτελούσαν ταυτόχρονα τη βασική δυναμική και το όριο αυτής της περιόδου. Αρχικό αποτέλεσμα της ώθησης που έδωσε στο κεφάλαιο η αναδιάρθρωση που ακολούθησε την κρίση του προηγούμενου κύκλου συσσώρευσης¹, ήταν η αύξηση του ποσοστού κέρδους μέσω της μείωσης του κόστους εργασίας από τη μεταφορά μονάδων παραγωγής σε νέα κέντρα συσσώρευσης, τη σχετική μείωση του μέσου μισθού² στα κέντρα συσσώρευσης της δύσης, και της εξοικονόμησης πόρων σταθερού κεφαλαίου, κυρίως μέσω της γενίκευσης της *just in time* παραγωγής και της «πληροφοριοποίησης» της παραγωγικής διαδικασίας. Στη συνέχεια, *μέσα από την εξέλιξη των ιδίων των τάσεων που έδωσαν την ώθηση στην κερδοφορία*, παράχθηκε η πτώση του ποσοστού κέρδους και τελικά η κρίση που ξεκίνησε το 2008 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

---

1 Ως προηγούμενο κύκλο συσσώρευσης ορίζουμε την περίοδο που ξεκίνησε στο τέλος του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου και ολοκληρώθηκε με την κρίση που ξεκίνησε τέλη της δεκαετίας του 1960 με αρχές τις δεκαετίας του 1970. Ο τρέχων κύκλος συσσώρευσης ξεκίνησε στα τέλη της δεκαετίας του 1970 με την πρώτη φάση της αναδιάρθρωσης που ολοκληρώθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1980 κυρίως στις ΗΠΑ και τη Βρετανία και στη συνέχεια διαχύθηκε με διάφορους ρυθμούς σε ολόκληρο τον κόσμο.

2 Όπως σημειώσαμε και στο κείμενο του Blaumachen 4, δεν πρόκειται για (σχετική) μείωση του μισθού όλων των τμημάτων του προλεταριάτου.

Με το κείμενο που ακολουθεί προσπαθούμε να δώσουμε μια ερμηνεία της αντίφασης της σχέσης του κεφαλαίου, του καπιταλιστικού κύκλου συσσώρευσης³ που παράγει αυτή η αντίφαση, και της κρίσης του, και της ιστορικής τάσης του κεφαλαίου. Επίσης επιχειρούμε μια πιο λεπτομερή εξέταση του μηχανισμού που οδήγησε στην σημερινή κρίση του αναδιαρθρωμένου καπιταλισμού. Η ανάλυση της κρίσης και του κύκλου συσσώρευσης δεν αποτελεί μια απλή προσπάθεια περιγραφής ή κατανόησης του καπιταλισμού και της τρέχουσας συγκυρίας. Πρόκειται για το πιο κομβικό σημείο της θεωρητικής θέσης κάθε τάσης του κινήματος. Με την ανάλυση αυτή παίρνουμε θέση στην *εσωτερική* σύγκρουση που διεξάγεται μέσα στο προλεταριακό κίνημα. Παίρνουμε θέση σχετικά με αυτό που θεωρούμε πως είναι το πιο σημαντικό ζήτημα: *πώς η κρίση της σχέσης κεφάλαιο θέτει σε αμφισβήτηση το ρόλο του προλεταριάτου ως τάξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής*. Από την απάντηση που δίνει κάθε τάση σε αυτό το ερώτημα προκύπτει το τί εννοείται ως περιεχόμενο της επανάστασης, *σήμερα*. Από τη δική μας απάντηση προκύπτει άμεσα το γιατί δεν θεωρούμε ότι ο κομμουνισμός σήμερα μπορεί να είναι ο θρίαμβος ή η «χειραφέτηση» της εργατικής τάξης, αλλά η καταστροφή της ως τέτοιας.

Η αντίφαση

Το ίδιο το κεφάλαιο είναι μια κινούμενη αντίφαση: προσπαθεί να περιορίσει τον χρόνο εργασίας στο ελάχιστο, ενώ από την άλλη πλευρά τοποθετεί τον χρόνο εργασίας σαν μοναδικό μέτρο και πηγή του πλούτου. Μειώνει άρα τον εργάσιμο χρόνο με τη μορφή της αναγκαιάς εργασίας για να τον αυξήσει με τη μορφή της υπερεργασίας.
(Μαρξ, Grundrisse)

Το κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο από αυτά που στο σύνολο τους συγκροτούν την καπιταλιστική τάξη έχει ως συνειδητό, άμεσο και συνεχή σκοπό την παραγω-

---

3 Όταν αναφερόμαστε στον κύκλο συσσώρευσης δεν εννοούμε τον οικονομικό κύκλο (business cycle) στον οποίο σημαντικό ρόλο παίζουν η τεχνολογική απαρχαίωση του πάγιου κεφαλαίου και η δυσαναλογία μεταξύ των παραγωγικών κλάδων του καπιταλισμού. Αναφερόμαστε στον ιστορικό κύκλο μιας συγκεκριμένης διάρθρωσης της καπιταλιστικής σχέσης, η οποία πέρα από την τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου, καθορίζεται από ένα μεγάλο πλήθος παραμέτρων, το σύνολο των οποίων σε τελική ανάλυση ορίζονται από και ορίζουν την ταξική πάλη. «Η πραγματική διαδικασία συσσώρευσης μοιάζει να ακολουθεί το αφαιρετικό αξιακό σχήμα της εξέλιξης της καπιταλιστικής σχέσης. Αλλά αυτό που θεωρητικά είναι το «τελικό» αποτέλεσμα μιας συνεχούς ανάπτυξης στην πραγματικότητα είναι ένας επαναλαμβανόμενος κύκλος. Μπορούμε να πούμε πως κάθε «κύκλος» είναι ένα συμπυκνωμένο αντίγραφο της μακροπρόθεσμης τάσης επέκτασης του κεφαλαίου» (P. Mattick, Marx and Keynes).

γή κέρδους⁴ από τη δραστηριότητα του. Για να παραχθεί κέρδος, δηλαδή για να αυξηθεί κατά ένα συγκεκριμένο ποσοστό το κεφάλαιο που καταβάλλεται στη μορφή του χρήματος, χρειάζεται να παραχθεί *υπεραξία στην παραγωγική διαδικασία* και στη συνέχεια, να *πραγματοποιηθεί στη σφαίρα της κυκλοφορίας* (να πουληθούν τα εμπορεύματα). Ο τρόπος υλοποίησης αυτού του στόχου και τα εμπόδια που αντιμετωπίζει το κεφάλαιο είναι ιστορικά καθορισμένα και με τη σειρά τους καθορίζουν μια περίοδο συγκεκριμένης διάρθρωσης της σχέσης του κεφαλαίου, τον *κύκλο συσσώρευσης*. Παρά το γεγονός ότι το κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο δρα προς το δικό του αποκλειστικά συμφέρον, και θα μπορούσε να αντιμετωπίζει το κέρδος απλώς ως εισόδημα, αυτό που έχει σημασία για το κεφάλαιο *ως σχέση* δεν είναι η δυνατότητα παραγωγής κέρδους από το κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο, αλλά η δυνατότητα να συνεχίσει να υπάρχει, να *αναπαράγεται*, κάτι που εξαρτάται από την υπεραξία που αντλείται από το *συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο*. Εξάλλου, το κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο δεν ιδιοποιείται υπεραξία από τις δικές του αποκλειστικά δραστηριότητες αλλά οικειοποιείται ένα μέρος της υπεραξίας που παράγεται από το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο μέσα από την πραγματοποίηση αυτής της υπεραξίας στην αγορά, δηλαδή, *τη διαδικασία του ανταγωνισμού*. Η παραγωγή υπεραξίας γίνεται μόνο μέσω της *εκμετάλλευσης* της εργατικής δύναμης των εργαζόμενων. Συστατικό στοιχείο της διαδικασίας παραγωγής υπεραξίας είναι η μετατροπή ενός μέρους της παραγόμενης υπεραξίας σε κεφάλαιο για την εκ νέου παραγωγή της⁵, δηλαδή, η *συσσώρευση του κεφαλαίου*. Από εδώ προκύπτει ότι η επίτευξη ή μη του σκοπού και καθοριστικού κινήτρου της καπιταλιστικής παραγωγής, που είναι το κέρδος, (η πραγματοποίηση της υπεραξίας) εξαρτάται άμεσα από την *παραγωγή υπεραξίας*. Μέρος των κερδών της καπιταλιστικής τάξης καταναλώνεται απαραίτητα από τους καπιταλιστές και το καπιταλιστικό κράτος έξω από

---

4 Το κάθε κεφάλαιο μπορεί να έχει ταυτόχρονα τρεις μορφές μέσα από την εξέλιξη των οποίων, τη μεταμόρφωση του από τη μία στην άλλη και την αντιφατική σχέση μεταξύ τους κινείται συνεχώς: τη χρηματική του μορφή, την εμπορευματική του μορφή και την παραγωγική του μορφή (μέσα παραγωγής και εργατική δύναμη). Η ύπαρξη κάθε μίας από αυτές τις μορφές προϋποθέτει την πολύ στενή σχέση ανάμεσα στα ξεχωριστά κεφάλαια. Ο στόχος κάθε κεφαλαίου είναι το αρχικό κεφάλαιο Χ που καταβάλλεται στη χρηματική μορφή να μετατραπεί σε μεγαλύτερο κεφάλαιο Χ' μέσα από την παραγωγική διαδικασία Π και την πραγματοποίηση της υπεραξίας που παράγεται μέσα σ' αυτή την παραγωγική διαδικασία (την πώληση των εμπορευμάτων στην αγορά, δηλαδή, τη μετατροπή του εμπορευματικού σε χρηματικό κεφάλαιο), (Χ-Π-Ε-Χ').

5 Το αποτέλεσμα της παραγωγής και πραγματοποίησης της αξίας είναι πάνω από όλα η αναπαραγωγή και νέα παραγωγή της σχέσης ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία, ανάμεσα στον καπιταλιστή και τον εργάτη. Αυτή η κοινωνική παραγωγική σχέση είναι ακόμη πιο σημαντικό αποτέλεσμα της παραγωγικής διαδικασίας από τα υλικά της αποτελέσματα (προϊόντα).

το πεδίο παραγωγής υπεραξίας⁶. Αυτό που έχει όμως ζωτική σημασία ως διαδικασία για τη συνέχεια της κοινωνικής σχέσης του κεφαλαίου, είναι η μετατροπή του (υπόλοιπου) μέρους του κέρδους σε παραγωγικό κεφάλαιο, δηλαδή η επένδυση του εκ νέου στην παραγωγική διαδικασία (σε μέσα παραγωγής και μισθούς ή σε σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο), με σκοπό την άντληση νέας υπεραξίας και μετασχηματισμού αυτής σε κέρδος. Από εδώ, από το γεγονός ότι το κεφάλαιο ως τάξη είναι υποχρεωμένο (για να συνεχίσει να υπάρχει) να εμπλέκεται συνεχώς στην προσπάθεια μεγέθυνσής του, προκύπτει ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής είναι ταυτόχρονα παραγωγή και *διευρυμένη⁷ αναπαραγωγή*, δηλαδή ο χαρακτήρας της καπιταλιστικής αναπαραγωγής (πρέπει να) είναι διευρυνόμενα κυκλικός.

Ιστορικά, κατά την εξέλιξη αυτής της διευρυμένης αναπαραγωγής, παρατηρούνται περίοδοι στις οποίες δεν είναι πλέον δυνατό να συνεχιστεί αυτή η επαναλαμβανόμενη κυκλική διαδικασία απρόσκοπτα. Πρόκειται για τις περιόδους *κρίσης*. Τα προβλήματα εμφανίζονται ως (και είναι) *υπερπαραγωγή εμπορευμάτων*, δηλαδή, πλεόνασμα εμπορευμάτων που δεν μπορούν να πουληθούν (*με το κέρδος που απαιτείται*), γιατί οι «καταναλωτές» δεν μπορούν να τα αγοράσουν (*στην τιμή που πωλούνται*). Το κέρδος που *απαιτείται* και οι τιμές στις οποίες *μπορούν να αγοραστούν* τα προϊόντα είναι μεγέθη σχετικά και όχι απόλυτα. Η καπιταλιστική σχέση από τη σκοπιά του κάθε ξεχωριστού κεφαλαίου, από τη σκοπιά της εργατικής τάξης αλλά και συνολικά ως διαλεκτική ενότητα είναι μια *σχέση σε κίνηση*. Η κρίση δεν εκφράζει ένα απόλυτο μπλοκάρισμα της συνέχειας της καπιταλιστικής σχέσης αλλά ένα *σχετικό* μπλοκάρισμα και η μορφή εμφάνισής του στην καθημερινή πραγματικότητα είναι η σχετική αδυναμία της αγοράς να συνεχίσει να λειτουργεί. Μόνο όταν έχει συμβεί ήδη αυτό το μπλοκάρισμα, μόνο εκ των υστέρων, κρίνεται ότι το κέρδος που παράγεται από την εκμετάλλευση της εργατικής τάξης και η *πρόβλεψη* για μελλοντικό κέρδος είναι τέτοια που η καπιταλιστική κοινωνική σχέση

---

6 Ο Μαρξ ονόμασε αυτήν την κατανάλωση μη-παραγωγική κατανάλωση. Ως παραγωγική κατανάλωση όρισε την κατανάλωση κεφαλαίου για μέσα παραγωγής, δηλαδή για σταθερό κεφάλαιο και για καταναλωτικά προϊόντα που είναι απαραίτητα για την αναπαραγωγή της εργατικής τάξης. Η μη-παραγωγική κατανάλωση τείνει να αυξάνεται κατά την ανάπτυξη της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο, και ειδικά σήμερα πλέον η υπέρμετρη αύξηση της παίζει καθοριστικό ρόλο στη δυναμική που παράγει την κρίση.

7 Ακριβώς επειδή ο μοναδικός σκοπός του καπιταλιστή είναι το κέρδος, η αναπαραγωγή του κεφαλαίου πρέπει να είναι διευρυμένη, δηλαδή, να δημιουργεί μεγαλύτερο κεφάλαιο από αυτό που επενδύθηκε. Σε διαφορετική περίπτωση το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο δεν αναπαράγεται όπως πρέπει για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, δηλαδή, υπάρχει κρίση και πρέπει να γίνει αναδιάρθρωση.

δεν μπορεί να συνεχίσει να αναπαράγεται *απρόσκοπτα*. Στην καθημερινή ζωή, η κατάσταση στην οποία το κέρδος που παράγεται (η υπεραξία που πραγματοποιείται) δεν είναι ικανό για την *ομαλή* αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης ως έχει, φαίνεται στη «φασαριόζικη σφαίρα» της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, της αγοράς. Η υποκατανάλωση των εμπορευμάτων είναι μια μορφή εμφάνισης της κρίσης του καπιταλισμού: «...Περιοδικώς, όμως, παράγονται πάρα πολλά μέσα εργασίας και συντήρησης, *τόσα που δεν μπορούν να τα βάλουν να λειτουργήσουν σαν μέσα εκμετάλλευσης των εργατών με ένα ορισμένο ποσοστό κέρδους*. Παράγονται πάρα πολλά εμπορεύματα, *τόσα που στις δεδομένες από την κεφαλαιοκρατική παραγωγή συνθήκες διανομής και κατανάλωσης δεν μπορούν να πουληθούν και να ξαναμετατραπούν σε νέο κεφάλαιο η περιεχόμενη σ'αυτά αξία και η περιεχόμενη σ'αυτήν υπεραξία, έτσι που να μπορεί να πραγματοποιηθεί το προτσές της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής χωρίς διαρκώς επαναλαμβανόμενες εκρήξεις*», (Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος III). Όπως έχει πει πολύ εύστοχα ο Μαρξ, πίσω από τη φασαριόζικη σφαίρα της αγοράς, στην παραγωγή, εκεί είναι το κέντρο, ο πυρήνας της καπιταλιστικής σχέσης, εκεί βρίσκεται η πιο σημαντική αντίφαση της καπιταλιστικής κοινωνίας, η εκμετάλλευση: «Το συμπέρασμα όπου καταλήγουμε δεν είναι ότι παραγωγή, διανομή, ανταλλαγή και κατανάλωση ταυτίζονται, άλλα ότι όλες τους αποτελούν μέλη μιας ολότητας, διαφορές σε μια ενότητα. Η παραγωγή επικρατεί τόσο πάνω στον εαυτό της [...] όσο και πάνω στα άλλα συνθετικά στοιχεία. Από αυτή ξαναρχίζει ολόένα η διαδικασία [...] Μία ορισμένη παραγωγή καθορίζει λοιπόν μία ορισμένη κατανάλωση, διανομή, ανταλλαγή και ορισμένες σχέσεις ανάμεσα στα διάφορα αυτά συνθετικά στοιχεία» (Μαρξ, Grundrisse). Από την πορεία της αντίφασης που λαμβάνει χώρα *εκεί*, πηγάζουν και οι περίοδοι ευμάρειας και οι κρίσεις του καπιταλισμού, τις οποίες μπορούμε να αντιμετωπίσουμε και ως αντιφάσεις ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση των εμπορευμάτων. Αν το κέρδος που παράγεται *δεν είναι ικανό για την ομαλή αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης*, τότε ο κύκλος της διευρυμένης αναπαραγωγής του κεφαλαίου δεν μπορεί να συνεχιστεί *με την τρέχουσα διάρθρωση του*. Η καπιταλιστική σχέση βρίσκεται σε κρίση και για να συνεχίσει την πορεία της πρέπει να αλλάξει η διάρθρωση της, να γίνει *αναδιάρθρωση*, να αλλάξει η σχέση μεταξύ των παραγόντων που έκαναν το κέρδος (την πραγματοποιημένη υπεραξία) να μην είναι πλέον ικανό για την ομαλή αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης. Η πιο σημαντική διαρθρωτική αλλαγή που απαιτείται είναι η αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης⁸ της εργατικής δύναμης.

Αυτό, λοιπόν, που «αποφασίζει» σχετικά με τον περιορισμό ή την επέ-

---

8 Αν το μεταβλητό κεφάλαιο είναι v (σε όρους αξίας), και s η υπεραξία που αντλεί το κεφάλαιο από την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης, ως ποσοστό υπεραξίας ή βαθμός εκμετάλλευσης ορίζεται η αναλογία s/v .

κταση της παραγωγής (αλλά και τη δυνατότητα της αγοράς να απορροφήσει τα εμπορεύματα), αυτό που αποφασίζει για τη συνέχεια ως έχει, ή την αναγκαστική αναδιάρθρωση της καπιταλιστικής σχέσης, είναι το κέρδος και πιο συγκεκριμένα, *το ποσοστό κέρδους*⁹. Ο λόγος που είναι σημαντικό το ποσοστό κέρδους, και όχι μόνο η συνολική μάζα του κέρδους, είναι ότι το γενικό ποσοστό του κέρδους «αποφασίζει» ποιό είναι το μέρος του συνολικού κέρδους που μπορεί να επενδύεται εκ νέου στην παραγωγή (*συσσώρευση*). Το κέρδος είναι ο μετασχηματισμός της υπεραξίας στη μορφή του χρήματος και τίποτε άλλο. Είναι όμως μια μετατροπή απολύτως αναγκαία για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου και καθόλου απλή, αφού εμπεριέχει μέσα της την πώληση, δηλαδή τη συνάντηση του «παραγωγού» με τον «αγοραστή». Ο «παραγωγός» θέλει να πουλήσει σε μια τιμή που θα του επιτρέψει να συνεχίσει να παράγει, και ο «αγοραστής» θέλει να αγοράσει σε μια τιμή που θα μπορεί να συνεχίσει να αναπαράγεται ικανοποιητικά (αν είναι εργαζόμενος) ή θα μπορεί να χρησιμοποιήσει παραγωγικά, δηλαδή με την απαιτούμενη από τον ίδιο κερδοφορία, το εμπόρευμα που αγόρασε (αν είναι καπιταλιστής και το αγοράζει για να το χρησιμοποιήσει ως μέσο παραγωγής). Πρόκειται για μια λεπτή και συνεχώς απειλούμενη ισορροπία. Ο Μαρξ ειρωνεύτηκε αρκετά τους αστούς οικονομολόγους οι οποίοι βάσισαν ολόκληρη την «επιστήμη» τους στην πεποίθηση ότι η ισορροπία αυτή επιτυγχάνεται με έναν αυτόματο και φυσικό τρόπο. Για τον Μαρξ το γεγονός ότι *στη βιτρίνα* των καταστημάτων και στις αποθήκες τα εμπορεύματα μένουν απούλητα *γιατί δεν είναι δυνατό να πουληθούν στις τιμές που έχουν, δηλαδή με το απαραίτητο κέρδος για να συνεχιστεί η παραγωγή ως έχει*, είναι η ζωντανή απόδειξη ότι η υπεραξία που παράγεται *δεν είναι αρκετή σε σχέση με το μέγεθος που έχει το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο που την παράγει*. Αυτή η συνθήκη κρίσης επιβεβαιώνει με τον πιο οξύ τρόπο το γεγονός ότι το κεφάλαιο είναι ένα σύνολο *αντιφατικών κοινωνικών σχέσεων*.

Το γεγονός που ορίζει τη σχέση κεφάλαιο ως μια αντιφατική ενότητα είναι ότι ενώ κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο με το σύνολο των ενεργειών του προσπαθεί να αυξήσει το ποσοστό κέρδους του, τελικά *μέσα από την ίδια τη διαδικασία αύξησης του ποσοστού κέρδους στην παραγωγή* (αύξηση του ποσοστού σχετικής και απόλυτης υπεραξίας) αυτό *τείνει να μειώνεται*, καθώς η ιστορική ανάπτυξη της παραγωγής (αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας) οδηγεί στη χρησιμοποίηση όσο το δυνατό λιγότερης αξίας εργατικής δύναμης σε σχέση με το προκαταβεβλημένο κεφάλαιο, δηλαδή, στην αύξηση της αναλογίας (σε αξίες) σταθερού/μεταβλητού κεφαλαίου, της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου. Οι ενέργειες των ξεχωριστών κεφαλαίων δεν αθροίζο-

⁹ Το ποσοστό κέρδους, εκφρασμένο σε χρήμα, είναι το κλάσμα του κέρδους ως κεφαλαίου σε χρηματική μορφή προς το αρχικά επενδεδυμένο κεφάλαιο σε χρηματική μορφή, στη διάρκεια μιας χρονικά ορισμένης περιόδου.

νται απλώς, αλλά συσχετίζονται διαλεκτικά μέσα από τον ανταγωνισμό μεταξύ τους στην αγορά και παράγουν μέσω του μηχανισμού εξίσωσης του ποσοστού κέρδους, το γενικό ποσοστό κέρδους¹⁰. Αυτή η πραγματικότητα θέτει τις τάξεις σε αντίφαση μεταξύ τους συνολικά: η υπεραξία παράγεται από την εκμετάλλευση ολόκληρης της εργατικής τάξης.

Η ιστορική ανάπτυξη του ανταγωνισμού μεταξύ των κεφαλαίων καθορίζει και καθορίζεται από την αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου (αναλογία της νεκρής εργασίας, δηλαδή του σταθερού κεφαλαίου στο συνολικό κεφάλαιο). Καθώς η υπεραξία αντλείται μόνο από τη ζωντανή εργασία, δηλαδή την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης, η μείωση της αξίας της εργατικής δύναμης σε σχέση με το σύνολο της αξίας του κεφαλαίου που την κινητοποιεί (άσχετα αν η αξία της αυξάνεται σε απόλυτο μέγεθος) οδηγεί σε μια αντίφαση. Όπως το έθεσε ο ίδιος ο Μαρξ: «Το ίδιο το κεφάλαιο είναι μια κινούμενη αντίφαση: προσπαθεί να περιορίσει τον χρόνο εργασίας στο ελάχιστο, ενώ από την άλλη πλευρά τοποθετεί τον χρόνο εργασίας σαν μοναδικό μέτρο και πηγή του πλούτου. Μειώνει άρα τον εργάσιμο χρόνο με τη μορφή της αναγκαίας εργασίας για να τον αυξήσει με τη μορφή της υπερεργασίας»¹¹.

Η βασική αυτή αντίφαση της διαδικασίας παραγωγής αξίας, έχει ως αποτέλεσμα την τάση του ποσοστού κέρδους να πέφτει προοδευτικά: «Με την προοδευούσα σχετική μείωση του μεταβλητού κεφαλαίου έναντι του σταθερού, η κεφαλαιοκρατική παραγωγή δημιουργεί μια αυξανόμενη υψηλότερη οργανική σύνθεση του συνολικού κεφαλαίου, άμεση συνέπεια της οποίας είναι το ποσοστό της υπεραξίας να εκφράζεται με ένα σταθερά μειωνόμενο γενικό ποσοστό κέρδους, με αμετάβλητο, ακόμα και με ανερχόμενο το βαθμό εκμετάλλευσης της εργασίας.[...] Η προοδευτική τάση του γενικού ποσοστού κέρδους να πέφτει αποτελεί λοιπόν απλώς μια έκφραση, που προσιδιάζει στον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, της συνεχιζόμενης ανάπτυξης της κοινωνικής παραγωγικής δύναμης της εργασίας. [...] Μια και η μάζα της χρησιμοποιούμενης ζωντανής εργασίας μειώνεται διαρκώς σε σχέση με τη μάζα της υλοποιημένης εργασίας που θέτει σε κίνηση [...] πρέπει και το μέρος αυτής της ζωντανής εργασίας που δεν πληρώθηκε και υλοποιήθηκε σε υπεραξία, να βρίσκεται σε διαρκώς φθίνουσα σχέση προς το αξιακό μέγεθος του χρησιμοποιούμενου συνολικού κεφαλαίου. Αυτή όμως η σχέση της μάζας της υπεραξίας προς την αξία του συνολικού κεφαλαίου που χρησιμοποιήθηκε, αποτελεί το ποσοστό κέρδους, που για τους λόγους αυτούς πρέπει να πέφτει». (Μαρξ, Το Κεφάλαιο, Τόμος III). Ο Μαρξ στο σημείο αυτό εξηγεί με ποιον τρόπο η πτώση του ποσοστού κέρδους (εκφρασμένου σε χρήμα, δηλαδή του πραγματικού κέρδους που προκύπτει από την

---

10 Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος III, κεφ. 8-10.

11 Μαρξ, Grundrisse

πραγματοποίηση της υπεραξίας στην αγορά) είναι χαρακτηριστικό του ειδικά καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Το «ποσοστό κέρδους» του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου στο οποίο αναφέρεται ο Μαρξ στο νόμο του, είναι εκφρασμένο σε αξίες, δηλαδή είναι $r = s/c + v$, όπου s : η υπεραξία, c το σταθερό κεφάλαιο (κτίρια, μηχανές, πρώτες ύλες) και v το μεταβλητό κεφάλαιο (μισθοί των εργαζομένων). Ο ίδιος τύπος μπορεί να γραφεί ως $r = (s/v) [1 - c/(c+v)]$, όπου s/v είναι ο βαθμός εκμετάλλευσης και $c/c+v$ η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου. Ο Μαρξ, λοιπόν, στην ουσία λέει πως η τάση που εμφανίζει το ποσοστό κέρδους (ως πραγματοποιημένη υπεραξία) να πέφτει, εκφράζει την τάση του «ποσοστού κέρδους» μετρημένου σε αξίες (ουσιαστικά της σχέσης της υπεραξίας προς το συνολικό κεφάλαιο) να πέφτει, λόγω της βασικής αντίφασης της διαδικασίας παραγωγής αξίας. Η τάση του γενικού ποσοστού κέρδους να πέφτει είναι η *ιστορική εξέλιξη της ταξικής πάλης*, της αντιπαράθεσης μέσα στην παραγωγική διαδικασία του κεφαλαίου με την εργατική τάξη και η άλλη όψη της, η αντιπαράθεση ανάμεσα στους καπιταλιστές για το μίρασμα της παραγόμενης υπεραξίας, ο ανταγωνισμός. Η τάση αυτή δεν αποτελεί μια γραμμική εξέλιξη ενός αρμονικού συστήματος το οποίο σταδιακά φθίνει. Ο καπιταλισμός είναι μια συνεχώς κινούμενη ενότητα της οποίας τα μέρη βρίσκονται σε ανυπέβλητη αντίφαση μεταξύ τους, και η εξέλιξη αυτής της αντίφασης λαμβάνει χώρα μέσω περιοδικών εκρήξεων (κρίσεων).

Πώς γίνεται η ίδια η διαδικασία αύξησης του ποσοστού κέρδους να παράγει τελικά την τάση του για μείωση; Ο Μαρξ για να απαντήσει στο ερώτημα αυτό, σκεπτόμενος από τη σκοπιά της καταστροφής του κεφαλαίου, δεν κάνει μια μαρξιστική πολιτική οικονομία, κάνει *κριτική στην πολιτική οικονομία*. Έχει ονομάσει την καθημερινότητα του καπιταλιστή, δηλαδή τις προσπάθειες αύξησης του ποσοστού κέρδους, *αντεπιδρώσες τάσεις* στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους. Όμως ο καπιταλισμός είναι ένα σύνολο αντιφάσεων σε κίνηση: όλες οι αντεπιδρώσες τάσεις είναι ταυτόχρονα αιτίες αύξησης του ποσοστού κέρδους και αιτίες περαιτέρω ανάπτυξης της αντίφασης που οδηγεί στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, αποτελούν δηλαδή αιτίες που *προσωρινά αίρουν αυτήν την τάση και ταυτόχρονα την επιταχύνουν*¹². Αυτή η φαινομενικά παράδοξη διατύπωση εμπεριέχει ολόκληρη τη λογική και ιστορική αντιμετώπιση της καπιταλιστικής σχέσης ως *αντιφατικής σχέσης ανάμεσα στην εργατική τάξη και το κεφάλαιο*.

Η ίδια η *τάση* δημιουργεί τις αντεπιδράσεις της, οι οποίες ποτέ δε συνυπάρχουν μαζί της ειρηνικά. Η φαινομενικά ήρεμη συνύπαρξη τους φέρει

12 Η άνοδος της παραγωγικότητας, για παράδειγμα, ασκεί αντίρροπες πιέσεις. Από τη μια, αυξάνει το απλήρωτο κομμάτι της εργάσιμης ημέρας (σχετική υπεραξία), και από την άλλη, μειώνει τη ζωντανή εργασία στην παραγωγή, που είναι η μοναδική πηγή υπεραξίας.

μέσα της την πιο σκληρή σύγκρουση, *την κρίση*, και μέσα από την ύφεση που αυτή προκαλεί, την εκ νέου ανάδυση της επέκτασης της παραγωγής, την αύξηση του ποσοστού κέρδους. Μέσα από την ίδια αυτή διαδικασία παράγεται εκ νέου η υπερπαραγωγή, η πτώση του ποσοστού κέρδους, η κρίση. Η δυναμική παράγει το όριο και το όριο τη δυναμική, πρόκειται για δύο στιγμές μιας διαλεκτικής ενότητας δύο συγκρουόμενων πόλων και την ιστορική παραγωγή αυτής της σύγκρουσης. Η τάση αυτή είναι ταυτόχρονα το πλαίσιο (το σύνολο των ορίων) μέσα στο οποίο συσσωρεύεται το κεφάλαιο *και* η αιτία για την διευρυνόμενα κυκλική φύση αυτής της συσσώρευσης, καθώς τα όρια αυτά πρέπει να ξεπερνιούνται και το ξεπέρασμα τους τα δημιουργεί εκ νέου ως ακόμη μεγαλύτερα εμπόδια. «Παρά τις ενδιάμεσες περιόδους της ύφεσης σε κάθε επέκταση η καπιταλιστική παραγωγή φτάνει σε ένα υψηλότερο σημείο και σε μεγαλύτερη εξάπλωση από το αντίστοιχο του προηγούμενου κύκλου. Υπάρχουν λιγότεροι καπιταλιστές σχετικά με το αυξημένο κεφάλαιο αλλά περισσότεροι σε απόλυτο αριθμό. Υπάρχουν λιγότεροι εργάτες σχετικά με το αυξημένο κεφάλαιο αλλά περισσότεροι σε απόλυτο αριθμό. Το κεφάλαιο αναπτύσσεται με έναν τρόπο που μπορεί να περιγραφεί ως τρία βήματα μπροστά και δύο βήματα πίσω. Αυτού του τύπου η κίνηση δεν σταματά την ανάπτυξη, μόνο την επιβραδύνει. Όταν παρατηρεί κανείς την καπιταλιστική ανάπτυξη σαν σταθερή διαδικασία, χωρίς να λαμβάνει υπόψη του τις πυρετώδεις διακυμάνσεις της, την επέκταση και τη συρρίκνωση της, βλέπει έναν σχετικά σταθερό ρυθμό συσσώρευσης ο οποίος όμως δεν παρέχει καμία ένδειξη για τους ξεσηκωμούς του προλεταριάτου και τους ταξικούς αγώνες που εμπεριέχει», (P. Mattick, Marx and Keynes).

Η ιστορική τάση

Οι κύκλοι, δηλαδή, δεν ακολουθούν ο ένας τον άλλον απaráλλαχτοι. Η αντίφαση κινείται προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Η τάση αυτή είναι η *συσσώρευση του κεφαλαίου*, η οποία είναι προϋπόθεση και αποτέλεσμα της βασικής του λειτουργίας: της αναπαραγωγής της διαδικασίας παραγωγής υπεραξίας. Η αντίφαση είναι εξελισσόμενη ιστορικά και εντείνεται κατά την εξέλιξη της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο. Η συνέχεια της αντίφασης (που παράγεται από την τομή της κρίσης) μέσα στα όρια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, έχει διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά: η εκ νέου παραγωγή μάζας κέρδους ικανής ώστε μπορεί να αναπαράγεται το κεφάλαιο εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από τη *συγκεντροποίηση* του κεφαλαίου, την καταβρόχθιση των μικρών καπιταλιστών από τους μεγαλύτερους (αυτή εί-

να και η μόνη «συνεχιζόμενη» πρωταρχική συσσώρευση που υπάρχει¹³). Το ξε-

---

13 Με τα λόγια του ίδιου του Μαρξ: «μαζί με το μέγεθος του δαπανημένου κεφαλαίου αυξάνει και η μάζα του κέρδους αν και με μικρότερο ποσοστό. Ωστόσο αυτό [...] συνεπάγεται επίσης τη συγκεντροποίηση του κεφαλαίου δηλαδή την καταβρόχθιση των μικρών κεφαλαιοκρατών από τους μεγάλους και την αποκεφαλαιοκρατοποίηση των πρώτων. Πρόκειται πάλι, αν και σε δεύτερο βαθμό, για τον χωρισμό των όρων εργασίας από τους παραγωγούς, στους οποίους ανήκουν ακόμα αυτοί οι μικρότεροι κεφαλαιοκράτες, γιατί σ' αυτούς παίζει ακόμα κάποιο ρόλο η δική τους προσωπική εργασία. [...] Ακριβώς αυτός ο χωρισμός των όρων εργασίας από τη μια και των παραγωγών από την άλλη, είναι που συγκροτεί την έννοια του κεφαλαίου που αρχίζει με την πρωταρχική συσσώρευση και που εμφανίζεται μετά σαν μόνιμη διαδικασία στη συσσώρευση και στη συγκέντρωση του κεφαλαίου και που εδώ τέλος εκφράζεται σαν συγκεντροποίηση σε λίγα χέρια υπάρχοντων ήδη κεφαλαίων και σαν αποκαπιταλιστικοποίηση πολλών (αυτή είναι τώρα η νέα μορφή της απαλλοτρίωσης). Αυτή η διαδικασία θα οδηγούσε σύντομα την καπιταλιστική παραγωγή στην κατάρρευση, αν δε δρούσαν ξανά διαρκώς αποκεντρωτικά αντιτιθέμενες τάσεις δίπλα στην κεντρομόλο δύναμη». Προφανώς, το κεφάλαιο επεκτείνεται ακόμη και σήμερα με την εκτόπιση των παραγωγών από τη γη τους. Προφανώς υπάρχουν ακόμη φτωχοί αγρότες οι οποίοι ζουν μόνο από την εκμετάλλευση της γης τους, όπως υπάρχουν και ιθαγενείς κυνηγοί, ελάχιστοι, αλλά υπάρχουν. Η πρωταρχική συσσώρευση ήταν μια μακρά ιστορική διαδικασία μέσω της οποίας επιβλήθηκε η κυριαρχία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δηλαδή, η κυριαρχία της αντίφασης της εκμετάλλευσης πάνω σε όλες τις άλλες κοινωνικές σχέσεις, όσες από τις οποίες εξακολουθούν να υπάρχουν έχουν καπιταλιστικοποιηθεί, ανήκουν δηλαδή οργανικά στην καπιταλιστική κοινωνία. Η ιδεολογία πίσω από τη χρήση του όρου «συνεχιζόμενη» πρωταρχική συσσώρευση είναι ότι αναγνωρίζει ένα εξωτερικό του καπιταλισμού σύμπαν κοινωνικών σχέσεων, αντιμετωπίζει το κεφάλαιο ως μια συνεχή εμπορευματοποίηση των πτωχών της «ανθρωπότητας». Το «σύμπαν» αυτό θεωρείται ανεξάντλητο, είτε γίνεται αντιληπτό πρωτίστως γεωγραφικά είτε γίνεται αντιληπτό πρωτίστως κοινωνικά. Η ιδεολογία αυτή θεωρεί ότι υπάρχει για τον καπιταλισμό απέραντο έδαφος προς κατάκτηση όσο ο άνθρωπος, παραμένει αντικειμενικά «άνθρωπος», δηλαδή, δεν έχει μετατραπεί σε μηχανή ή πρόγραμμα υπολογιστή. Πρόκειται για μια έκφανση της ουσιοκρατικής, ανθρωπιστικής ιδεολογίας η οποία, μεταξύ άλλων, καταλήγει να αντιλαμβάνεται το προλεταριάτο ως *φύσει* επαναστατικό. Η αντίσταση στον καπιταλισμό θεωρείται εξ' ορισμού ανθρώπινη, έτσι το προλεταριάτο είναι ο συμποικνωμένος αντιπρόσωπος της ανθρώπινης ουσίας. Βρίσκεται σε αντίθεση με το κεφάλαιο επειδή το προλεταριάτο είναι *ανθρώπινο* ενώ το κεφάλαιο είναι *απάνθρωπο*. Οι δύο πόλοι της καπιταλιστικής σχέσης βρίσκονται σε αντίθεση επειδή είναι ανθρωπολογικά αντίθετοι. Έτσι βέβαια δεν υπάρχει η ταξική πάλη σαν παράγουσα και παραγόμενη αντίφαση, αλλά μια διεκυστική για οπιθαμές κοινωνικού και γεωγραφικού εδάφους.

Επίσης, παρά το ότι με την εισαγωγή της έννοιας της συνεχιζόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης «αναμορφώνεται» η θεωρία του Μαρξ, η αναμόρφωση αυτή βοηθάει στο να διατηρηθεί ως σημερινό περιεχόμενο του κομμουνισμού εκείνο που ήταν το περιεχόμενο του κομμουνισμού στην εποχή του Μαρξ, δηλαδή η μετεξέλιξη της καπιταλιστικής κοινωνίας σε κοινωνία της εργατικής τάξης, σε κοινωνία

πέραςμα ενός κύκλου συσσώρευσης μέσω της αναδιάρθρωσης (που είναι πάντα επίθεση του κεφαλαίου) και η έλευση της επόμενης περιόδου επέκτασης της παραγωγής συνεπάγεται τη μείωση της αξίας του μεταβλητού κεφαλαίου ως μέρους του συνολικού κεφαλαίου, τη συντόμευση του αναγκαίου χρόνου εργασίας για την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης και την αύξηση της υπερεργασίας. Δηλαδή, η «πρόοδος» του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής εκφράζεται, δια μέσου των κρίσεων του, από την *αύξηση του ποσοστού της υπεραξίας ως μείωση (ως αξία) του μεταβλητού μέρους του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου*.

Ο λόγος που το κεφάλαιο ως κοινωνική σχέση διέπεται από μια συγκεκριμένη ιστορική τάση είναι ότι αυτοί οι δύο παράγοντες (υπεραξία και αξία του μεταβλητού κεφαλαίου) *δεν είναι δύο ανεξάρτητοι παράγοντες που μπορούν να ισοσταθμιστούν*. Η υπεραξία δεν αντιτίθεται απλά στην αξία του μεταβλητού κεφαλαίου, το κέρδος δεν αντιτίθεται απλά στο μισθό. Δεν πρόκειται για αυτόνομα στοιχεία που είναι σε αντίθεση μεταξύ τους, που ανταγωνίζονται μεταξύ τους για μέρος της αξίας που παράγεται. Η «μοιρασιά» είναι καθορισμένη από τη διαδικασία της συσσώρευσης, ή αλλιώς, η συσσώρευση είναι *υπαγωγή* της εργασίας στο κεφάλαιο. Πρόκειται για δύο πόλους μιας σχέσης, οι οποίοι σχετίζονται μέσω της κεντρικής αντίφασης του κεφαλαίου (που βρίσκει την έκφρασή της στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους). *Δεν υπάρχει ανεξάρτητη κίνηση του μεταβλητού κεφαλαίου από την κίνηση του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου. Κατ' αυτήν την έννοια, από το γεγονός ότι η εργατική τάξη είναι τάξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δεν μπορεί να υπάρχει αυτόνομη από το κεφάλαιο δραστηριότητα της εργατικής τάξης*. Η πορεία του κεφαλαίου δεν εξαρτάται ποτέ από την πορεία των μισθών *ανεξάρτητα*, αλλά από την πορεία της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου ($c/c+v$), δηλαδή από την πορεία της αξίας που αντιπροσωπεύουν οι μισθοί σε σχέση με την αξία του σταθερού κεφαλαίου. Η μείωση της αξίας του μεταβλητού κεφαλαίου σε σχέση με το συνολικά επενδυμένο κεφάλαιο ή η αύξηση της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου,

---

των ελεύθερα συνασπισμένων παραγωγών. Η έννοια της συνεχιζόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης συνδυαζόμενη με την έννοια των «κοινών» (commons) τα οποία είναι προς επανοικειοποίηση, συνθέτουν το σύγχρονο ιδεολογικό πλαίσιο σύμφωνα με το οποίο η εργατική τάξη θα γίνει «τάξη για τον εαυτό της». Ο θρίαμβος της εργατικής τάξης στον αναδιάρθρωμένο καπιταλισμό δεν είναι πλέον η κατάληψη των μέσων παραγωγής αλλά η επανοικειοποίηση των κοινών (ουσιαστικά των υποδομών αναπαραγωγής και διανομής που διαχειρίζεται ή διαχειριζόταν στη φορντιστική περίοδο το κράτος). Μέσω της επανοικειοποίησης αυτής, σύμφωνα με τη θεωρία των commons (της οποίας σημαντικό στοιχείο είναι η έννοια της συνεχιζόμενης «πρωταρχικής» συσσώρευσης), θα δημιουργηθούν οι «εναλλακτικές δομές» που θα αποτελέσουν τη βάση για τη δημιουργία μιας νέας (συν)εργατικής κοινωνίας. Από τη θεωρία αυτή απουσιάζει η ίδια η επανάσταση ως ρήξη και εξέγερση.

η οποία εκφράζεται μέσα από αντιφάσεις ως πτωτική *τάση* του ποσοστού κέρδους, περιορίζεται από το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. Αλλά γι' αυτό φροντίζει το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο το οποίο μέσα από την αντιφατική διαδικασία του ανταγωνισμού μεταξύ των ξεχωριστών κεφαλαίων τείνει συνεχώς (αλλά όχι αδιαλείπτως: μέσω των κρίσεων) να ανεβάζει την παραγωγική δύναμη της εργασίας. Όμως το ποσοστό του μεταβλητού κεφαλαίου στο σύνολο του κεφαλαίου, και συνεπώς η καταναλωτική δύναμη της κοινωνίας¹⁴, δεν περιορίζεται από κάποιο απόλυτο όριο ικανοποίησης αναγκών, ούτε από το επίπεδο ανάπτυξης της παραγωγικής δύναμης. Η καταναλωτική δύναμη βρίσκει τα όρια της μέσα στις *ανταγωνιστικές σχέσεις διανομής, μέσα στην καθημερινή ταξική πάλη ανάμεσα στην καπιταλιστική και την εργατική τάξη*¹⁵. Τα όρια ανάμεσα στα οποία μπορεί να μεταβάλλεται η καταναλωτική δυνατότητα, η ικανοποίηση των αναγκών, είναι στενά: το ανώτερο όριο της καθορίζεται από το συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργατική τάξη *μέσα στον καπιταλισμό*. Η αξία της εργατικής δύναμης περιστρέφεται γύρω από την τιμή του v για την οποία αναπαράγεται το κεφάλαιο σε μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο (φυσικά υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανάλογα με τη θέση των κρατών στην καπιταλιστική ιεραρχία, το επίπεδο της ταξικής πάλης, τη σύνθεση του κεφαλαίου κτλ.).

Έτσι, η καθημερινή ταξική πάλη των εργαζόμενων, μέσα στο κεφάλαιο και ενάντια στα συμφέροντα του κάθε ατομικού κεφαλαίου, οι διεκδικήσεις τους, δεν έχουν τη δυνατότητα, ως τέτοιες, να ξεπεράσουν το κεφάλαιο σαν κοινωνική σχέση. Η δυνατότητα κατάργησης του κεφαλαίου παράγεται από την ιστορική εξέλιξη της αντίφασης του κεφαλαίου, δηλαδή, της ταξικής πάλης, μέσα σε κάθε κύκλο συσσώρευσης. Η επανάσταση, ως έκρηξη του συνόλου των αντιφατικών καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, σχετίζεται με την

---

14 Η καταναλωτική δύναμη της καπιταλιστικής κοινωνίας περιλαμβάνει και τη μη-παραγωγική κατανάλωση των καπιταλιστών, η οποία αναμφισβήτητα παίζει σημαντικό ρόλο. Στην τρέχουσα περίοδο αυξήθηκε πολύ, κυρίως από το 1990 και μετά. Αλλά η ύπαρξή της δεν μπορεί να αποτρέψει την κρίση, αποτελεί μόνο έναν παράγοντα που την διαμορφώνει. Στην παρούσα στιγμή, ολοένα και αυξανόμενο μέρος της μη-παραγωγικής κατανάλωσης της καπιταλιστικής τάξης αφορά την καταστολή, στοιχείο που μαζί με άλλα διαμορφώνει την κρίση ως *κρίση της μισθωτής εργασίας* (δες και το κείμενο «Η τωρινή στιγμή» στο παρόν τεύχος).

15 «Το πραγματικό όριο της καπιταλιστικής παραγωγής είναι το ίδιο το κεφάλαιο...», είναι *εσωτερική* αντίφαση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής: τα όρια μέσα στα οποία λαμβάνει χώρα η διατήρηση και αύξηση της αξίας βασίζονται σαφώς «στην απαλλοτρίωση και εξαθλίωση της μεγάλης μάζας των παραγωγών», και αυτά τα όρια έρχονται σε σύγκρουση με την «απεριόριστη επέκταση της παραγωγής». Οι σχέσεις διανομής και κατανάλωσης στις οποίες αναφέρεται ο Μαρξ είναι οι *συγκεκριμένες ανταγωνιστικές σχέσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας*.

κατάσταση στην οποία η αξία, που πρέπει να έχει η εργατική δύναμη για να μπορεί να αναπαράγεται το κεφάλαιο, αποτελεί ταυτόχρονα αμφισβήτηση της διάρθρωσης της σχέσης του κεφαλαίου και της αναπαραγωγής της ίδιας της εργατικής τάξης. Η σχετική και η απόλυτη αύξηση της υπεραξίας, που αντλεί το κεφάλαιο από την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης, αποτελούν αναγκαιότητα για να ξεπερνάει το κεφάλαιο τις κρίσεις του. Αλλά μέσα στην εξέλιξη του κύκλου συσσώρευσης, η σχετική και η απόλυτη αύξηση της υπεραξίας μετατρέπονται, ως πώση του ποσοστού κέρδους, ως αδυναμία ομαλής αναπαραγωγής της εργατικής τάξης και ως περιεχόμενο του ταξικού αγώνα, σε αιτία της επόμενης κρίσης του. Το σημείο της κρίσης, *μέσα στον καπιταλισμό*, είναι αυτό που έχει τη μεγαλύτερη ιστορική σημασία από τη σκοπιά της κατάρτησης του καπιταλισμού, και όχι από τη σκοπιά της προσωρινής βελτίωσης (η οποία είναι πάντα πολύ σχετικό τι σημαίνει) της θέσης της εργατικής τάξης μέσα σ' αυτόν. Το προλεταριάτο δεν είναι ο νεκροθάφτης ενός αντικειμενικά φθίνοντος καπιταλισμού, ούτε είναι η τάξη που θα καταργήσει το κεφάλαιο επειδή φέρει μέσα της τη δι-ιστορική επαναστατική ουσία της «ανθρώπινης κοινότητας» ή επειδή υποφέρει από την αδικία του συστήματος. Επίσης, δεν υπάρχει οριακό σημείο στο οποίο δεν μπορεί να αναπαραχθεί το κεφάλαιο για «αντικειμενικούς λόγους». Το προλεταριάτο είναι η επαναστατική τάξη, η τάξη που θα καταργήσει τη σχέση κεφάλαιο, άρα και τον εαυτό του ως τάξη, γιατί το γεγονός ότι είναι τάξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σημαίνει ταυτόχρονα ότι διακυβεύεται ο ίδιος του ο ρόλος μέσα στην ιστορικά συγκεκριμένη διάρθρωση της καπιταλιστικής παραγωγής, της οποίας ο αντιφατικός χαρακτήρας εμφανίζεται στην κρίση.

Το κεφάλαιο ξεπερνάει τις κρίσεις του με επίθεση, αναδιάρθρωση. Το ότι τις ξεπερνάει δε σημαίνει ότι φτάνει σε ένα σημείο απόλυτης ισορροπίας το οποίο του επιτρέπει να εξελίσσεται αρμονικά. *Ιστορικά, το αντιφατικό δίπολο της αύξησης του ποσοστού της υπεραξίας και της σχετικής μείωσης (ως αξίας) του μεταβλητού κεφαλαίου, που συναποτελούν την αναδιάρθρωση, δεν μπορεί να συγκλίνει σε ένα σημείο ισορροπίας, λόγω των αζεπέραστων ορίων αύξησης του ποσοστού υπεραξίας (του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας).* Η λέξη «αζεπέραστο» έχει ιστορικά καθορισμένη σημασία σε κάθε περίοδο. Το αζεπέραστο όριο παράγει, με ιστορικά καθορισμένο τρόπο σε κάθε κύκλο συσσώρευσης, τη δυνατότητα μεταστροφής της καθημερινότητας της ταξικής πάλης σε επαναστατική αμφισβήτηση του κεφαλαίου και τη δυνατότητα του κεφαλαίου να απαντήσει σε αυτή την αμφισβήτηση. Η ταξική πάλη είναι η ιστορία του κεφαλαίου, είναι η ανάπτυξη της αντίφασης προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Η ιστορία της εκμετάλλευσης (η ιστορική σημασία των ταξικών αγώνων ή η ταξική πάλη ως ιστορία) είναι η *πάση προοδευτικής πτώσης του ποσοστού κέρδους και η αύξηση της απόλυτης μάζας του κέρδους*. Η σχετική μείωση του μεταβλητού κεφαλαίου και

του κέρδους αντιστοιχεί σε μια απόλυτη αύξηση και των δύο. Η αύξηση της οργανικής σύνθεσης του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου αυξάνει το ελάχιστο μέγεθος του κάθε ξεχωριστού κεφαλαίου που απαιτείται για την αξιοποίηση της εργασίας. Ταυτόχρονα, η συγκεντροποίηση του κεφαλαίου αυξάνει γιατί, στον ανταγωνισμό σε παγκόσμια κλίμακα, ένα μεγαλύτερο κεφάλαιο με μικρότερο ποσοστό κέρδους μπορεί να συσσωρευτεί ταχύτερα από ένα μικρό κεφάλαιο με μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους. Η διαδικασία της συγκεντροποίησης του κεφαλαίου ταυτόχρονα ευνοεί την ανάπτυξη της χρηματοπιστωτικής μορφής του κεφαλαίου ως διαχείρισης της πληθώρας του κεφαλαίου. Επίσης, η συσσώρευση του κεφαλαίου απαιτεί τη συνεχή αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, η οποία όμως στην πραγματική υπαγωγή συνεπάγεται ταυτόχρονα την αύξηση της οργανικής σύνθεσης κεφαλαίου. Η πτώση του ποσοστού κέρδους και η διεύρυνση της συσσώρευσης είναι οι δύο εκφράσεις της διαδικασίας της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Η καπιταλιστική παραγωγή τείνει λοιπόν, κυκλικά, να ξεπερνάει τα εσωτερικά της όρια με μέσα τα οποία της αντιτάσσουν *εκ νέου και σε πιο τεράστια κλίμακα* αυτά τα όρια. Ο σχετικός υπερπληθυσμός που αναφέρεται από τον Μαρξ στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου, στο κεφάλαιο του γενικού νόμου της καπιταλιστικής συσσώρευσης, αποτελεί την ουσιαστικότερη πτυχή της ιστορικά παραγόμενης δυνατότητας ξεπεράσματος του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής: η διαλεκτική ενότητα της προλεταριοποίησης ολοένα και μεγαλύτερου μέρους του παγκόσμιου πληθυσμού και η ταυτόχρονη αποβολή *της αξίας της εργατικής δύναμης* από το επενδύσιμο κεφάλαιο, ορίζει το πλαίσιο της βασικής αντίφασης και της έκφρασης της στην ταξική πάλη κάθε ιστορικής περιόδου. Η αντίφαση αυτή, και η μορφή που έχει σε κάθε ιστορική περίοδο, αποτελεί το σημαντικότερο στοιχείο καθορισμού του περιεχομένου του κομμουνισμού για τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο.

Η μέθοδος

Το συγκεκριμένο είναι συγκεκριμένο επειδή είναι η συνόψιση πολλών προσδιορισμών, άρα ενότητα του πολλαπλού. Γι' αυτό στη σκέψη εμφανίζεται σαν διαδικασία συνόψισης, σαν αποτέλεσμα, όχι σαν αφετηρία. Παρόλο που αποτελεί την πραγματική αφετηρία, άρα και την αφετηρία της αντίληψης και της παράστασης. Στην πρώτη πορεία η ολοκληρωμένη παράσταση εξαυλώθηκε σε αφηρημένο προσδιορισμό. Στη δεύτερη, οι αφηρημένοι προσδιορισμοί οδηγούν στην αναπαραγωγή του συγκεκριμένου με τη σκέψη. (Μαρξ, Grundrisse)

Το ζήτημα που προκύπτει και απαιτεί μια συγκεκριμένη μέθοδο για να αντιμετωπιστεί, λοιπόν, είναι: μέσα από ποιά δυναμική διαδικασία το ποσοστό κέρδους σε κάποιο σημείο του κύκλου της αναπαραγωγής του κεφαλαίου πάει να είναι πλέον αρκετό και προκύπτει η κρίση; Για να δούμε πώς γίνεται αυτό πρέπει να εξετάσουμε την κίνηση, τη δυναμική της καπιταλιστικής αναπαραγωγής στη διάρκεια ενός κύκλου από τη μία κρίση του στην επόμενη.

Η εξέταση της κίνησης γίνεται υποχρεωτικά σε δύο επίπεδα, σε *λογικό* και *ιστορικό* επίπεδο. Η αξία της θεωρητικής δουλειάς έγκειται στην προσπάθεια της να συνδέσει αυτά τα δύο επίπεδα. Από τη μία πλευρά πρέπει να εξετάζεται η *λογική ανασύνθεση* των διακριτών μορφών και κατηγοριών στην ενότητα της καπιταλιστικής οικονομίας, της αντιφατικής αντικειμενικότητας του κεφαλαίου. Από την άλλη εξετάζεται η μορφολογία, το περιεχόμενο και κυρίως η *αντιφατική δυναμική μεταξύ των συγκεκριμένων, σύγχρονων μορφών και κατηγοριών, όπως αυτές έχουν παραχθεί ιστορικά*. Οι μορφές αυτές δεν έχουν τίποτα το στατικό. Η δυναμική τους είναι αυτή που ιστορικοποιεί την κυκλική αναπαραγωγή του κεφαλαίου, που δίνει διαφορετικό περιεχόμενο στον κάθε κύκλο και σε ό,τι ορίζεται ως κομμουνισμός σε κάθε κύκλο. Η σύνδεση αυτών των δύο επιπέδων συνιστά την *ανάλυση της συγκεκριμένης κάθε φορά συγκυρίας* (conjuncture), όχι στη βάση αφηρημένων εννοιών, αλλά στη βάση συγκεκριμένων τοποθετήσεων πάνω στα συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα και διακυβεύματα της ταξικής πάλης. Η θεωρία προσπαθεί όσο είναι δυνατόν να αποσαφηνίζει, να ξεκαθαρίζει, τα όρια των ταξικών αγώνων σε σχέση με την επανάσταση που παράγεται από το ξεπέρασμα αυτών των ορίων. Τα όρια αυτά, τα συγκεκριμένα διακυβεύματα της ταξικής πάλης, δεν εμφανίζονται βέβαια ποτέ εντελώς ξεκάθαρα ως τέτοια, καθώς είναι στη φύση του καπιταλισμού να τα μεταμορφώνει με διάφορους τρόπους, καθώς είναι μια αντίφαση σε κίνηση, υπεραξία (εκμετάλλευση) που μετατρέπεται σε κέρδος. Αυτή η μετατροπή τοποθετεί μια σειρά από πέπλα γύρω από την εκμετάλλευση και εντάσσει οργανικά όλες τις υπόλοιπες κοινωνικές σχέσεις στην καπιταλιστική κοινωνία, τις κάνει καπιταλιστικές.

Η εξέταση της συγκεκριμένης κάθε φορά συγκυρίας δεν μπορεί να είναι υπερϊστορική. Για παράδειγμα, η ανάλυση της κάθε συγκεκριμένης κρίσης είναι ιστορικά καθορισμένη. Οι θεωρίες των κρίσεων που αναπτύχθηκαν μέσα στο επαναστατικό κίνημα αντανakλούν το περιεχόμενο της ταξικής πάλης της περιόδου στην οποία αναπτύχθηκαν. Η μορφή και το περιεχόμενο της κρίσης δεν μπορεί να είναι το ίδιο σε κάθε περίοδο, από τη στιγμή που η ίδια η καπιταλιστική σχέση και ο ορίζοντας του ξεπεράσματός της μετασηματίζονται σε κάθε περίοδο που ορίζει η ταξική πάλη και οι παραγόμενες από αυτήν επαναστάσεις του προλεταριάτου. Δεν θα μπορούσαν να είναι και δεν ήταν ίδιες οι αιτίες που οδήγησαν στην «κρίση του 1929» με τις αιτίες που

οδήγησαν στην «κρίση του 1973» ή με τις αιτίες που οδήγησαν στη σύγχρονη κρίση, και γι' αυτό το λόγο *κάθε μία από αυτές τις κρίσεις παράγει τη θεωρία της*. Η εσωτερική λογική συνοχή των αντιφάσεων του κεφαλαίου δεν πρέπει να οδηγεί σε μια υπερϊστορική, μονοαιτιακή εξήγηση των κρίσεων. Έτσι, η θέση για την κρίση κάθε περιόδου από τη σκοπιά της καταστροφής του κεφαλαίου, εμπεριέχει την ανάγκη να τοποθετηθούμε πάνω στο ζήτημα του τρόπου με τον οποίο σχετίζονται οι πόλοι της διαλεκτικής του νόμου της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους, δηλαδή, πάνω στο περιεχόμενο του κύκλου της ταξικής πάλης της περιόδου και συνεπώς το περιεχόμενο του κομμουνισμού. Σε αυτό ακριβώς αναφερόμασταν στο κείμενο του προηγούμενου τεύχους όταν γράφαμε: *«Η μορφή εμφάνισης της [ιστορικής κρίσης], όμως, είναι η απτή πραγματικότητα της κρίσης, είναι αυτή που εκφράζει τις συγκεκριμένες αντιφάσεις, δηλαδή το περιεχόμενο της ταξικής πάλης στη συγκεκριμένη περίοδο»* (Blaumachen, τ.4, σελ. 12).

Ο κύκλος της συσσώρευσης:

Υφέση - Επέκταση - Υπερπαραγωγή - Κρίση

«Αν δεχτούμε την ύπαρξη των αναγκαίων μέσων παραγωγής, δηλαδή μια επαρκή συσσώρευση κεφαλαίου, η δημιουργία υπεραξίας, όταν είναι δεδομένο το ποσοστό υπεραξίας, ο βαθμός, δηλαδή, εκμετάλλευσης της εργασίας, δεν γνωρίζει κανένα άλλο φραγμό πέραν του εργαζόμενου πληθυσμού. Και όταν είναι δεδομένος ο εργαζόμενος πληθυσμός, δεν γνωρίζει κανένα άλλο όριο από το βαθμό αυτής της εκμετάλλευσης. Από τη στιγμή που έχει αποκρυσταλλωθεί σε εμπορεύματα η ποσότητα υπερεργασίας που είναι δυνατόν να εξαχθεί, η υπεραξία έχει παραχθεί. Ωστόσο, με αυτή την παραγωγή υπεραξίας ολοκληρώνεται απλώς η πρώτη μόνο πράξη της καπιταλιστικής παραγωγικής διαδικασίας, η άμεση διαδικασία παραγωγής. Το κεφάλαιο έχει απορροφήσει μια δεδομένη ποσότητα απλήρωτης εργασίας... Τώρα αρχίζει η δεύτερη πράξη της διαδικασίας. Ο συνολικός όγκος εμπορευμάτων, το συνολικό προϊόν, τόσο το μέρος εκείνο που αντικαθιστά το σταθερό και το μεταβλητό κεφάλαιο, όσο και εκείνο που αντιπροσωπεύει την υπεραξία, πρέπει να πωληθούν. Αν αυτό δεν συμβεί, ή συμβεί μόνον εν μέρει, ή μόνο σε τιμές κατώτερες των τιμών παραγωγής, τότε, παρ' όλων ότων ο εργάτης υφίσταται εκμετάλλευση, η εκμετάλλευσή του δεν πραγματοποιείται ως τέτοια για τον καπιταλιστή... Οι συνθήκες της άμεσης εκμετάλλευσης και της πραγματοποίησης αυτής της εκμετάλλευσης δεν ταυτίζονται. Είναι διακριτές, όχι μόνο στο χώρο και στο χρόνο, αλλά και από εννοιολογική άποψη. Οι πρώτες περιορίζονται μόνον από τις παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας, οι δεύτερες από την αναλογικότητα μεταξύ των διαφόρων κλάδων

της παραγωγής και από την καταναλωτική δυνατότητα της κοινωνίας. Αυτή η τελευταία δεν προσδιορίζεται ούτε από την απόλυτη παραγωγική δυνατότητα, ούτε από την απόλυτη καταναλωτική δυνατότητα, αλλά από την καταναλωτική δυνατότητα στη βάση ανταγωνιστικών σχέσεων διανομής, οι οποίες υποβιβάζουν την κατανάλωση της μεγάλης πλειοψηφίας της κοινωνίας σε μια ελάχιστη στάθμη, που είναι δυνατόν να μεταβάλλεται μέσα σε κάποια λίγο ως πολύ στενά όρια. Η στάθμη αυτή περιορίζεται ακόμα περισσότερο από το κίνητρο της συσσώρευσης, το κίνητρο της επέκτασης του κεφαλαίου και της παραγωγής υπεραξίας σε ευρυνόμενη κλίμακα... Η αγορά επομένως, θα πρέπει να επεκτείνεται συνεχώς έτσι ώστε οι συσχετίσεις και οι συνθήκες που τη διέπουν να προσλαμβάνουν όλο και περισσότερο τη μορφή ενός φυσικού νόμου, ανεξάρτητου από τους παραγωγούς, όλο και περισσότερο ανεξέλεγκτου. Η εσωτερική αντίφαση αναζητεί επίλυση μέσω της επέκτασης του εσωτερικού πεδίου της παραγωγής. Όσο όμως αναπτύσσεται η παραγωγικότητα, τόσο περισσότερο έρχεται σε σύγκρουση με τη στενή βάση στην οποία στηρίζονται οι σχέσεις κατανάλωσης. Σ' αυτή την αντιφατική βάση, δεν αποτελεί καθόλου αντίφαση το ότι η περίσσεια κεφαλαίου συνοπάρχει με μια αυξανόμενη περίσσεια πληθυσμού. Διότι, παρ' όλων ότι ο όγκος της υπεραξίας θα αυξανόταν αν αυτά τα δύο έρχονταν σε επαφή, το ενδεχόμενο αυτό θα όξυνε επίσης την αντίφαση μεταξύ των συνθηκών υπό τις οποίες παράγεται αυτή η υπεραξία και των συνθηκών στις οποίες πραγματοποιείται». (Ακολουθήσαμε τη μετάφραση του Χρήστου Βαλλιάνου από άρθρο του στο περιοδικό *Θέσεις*, από τον τομο III του Κεφαλαίου του Μαρξ, κεφ. 15).

Κάθε κύκλος του κεφαλαίου που καταλήγει σε κρίση έχει την ανοδική και την καθοδική φάση του. Κάθε φάση ανόδου είναι η περίοδος στην οποία ο βαθμός εκμετάλλευσης του προλεταριάτου, μαζί με την αυξανόμενη μάζα του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου, αυξάνει τη μάζα κέρδους και *το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο* αυξάνεται (με ρυθμό μεγαλύτερο από αυτόν με τον οποίο τείνει ταυτόχρονα να το συρρικνώσει η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους). Η καπιταλιστική «ανάπτυξη» που χαρακτηρίζει κάθε περίοδο μεταξύ των ιστορικών καπιταλιστικών κρίσεων *είναι η ίδια που φέρει μέσα της τις αιτίες της κρίσης* που πρόκειται αναπόφευκτα να εκδηλωθεί. Ας δούμε πως:

Υφεση

Μέσα στην κρίση έχουμε απαξίωση κεφαλαίου, συνεπώς έχουμε απαξίωση σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου (θα δούμε στη συνέχεια πώς παράγεται αυτό). Η ύφεση δεν είναι μόνο φάση συρρικνώσεως, είναι και φάση στην οποία θριαμβεύουν οι αντεπιδρώσες δυνάμεις της πτωτικής τάσης του ποσο-

στού κέρδους. Οι δύο βασικές για την έξοδο από την κρίση διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα είναι η αύξηση του ποσοστού υπεραξίας (επιβολή του κεφαλαίου στην εργατική τάξη, αναδιάρθρωση) και η απαξίωση σταθερού (παγίου και κυκλοφορούντος) κεφαλαίου. Μέρος των κεφαλαίων που απαξιώνονται τα ιδιοποιούνται ως αξίες χρήσης οι καπιταλιστές που επιβιώνουν από την κρίση, η οποία όμως, πέρα από το να διαχωρίσει την ήρα από το στάρι, αλλάζει τη διάρθρωση της εκμετάλλευσης, είναι δηλαδή ταυτόχρονα *αναδιάρθρωση* κεφαλαίου. Η αναδιάρθρωση είναι μια επίθεση του κεφαλαίου στην εργατική τάξη καθώς ο βασικός της σκοπός είναι *να αυξηθεί το ποσοστό της υπεραξίας*. Η αναδιάρθρωση συνίσταται σε: πτώση του μισθού εργασίας κάτω από το επίπεδο αναπαραγωγής της εργατικής τάξης - λόγω της παραγωγής του σχετικού υπερπληθυσμού -, υποβιβασμός της ατομικής αξίας των κεφαλαίων κάτω από την πίεση του κανιβαλικού ανταγωνισμού, υποβιβασμός της συνολικής αξίας του σταθερού κεφαλαίου, η οποία επιτρέπει *τη μείωση της οργανικής σύνθεσης σε όρους αξίας και την ανόρθωση του ποσοστού κέρδους*.

Αυτές οι διαδικασίες οδηγούν σε αύξηση του ποσοστού κέρδους *μόνο αν το σταθερό κεφάλαιο απαξιώνεται περισσότερο από το μεταβλητό κεφάλαιο*. Το σταθερό κεφάλαιο είχε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αυξηθεί (μέσω και της διαδικασίας τεχνολογικής απαξίωσης/ ανανέωσης) αναλογικά πολύ περισσότερο (σε όρους αξίας) από το μεταβλητό κατά τη φάση της επέκτασης της παραγωγής. Μέσα στην κρίση η συγκεντροποίηση των απαξιωμένων κυρίως παγίων κεφαλαίων εντείνει ακόμη περισσότερο την απαξίωση του σταθερού κεφαλαίου. Η απόσυρση από την παραγωγή ή απαξίωση στοιχείων του παραγωγικού κεφαλαίου *στα πρώτα στάδια της ύφεσης υπερσχύει της ταυτόχρονης εισόδου νέων παραγωγικών στοιχείων*. Παρότι η διαδικασία ανανέωσης του παγίου κεφαλαίου εξακολουθεί να ισχύει και στο ξέσπασμα της κρίσης, αρχικά υπερσχύει η απαξίωση. Προς το τέλος της περιόδου της ύφεσης η αναλογία αυτή έχει αντιστραφεί. Καθώς αρχικά μεταβάλλεται η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου προς όφελος του μεταβλητού, ταυτόχρονα εντείνεται ακόμη περισσότερο η αύξηση του ποσοστού υπεραξίας, μέσω της άντλησης απόλυτης υπεραξίας, που επιβάλλεται από την αναδιάρθρωση. Κατ' αυτόν τον τρόπο ωριμάζουν οι συνθήκες, και μέσω της συγκεντροποίησης του κεφαλαίου, για την αντιστροφή της αναλογίας ανάμεσα στην απαξίωση και την *τεχνολογική* ανανέωση. Το πέρασμα στην επέκταση της παραγωγής θα γίνει όταν οι συσσωρευτικές επιπτώσεις της αύξησης του ποσοστού απόλυτης υπεραξίας και της οικονομίας σε σταθερό κεφάλαιο που επιτυγχάνεται από την αναγκαία συγκεντροποίηση του κεφαλαίου είναι ικανές να επιτρέψουν τη μαζική πλέον ανανέωση παγίου κεφαλαίου, δηλαδή την αύξηση της ζήτησης του τομέα Ι της παραγωγικής διαδικασίας. Η έξοδος από την κρίση και το πέρασμα στην επέκταση της παραγωγής δεν προκύπτει από την αύξηση της καταναλωτικής δύναμης της ερ-

γατικής τάξης αλλά από την προσωρινή μείωση του ποσοστού του σταθερού κεφαλαίου στο συνολικό κεφάλαιο, γιατί το επίμαχο για τον καπιταλισμό δεν είναι απλώς η επέκταση της αγοράς αλλά *η επέκταση της αγοράς με αυξημένο ποσοστό υπεραξίας στην παραγωγή*. Η αντίφαση μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης δεν εξαφανίζεται: η αύξηση της ζήτησης σε σχέση με την παραγωγή σε αυτή τη φάση είναι αναγκαία για να ανέβει το ποσοστό κέρδους στη συνέχεια.

Η αύξηση της ζήτησης οδηγεί, κατά το πέρασμα από το τέλος της ύφεσης στην επέκταση της παραγωγής, σε φρενήρη ρυθμό αύξησης της παραγωγής. Ο ανταγωνισμός των κεφαλαίων για την υπεραξία ο οποίος εντείνεται μέσα από τις δύο βασικές διαδικασίες της κρίσης είναι αυτός που ωθεί την παραγωγή. Σ' αυτό το στάδιο το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο ωθεί ακόμη περισσότερο την επέκταση των νέων τεχνικών παραγωγής και της αναδιάρθρωσης. *Ο ανταγωνισμός*, αφού πρώτα έχει αποτελέσει έναν βασικό μηχανισμό για την απαξίωση του κεφαλαίου, είναι τώρα η ζωογόνος δύναμη που επανενεργοποιεί τη διαδικασία παραγωγής και κυκλοφορίας του κεφαλαίου. Είναι η ζωογόνος δύναμη που ωθεί το κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο να προσπαθήσει να πάρει μέρος της υπεραξίας που παράγουν τα άλλα, ανταγωνιστικά προς αυτό, κεφάλαια.

Επέκταση

Η επέκταση της παραγωγής ως διαδικασία έχει ξεκινήσει ήδη μέσα στην ύφεση γιατί πέρα από όλα τα μέτρα που λαμβάνει η καπιταλιστική τάξη για την αύξηση του ποσοστού της υπεραξίας, κατά κύριο λόγο συμβαίνει χρησιμοποίηση σχολάζουσας παραγωγικής δυναμικότητας, όταν το επιτρέπει η ανόρθωση του ποσοστού κέρδους (το παραγωγικό δυναμικό που είχε αδρανήσει στην καθοδική φάση είναι το πρώτο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί, γρήγορα και σχετικά ανέξοδα, για να καλυφθεί μια άνοδος της ζήτησης). Η επέκταση είναι αποτέλεσμα της κρίσης και ταυτόχρονα το σημείο εκκίνησης του δρόμου που θα οδηγήσει στην επόμενη κρίση. Η ανανέωση του παγίου κεφαλαίου σημαίνει την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, την αύξηση της υπεραξίας, και δημιουργεί τη βάση για την αύξηση της ζήτησης, και στον τομέα I και στον τομέα II¹⁶, της παραγωγικής διαδικασίας. Ο τομέας I δεν μπορεί να

---

16 Το συνολικό προϊόν άρα και η συνολική παραγωγή της κοινωνίας χωρίζεται σε δύο μεγάλες υποδιαίρεσεις:

I. Μέσα παραγωγής, εμπορεύματα, που λόγω της μορφής τους πρέπει ή τουλάχιστον μπορούν να μπουν στην παραγωγική κατανάλωση.

II. Είδη κατανάλωσης, εμπορεύματα, που λόγω της μορφής τους μπαίνουν στην ατομική κατανάλωση της τάξης των καπιταλιστών και της εργατικής τάξης. (Οι

ανταπεξέλθει αμέσως στη ζήτηση παγίου κεφαλαίου και αυξάνει συνεχώς την παραγωγή του, αυτό είναι το «υγιές» στάδιο που περνάει η φάση της επέκτασης. Η συνεχής και ταχεία αύξηση της παραγωγής δημιουργεί την *αύξηση των τιμών* πάνω από τις αξίες όλων των συντελεστών του κεφαλαίου, του μεταβλητού συμπεριλαμβανομένου, παρότι η καταναλωτική δύναμη του μισθού δεν αυξάνει αντίστοιχα με τη νομισματική του αύξηση. Η αύξηση αυτή λειτουργεί αναδραστικά από τον τομέα II προς τον τομέα I και προκαλεί νέα αύξηση του σταθερού κεφαλαίου, με ακόμη μεγαλύτερη ταχύτητα. Ως επέκταση θεωρείται το στάδιο εκείνο του κύκλου στο οποίο το συνολικό κοινωνικό κεφάλαιο ξεπερνάει το μέγεθος που είχε στο ανώτερο σημείο της επέκτασής του στον προηγούμενο κύκλο. Ποιός είναι ο τρόπος με τον οποίο η επέκταση φέρει μέσα της την επόμενη κρίση; Πρώτον η αυξανόμενη κεφαλαιοποίηση σταδιακά *απεξαρτάται* από την καταναλωτική ζήτηση του τομέα II. Ο ίδιος ο τομέας I γίνεται, πέρα από παραγωγός, ολοένα και περισσότερο καταναλωτής της παραγωγής του. Το γεγονός αυτό αντανάκλα την αντίφαση ανάμεσα στο μισθό και το κέρδος. Ενώ η ζήτηση του τομέα II (κατά κύριο λόγο η κατανάλωση της εργατικής τάξης) είναι ιστορικά καθορισμένη από το αποδεκτό επίπεδο αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, η ζήτηση του τομέα I περιορίζεται μόνο από τον ανταγωνισμό και την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων¹⁷. Για όσο λοιπόν αυξάνεται γρήγορα η μάζα κέρδους, η συσώρευση επεκτείνεται χωρίς οι καπιταλιστές να ανησυχούν για το γεγονός ότι το σταθερό κεφάλαιο αυξάνεται με μεγαλύτερη ταχύτητα από το μεταβλητό (που σημαίνει ότι λειτουργεί ο μηχανισμός της πωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους). Δεύτερον, η ολοένα και αυξανόμενη κεφαλαιοποίηση δεν είναι μόνο αποτέλεσμα της επανεπένδυσης της πραγματοποιημένης υπεραξίας, αλλά έχει ως πόρο και το *χρηματοπιστωτικό σύστημα*, δηλαδή την έμμεση αναδιανομή κεφαλαίου που

οικονομικές έννοιες του σταθερού και του μεταβλητού κεφαλαίου, του τομέα I και II, δεν είναι παρά ο οικονομικός ορισμός, στο ίδιο το πεδίο της οικονομικής ανάλυσης, της έννοιας των υλικών όρων της διαδικασίας αναπαραγωγής. Λ. Αλτουσέρ, «Να διαβάσουμε το Κεφάλαιο»)

17 [...] Η παραγωγή σχετικής υπεραξίας, δηλαδή η παραγωγή υπεραξίας που βασίζεται στην αύξηση και την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων απαιτεί την παραγωγή νέας κατανάλωσης απαιτεί τη διεύρυνση της καταναλωτικής σφαίρας στα πλαίσια της κυκλοφορίας, όπως ακριβώς έπρεπε προηγούμενα να διεύρυνεται η σφαίρα της παραγωγής. Πρώτο, ποσοτική επέκταση κατανάλωσης που υπάρχει, δεύτερο δημιουργία νέων αναγκών με τη διάδοση σε μεγαλύτερο κύκλο αυτών που υπάρχουν, παραγωγή νέων αναγκών και ανακάλυψη και δημιουργία νέων αξιών χρήσης. Μ' άλλα λόγια, η υπερεργασία που κερδήθηκε δε μένει απλό ποσοτικό πλεόνασμα, παρά ταυτόχρονα μεγαλώνει ολοένα οι κύκλος των ποιοτικών διακρίσεων της εργασίας (και άρα της υπερεργασίας), γίνεται πιο ποικίλος, περισσότερο διαφοροποιημένος εσωτερικά. (Μαρξ, Grundrisse).

έχει χρηματική μορφή στα κεφάλαια που σκοπεύουν να του δώσουν παραγωγική μορφή. Στη φάση της επέκτασης αυξάνεται λοιπόν «ανεξέλεγκτα» το σταθερό κεφάλαιο, καθώς προϋποθέτει τη συνέχεια της συνεχώς εντεινόμενης ζήτησης που αντιμετωπίζει σε αυτή τη φάση. Πιο σημαντική στην αύξηση του σταθερού κεφαλαίου είναι η αύξηση του παγίου κεφαλαίου. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι η υπερπαραγωγή σταθερού κεφαλαίου, η γενεσιουργός αιτία της υπερσυσσώρευσης κεφαλαίου.

Υπερπαραγωγή

Το κλειδί που οδηγεί στη συνέχεια της επέκτασης και στην ωρίμανση της υπερπαραγωγής είναι, φυσικά, το κέρδος. Μπορεί τα κόστη παραγωγής να αυξάνουν κατά τη φάση της επέκτασης όμως οι τιμές στην αγορά αυξάνουν με μεγαλύτερη ταχύτητα. Είναι το στάδιο κατά το οποίο η μάζα κέρδους αυξάνεται με τόσο μεγάλη ταχύτητα που υπερκαλύπτεται το ότι η άλλη όψη του μηχανισμού αυτού είναι η ενδυνάμωση της πτωτικής τάσης του ποσοστού του κέρδους, γι' αυτό στο στάδιο αυτό έλκεται το κεφάλαιο στην παραγωγή. Από πού προκύπτει όμως αυτή η μάζα κέρδους ενώ λειτουργεί συνεχώς ο μηχανισμός εξίσωσης του ποσοστού κέρδους ανάμεσα στους διαφορετικούς κλάδους; Στο στάδιο της επέκτασης της παραγωγής το κεφάλαιο δρέπει τους καρπούς της αναδιάρθρωσής του στην περίοδο της ύφεσης που προηγήθηκε. Η αύξηση του ποσοστού υπεραξίας που επιτεύχθηκε τότε δημιούργησε τη βάση για τη ζήτηση και την πραγματοποίηση της υπεραξίας στο στάδιο της επέκτασης. Όμως αυτό που δημιουργεί αυτή η έλξη κεφαλαίου είναι μια αμοιβαία αύξηση της ζήτησης ανάμεσα σε τομείς και επιχειρήσεις του τομέα Ι, η οποία με την αύξηση της παραγωγής σιγά-σιγά μετατρέπεται σε τεχνητή, σε σχέση με τις συνθήκες της ζήτησης στην υπόλοιπη αγορά. Η δημιουργία εσωτερικής καταναλώσεως, στους κλάδους που κατασκευάζουν μέσα παραγωγής ή επεξεργάζονται πρώτες ύλες, είναι η πηγή και της αύξησης της μάζας των κερδών και της ενδυνάμωσης του μηχανισμού μείωσης του ποσοστού κέρδους. Ο χρηματοπιστωτικός τομέας επεκτείνει αυτή την αμοιβαία αύξηση ζήτησης στον τομέα Ι ωθώντας την τάση προς την υπερπαραγωγή. *Ταυτόχρονα, ο χρηματοπιστωτικός τομέας κοιτάζει στο μέλλον και καθώς προϋποθέτει τη συνεχή αυτοπαραγωγή αυτής της επέκτασης, πέρα από το να επεκτείνει, εντίνει μέσω του αναπόφευκτου σπεκουλαρισματος τελικά την υπερπαραγωγή κεφαλαίου*¹⁸.

Ο δρόμος προς την κρίση βρίσκεται στην άμεση σύνδεση και αντιφατική σχέση ανάμεσα στον τομέα Ι και τον τομέα ΙΙ. Όπως ακριβώς από την

---

18 Αυτή η διάσταση του ρόλου του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου κατέστη ιδιαίτερα σημαντική στον τρέχοντα κύκλο συσσώρευσης, όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

ύφεση προς την επέκταση υπήρξε μια αναδραστική πορεία από τον τομέα II προς τον τομέα I (μέσω της αύξησης του ποσοστού απόλυτης υπεραξίας και ενός σχετικά αυξημένου, από την καταστροφή της κρίσης, μεταβλητού κεφαλαίου), έτσι τώρα από την επέκταση στην κρίση υπάρχει μια αναδραστική πορεία από τον τομέα I στον τομέα II. Η *υπερπαραγωγή σταθερού κεφαλαίου* αλλάζει την αναλογία σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου και οι απαιτήσεις της συνέχισης της κεφαλαιοποίησης σε υπεραξία αρχίζουν πια να μην ικανοποιούνται. Αρχίζει να φαίνεται η *παραγόμενη έλλειψη υπεραξίας*, ή το μειούμενο ποσοστό κέρδους αρχίζει να παίζει μεγαλύτερο ρόλο στην απόφαση για εκ νέου κεφαλαιοποίηση ή όχι.

Η συσσώρευση του κεφαλαίου στην πραγματική υπαγωγή έχει ως αυτονόητο μέσο την αύξηση της παραγωγικότητας. Για να αυξηθεί το ποσοστό κέρδους με όρους σχετικής υπεραξίας πρέπει η αξία που προστίθεται στο προϊόν, από την ανανέωση του παγίου κεφαλαίου και την αύξηση της παραγωγικότητας που επιφέρει, να είναι μικρότερη από την αξία που εξοικονομείται από τη μείωση της αξίας εργατικής δύναμης που επιφέρει αυτή η ανανέωση. Άρα, ενώ το μεταβλητό κεφάλαιο αυξάνεται, η *καταναλωτική δύναμη των εργατών σε σχέση με τη συνολική παραγωγή μειώνεται* (με αργότερο ρυθμό στην περίοδο της επέκτασης). Αυτό φυσικά είναι ακόμη πιο έντονο στη συνέχεια όταν η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους πάρει τα ηνία. Αλλιώς διατυπωμένο, ακόμη και αν η καταναλωτική δύναμη της κοινωνίας μεγαλώνει, δε μεγαλώνει *αρκετά* για να αναπαράγεται το κεφάλαιο, δεν παράγεται αρκετή υπεραξία για να συνεχιστεί η ανοδική πορεία της επέκτασης. Δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε την υπερσυσσώρευση κεφαλαίου από την υποκατανάλωση των εργατών, *σε σχέση με την αυξανόμενη παραγωγή*. Η «έλλειψη» της υπεραξίας στην παραγωγή και το «πλεόνασμα» της υπεραξίας στην κυκλοφορία ταυτίζονται *επειδή* σχετίζονται μέσω της ιστορίας της κεντρικής αντίφασης του κεφαλαίου (της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους). Πρόκειται για έναν ενιαίο μηχανισμό ο οποίος περνάει πρώτα από το στάδιο στο οποίο η αυξανόμενη μάζα κέρδους επιτρέπει την αναπαραγωγή κεφαλαίου παρά την ταυτόχρονη λειτουργία της τάσης του ποσοστού κέρδους να πέφτει. Στο στάδιο αυτό η ταχύτητα με την οποία συσσωρεύεται το κεφάλαιο είναι μεγαλύτερη από την ταχύτητα με την οποία πέφτει το ποσοστό κέρδους. Δεδομένου ότι βρισκόμαστε στην περίοδο της πραγματικής υπαγωγής, πέρα από το μεγαλύτερο ρυθμό αύξησης κεφαλαίου από το ρυθμό πώσης του ποσοστού κέρδους, ισχύει και ο *μεγαλύτερος ρυθμός αύξησης σταθερού κεφαλαίου από το ρυθμό αύξησης του συνολικού κεφαλαίου*.

Στη συνέχεια φτάνουμε σε ένα σημείο στο οποίο το κεφάλαιο που έχει παραχθεί είναι τόσο που δεν μπορεί να αυξάνεται η μάζα των κερδών με την ίδια ταχύτητα με την οποία πέφτει το ποσοστό κέρδους. Συνεπώς, η υπεραξία

που παράγεται υπό το συγκεκριμένο βαθμό εκμετάλλευσης αρχίζει να μην είναι αρκετή για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Μέσα από αυτό το μηχανισμό, η υπερσυσσώρευση, η έλλειψη της υπεραξίας (ως ποσοστό κέρδους), σχετίζεται με το πλεόνασμα της υπεραξίας (ως ποσοστό υπεραξίας) μέσω του μετασχηματισμού της υπεραξίας σε σταθερό κεφάλαιο μέσα στη διαδικασία της συσσώρευσης. Η αιτία της επέκτασης και της υπερπαραγωγής του κεφαλαίου είναι η ίδια: η συσσώρευση, δηλαδή η συνεχής αναζήτηση περισσότερης υπεραξίας από την πλευρά του κεφαλαίου. Η συσσώρευση παράγει την αύξηση της μάζας του κέρδους και την πτώση του ποσοστού του κέρδους. Στην αρχή της επέκτασης η συσσώρευση λειτουργεί ως υγεία για το κεφάλαιο, στη συνέχεια εξαντλείται και λειτουργεί ως αρρώστια.

Η στιγμή της υπερπαραγωγής είναι αισθητή σε ολόκληρο το κύκλωμα της αναπαραγωγής κεφαλαίου. Δεν έχει φτάσει όμως αμέσως η κρίση παντού, πρόκειται για ένα κύμα που εξαπλώνεται από τον τομέα I στον τομέα II και επανέρχεται δριμύτερο στον τομέα I, κ.ο.κ. Η υπερπαραγωγή είναι απόλυτα αισθητή στους κλάδους του τομέα I, οι οποίοι έχουν αναπτυχθεί πιο υπερβολικά από τους κλάδους του τομέα II. Η δυσαναλογία μέσα στην παραγωγική ζήτηση ανάμεσα στο σταθερό κεφάλαιο και στα καταναλωτικά αγαθά είναι η υποκατανάλωση ως έκφραση της υπερπαραγωγής κεφαλαίου. Στον τομέα II η υπερπαραγωγή κεφαλαίου είναι αρχικά έμμεσα αισθητή από το επίπεδο των τιμών. Οι τιμές στο σημείο αυτό μπορεί να πέσουν αναγκαστικά, ακόμη και κάτω από το επίπεδο των αξιών των προϊόντων, για να πουληθούν και να συνεχίσει να κινείται η αγορά. Όμως η πορεία προς την κρίση είναι αναπόφευκτη καθώς τα υπερβολικά πολλά παραγωγικά κεφάλαια που έχουν δημιουργηθεί εξακολουθούν να στέλνουν τα προϊόντα τους στην αγορά. *Η κρίση εμφανίζεται στην αγορά, φυσικά, ως υπερπαραγωγή εμπορευμάτων...* Στο σημείο αυτό ο κύκλος έχει ήδη μπει στην κρίση του.

Κρίση

Η κρίση για το κεφάλαιο έχει την ορμή φυσικού φαινομένου. Είναι η στιγμή που ξεσπούν όλες οι αντιφάσεις: η αντίφαση ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση – οι οποίες είναι διαχωρισμένες σε μια καπιταλιστική κοινωνία – η αντίφαση ανάμεσα στην παραγωγική και τη χρηματική μορφή του κεφαλαίου, η αντίφαση ανάμεσα στην τιμή και την αξία. Είναι η στιγμή που σταθερό και μεταβλητό κεφάλαιο περισσεύει, η στιγμή της αναγκαίας επιβολής του κεφαλαίου στην εργατική τάξη, η στιγμή της επιβολής του νόμου της αξίας. Η κρίση είναι το σημείο στο οποίο ό,τι αποτελούσε την «ευημερία» (υπερπαραγωγή) και ήταν αιτία της ευημερίας, αποτελεί πλέον την ύφεση και είναι αιτία της ύφεσης.

Από τη σκοπιά της κερδοφορίας του κεφαλαίου η κρίση αποτελεί μια κατάσταση στην οποία γίνεται σαφές ότι το υπάρχον κοινωνικό κεφάλαιο είναι ταυτόχρονα και πολύ μεγάλο και πολύ μικρό (ή ότι το προλεταριάτο χρειάζεται και ταυτόχρονα περισσεύει): Το κοινωνικό κεφάλαιο είναι πολύ μεγάλο σε σχέση με την υπεραξία που παράγει και πολύ λίγο για να ξεπεράσει αυτήν την έλλειψη υπεραξίας. Το προλεταριάτο περισσεύει ως παραγωγική εργατική δύναμη αλλά χρειάζεται ως καταναλωτική δύναμη από τη σκοπιά του κεφαλαίου, ή περισσεύει ως καταναλωτική δύναμη και χρειάζεται ως παραγωγική από τη δική του σκοπιά. Το κεφάλαιο ζητάει αύξηση της παραγωγικότητας, το προλεταριάτο ζητάει αύξηση των αξιών χρήσης που αντιστοιχούν σε δεδομένη ανταλλακτική αξία, η οποία όμως, όπως είδαμε, μπορεί να επιτευχθεί μόνο με αύξηση της παραγωγικότητας. Η κρίση είναι ταυτόχρονα υπερουσσώρευση κεφαλαίου και υποκατανάλωση της εργατικής τάξης. Δεν υπάρχει ποτέ ζήτημα παραγωγής «πλεονάσματος» υπεραξίας (λόγω υψηλής παραγωγικότητας) η οποία δε διανέμεται «δίκαια». Η κρίση δεν παράγεται ποτέ από την υποκατανάλωση των εργατών για την οποία (υποτίθεται ότι) ευθύνεται σε άδικη διανομή υπερβολικά του μεγάλου πλούτου. Όλη η συζήτηση περί διανομής, συνειδητά ή όχι, διαστρέφει την ουσία του ζητήματος: ότι η κρίση αποτελεί αναγκαίο μέρος της καπιταλιστικής συσσώρευσης. Υπάρχει μόνο έλλειψη υπεραξίας, η οποία είναι ταυτόχρονα και υποκατανάλωση των εργατών. Η έλλειψη της υπεραξίας στην παραγωγή είναι πλεόνασμα υπεραξίας στην κατανάλωση. Αυτό που δεν μπορεί να παραχθεί με ικανοποιητικό κέρδος είναι αυτό που δεν μπορεί ταυτόχρονα να πουληθεί σε ικανοποιητική τιμή.

Η κρίση, λοιπόν, είναι υπερπαραγωγή κεφαλαίου μόνο υπό το συγκεκριμένο ποσοστό υπεραξίας. Ως εκ τούτου ο μηχανισμός που ενεργοποιεί η κρίση είναι (αιματηρή) χειρουργική επέμβαση με δύο όψεις: αυξάνεται το ποσοστό υπεραξίας και απαξιώνεται κεφάλαιο που πλεονάζει. Η απαξίωση και καταστροφή σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου που ορίζει και ορίζεται από την κρίση ήδη δείχνει προς την κατεύθυνση της ανανέωσης του παγίου κεφαλαίου, η οποία θα αποτελέσει τον ένα πυλώνα για την αύξηση του ποσοστού της υπεραξίας μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας και της εξοικονόμησης σταθερού κεφαλαίου. Η καταστροφή και απαξίωση σταθερού κεφαλαίου είναι το πρώτο και αναγκαίο βήμα για την ανανέωσή του από τεχνολογικά πιο αναπτυγμένο σταθερό κεφάλαιο, το οποίο θα αποτελέσει το μέσο άντλησης μεγαλύτερου ποσοστού σχετικής υπεραξίας από την εργατική δύναμη. Ταυτόχρονα, η κρίση δείχνει και προς την κατεύθυνση της αύξησης του ποσοστού της υπεραξίας μέσω άντλησης απόλυτης υπεραξίας, την ένταση της εκμετάλλευσης μέσω μείωσης μισθού, αύξηση ωραρίου εργασίας, κτλ.

Η κρίση είναι ο θρίαμβος της διαλεκτικής του κεφαλαίου, το σημείο που επανενώνει τους αντιφατικούς πόλους της ενότητας του κεφαλαίου, την πα-

ραγωγή και την κυκλοφορία των εμπορευμάτων. Η κρίση όμως δεν επανενώνει τους πόλους αυτούς με ειρηνικό τρόπο, τους επανενώνει ως έξαρση της ταξικής πάλης. Είναι το σημείο στο οποίο οι κοινωνικές σχέσεις που όριζαν την αναπαραγωγή του κεφαλαίου πρέπει να αλλάξουν ριζικά, να αναδιαταχθούν μέσα στην εσωτερική τους σύνδεση οι πόλοι της αντίφασης, να προκύψει η καινούργια μορφή του κεφαλαίου: η κρίση απαιτεί την αναδιάρθρωση από τη σκοπιά του κεφαλαίου ως σχέσης. Αν το προλεταριάτο συνεχίσει να υπάρχει μετά την κρίση ως τέτοιο, σημαίνει ότι θα έχει επιβληθεί η αναδιάρθρωση, η «θεραπεία» που επέβαλλε το κεφάλαιο, όσο επώδυνη κι αν είναι.

Η κρίση συνεπάγεται υποτίμηση κεφαλαίου, γιατί η αντίφαση που έχει να αντιμετωπίσει συμπυκνώνεται στην υπερπαραγωγή κεφαλαίου. Η υποτίμηση κεφαλαίου ενεργοποιεί σε νέα βάση τον ανταγωνισμό μεταξύ των ξεχωριστών κεφαλαίων. Κατά τη φάση της κρίσης ο ανταγωνισμός, *με τον καινολογικό του χαρακτήρα αυτή τη φορά*, είναι η ζωογόνα δύναμη που τείνει να εξισορροπήσει τη διαταραγμένη διαδικασία αναπαραγωγής. Ο ανταγωνισμός στην κρίση δεν έχει να κάνει με το μοίρασμα των κερδών αλλά με το μοίρασμα των ζημιών, συνεπώς οδηγεί στο θάνατο ορισμένα κεφάλαια, η συνέχιση της ύπαρξης των οποίων αντιτίθεται στο γενικό συμφέρον της καπιταλιστικής τάξης. Έτσι έχουμε: αδρανοποίηση ή μερική εκμηδένιση κεφαλαίου, διακοπή της λειτουργίας ορισμένων μέσων παραγωγής, καταστροφή κεφαλαιακών αξιών και *άμεση υποτίμηση χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου*.

Στο σημείο αυτό ο κύκλος έχει ήδη μπει στην ύφεση.

Η σύγχρονη κρίση

«Η κρίση σε κάθε ιστορική περίοδο είναι η αναγκαία έκφραση της συσσώρευσης των συγκεκριμένων αντιφάσεων που ορίζουν το κεφάλαιο στη συγκεκριμένη περίοδο που παράγει την κρίση, και πάντα είναι υπερσυσσώρευση κεφαλαίου ανεξάρτητα με το πώς εμφανίζεται. Η μορφή εμφάνισης της, όμως, είναι η απτή πραγματικότητα της κρίσης, είναι αυτή που εκφράζει τις συγκεκριμένες αντιφάσεις, δηλαδή το περιεχόμενο της ταξικής πάλης στη συγκεκριμένη περίοδο»¹⁹.

Στην προηγούμενη φράση συμπυκνώνεται μια μέθοδος ανάλυσης που μπορεί να εξηγήσει το ξεπέραςμα της επαναστατικής οπτικής του θριάμβου και της «νίκης» της εργατικής τάξης, δηλαδή, της συνέχισης του καπιταλισμού, αν θέλει κανείς να ακριβολογεί. Η οπτική αυτή εξακολουθεί να είναι η οπτική (και) ριζοσπαστικών κομματιών του κινήματος που αντιλαμβάνονται

---

19 Blaumachen τ.4

την ταξική πάλη ως αντίθεση δύο ανεξάρτητων, αυτόνομων υποκειμένων. Οι ριζοσπαστικές τάσεις που θεωρούν το κεφάλαιο ως ένα μπραντεφέρ μεταξύ δύο ανεξάρτητων, αυτόνομων μεταξύ τους υποκειμένων, ταλανίζονται από μια αντίφαση όταν αναλύουν την παρούσα συγκυρία: από τη μία πλευρά πρέπει να κάνει την επανάσταση ένα *ενιαίο* υποκείμενο (το οποίο θα παλεύει για τον εαυτό του ως τέτοιο) με σκοπό την επικράτηση του στο μπραντεφέρ. Η ενοποίηση στη βάση της εργατικής ταυτότητας δε φαίνεται στον ορίζοντα, άρα η επανάσταση φαίνεται αυτή τη στιγμή ανέφικτη *από πλευράς υποκειμενικών συνθηκών* σύμφωνα με την ορολογία αυτής της αντίληψης. Από την άλλη πλευρά όμως, ο πλανήτης ολόκληρος συγκλονίζεται από ταραχές και συγκρούσεις ανάμεσα σε κομμάτια του προλεταριάτου και τις δυνάμεις καταστολής των κρατών, δηλαδή την καπιταλιστική τάξη σε θέση μάχης. Η δική μας αντίληψη για τα πράγματα είναι διαφορετική: δεν υπάρχει θέμα αντικειμενικών και υποκειμενικών συνθηκών, υπάρχει η ιστορική εξέλιξη μιας αντίφασης η οποία παράγει την αμφισβήτησή της ως αμφισβήτηση του ρόλου του προλεταριάτου ως τάξης του καπιταλισμού. Η αμφισβήτηση αυτή έχει δύο όψεις. Η αντικειμενικότητα, δηλαδή, η καπιταλιστική οικονομία (μόνο τέτοια οικονομία υπάρχει) είναι η μία όψη της, και οι αγώνες του προλεταριάτου η άλλη όψη της. Πρόκειται για τις δύο στιγμές μιας διαλεκτικής ενότητας, οι οποίες αντιστοιχούν η μία στην άλλη. Η έκφραση αυτής της αντιστοιχίας είναι η διάρθρωση του κεφαλαίου, η διάρθρωση της ταξικής πάλης.

Η σύγχρονη κρίση είναι ένα ακόμη βήμα προς την ιστορικά παραγόμενη αμφισβήτηση του κεφαλαίου. Το πιο σημαντικό από τα χαρακτηριστικά της είναι ότι προέκυψε μέσα από *την χρηματοπιστωτικοποίηση του καπιταλισμού*. Το μέλλον του κεφαλαίου ως σχέση έγινε εμπόρευμα. Η αξία αυτού του εμπορεύματος καθορίζεται από το κατά πόσο και πώς μπορεί το κεφάλαιο να αντιμετωπίζει την παραγωγή μόνο ως ένα αναπόφευκτο εμπόδιο στην υλοποίηση της πλήρως αφηρημένης μορφής του, δηλαδή, της μορφής Χ-Χ'. Αυτή η μετεξέλιξη συνολικά του καπιταλισμού σε χρηματοπιστωτικό καπιταλισμό, αυτό το εμπόριο μέλλοντος ανάμεσα στους καπιταλιστές, οδήγησε στην αιχμή της επέκτασης της παραγωγής και στη συνέχεια με τον ίδιο τρόπο στο πέρασμα στην υπερπαραγωγή κεφαλαίου. Κάθε διάσταση της χρηματοπιστωτικοποίησης έπαιξε αυτό το διπλό ρόλο: το κινήγι της χαμηλότερης τιμής εργατικής δύναμης ανά τον πλανήτη, η διασπορά του επιχειρηματικού ρίσκου, η λειτουργία του χρηματοπιστωτικού τομέα ως μεταγωγέα και επιταχυντή στη διανομή της υπεραξίας – δηλαδή ως αρχιτέκτονα της σύγχρονης διάρθρωσης του κεφαλαίου –, η δυνατότητα κερδοφορίας από χρηματοπιστωτικές συναλλαγές σε παράλληλες αγορές που δημιουργήθηκαν από την ανάπτυξη της χρηματοπιστωτικοποίησης, η πλήρης απελευθέρωση των ροών κεφαλαίου, η τελειωτική μετατροπή του καπιταλιστή από ιδιοκτήτη σε μέτοχο ή σε κάτοχο παραγώγων, ο

συνδυασμός χαμηλότερου από τον προηγούμενο κύκλο ποσοστού συσσώρευσης με υψηλά κέρδη, η συνεχής και μάταιη καταπολέμηση του πληθωρισμού και η *ταυτόχρονη αύξηση παραχρή ρευστότητας*. Όλα αυτά τα στοιχεία αποτελούν *τη μορφή που πήρε η παραγωγική διαδικασία*, για να ξεπεραστεί η κρίση του 1960-70, και οδήγησαν στην επέκταση της παραγωγής, δόμησαν τον αναδιαρθρωμένο καπιταλισμό.

Ωριμάζοντας όμως, ο ίδιος ο μηχανισμός του χρηματιστικοποιημένου καπιταλισμού δούλεψε ανάποδα, μετέτρεπε την επέκταση σε υπερπαραγωγή. Σε χωροταξικό επίπεδο, η απαξίωση της εργατικής δύναμης δημιούργησε τον κύριο άξονα της παγκοσμιοποίησης, μετά από κάποιες περιπέτειες: την ChinAmerica. Ο κινέζος εργάτης έγινε το αφηρημένο πρότυπο του εργάτη. Ο αμερικάνος “καταναλωτής” έγινε το αφηρημένο πρότυπο του καταναλωτή της *τρέχουσας περιόδου*, δηλαδή, του καταναλωτή που καταναλώνει με πίστωση, συνεχίζει να ζει στο επίπεδο που αντιστοιχεί στην επέκταση της παραγωγής (για όσο δηλαδή το *εμπόριο του μέλλοντος* εξακολουθεί να λειτουργεί), είναι δεμένος στο κεφάλαιο όσο ποτέ άλλοτε ιστορικά, είναι ο ορισμός της ταύτισης της ύπαρξης του προλεταριάτου με την ύπαρξη του κεφαλαίου²⁰. Στην άλλη άκρη της αλυσίδας το ίδιο συμβαίνει και για τον κινέζο εργάτη. Θα συνεχίσει να υπάρχει μόνο αν συνεχιστεί η επέκταση με αυτή τη μορφή, διαφορετικά, αν σπάσει αυτός ο σύνδεσμος, θα τον κατασπαράξει η υπερσυσσώρευση κεφαλαίου στην Κίνα. Το εμπόριο του μέλλοντος ταΐζεται συνεχώς με ρευστότητα που παράγεται στην Αμερική, το δολάριο αποτελεί το χρυσό της σύγχρονης περιόδου αλλά έχει την ιδιότητα να μπορεί να αυξηθεί απεριόρι-

---

20 Μία συνέπεια του νεοφιλελευθερισμού είναι ότι μπορεί κάποιος δανειολήπτης που έχασε το σπίτι του από την ξαφνική αύξηση των δόσεων λόγω λήξης της περιόδου χάριτος του δανείου και δεν επαρκεί το εισόδημά του, να συμμετείχε συγχρόνως και στο αμοιβαίο κεφάλαιο που χρηματοδοτούσε στην αγορά χρήματος τίτλους βασισμένους στα ενυπόθηκα δάνεια και επιθυμούσε την «έκδοση» subprime λόγω μεγαλύτερης απόδοσης και συγχρόνως κάτοχος ενός μεριδίου σύνταξης μειωμένου λόγω της πτώσης της αξίας των τίτλων στα οποία επένδυε το ασφαλιστικό του σχήμα. Η ζωή μοιάζει έτσι σαν ένα χαρτοφυλάκιο, που η μοίρα της καθορίζεται από τις καλές και στις κακές στιγμές των αγορών.... Το ζήτημα σήμερα είναι ότι η κοινωνική ασφάλιση εξαρτάται από τις αποδόσεις των ασφαλιστικών ταμείων, η παιδεία από τα ιδιωτικώς χρηματοδοτούμενα “ερευνητικά προγράμματα” και τα φοιτητικά δάνεια, η εργασία από τη διεθνή αποτίμηση της κερδοφορίας της επιχείρησης στα χρηματιστήρια και τις τράπεζες του κόσμου, τα τρόφιμα από την εύρυθμη λειτουργία των αγορών συμβολαίων μελλοντικής εκπλήρωσης, οι λειτουργίες των δήμων από τα αμοιβαία κεφάλαια και τις διεθνείς χρηματαγορές τίτλων, το περιβάλλον από τα δικαιώματα ρύπων και η κάλυψη βασικών κοινωνικών αναγκών από το ύψος του χρέους στις πιστωτικές κάρτες. (Radical Notes, on the character of economic crisis, Spyros Lapatsioras, Leonidas Maroudas, Panayotis G. Michaelides, John Milios and D. P. Sotiropoulos).

στα σε ποσότητα. Η εμπιστοσύνη στο δολάριο είναι η υλική πραγματικότητα της επέκτασης της παραγωγής της περιόδου μέχρι το 2005-6. Το καύσιμο της περιόδου, δηλαδή η δυνατότητα του αφηρημένου προτύπου του καταναλωτή να καταναλώνει με πίστωση, τελείωσε γιατί η ίδια του η ύπαρξη ήταν αποτέλεσμα και προϋπόθεση της δομικής μείωσης του μισθού του. Όπως είδαμε όμως στην παράγραφο που αναλύθηκε η υπερπαραγωγή, η υποκατανάλωση της εργατικής τάξης είναι πάντα υποκατανάλωση *σε σχέση με την παραγωγή*, δηλαδή, υπερπαραγωγή κεφαλαίου, πιο συγκεκριμένα υπερπαραγωγή σταθερού κεφαλαίου, υπερσυσσώρευση κεφαλαίου.

Η χωροταξική διάσταση της διάρθρωσης, τα νέα κέντρα συσσώρευσης στην Ανατολική Ασία, η ισχυροποίηση του χρηματοπιστωτικού κέντρου των ΗΠΑ, είναι η μία όψη αυτής της πορείας του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου από την επέκταση στην κρίση. Η άλλη όψη είναι η εξέλιξη της δυναμικής του ανταγωνισμού. Ο θρίαμβος του ανταγωνισμού διαμόρφωσε το *χαμηλότερο ποσοστό συσσώρευσης από αυτό του προηγούμενου κύκλου*. Ο ανταγωνισμός είναι πλέον παγκόσμιος και οι αποδόσεις των επενδύσεων, ή οι προβλέψεις για τις αποδόσεις αυτές, συγκρίνονται σε «πραγματικό χρόνο», με αποτέλεσμα να επιταχύνεται η αύξηση της κερδοφορίας των πιο ανταγωνιστικών κεφαλαίων σε βάρος των λιγότερο ανταγωνιστικών. Στα πρώτα στάδια, το γεγονός αυτό επιτάχυνε τη δημιουργία των νέων κέντρων συσσώρευσης και μετά άλλων, ακόμη πιο νέων, και γενικότερα ευνόησε την κινητικότητα του κεφαλαίου. Αλλά στη συνέχεια, για να συνεχίσουν να είναι ανταγωνιστικές οι εταιρίες έπρεπε να φάνε τις σάρκες τους με δύο τρόπους. Ο ένας ήταν η υπερβολική διόγκωση των μη-παραγωγικών δαπανών, ο άλλος ήταν η ολοένα και μεγαλύτερη *συγκράτηση των παραγωγικών επενδύσεων*. Η δεύτερη προκρίπτει αναγκαστικά από τον τρόπο με τον οποίο το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο εξισώνει το ποσοστό κέρδους. Μέρος των κερδών έπρεπε αναγκαστικά να ανακυκλωθεί στο χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο, ακριβώς επειδή ο ρόλος του ήταν πολύ βασικός για την ύπαρξη υψηλής κερδοφορίας. Το χαμηλότερο ποσοστό συσσώρευσης που δημιουργούσε αυτή η διαδικασία πίεζε για ακόμη μεγαλύτερη αύξηση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης (μέσω άντλησης απόλυτης υπεραξίας) και συνεπώς μείωσης του μισθού. Οι μέτοχοι των εταιρειών αντιμετώπιζαν ολοένα και περισσότερο τα παραγωγικά κεφάλαια ως κάτι ρευστό, ως ένα αναγκαίο ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στο Χ και το Χ', του οποίου η απόδοση συγκρινόταν συνεχώς και πιεστικά με τις αποδόσεις των χρηματοπιστωτικών δραστηριοτήτων. Συνεπώς, αντί να επενδύσουν περισσότερο για την ανάπτυξη των παραγωγικών κεφαλαίων, στρέφονταν στο πώς θα κάνουν *οικονομίες σταθερού κεφαλαίου*, που σε συνδυασμό με την ένταση της εκμετάλλευσης αφενός θα ήταν βραχυπρόθεσμα κερδοφόρες και θα δικαιολογούσαν την επένδυσή τους, και αφετέρου θα έκαναν πιο «υγιή» την επιχείρη-

ση τους, κάτι που σε ένα πολύ ρευστό περιβάλλον σημαίνει και πιο ελκυστική για πιθανούς αγοραστές²¹. Το εμπόριο του μέλλοντος του κεφαλαίου, δηλαδή το εμπόριο της προσδοκίας της ολοένα και εντεινόμενης εκμετάλλευσης του προλεταριάτου, υποβάθμισε το ποσοστό συσσώρευσης.

Για όσο διάστημα μπορούσε να λειτουργεί αυτός ο μηχανισμός, δηλαδή, για όσο διάστημα η αύξηση του ποσοστού υπεραξίας, μέσω άντλησης απόλυτης υπεραξίας, ισορροπούσε το χαμηλό ποσοστό συσσώρευσης και διατηρούνταν το «αναγκαίο» επίπεδο κερδοφορίας, δεν υπήρχε λόγος να σταματήσει. Δεν έχει νόημα εκ των υστέρων να λέμε ότι οδηγούσε σε αδιέξοδο, γιατί δεν υπάρχει κανένας μηχανισμός συσσώρευσης που να μην οδηγεί σε αδιέξοδο. Το ζήτημα είναι να ξεετάζουμε τη μορφή, το περιεχόμενο του αδιεξόδου, και τη σημασία του για την ταξική πάλη σήμερα. Το περιεχόμενο του σύγχρονου αδιεξόδου, ως κρίση αυτής της διαδικασίας εμπορίου του μέλλοντος της σχέσης κεφάλαιο, είναι η *έλλειψη μέλλοντος*, το no future που βλέπουμε γραμμένο σε ολοένα και περισσότερους τοίχους και πανό.

Παρά το γεγονός ότι το ποσοστό συσσώρευσης είναι χαμηλότερο από αυτό του προηγούμενου κύκλου, δεν έχει νόημα να πούμε ότι αυτή η κρίση είναι κρίση υποκατανάλωσης και όχι υπερσυσσώρευσης. Η υπερσυσσώρευση και η υποκατανάλωση είναι έννοιες *σχετικές*, και αποτελούν τις δύο όψεις ενός φαινομένου όπως είδαμε και προηγουμένως. Η συσσώρευση που πραγματοποιήθηκε με βάση τη διάρθρωση αυτού του κύκλου λειτούργησε μέχρι περι-

---

21 Η εξωτραπεζική χρηματοδότηση των επιχειρήσεων [έχει] κάποια σημαντικά αποτελέσματα στον τρόπο λειτουργίας τους, ειδικά γι' αυτές που έχουν πρόσβαση στις αγορές χρήματος. Αναφέρουμε κάποια ελάχιστα σημεία. Πρώτον, μπορεί να διαπιστωθεί μία αύξηση του χρέους των επιχειρήσεων σε σχέση με τα ίδια κεφάλαια, εφόσον αυτό αυξάνει την απόδοση σε σχέση με το ίδιο κεφάλαιο και επομένως δίνει σήμα κερδοφορίας στις χρηματαγορές. Δεύτερον ότι κάθε επιχείρηση, για την ομαλή συνέχιση της χρηματοδότησης απαιτείται να έχει υψηλούς δείκτες απόδοσης –κάθε υποψία μη-επαρκούς αξιοποίησης αυξάνει του κινδύνους επαχθών όρων χρηματοδότησης και μειώνει τις δυνατότητες της επιχείρησης στον ανταγωνισμό (π.χ. διακινδυνεύει την εξαγορά της). Τρίτον ότι οι μετοχές δεν αποτελούν το κύριο μέσο για τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων αλλά πρώτη ύλη των εξαγορών και των συγχωνεύσεων, με άλλα λόγια υπάρχει μία διαχείριση των χρηματοροών και των αποφάσεων πώλησης και επαναγοράς των μετοχών ώστε να αυξάνει η τιμή των μετοχών (το οποίο μπορεί να παίζει ρόλο στη συσσώρευση όταν απαιτείται επένδυση που θα αποδώσει σε μακρό ορίζοντα). Τα εργατικά συνδικάτα και γενικότερα ο κόσμος της εργασίας βίωσε αυτά τα αποτελέσματα ως απώλεια διαπραγματευτικών θέσεων. Το επιχειρημα ήταν και είναι απλό: δεχτείτε ό,τι προτείνουμε αλλιώς η επιχείρηση θα χάσει τις δυνατότητες χρηματοδότησης της, θα δημιουργηθούν αμφιβολίες για την κερδοφορία της και κινδυνεύει ή να εξαγοραστεί με απώλεια θέσεων εργασίας ή να αναδιαρθρώσει την αλυσίδα παραγωγής και να μεταφερθεί ένα τμήμα της αλυσίδας σε άλλες χώρες. (Radical notes; ο.π.π.)

που τα μέσα της δεκαετίας του 2000. Στη συνέχεια, άρχισε να γίνεται ορατή η έλλειψη υπεραξίας, το κεφάλαιο που είχε παραχθεί ήταν τόσο ώστε να μην μπορεί να εξισορροπηθεί η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους από την επέκταση της παραγωγής. Το γεγονός ότι το ποσοστό κέρδους έκανε αυτόν τον κύκλο από το 1982 έως το 2008 ορίζει τον κύκλο συσσώρευσης μέχρι σήμερα. Προφανώς η υπερσυσσώρευση πήρε τη μορφή τίτλων παγίου κεφαλαίου που δεν αντιστοιχούσαν στην πραγματική τους αξία, προφανώς αφορούσε σε μεγάλο βαθμό γη και κατασκευές, αφού όλη η διαμόρφωση του μηχανισμού γινόταν από το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο. Επίσης, ήταν προφανώς σημαντική η παράλληλη αγορά χρηματοπιστωτικών προϊόντων που δημιουργήθηκε και το επιτόκιο, ως μορφή, αποτέλεσε τον οδηγό στην πορεία του ποσοστού κέρδους. Δεν έχει νόημα να λέμε ότι μεγάλο μέρος του ποσοστού κέρδους οφείλεται στο χρηματοπιστωτικό τομέα, και άρα το ποσοστό κέρδους *δεν είναι πραγματικό*, γιατί πέφτουμε σε έναν φαύλο κύκλο. Χρηματοπιστωτικός ήταν ο τρόπος να παράγεται το κέρδος στον παραγωγικό τομέα και αυτός ο ίδιος ήταν ο τρόπος που οδήγησε στο να μην επαρκεί η υπεραξία που παράγεται. Δεν υπάρχει υγιής βιομηχανικός καπιταλισμός και άρρωστος χρηματοπιστωτικός, υπάρχει ένας αναδιάρθρωμένος καπιταλισμός, και για να λειτουργήσει η συσσώρευση στη νέα διάρθρωση που παράχθηκε από την κρίση και την αναδιάρθρωση στη δεκαετία του 1980 έπρεπε να είναι χρηματοπιστωτικός. Επίσης, το να λέμε ότι το ποσοστό κέρδους δεν αυξήθηκε «τόσο πολύ» όσο είχε αυξηθεί στον προηγούμενο κύκλο, πάλι δεν έχει νόημα. Ο προηγούμενος κύκλος, με το μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους του, κατέληξε επίσης σε κρίση, παρήγαγε το δικό του κύκλο ταξικής πάλης που αντιστοιχούσε στη δική του διάρθρωση. Δεν έχει νόημα η *τοπική σύγκριση* μεταξύ δύο κύκλων. Και εκείνη η κρίση, όπως και αυτή, ήταν κρίση υπερσυσσώρευσης και *υποκατανάλωσης* (οι δύο όψεις του ίδιου πράγματος) αλλά το ιστορικό τους περιεχόμενο ήταν διαφορετικό. Τότε υπήρχε υψηλό ποσοστό συσσώρευσης (ως αιτία της επέκτασης και της κρίσης) και μεγάλο μέρος του κινήματος θεωρητικοποίησε την κρίση ως κρίση υπερσυσσώρευσης, ενώ τώρα χαμηλότερο ποσοστό συσσώρευσης (ως αιτία της επέκτασης και της κρίσης) και μεγάλο μέρος του κινήματος θεωρητικοποιεί την κρίση ως κρίση υποκατανάλωσης.

Η ταξική πάλη είναι η αντίφαση της εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης από το κεφάλαιο, σε κάθε ιστορική περίοδο αυτή η αντίφαση εκρήγνυται, και η έκρηξη φέρει μέσα της το περιεχόμενο της ιστορικά καθορισμένης διάρθρωσης του κεφαλαίου, δηλαδή, σε τελική ανάλυση, το περιεχόμενο της ταξικής πάλης της περιόδου. Το να αναπολούμε την κορύφωση του κύκλου αγώνων της φορντιστικής περιόδου είναι σα να αναπολούμε τον καπιταλισμό που τη γέννησε (και δεν είναι λίγοι αυτοί που έχουν αυτή τη ροπή). Το να αναπολούμε τον εργάτη μάζα, τη δυνατή συνδικαλιστικά εργατική τάξη,

την αυτοοργάνωση μιας ενιαίας τάξης που θα αποτελέσει τη βάση μιας θετικής μετεξέλιξης της τάξης, από τάξη για τον εαυτό της σε «κομμουνιστική κοινωνία», είναι απλώς μια νοσταλγική αναπόληση του παρελθόντος και τίποτα περισσότερο. Για να αναλύσουμε την παρούσα στιγμή είμαστε υποχρεωμένοι να αναλύσουμε τον αναδιαρθρωμένο καπιταλισμό *ως τέτοιο* και να ψάξουμε στους αγώνες αυτής της περιόδου να δούμε ποιά είναι το περιεχόμενο της παραγόμενης επανάστασης²².

Η θεωρητική θέση

Κάθε κύκλος συσσώρευσης σχετίζεται και με έναν κύκλο ταξικής πάλης. Ο κύκλος της ταξικής πάλης ορίζεται από τη σχέση ανάμεσα στους καθημερινούς διεκδικητικούς αγώνες του προλεταριάτου και το ξεπέρασμά τους, το οποίο είναι η επανάσταση που παράγεται από τον κύκλο της ταξικής πάλης. Η κυκλική διαδικασία της συσσώρευσης που καθορίζεται από την πρωτική τάση του ποσοστού κέρδους και στον πυρήνα της βρίσκεται ο νόμος της αξίας, παράγει και τα δύο υποκείμενα ως αναπαραγωγή του κεφαλαίου: το κεφάλαιο ως τάξη και το προλεταριάτο ως τάξη, υποκείμενα που σχετίζονται μέσω της αντίφασης της εκμετάλλευσης. Τα δύο αυτά υποκείμενα συναποτελούν τη συγκεκριμένη και ιστορικά καθορισμένη ολότητα της σχέσης του κεφαλαίου, μέσα από την εξέλιξη της οποίας (ως συσσώρευση και *άρα* ως ταξική πάλη) παράγεται η *ιστορικά καθορισμένη επανάσταση*. Το προλεταριάτο κάνει την επανάσταση γιατί έχει τη συγκεκριμένη θέση μέσα στην ολότητα και όχι γιατί είναι φύσει επαναστατικό ή γιατί η εργατική τάξη αντιπροσωπεύει το καλό στο ανθρώπινο είδος, την «ανθρώπινη κοινότητα», κτλ. Μόνο γιατί ο ρόλος του προλεταριάτου στην παραγωγή υπονομεύεται μέσα από την ιστορική εξέλιξη της συσσώρευσης είναι το προλεταριάτο η επαναστατική τάξη. Μόνο γιατί ο ρόλος του στην παραγωγή είναι ταυτόχρονα αναγκαίος και περιττός, μόνο γιατί η αναπαραγωγή του είναι επιβεβλημένη και ταυτόχρονα πρόβλημα για το κεφάλαιο, είναι το προλεταριάτο που ιστορικά μέσα από τη δραστηριότητά του αμφισβητεί τη σχέση κεφάλαιο. Η *τάση* του ποσοστού κέρδους να πέφτει είναι η *δυνατότητα* της καταστροφής του κεφαλαίου. Η δυναμική αυτής της τάσης μέσα στη συσσώρευση, δηλαδή στην ταξική πάλη και το όριο της, είναι η δυναμική της παραγόμενης επανάστασης και ταυτόχρονα το όριο της. Το ξέσπασμα της επανάστασης είναι ταυτόχρονα ξέσπασμα *όλων των αντιφάσεων* του κύκλου της ταξικής πάλης που έχει παραχθεί σε σχέση με τον κύκλο συσσώρευσης. Είναι η ώρα που η αντιφατική ταύτιση ορίων και

---

22 Δες τα κείμενα: «Η τωρινή στιγμή» και «Η μεταβατική περίοδος της κρίσης...»

δυναμικής παράγει *ιστορικά* αποτελέσματα. Κάθε κύκλος ταξικής πάλης φέρει μέσα του την ιστορία όλων των προηγούμενων, όπως άλλωστε και κάθε κύκλος συσσώρευσης. Το ιστορικό παρόν του προλεταριάτου είναι παραγωγή του παρελθόντος του ως τάξης, δηλαδή της ταξικής πάλης του με το κεφάλαιο. Η διαφορά του κύκλου της ταξικής πάλης από τον κύκλο συσσώρευσης είναι ότι η δραστηριότητα του προλεταριάτου δεν αντικειμενοποιείται ως «μαθήματα από το παρελθόν», δεν υπάρχει «συσσώρευση προλεταριακής δραστηριότητας» και, ακόμη περισσότερο, δεν υπάρχει «συσσώρευση ταξικής συνείδησης». Το προλεταριάτο είναι απολύτως δέσμιο στο ιστορικό παρόν του, με την έννοια ότι έχει να παλέψει για την αναπαραγωγή του μέσα στην ιστορικά συγκεκριμένη διάρθρωση του κεφαλαίου που δραστηριοποιείται, και όχι για κάποιο ιδανικό. Αυτή ακριβώς η πάλη για την αναπαραγωγή του προλεταριάτου είναι που το οδηγεί να αμφισβητεί τον τρόπο με τον οποίο αναπαράγεται, και μέσα από την ιστορική εξέλιξη αυτής της αντιφατικής διαδικασίας να αμφισβητήσει την ίδια την αναπαραγωγή του, ως τέτοιου.

Η δυναμική και το όριο του ταξικού αγώνα *σήμερα* ταυτίζονται ακριβώς στην αποτυχία του αγώνα να επιβεβαιώσει την ταξική δυναμική του (ικανοποίηση αιτημάτων, νέα θέση μάχης στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου). Στην εξέλιξη αυτής της πορείας της ταξικής πάλης μέσα στον αναδιαρθρωμένο καπιταλισμό ο αγώνας έρχεται σε αντίφαση με την ταξική δυναμική του, εκεί ακριβώς παράγεται μια απόκλιση πρακτικών, η οποία είναι έκφραση αυτής της αποτυχίας της τάξης να γίνει όντως τάξη για τον εαυτό της. Δεν υπάρχει όμως μια καθαρή έννοια αποτυχίας και ήττας αν σκέφτεται κανείς από τη σκοπιά της καταστροφής του κεφαλαίου. Υπάρχει η ήττα των συγκεκριμένων διεκδικητικών αγώνων, η ήττα αυτή ως μετασχηματισμός και αναπαραγωγή της σχέσης του κεφαλαίου. Το διαλεκτικό σχήμα στο οποίο θεωρητικοποιείται η παρούσα φάση είναι η παραγωγή του ορίου από τη δυναμική (η δράση ως *ταξική* δράση) και, ταυτόχρονα, η παραγωγή της δυναμικής από το όριο (*παραγόμενη απόκλιση πρακτικών μέσα στους ταξικούς αγώνες, μέσα στο όριο* της ταξικής δράσης).

Η αναπαραγωγή του κεφαλαίου, σήμερα, μέσα στην κρίση του αναδιαρθρωμένου καπιταλισμού, είναι ταυτόχρονα η αναπαραγωγή μέσα στους αγώνες της δυναμικής των αποκλίσεων ανάμεσα σε αντιφατικές πρακτικές. *Η δυναμική των αποκλίσεων δεν μπορεί να ολοκληρωθεί ποτέ θετικά, δεν μπορεί να οδηγήσει σε επικράτηση της εργατικής τάξης. Η δυναμική αυτή φέρνει συνεχώς την εργατική τάξη ως τέτοια σε αντίφαση με τον εαυτό της.* Η αντίφαση αυτή υποστασιοποιείται στις παραγόμενες αποκλίνουσες μεταξύ τους δραστηριότητες κομματιών του προλεταριάτου μέσα στους ταξικούς αγώνες. Το σημαντικό είναι η ίδια η απόκλιση ανάμεσα στις δραστηριότητες και όχι η ταυτοποίηση των «επαναστατικών» ή «μη-επαναστατικών» πρακτικών. Τέτοια διάκριση δεν

υπάρχει πριν την επανάσταση και κάθε επίκληση της σ' αυτό το στάδιο είναι ιδεολογική έκφραση των φορέων των δραστηριοτήτων που αποκλίνουν μεταξύ τους. Όσο προχωράει αυτός ο κύκλος ταξικής πάλης, από τη μία πλευρά τόσο περισσότερο η τάξη τείνει να αγωνιστεί ως τάξη *ενάντια* στο κεφάλαιο, και από την άλλη, τόσο περισσότερο παράγονται αποκλίσεις στο εσωτερικό των ταξικών αγώνων, καθώς το όριο που έχει να αντιμετωπίσει η τάξη είναι η αμφισβήτηση της ίδιας της αναπαραγωγή της ως μέρος του κεφαλαίου. Η δυναμική αυτή αποτελεί την εμβάθυνση της αντίφασης, και προεικονίζει το ποιοτικό άλμα: την ολοκληρωτική ρήξη της δυναμικής με τον ίδιο της τον εαυτό, την επανάσταση μέσα στην προλεταριακή επανάσταση, η οποία θα αμφισβητήσει τον προλεταριακό της χαρακτήρα και θα θέσει το ζήτημα του κομμουνισμού: της καταστροφής του κεφαλαίου, η οποία είναι ταυτόσημη και κατ' ανάγκη καταστροφή των τάξεων που συνθέτουν τη σχέση, άρα καταστροφή (αυτοκατάργηση) του προλεταριάτου ως τάξης. Κομμάτια του προλεταριάτου, ξεπερνώντας τον διεκδικητικό χαρακτήρα του αγώνα τους, θα πάρουν μέτρα κομμουνιστικοποίησης, τα μέτρα αυτά θα συνεχίζουν αναγκαστικά τον αγώνα, ο οποίος θα είναι αγώνας για την αναπαραγωγή της ζωής ενάντια στο κεφάλαιο. Ο αγώνας αυτός μέσα στην ένταση και την πολλαπλότητα του θα οξύνει την κρίση και ταυτόχρονα θα αμφισβητήσει την προλεταριακή κατάσταση για το σύνολο του προλεταριάτου. Θα δρομολογήσει έτσι την ενοποίηση του προλεταριάτου ως κατάργηση του. Η ενοποίηση αυτή δεν θα διαφέρει από την ενοποίηση της ανθρωπότητας, δηλαδή από τη δημιουργία της ως του συνόλου των σχέσεων που τα άτομα συνάπτουν μεταξύ τους μέσα στη μοναδικότητά τους.

Woland

Σχόλια συντρόφων πάνω στο ζήτημα της απόκλισης (*écart, rift*).

Στην έννοια της «*απόκλισης*» υπάρχουν τρεις στιγμές: η ιδέα της απόστασης, αυτή της κίνησης και αυτή της εσωτερικότητας. Απόσταση στο βαθμό που πρόκειται για δραστηριότητες οι οποίες μπορούν να διαφοροποιηθούν και να αντιπαρατεθούν η μία στην άλλη. Κίνηση στο βαθμό που δεν πρόκειται για πράγματα ανεξάρτητα μεταξύ τους που απλώς συνυπάρχουν στον ίδιο χώρο αλλά μάλλον για κριτικό αυτοστοχασμό της ταξικής δράσης. Αυτό μας οδηγεί στην τρίτη απόχρωση της έννοιας: πρόκειται για κίνηση και απόσταση που είναι εσωτερική στη δραστηριότητα του προλεταριάτου ως τάξης. Πρόκειται για δύο όψεις της ίδιας ταξικής δράσης (το να υπάρχει ως μοναδικός ορίζοντας το κεφάλαιο / το να βρίσκεται το προλεταριάτο σε αντίφαση με την αναπαραγωγή του ως τάξης) - η *απόκλιση* είναι η δυαδικότητα που γίνεται ορατή σαν καταναγκασμός, μέσα στο κεφάλαιο, για την ύπαρξη του προλεταριάτου ως τάξης.

...

Δεν πρόκειται τόσο για αλλαγή κατεύθυνσης όσο για δύο κατευθύνσεις που υπάρχουν παράλληλα στον ίδιο αγώνα και πολύ συχνά στους ίδιους ανθρώπους και που, κάποια στιγμή μέσα στην πορεία της πάλης, χάνουν ενδεχομένως τη σχιζοφρενική ενότητά τους και οδηγούν σε μια αποκλίνουσα εξέλιξη. Κάτι που μπορεί να συμβεί όταν ο κόσμος διεκδικεί αλλά δεν πιστεύει στη διεκδίκηση, επειδή ή όλη λειτουργία της διαπραγμάτευσης, και της μερικής ικανοποίησης των διεκδικήσεων, και ύστερα της βαθμιαίας επιδείνωσης της αγοραστικής δύναμης και των συνθηκών εργασίας, και ύστερα της διατύπωσης νέων διεκδικήσεων, και ύστερα της νέας διαπραγμάτευσης κτλ., έχει συντριβεί από τον αναδιαρθρωμένο καπιταλισμό. Κάτι που μπορεί να συμβεί όταν το αθέμιτο της διεκδίκησης είναι απτά, εμπειρικά γνωστό στους περισσότερους απ' όσους ξεκινάνε έναν τέτοιο αγώνα.

...

Το ζήτημα δεν είναι μια στατική ουσία που διαπιστώνεται από τη θεωρία αλλά καταστάσεις που παράγονται από τη δράση του προλεταριάτου στην πορεία των αγώνων, μια κινούμενη πραγματικότητα που θυμίζει την «*πράξη*» ή πρακτικο-κριτική δραστηριότητα του Μαρξ. [...] Μια αντίφαση δεν είναι ποτέ αρκετή για να γραφτεί

ιστορία - αυτό είναι πάντα ανθρώπινη δραστηριότητα. Η αντίφαση αυτή διαποτίζει και ρηγματώνει την τάξη, αλλά για να γίνει ιστορική πραγματικότητα χρειάζεται πάντα να αποκρυσταλλωθεί σε συγκεκριμένα τμήματα δρώντων ανθρώπων. Στην περίπτωση μας αυτό σημαίνει ότι οι δύο πτυχές του ταξικού είναι του προλεταριάτου θα τείνουν να αποκρυσταλλωθούν σε διαφορετικά τμήματα της τάξης, βέβαια με εξαιρετικά ρευστές και μετακινούμενες οριοθετήσεις.

...

Το *écart* νομίζω ότι είναι ενδεχόμενη αλλά όχι αναγκαστική απαρχή (απλώς απαρχή) μιας ρήξης. Νομίζω ότι η έννοια αυτή προσπαθεί να τονίσει το γεγονός ότι το προλεταριάτο είναι ταυτόχρονα τάξη του κεφαλαίου με μόνο ορίζοντα τη διαιώνιση της καπιταλιστικής σχέσης αλλά και τάξη της επανάστασης με μόνο ορίζοντα την καταστροφή της σχέσης αυτής. Στο στάδιο για το οποίο μιλάμε γίνεται λόγος για πρακτικές που *τείνουν* να ξεχωρίσουν το ένα από το άλλο. Δηλαδή πρακτικές που τείνουν να διακρίνουν την τάξη του κεφαλαίου από την τάξη της επανάστασης, αλλά δεν παύουν να είναι πρακτικές της τάξης που είναι ταυτόχρονα και ταυτόσημα τάξη του κεφαλαίου και τάξη της επανάστασης. Η υπέρβαση της αντίφασης τοποθετείται σε ένα μεταγενέστερο στάδιο, όπου η διάρρηξη αυτής της ταυτότητας (τάξη του κεφαλαίου και γι' αυτό τάξη της επανάστασης) δεν μπορεί να είναι παρά μια ιστορική παραγωγή που υπερβαίνει και τους δύο όρους της αντίφασης, δεν είναι η νίκη του ενός πάνω στον άλλον. Είναι η ιστορική παραγωγή της τάξης που, για να είναι τάξη της επανάστασης, πρέπει να αυτοκαταργηθεί σαν τάξη καταργώντας και όλες τις τάξεις. Αν κυριολεκτήσουμε, τότε θα μπορούμε βέβαια να μιλάμε για ρήξεις.

Ξεκίνησε η εποχή των ταραχών...

Το μεταβατικό στάδιο της κρίσης:
από την αναδιάρθρωση στην εξέγερση.

*Τίποτα δεν εκρήγνυται όπως μια πετρελαιοπηγή
και οι εξεγερμένοι έχουν την τάση να καίνε...*

(δήλωση οικονομικού αναλυτή στο aljazeera)

Μέρα με τη μέρα γίνεται ολοένα και πιο αισθητός ο άνεμος της εξέγερσης που σαρώνει την ευρύτερη περιοχή της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής. Η μία χώρα μετά την άλλη μπαίνουν στα πρωτοσέλιδα του διεθνούς τύπου, με το ίδιο θέμα: συγκρούσεις διαδηλωτών με την αστυνομία ή (και) τους παρακρατικούς του κάθε τοπικού, κατά κανόνα ολοκληρωτικού, καθεστώτος. Όσο κι αν το παγκόσμιο θέαμα προσπαθεί να κρύψει τον προλεταριακό χαρακτήρα των ταραχών και να υπερτονίσει τις εσωτερικές αντιφάσεις τους, παρουσιάζοντας τα γεγονότα απλά σαν πολιτικό «κίνημα για τη δημοκρατία», ή σαν πολιτικές αντιπαραθέσεις μεταξύ οπαδών του τάδε και του δείνα πολιτικάντη της περιοχής, το πράγμα δε μαζεύεται με τίποτα: *η μία τάξη είναι απέναντι στην άλλη*. Οι προλετάριοι κρατούν πέτρες, μολότοφ και μαδέρια, οι μπάτσοι είναι πάνοπλοι και πυροβολούν φοβισμένοι στο ψαχνό δολοφονώντας αδιακρίτως. Οι προλετάριοι καταλαμβάνουν κτίρια, μπλοκάρουν δρόμους και πυρπολούν αυτοκίνητα, κάνουν ντου στις φυλακές, απελευθερώνουν κρατούμενους και κάνουν σαμποτάζ στις υποδομές και το κεφάλαιο προετοιμάζεται για την επιβολή ακόμη σκληρότερης δικτατορίας. Τα μεταβατικά καθεστώτα δεν θα είναι εύκολο να σταθεροποιηθούν καθώς, εκ των πραγμάτων, δεν είναι σε θέση να ικανοποιήσουν κανένα από τα σημαντικά αιτήματα που αφορούν το βιοτικό επίπεδο των εξεγερμένων. Η Αίγυπτος και η Λιβύη είναι, μέχρι στιγμής, οι πιο σοβαρές εκφάνσεις αυτής της εξεγερτικής φάσης της κρίσης. Η πρώτη λόγω της οικονομικής και γεωπολιτικής σημασίας της στον παγκόσμιο ενδοκαπιταλιστικό ανταγωνισμό, η δεύτερη, πέρα από τον κίνδυνο για το πετρέλαιο, λόγω της ραγδαίας απώλειας ελέγχου της κατάστασης από το κράτος, γεγονός το οποίο έχει προκαλέσει τον πανικό διεθνώς.

Η κρίση του σύγχρονου καθεστώτος συσσώρευσης, το οποίο είναι αποτέλεσμα της πρώτης αναδιάρθρωσης που έλαβε χώρα στις δεκαετίες του '70 και του '80, είναι η άλλη όψη της επιτυχίας αυτής της αναδιάρθρωσης. Είναι η ίδια η εμβάθυνση του νεοφιλελευθερισμού που παρήγαγε την ιστορική κρίση, ακριβώς επειδή ο καπιταλισμός είναι ένα αντιφατικό σύστημα σχέσεων. Κάθε μοντέλο συσσώρευσης που φαίνεται σταθερό επιφανειακά, εμπεριέχει την ανάπτυξη της εσωτερικής αντιφατικής του δυναμικής, η οποία οδηγεί στην έκρηξη της κρίσης. Το επίτευγμα του αναδιρθρωμένου καπιταλισμού, δηλαδή, *ο θρίαμβος της υπαγωγής ολόκληρης της ζωής του προλεταριάτου στο κεφάλαιο* έκανε την αναπαραγωγή του

προλεταριάτου (και μαζί του ολόκληρου του καπιταλισμού) απελπιστικά εξαρτημένη από την πορεία της οικονομίας, δηλαδή, πιο ευάλωτη στην κρίση από κάθε προηγούμενη ιστορική περίοδο. Στην παρούσα ιστορική στιγμή βρισκόμαστε στο μεταβατικό στάδιο της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης που ξεκίνησε το 2008 και συνεχίζεται ακόμη. Σ' αυτή τη μεταβατική φάση *το παγκόσμιο χρηματιστικό κεφάλαιο προσπαθεί να αποφύγει την άμεση απαξίωσή του μέσω της επιβολής της δρακόντειας δεύτερης φάσης της αναδιάρθρωσης σε ολόκληρο τον πλανήτη*. Οι συνέπειες αυτής της προσπάθειας είναι ορατές παντού αλλά είναι διαφορετική η ένταση και η ποιότητα της επίθεσης που δέχεται το προλεταριάτο ανάλογα με: α) τη θέση του κάθε κράτους στην παγκόσμια καπιταλιστική ιεραρχία, β) το στάδιο στο οποίο βρίσκεται η πρώτη φάση της αναδιάρθρωσης και προπαντός γ) την ιστορία της ταξικής πάλης σε κάθε περιοχή. Σε ολόκληρο τον κόσμο (εκτός από την Κίνα) η αναδιάρθρωση σημαίνει μείωση του άμεσου και έμμεσου μισθού (μη χρηματικές παροχές σε μορφή υπηρεσιών από το κράτος), σημαίνει την απαγόρευση, ουσιαστικά, της μισθολογικής διεκδίκησης, σημαίνει επίσης και αύξηση των τιμών των βασικών αγαθών, η οποία οφείλεται αφενός στον αντικειμενικό μηχανισμό της κρίσης και αφετέρου στο γεγονός ότι φράξιες του κεφαλαίου σπεκουλάρουν ξεκάθαρα πάνω στις τιμές των βασικών τροφίμων, εκμεταλλεόμενες, μεταξύ άλλων, και τη μείωση της παγκόσμιας παραγωγής σιτηρών φέτος. Αποτέλεσμα αυτού ειδικά του τζόγου είναι ότι το πιο υποτιμημένο κομμάτι του προλεταριάτου δεν έχει πια κυριολεκτικά να φάει: *“Οι τιμές έχουν αυξηθεί τόσο πολύ που αν αγοράσω μερικά λεμόνια για τον κρυωμένο μου λαιμό, θα βρεθώ χρεοκοπημένος για όλο τον μήνα.”* είπε εργαζόμενος στο Υπουργείο Μεταφορών της Αιγύπτου.

Μέσα στη θύελλα της οικονομικής κρίσης, εξαφανίζεται κάθε κρατική βοήθεια για την επιβίωση της εργατικής δύναμης που περισσεύει, με αποτέλεσμα την εξάπλωση της μαύρης εργασίας και της εξαθλίωσης. Οι προλετάριοι για να ζήσουν είναι αναγκασμένοι να εργαστούν (κυρίως μαύρα) και ταυτόχρονα, λόγω της κρίσης, είναι αδύνατο να εργαστούν ή να πληρωθούν την εργατική τους δύναμη όσο χρειάζεται για τη στοιχειώδη αναπαραγωγή της. Το προλεταριάτο απαιτεί να ζήσει, ζητά να μειωθούν οι τιμές των τροφίμων, να αυξηθούν οι μισθοί πείνας που του πετάνε, να έχει δουλειά. Με τα αιτήματά του ζητάει απεγνωσμένα από τους καπιταλιστές να διασώσουν τον ίδιο τον καπιταλισμό. Οι προλετάριοι όταν ζητάνε σταθερή δουλειά και *“αξιοπρεπή” μισθό λένε στους καπιταλιστές: μας χρειάζεστε, χωρίς εμάς, δεν υπάρχει άντληση υπεραξίας, δεν υπάρχει κεφάλαιο*. Το κεφάλαιο, από την άλλη πλευρά, με τις πράξεις του απαντά ότι δεν έχει την πολυτέλεια να αφήσει το προλεταριάτο να ζήσει, κάνει με όλους τους τρόπους ξεκάθαρο ότι ένα (σημαντικό) μέρος του προλεταριάτου περισσεύει, και το κυριότερο, ότι η επιδιωκόμενη ανάκαμψη δε συμπεριλαμβάνει την εκ νέου ενσωμάτωσή του, ότι είναι πλεονάζων πληθυσμός σε δομικό επίπεδο. Ιστορικά, λοιπόν, παράγεται ως αναγκαία και ταυτόχρονα αδιέξοδη (δομικά και όχι συγκυριακά) η μισθολογική διεκδίκηση του προλεταριάτου. Η εξέγερση αυτού του πλεονάζοντος, και άρα χωρίς μέλλον προλεταριάτου, αντιμετωπίζεται με την πιο ξεκάθαρη, την πιο ωμή μορφή της κυριαρχίας του κεφαλαίου, την αστυνομία. Ακριβώς, λοιπόν, *το γεγονός ότι η έξοδος από την κρίση που επιδιώκουν οι καπιταλιστές δεν περιλαμβάνει αυτόν τον πλεονάζοντα*

προλεταριακό πληθυσμό καθιστά την αστυνομία τη σύγχρονη γενική μορφή του καπιταλισμού.

Οι προλετάριοι, σ' ολόκληρο τον κόσμο, βιώνουν την επισφαλή τους κατάσταση ως *ασφυξία*. Φτώχεια και γκετοποίηση ορίζουν το πλαίσιο αυτής της ασφυκτικής κατάστασης. Τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα της επιβαλλόμενης ασφυξίας είναι η Frontex (συνοριακή αστυνομία της ΕΕ), η αντίστοιχη στρατιωτικο-αστυνομική δύναμη των ΗΠΑ που έχει αναπτυχθεί στα σύνορα με το Μεξικό, το τείχος της Παλαιστίνης, οι φυλασσομένοι από το στρατό καταυλισμοί εργατών στην Κίνα, τα *gated communities* της λατινικής Αμερικής και το αντίστοιχο τους, οι φαβέλες, οι απέναντες παραγκουπόλεις, αλλά και η ελληνική έκδοση αυτής της κατάστασης με το φράχτη των 12,5 χιλιομέτρων στον Έβρο. Ολόκληρος ο πλανήτης αποκτά σιγά σιγά, αλλά σταθερά ένα καθεστώς απαρτχάιντ. Τα σύγχρονα *bantustan* προορίζονται για την εργατική τάξη. Αυτή η πολεοδομική δυναμική της καταστολής κάνει τους προλετάριους να ασφυκτιούν και ταυτόχρονα αμφισβητεί μια βασική καπιταλιστική συνθήκη, αυτή της ελευθερίας πώλησης της εργατικής δύναμης. Στο Κάιρο αυτή η πολεοδομία υλοποιήθηκε με ταχύτατους ρυθμούς (αντίστοιχους με τους ρυθμούς ανάπτυξης) την τελευταία δεκαετία. Η δικτατορία της αξίας και της οικονομίας στο σύνολο της, σε όλες τις περιοχές της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής που εξεγείρεται το προλεταριάτο, έχει και την πολιτική μορφή δικτατορικής δημοκρατίας. Ο λόγος που οι εξεγέρσεις αυτές σημαίνουν συναγερμό για τις αστικές τάξεις σε ολόκληρο τον κόσμο είναι ότι η δημοκρατική δικτατορία, ο ολοκληρωτισμός, αποτελεί πλέον την φαντασίωση των σύγχρονων αστικών τάξεων και στα πιο ανεπτυγμένα κράτη καθώς φαντάζει ο μόνος τρόπος επιβολής της δεύτερης φάσης της αναδιάρθρωσης.

Οι διαδηλώσεις και οι ταραχές ξεκινούν σε όλες αυτές τις χώρες από το πεδίο της αναπαραγωγής και το ζήτημα είναι αν θα περάσουν και στο πεδίο της παραγωγής της αξίας, τη μήτρα του καπιταλισμού. Οι απεργίες, που ακολούθησαν την πτώση του σοσιαλιστή δικτάτορα Μουμπάρακ, φαίνεται να δείχνουν προς αυτήν την κατεύθυνση και οι καπιταλιστές σε ολόκληρο τον κόσμο κοιτούν με αγωνία εκείνη τη γωνιά του κόσμου έχοντας το δάχτυλο στη σκανδάλη, δεδομένου ότι τα "El Dorados" έχουν ξαφνικά μετατραπεί σε παγίδες κεφαλαίου, σε ασταθείς περιοχές των οποίων το μέλλον είναι εξαιρετικά αβέβαιο. Τα "τεράστια ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα" έχουν γ'αυτούς, σχεδόν εν μία νυκτί, γίνει "ανεξέλεγκτος κίνδυνος". Οι υπεργολαβίες, ο τουρισμός, οι κατασκευές υποδομών, η βιομηχανία υφασμάτων αλλά πάνω από όλα το πετρέλαιο και οι εμπορικοί οδοί (Σουέζ, Περσικός κόλπος) είναι πλέον μέσα στη φωτιά του προλεταριακού ξεσηκωμού. Μετά την Τυνησία, την Αίγυπτο, τη Λιβύη, στις οποίες η εξέγερση είναι ακόμη σε εξέλιξη, το Μπαχρέιν, η Υεμένη, το Ιράν και η Αλγερία προσπαθούν να λειτουργήσουν προληπτικά δολοφονώντας.

Προληπτικά, απέναντι στην επερχόμενη εξέγερση, προσπαθεί να λειτουργήσει και το καθεστώς στην Ελλάδα με δύο τρόπους: από τη μία πλευρά προετοιμάζεται για την επίσημη επιβολή κάποιας μορφής δικτατορίας (ίσως και μέσα από εκλογές) και από την άλλη, μέσα στην αντίφαση των εσωτερικών του ανταγωνισμών, προσπαθεί να κατευθύνει τις αντιδράσεις προς μια λαϊκιστική-εθνικιστική

κατεύθυνση δεξιάς ή (σαν δεύτερο σενάριο για τα πιο δύσκολα) αριστερής απόχρωσης. Οι υπάλληλοι του παγκόσμιου χρηματιστικού κεφαλαίου, που έχουν προσωρινά την εξουσία στο ελληνικό κράτος, προσπαθούν, μετά την επιτυχία τους να μειώσουν τους μισθούς, να προλάβουν να ξεπουλήσουν την κρατική περιουσία. Το ξεπούλημα αυτό δεν είναι τίποτα άλλο από μια προσπάθεια να αξιοποιηθεί το ενδυνάμει κεφάλαιο που βρίσκεται εγκλωβισμένο στο ελληνικό και ευρωπαϊκό (κυρίως) χρηματοπιστωτικό σύστημα και είναι έτοιμο για μαζική απαξίωση. Από την άλλη πλευρά οι προλετάριοι αρνούνται αυτό το ξεπούλημα γιατί καταλαβαίνουν ότι θα σημαίνει ακόμη μεγαλύτερη μείωση του έμμεσου μισθού τους και υποβάθμιση των συνθηκών της ζωής τους γενικά, αρνούνται να πληρώσουν τα εισιτήριά τους και τα διόδια, κάνουν καταλήψεις, προσπαθούν να μειώσουν τις συνέπειες της κρίσης κάνοντας όση φασαρία μπορούν, μέχρι στιγμής, όμως, μόνο στη σφαίρα της κυκλοφορίας και της αναπαραγωγής. Οι απεργίες που έγιναν και γίνονται στους κλάδους που θίγονται από την αναδιάρθρωση δεν αντιστοιχούν στο μέγεθος της επίθεσης, πρόκειται για το ξόδεμα των τελευταίων δυνάμεων διαμεσολάβησης του συνδικαλισμού.

Η Ιστορία εγκυμονεί. Κάθε στρατηγική που προσπαθεί να ακολουθήσει το κεφάλαιο στην Ελλάδα κόβει κι απ' τις δύο πλευρές. Η επιβολή δικτατορίας στην Ελλάδα ενέχει τον κίνδυνο να διασχίσει τη Μεσόγειο ο ιός της εξέγερσης και ο Δεκέμβρης του 2008 να μοιάζει με παιδική χαρά, με ό,τι μπορεί να συνεπάγεται αυτό και για άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Από την άλλη πλευρά, η επιβράδυνση της αναδιάρθρωσης ενέχει τον κίνδυνο να χάσει το ελληνικό κράτος το τραίνο της ενσωμάτωσης στην πολιτικά ενοποιημένη Ευρώπη και να υποβιβαστεί στην τρίτη ζώνη του κεφαλαίου με συνέπεια να κινδυνεύσουν σοβαρά τα συμφέροντα μιας σημαντικής φράξιας του πιο ισχυρού ελληνικού κεφαλαίου.

Για το προλεταριάτο όμως που ζει στην Ελλάδα ο δρόμος είναι ένας, οποιοδήποτε από τα δύο σενάρια υλοποιηθεί: οι ολοένα και δυναμικότεροι ταξικοί αγώνες. Ίσως να μην ξαναυπάρξει σύντομα μια απεργία-πυροτέχνημα σαν τη σημερινή, τα μέτωπα όμως θα πολλαπλασιάζονται καθημερινά και η έκρηξη της εξέγερσης δε θα μπορεί να αναβάλλεται για πολύ ακόμη. Οι διεκδικητικοί αγώνες του προλεταριάτου με επίκεντρο την ύπαρξη του μισθού και γενικότερα την υποβάθμιση του βιοτικού επιπέδου, μέσα από την εξέλιξη τους και την αντικειμενική αποτυχία τους, οδηγούνται σε ρήξη με το διεκδικητικό τους περιεχόμενο. Αυτή η ρήξη προαναγγέλλεται ήδη σε περιπτώσεις σαν αυτή της Κερατέας και θα εμφανίζεται σαν ξεχωριστό γεγονός σε κάθε εντοπισμένη σύγκρουση. Το περιεχόμενο των ρήξεων θα καθιστά αδύνατο να υπάρξει πολιτική ενοποίηση και συνεπώς δυνατότητα αποτελεσματικής διαμεσολάβησης των συγκρούσεων. Για παράδειγμα η καταστολή που πιθανώς θα αντιμετωπίσει το κίνημα που δηλώνει ότι "δεν πληρώνουμε την κρίση" θα μπορούσε να οδηγήσει τη σύγκρουση σε σημείο να τεθεί σε κίνδυνο η ίδια η ύπαρξη και των μέσων μεταφοράς. Αυτή η δυναμική εξέλιξη των ρήξεων δεν μπορεί να ολοκληρωθεί και να σταθεροποιηθεί σε κεκτημένα για την εργατική τάξη, μπορεί μόνο να αποτελέσει την απαρχή της ιστορικής επαναστατικής διαδικασίας.

πράκτορες του χάους

Πολύ κακό για το τίποτα;

Κριτικές και παρατηρήσεις σχετικά με το κείμενο των Gilles Dauvé και Karl Nésic «Προλεταριάτο και εργασία: Μια ιστορία αγάπης;»

(«Prolétaires et travail : une histoire d'amour ?»,

Lettre de Troploin αρ. 2, Ιούνιος 2002)¹

Το θέμα που επιχειρούν να εξετάσουν οι Dauvé και Nésic (εφεξής D-N) στο κείμενό τους δεν είναι τίποτα λιγότερο από την «ιστορική αποτυχία δύο αιώνων κομμουνιστικού κινήματος»². Η απάντησή τους περνάει από την κριτική της έννοιας του *προγραμματισμού*, που αναπτύχθηκε κυρίως από την επιθεώρηση *Théorie Communiste*. Αλλά ο προγραμματισμός δεν θα εξηγούσε την «αποτυχία του κομμουνιστικού κινήματος» παρά μόνο στον βαθμό που, όπως οι D-N, θα φανταζόμασταν ότι ο κομμουνισμός είναι μια νόρμα, μια ουσία, κάτι αναλλοίωτο που «η ουσία του παραμένει ίδια». Ειδάλλως το μόνο που εξηγεί ο προγραμματισμός είναι η δική του αποτυχία. Θα αρχίσουμε λοιπόν διευκρινίζοντας τί είναι αυτή η θεωρία του προγραμματισμού που οι D-N την έχουν τόσο πολύ παρανοήσει, αλλά ας μην κρυβόμαστε: εκείνο που διακυβεύεται είναι ο ορισμός της σημερινής περιόδου και, ακόμα περισσότερο, το να είναι δυνατόν να υπάρχει κάτι που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «σημερινή περίοδο». Δηλαδή, για να μη μακρηγορούμε, κάτι που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ιστορία.

---

1 [ΣτΜ] Το κείμενο έχει κυκλοφορήσει στα ελληνικά στο 11^ο τεύχος των Παιδιών της Γαλαρίας. Επειδή η αγγλική έκδοση, που την επιμελήθηκε ο ίδιος ο συγγραφέας και από την οποία έγινε η ελληνική μετάφραση, έχει αποκλίσεις από την αρχική γαλλική, δεν υπάρχει πάντα ταύτιση των παραθεμάτων μεταξύ γαλλικού πρωτοτύπου και ελληνικής έκδοσης και για τον ίδιο λόγο δεν υπάρχει πάντα ταύτιση της μετάφρασης των παραθεμάτων σε αυτή την έκδοση και της ελληνικής μετάφρασης που δημοσιεύτηκε στα Παιδιά της Γαλαρίας.

2 [ΣτΜ] Όλα τα παραθέματα που ακολουθούν στο κείμενο είναι από το «Προλεταριάτο και Εργασία: Μια ιστορία αγάπης;», εκτός αν σημειώνεται διαφορετικά.

1) Η θεωρία του προγραμματισμού

α) Η χειραφέτηση της εργασίας και η αποτυχία της

Σε γενικό επίπεδο, μπορούμε να πούμε ότι ο προγραμματισμός ορίζεται από μια πρακτική και μια θεωρία της ταξικής πάλης όπου το προλεταριάτο, κινούμενο προς την απελευθέρωσή του, βρίσκει στην κατάστασή του τα θεμέλια μιας μελλοντικής κοινωνικής οργάνωσης, η οποία γίνεται πρόγραμμα προς υλοποίηση. Η επανάσταση είναι τότε η επιβεβαίωση του προλεταριάτου: δικτατορία του προλεταριάτου, εργατικά συμβούλια, απελευθέρωση της εργασίας, μεταβατική περίοδος, μαρσαςμός του κράτους, γενικευμένη αυτοδιαχείριση, «κοινωνία των συνασπισμένων παραγωγών» κτλ. Ο προγραμματισμός δεν είναι μόνο θεωρία, είναι πάνω απ' όλα μια πρακτική του προλεταριάτου όπου η ενίσχυση (συνδικαλιστική, κοινοβουλευτική, οργανωτική, με όρους σχέσης κοινωνικών δυνάμεων ή επιπέδου συνείδησης σχετικά με τα «διδάγματα της ιστορίας») της τάξης μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι, με θετικό τρόπο, ο δρόμος προς την επανάσταση και τον κομμουνισμό. Ο προγραμματισμός είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένος με την αντίφαση μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου όπως αυτή συγκροτείται από την τυπική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο.

Σ' αυτή την περίοδο, το κεφάλαιο, στη σχέση του με την εργασία, θέτει τον εαυτό του σαν εξωτερική δύναμη. Για το προλεταριάτο, το να απελευθερώσει τον εαυτό του από την καπιταλιστική κυριαρχία σημαίνει ότι μετατρέπει την εργασία σε βάση των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ όλων των ατόμων, σε κοινότητά τους. Σημαίνει ότι απελευθερώνει την παραγωγική εργασία, ότι παίρνει στα χέρια του τα μέσα παραγωγής, ότι καταργεί την καπιταλιστική αναρχία και την ιδιωτική ιδιοκτησία. Η απελευθέρωση του προλεταριάτου θεμελιώνεται σε έναν τρόπο παραγωγής βασισμένο στην αφηρημένη εργασία, δηλαδή στην αξία.

Η επαναστατική διαδικασία επιβεβαίωσης της τάξης είναι τότε διττή. Αφενός, είναι ενίσχυση της τάξης μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και, αφετέρου, είναι επιβεβαίωσή της ως ιδιαίτερης τάξης και άρα διαφύλαξη της αυτονομίας της. Μέσα στην αναγκαιότητα των ίδιων της των μεσολαβήσεων (κόμματα, συνδικάτα, συνεταιρισμοί, ενώσεις αλληλοβοήθειας, κοινοβούλιο κτλ.), η επανάσταση σαν αυτόνομη επιβεβαίωση της τάξης (ιδιαίτερη αυτοτελής ύπαρξη της τάξης απέναντι στο κεφάλαιο) χάνει τον δρόμο της, όχι σαν επανάσταση γενικά αλλά σαν επιβεβαίωση της τάξης. Η ενίσχυση της τάξης συγχέεται με την ανάπτυξη του κεφαλαίου και διαψεύδει αυτό που ωστόσο αποτελεί την επιδιωκόμενη ολοκλήρωσή της: την αυτόνομη επιβεβαίωση της τάξης.

Στην επαναστατική περίοδο που ακολούθησε τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο -και της οποίας οι διάφορες τάσεις της υπεραριστεράς, με την πρακτική και τη θεωρία τους, αποτελούν την ουσιαστική έκφραση- το προλεταριάτο βρίσκεται παγιδευμένο

σε μια καινοφανή κατάσταση: μέσα στην αυτόνομη επιβεβαίωσή του συγκρούεται με ό,τι το ίδιο είναι μέσα στο κεφάλαιο, με ό,τι έχει το ίδιο γίνει, συγκρούεται με τη δική του ταξική ισχύ *ως τάξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής*. Η επανάσταση σαν επιβεβαίωση της τάξης βρίσκεται αντιμέτωπη με *την ίδια της την αποτυχία*, γιατί η αντεπανάσταση είναι συνυφασμένη με αυτή την επιβεβαίωση, μέσα σε ό,τι αποτελεί τον λόγο ύπαρξής της (και όχι επειδή η επανάσταση είναι «λάθος» ή ανέφικτη από καταβολής καπιταλιστικού κόσμου σε σχέση με μια γνωστή νόρμα, με έναν ορισμό της επανάστασης). Από εκεί και πέρα τα εργατικά κόμματα γίνονται το περιεχόμενο της αντεπανάστασης σε απόσταση αναπνοής από την επανάσταση.

Με τη μετάβαση του κεφαλαίου στην περίοδο της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο (τέλη 19ου / αρχές 20ού αι.), η ενίσχυση της τάξης, που στο πλαίσιο της η εργασία τίθεται σαν ουσία του κεφαλαίου, συγχέεται με την ίδια την ανάπτυξη του κεφαλαίου. Όλες οι οργανώσεις που, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, σχηματοποιούν αυτή την ενίσχυση -η οποία, στο πλαίσιο του καπιταλισμού, αναπόφευκτα σχηματοποιείται οργανωτικά- μπορούν να αναγάγουν τον εαυτό τους σε διαχειριστές του κεφαλαίου, μπορούν να γίνουν, σαν τέτοιες, η πιο οξεία μορφή της αντεπανάστασης.

Στα χρόνια που ακολουθούν το 1917 (ή το 1905;), η επανάσταση είναι πάντοτε επιβεβαίωση της τάξης. Το προλεταριάτο επιδιώκει να απελευθερώσει ενάντια στο κεφάλαιο την υπάρχουσα εντός του κεφαλαίου κοινωνική του ισχύ, πάνω στην οποία βασίζει την οργάνωσή του και θεμελιώνει την επαναστατική του πρακτική. Εκείνο που του δίνει την ικανότητα να προωθήσει αυτή την ευρεία επιβεβαίωση, η οποία ορίζει την «επαναστατική ορμή» αυτής της μεταπολεμικής περιόδου, γίνεται το όριο του. Η ιδιομορφία αυτής της περιόδου σε σχέση με τον κλασικό προγραμματισμό, τον οποίο εκπροσωπούσε η προ του 1914 σοσιαλδημοκρατία σε όλες τις μορφές, συνίσταται στο γεγονός ότι η αυτόνομη επιβεβαίωση της τάξης ενάντια στο κεφάλαιο έρχεται σε αντίφαση με την ενίσχυσή της στο εσωτερικό του κεφαλαίου, επειδή η ενίσχυση αυτή είναι πλήρως ενσωματωμένη στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Την ίδια στιγμή, η επιβεβαίωση αυτή βρίσκει τον λόγο ύπαρξής της, το θεμέλιό της, σε αυτή την ενσωμάτωση. *Αυτό που είναι η τάξη μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής αποτελεί άρνηση της αυτονομίας της, ενώ συγχρόνως αποτελεί τον λόγο ύπαρξης και τη δύναμη αυτής της θέλησης για αυτόνομη επιβεβαίωση*. Τις αντεπαναστάσεις τις αναλαμβάνουν οι εργατικές οργανώσεις. Η θυελλώδης ιστορία του μεσοπολέμου, από τη Ρωσική επανάσταση έως τον Ισπανικό εμφύλιο, είναι η ιστορία της εκκαθάρισης αυτού του ζητήματος.

Η έννοια του προγραμματισμού ιστορικοποιεί την αντίληψη της ταξικής πάλης, της επανάστασης και του κομμουνισμού. Το ζητούμενο είναι να κατανοήσουμε την ταξική πάλη και την επανάσταση στα πραγματικά ιστορικά τους χαρακτηριστικά και όχι σε σχέση με μια νόρμα: να μην αντιπαραθέτουμε πια την επανάσταση, τον κομμουνισμό και τις συνθήκες (τις περίφημες συνθήκες που ποτέ δεν είναι ώριμες)- να

απορρίψουμε τη διχοτομία ανάμεσα σε ένα προλεταριάτο που είναι πάντοτε στην ουσία του επαναστατικό (στην πραγματικότητα, επαναστατικό όπως αντιλαμβάνεται τον όρο η επόμενη περίοδος) και μια επανάσταση την οποία ποτέ δεν κάνει· να συνθέσουμε τα διάφορα στοιχεία μιας εποχής σαν ολότητα, αναδεικνύοντας την εσωτερική τους σύνδεση ταυτόχρονα με τις ανομοιότητες και τις διαμάχες (Μαρξ και Μπακούνιν, Λούξεμπουργκ και Μπερνστάιν, κτλ.)· να αποφύγουμε να ξεμεινουμε με μια επαναστατική φύση του προλεταριάτου η οποία, κάθε φορά που «εκδηλώνεται», οδηγεί σε μια αναδιάρθρωση του κεφαλαίου.

Μπορούμε πάντα να αναζητούμε και να βρίσκουμε ιστορικές αποδείξεις περί του αντιθέτου σε μεμονωμένες δράσεις και γεγονότα που φαίνονται εκ πρώτης όψεως να αντιτίθενται στη γενική κίνηση· τότε αναζητούμε την απόδειξη αποσπώντας μεμονωμένες στιγμές του κινήματος. Με τον τρόπο αυτό, οι D-N αναδεικνύουν ακριβώς ότι το ασύγκριτα μεγαλύτερο μέρος του κινήματος διαψεύδει τους ισχυρισμούς τους. Με το να μην τις ενσωματώνουν σε μια ολότητα, οι D-N περιορίζονται να αντιπαραθέτουν μεταξύ τους μεμονωμένες δραστηριότητες χωρίς να συλλαμβάνουν την ενότητά τους.

Με την πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο, που ορίζεται από την απομύζηση σχετικής υπεραξίας, εκείνο που εξαφανίζεται είναι όλα όσα έκαναν την προλεταριακή συνθήκη κάτι που μπορεί να στραφεί ενάντια στο κεφάλαιο – ο προγραμματισμός αποσυντίθεται. Από τη δεκαετία του 1920 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1970, η αποσύνθεση του προγραμματισμού δεν είναι ένα αγκομαχητό της προηγούμενης περιόδου αλλά μια νέα δομή, ένας νέος κύκλος αγώνων. Η βάση της αποσύνθεσης του προγραμματισμού ως ιστορικής περιόδου είναι η ύπαρξη μιας *εργατικής ταυτότητας* που σταθεροποιείται μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο: εργατική ταυτότητα που επιβεβαιώνεται μέσα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου, η εργασία που νομιμοποιείται σαν ανταγωνιστής του κεφαλαίου στο εσωτερικό του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Όλα τα χαρακτηριστικά της άμεσης διαδικασίας παραγωγής (αλυσίδα παραγωγής, συνεργασία, παραγωγή-συντήρηση, συλλογικός εργάτης, συνέχεια της διαδικασίας παραγωγής, ανάθεση σε υπεργολάβους, κατάτμηση της εργατικής δύναμης), όλα τα χαρακτηριστικά της αναπαραγωγής (εργασία, ανεργία, κατάρτιση, κοινωνική πρόνοια), όλα τα χαρακτηριστικά που έκαναν την τάξη να αποτελεί προσδιορισμό της αναπαραγωγής του ίδιου του κεφαλαίου (κοινοφελείς υπηρεσίες, οριοθέτηση του κύκλου συσσώρευσης σε έναν εθνικό χώρο, έρπων πληθωρισμός, «μοίρασμα των οφελών της παραγωγικότητας»), όλα όσα έθταν το προλεταριάτο ως εθνικό συνομιλητή σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο – όλα αυτά θεμελιώναν μια εργατική ταυτότητα με αφετηρία την οποία τίθετο το ζήτημα του ελέγχου στο σύνολο της κοινωνίας υπό μορφή διαχείρισης και ηγεμονίας. Η εργατική αυτή ταυτότητα, που συγκροτούσε το *εργατικό κίνημα* και δομούσε την ταξική πάλη, ενσωματώνοντας μάλιστα σ' αυτήν ακόμα και τη διαίρε-

ση της παγκόσμιας συσσώρευσης μέσω του «υπαρκτού σοσιαλισμού»³, βασιζόταν στην αντίφαση ανάμεσα, αφενός, στη δημιουργία και την ανάπτυξη μιας εργατικής δύναμης που τίθεται σε λειτουργία από το κεφάλαιο με τρόπο ολοένα περισσότερο συλλογικό και κοινωνικό και, αφετέρου, τις μορφές –που φαίνονται περιορισμένες– της ιδιοποίησης αυτής της εργατικής δύναμης από το κεφάλαιο στην άμεση διαδικασία παραγωγής και στη διαδικασία αναπαραγωγής.

Να ποια είναι η συγκρουσιακή κατάσταση που αναπτυσσόταν σαν εργατική ταυτότητα και που έβρισκε τα χαρακτηριστικά της και την άμεση αναγνώρισή της (την επιβεβαίωσή της) στο «μεγάλο εργοστάσιο», στη διχοτομία μεταξύ εργασίας και ανεργίας, εργασίας και κατάρτισης, στην εξάρτηση της εργασιακής διαδικασίας από τη συγκέντρωση των εργαζομένων, στις σχέσεις μεταξύ μισθών, οικονομικής μεγέθυνσης και παραγωγικότητας εντός των ορίων ενός εθνικού χώρου, στις θεσμικές εκπροσωπήσεις που όλα αυτά συνεπάγονται τόσο στο εργοστάσιο όσο και στο επίπεδο του κράτους, καθώς και στο σημαντικό στοιχείο της κοινωνικής και πολιτιστικής νομιμοποίησης και υπερηφάνειας του να είναι κανείς εργάτης. Υπήρχε βέβαια αυτοπροϋπόθεση του κεφαλαίου, σύμφωνα με την «έννοια του κεφαλαίου», αλλά η αντίφαση μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου δεν μπορούσε να τοποθετηθεί στο επίπεδο αυτό, επειδή μέσα στην αυτοπροϋπόθεση του κεφαλαίου παραγόταν και επιβεβαιωνόταν μια εργατική ταυτότητα μέσω της οποίας η δόμηση της ταξικής πάλης αποκτούσε τη μορφή του εργατικού κινήματος.

Η αποσύνθεση του προγραμματισμού εμπεριέχει την ολοένα μεγαλύτερη αδυναμία να αντιληφθούμε την επανάσταση σαν μετεξέλιξη που ξεκινάει από ό,τι είναι η τάξη μέσα στην καπιταλιστική κοινωνία, από την ενίσχυσή της με τη μορφή του εργατικού κινήματος. Η διεργασία της επανάστασης τίθεται τότε, πρακτικά και θεωρητικά, στην αυτονομία της τάξης, σε όλες τις ρήξεις με την ενσωμάτωσή της προάσπισης και της αναπαραγωγής της. Η αυτοοργάνωση και η αυτονομία γίνονται η επανάσταση, σε βαθμό που η μορφή αρκεί για να ορίσει το περιεχόμενο. Η αυτοοργάνωση, τα ισχυρά συνδικάτα και το εργατικό κίνημα ανήκαν στον ίδιο κόσμο – στον κόσμο της επανάστασης ως επιβεβαίωσης της τάξης. Η επιβεβαίωση του αληθινά επαναστατικού είναι της τάξης, που εκδηλωνόταν στην αυτονομία, δεν θα μπορούσε να έχει το παραμικρό έρεισμα στην πραγματικότητα αν δεν υπήρχε η καλή, μη αλλοτριωμένη πλευρά αυτού του κόσμου που βιώνονταν ως ένα ισχυρό εργατικό κίνημα το οποίο «πλαισιώνει» την τάξη. Η αυτοοργάνωση είναι ο αυτοοργανωμένος αγώνας με την αναγκαία του προέκταση, την αυτοοργάνωση των πα-

---

3 [Σ.τ.Μ] Το εργατικό κίνημα έφτασε στο σημείο να ενσωματώσει ακόμα και τη διαίρεση της παγκόσμιας συσσώρευσης σε αντίπαλους συνασπισμούς, ενστερνιζόμενο τον ένα πόλο συσσώρευσης του κεφαλαίου σαν τέτοιο (υπαρκτός σοσιαλισμός) και κηρύσσοντας εχθρό του μόνο τον άλλο (δυτικός καπιταλισμός). Αντιστοίχισε τους δύο χώρους συσσώρευσης του κεφαλαίου στις δύο αντιμαχόμενες τάξεις, κάνοντας έτσι τη συσσώρευση του κεφαλαίου εσωτερική του υπόθεση.

ραγωγών, δηλαδή την απελευθερωμένη εργασία, δηλαδή την αξία. Αυτός ο κύκλος αγώνων κορυφώθηκε ανάμεσα στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1970. Πρακτικά και θεωρητικά, η αυτονομία εκφράστηκε με όλες τις δυνατές μορφές, από τη συνδικαλιστική αυτοδιαχείριση μέχρι την εξεγερσιακή αυτονομία. Ο κόσμος αυτός ανήκει στο παρελθόν.

Δεν υπάρχει αναδιάρθρωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής χωρίς ήττα των εργατών. Η ήττα αυτή ήταν ήττα της εργατικής ταυτότητας, των κομμουνιστικών κομμάτων, του συνδικαλισμού· ήττα της αυτοδιαχείρισης, της αυτοοργάνωσης και της αυτονομίας. Η αναδιάρθρωση είναι θεμελιωδώς αντεπανασταση. Μέσα από την ήττα ενός συγκεκριμένου κύκλου αγώνων -εκείνου που εγκαινιάστηκε με τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου- φτάνει στο τέλος του ολόκληρος ο προγραμματικός κύκλος.

β) Η υπέρβαση του προγραμματισμού δεν είναι κριτική της εργασίας

Αυτή είναι λοιπόν εν συντομία η «θέση του προγραμματισμού», η οποία είναι κατά τους D-N «λάθος σε ό,τι αφορά τα γεγονότα, και ακόμα περισσότερο λάθος σε ό,τι αφορά τη μέθοδο, τη στάση απέναντι στον κόσμο που πρόκειται να μετασχηματιστεί». Ωστόσο, οι D-N δεν την κατάλαβαν ούτε σε επίπεδο γεγονότων ούτε σε επίπεδο «μεθόδου». Κι όσο για τη «στάση»...

Η απόρριψη της «θέσης του προγραμματισμού» αρχίζει με μια παρανόηση. «Από τη δεκαετία του 1960, μια ολοένα και πιο ορατή αντίσταση στην εργασία, ενίοτε στο βαθμό ανοιχτής ανταρσίας, οδηγεί στην επανεξέταση των επεισοδίων του επαναστατικού κινήματος από τι σκοπιά της απόρριψης της εργασίας και την ασθενικότητα ή στιβαρότητα της απόρριψης αυτής. [...] Η κριτική της εργασίας δεν φαίνεται να γεννήθηκε (και δεν μπορούσε να γεννηθεί) παρά μόνο μετά τον Μάη του 68 [...]» .

Η διαπίστωση είναι ιστορικά σωστή, αλλά η παρανόηση έγκειται στο γεγονός ότι η κατανόηση της χρεωκοπίας του προγραμματισμού (που γίνεται αντιληπτή σαν κρίση της εργασίας) και η υπέρβασή του (διατυπωμένη σαν θεωρία της «κριτικής της εργασίας») παραμένουν εντός του προγραμματισμού.

Όταν, στη συμβουλιακή και αυτοοργανωτική οπτική, το προλεταριάτο τίθεται σαν επαναστατική τάξη μέσα στην κριτική όλων όσων το «αρθρώνουν» σαν τάξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, το σκουλήκι βρίσκεται ήδη μέσα στον καρπό. Ξεμύτισε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 σαν ιδεολογία της αυτοάρνησης του προλεταριάτου και της κριτικής της εργασίας. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, το προλεταριάτο μπορούσε να είναι επαναστατικό μόνο αντιτασσόμενο σε όσα μπορούσαν να το ορίσουν σαν τάξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Εντελώς φυσιολογικά, η «άρνηση της εργασίας», οι ταραχές, οι λεηλασίες, οι απεργίες χωρίς αιτήματα, γινόντουσαν η κατ' εξοχήν δραστηριότητα πάνω στην οποία μπορούσε να

θεμελιωθεί αυτή η αυτοάρνηση. Το μόνο που έμενε ήταν να αυτοοργανωθούμε, να φτιάξουμε συμβούλια, χωρίς να παραμένουμε «εργάτες» και «εργαζόμενοι» – να τετραγωνίσουμε τον κύκλο δηλαδή.

Ο *θεωρητικός ουμανισμός* επέτρεπε να βλέπει κανείς με θετικό τρόπο ως υπέρβαση ό,τι *εμφανιζόταν* σαν άρνηση και απόρριψη. Οι D-N αποτελούν παράδειγμα θεωρητικών που έμειναν καθηλωμένοι σε αυτό το στάδιο της θεωρητικής παραγωγής, όχι μόνο επειδή δεν κατανοούν ούτε την αναδιάρθρωση ούτε τον νέο κύκλο αγώνων, αλλά και επειδή περιμένουν την αναβίωση ενός σχήματος που ήταν ήδη στην εποχή του μια ιδεολογία της αποτυχίας ενός κύκλου που τέλειωνε. Ακριβώς όπως η σχέση ανάμεσα στην ενίσχυση της τάξης και την αυτόνομη επιβεβαίωσή της εκφράζει την αποτυχία του προγραμματισμού, με τους δικούς του όρους, έτσι η ίδια αυτή σχέση, με τη μορφή της σχέσης ανάμεσα σε αυτοοργάνωση και αυτοάρνηση, εκφράζει, πάντα με τους όρους του προγραμματισμού, το ανέφικτο της επανάστασης μέσα στον κύκλο της αποσύνθεσής του. Ο κομμουνισμός δεν είναι θεμελιωδώς η κατάργηση της εργασίας· ορίζεται με τον τρόπο αυτό μόνο σε ένα θεωρητικό σύστημα θεμελιωμένο στην ανάλυση της εργασίας, δηλαδή της σχέσης ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση ως αρχέγονης αφητηρίας της κομμουνιστικής θεωρίας. *Εκείνο που έχει σημασία στην πραγματικότητα είναι οι κοινωνικές σχέσεις που καθορίζουν την ανθρώπινη δραστηριότητα ως εργασία*, και το κρίσιμο σημείο είναι η κατάργηση των σχέσεων αυτών και όχι η κατάργηση της εργασίας. Η «κριτική της εργασίας» δεν αντιλαμβάνεται την αναδιάρθρωση με *θετικό τρόπο* σαν μετασχηματισμό της αντιφατικής σχέσης μεταξύ των τάξεων. Την κατανοεί μόνο με αρνητικό τρόπο, ως «κατεδαφίσεις» (κεκτημένων κτλ) και υποβάθμιση της εργασίας σε επουσιώδη.

γ) Πέρα από τον προγραμματισμό

Κατά τους D-N, έχουμε μεν απαλλαγεί από το «παλιό εργατικό κίνημα», τον «υπαρκτό σοσιαλισμό», τον «καθαγιασμό της εργασίας», την «εργατική ταυτότητα» κτλ., αλλά από αυτό τι «έχει πραγματικά κερδίσει η κριτική αυτού του κόσμου»; – με δυο λόγια, δεν προχωρήσαμε καθόλου. Προφανώς «η προλεταριακή αυτονομία δεν έχει εκμεταλλευθεί τη γραφειοκρατική παρακμή», αφού και οι δυο τους ανήκαν στον ίδιο κόσμο της εργατικής ταυτότητας. Εξάλλου, οι D-N αποδίδουν την «εκκαθάριση» αυτή αποκλειστικά στο κεφάλαιο, λες και οι «αγώνες του 68» δεν έπαιξαν κανένα ρόλο. Παγιδευμένοι στην κανονιστική προβληματική τους για την επανάσταση -δηλαδή στην πραγματικότητα το ιδεολογικό αποτέλεσμα της αποτυχίας του προηγούμενου κύκλου αγώνων- οι D-N βλέπουν απλώς και μόνο την εξαφάνιση του παλιού, και όχι την εξαφάνιση του παλιού σαν εμφάνιση του καινούργιου.

Στους σημερινούς διεκδικητικούς αγώνες έχουμε μια *αναγγελία* του ξεπεράσματος τους με τη μορφή επαναστατικού αγώνα, δηλαδή κομμουνιστικοποίησης, κάθε φορά που μέσα στους αγώνες αυτούς το προλεταριάτο θέτει σε αμφισβήτηση

την ίδια του την ύπαρξη ως τάξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, δηλαδή τον ίδιο του τον εαυτό. Η επίθεση αυτή πραγματοποιείται στο εσωτερικό του διεκδικητικού αγώνα· αρχικά δεν είναι παρά ένα μέσο για να προχωρήσει ο αγώνας παραπέρα, αλλά αυτό το μέσο περιέχει μια σύγκρουση με ό,τι ορίζει το προλεταριάτο. Εκεί έγκειται όλη η πρωτοτυπία αυτού του κύκλου αγώνων. Οι διεκδικητικοί αγώνες έχουν σήμερα χαρακτηριστικά που ήταν αδιανόητα πριν από τρεις δεκαετίες.

Το προλεταριάτο έρχεται αντιμέτωπο με τον ίδιο τον προσδιορισμό του ως τάξης, ο οποίος αυτονομείται από το ίδιο, γίνεται ξένος προς αυτό. Η αντικειμενοποίηση της ενότητας της τάξης στο κεφάλαιο είναι χειροπιαστή στον πολλαπλασιασμό των συλλογικοτήτων και στην επανεμφάνιση ασυνεχών απεργιών (οι απεργίες της άνοιξης του 2003 στη Γαλλία, η απεργία των ταχυδρομικών στην Αγγλία). Όπου η αυτονομία και η αυτοοργάνωση εμφανίζεται να μην παρέχουν κανενός είδους προοπτική, όπως στην απεργία στις μεταφορές στην Ιταλία ή στην απεργία των εργατών της Fiat Melfi, εκεί ακριβώς συγκροτείται η δυναμική του τρέχοντος κύκλου αγώνων και το ξεπέρασμα των διεκδικητικών αγώνων προαναγγέλλεται μέσα στους ίδιους τους διεκδικητικούς αγώνες.

Η τοποθέτηση της ανεργίας και της επισφάλειας στο κέντρο της μισθωτής σχέσης, ο ορισμός της μαύρης εργασίας ως γενικής κατάστασης της εργατικής δύναμης, η εμφάνιση -όπως στο κίνημα της άμεσης δράσης- της άμεσης κοινωνικότητας των ατόμων ως ήδη υπάρχουσας βάσης της αντιπαράθεσης με το κεφάλαιο, παρά το ότι η αντιπαράθεση αυτή εκφράζει συνολικά το όριο αυτού του κινήματος, η εμφάνιση αυτοκτονικών αγώνων όπως στη Cellatex και αλλού την άνοιξη και το καλοκαίρι του 2000⁴, η απόδοση της ταξικής ενότητας σε μια αντικειμενικότητα που συγκροτείται από το κεφάλαιο, όπως σε όλες τις συλλογικότητες και τις ασυνεχείς απεργίες, η στόχευση όλων όσων μας ορίζουν, όλων όσων είμαστε, όπως στις ταραχές στα γαλλικά προάστια το 2005, η ανακάλυψη στην εξέλιξη των διεκδικητικών αγώνων της αμφισβήτησης της ίδιας της διεκδίκησης, όπως στους αγώνες ενάντια στη CPE, είναι περιεχόμενα, όλων αυτών των ιδιαίτερων αγώνων, τα οποία καθορίζουν τη δυναμική αυτού του κύκλου αγώνων εντός και μέσω αυτών των αγώνων. Η επαναστατική δυναμική αυτού του κύκλου αγώνων, η οποία συγκροτείται στο ότι η τάξη παράγει και έρχεται αντιμέτωπη με την ίδια την ύπαρξή της ως τάξης μέσα στο κεφάλαιο, δηλαδή αμφισβητεί τον ίδιο της τον εαυτό, εμφανίζεται στην πλειοψηφία των σύγχρονων αγώνων. Η δυναμική αυτή βρίσκει το εσωτερικό της όριο σ' αυτό που την ορίζει ως δυναμική: τη δράση της τάξης ως τάξης.

Στην Αργεντινή, μέσα στις παραγωγικές δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν,

---

4 Σύμφωνα με τους υπερασπιστές της αυτοοργάνωσης, ο αγώνας ενάντια στο κεφάλαιο γίνεται «αυτοκτονικός». Ωστόσο, αυτό δεν τους οδηγεί να αμφισβητήσουν «τη διατήρηση των μέσων εργασίας» τα οποία το προλεταριάτο πρέπει να αναλάβει. Δεν βλέπουν τι εμπεριέχει αυτή η αυτοκτονία για το προλεταριάτο στην αντίφασή του με το κεφάλαιο: τη μαρτυρία της ίδιας της εξαφάνισής του.

κυρίως στο κίνημα των Piqueteros, συνέβη κάτι που φαινόταν με την πρώτη ματιά ενοχλητικό: η αυτονομία εμφανίστηκε ξεκάθαρα ως αυτό που είναι - η διαχείριση και αναπαραγωγή από την ίδια την εργατική τάξη της κατάστασης της εντός του κεφαλαίου. Οι υπερασπιστές της «επαναστατικής» αυτονομίας θα έλεγαν ότι αυτό συνέβη εξαιτίας του ότι η αυτονομία δεν θριάμβευσε, παρότι εκεί ακριβώς έγκειται ο θρίαμβός της. Αλλά τη στιγμή κατά την οποία, μέσα στην παραγωγική δραστηριότητα, η αυτονομία εμφανίζεται ως αυτό ακριβώς που είναι, κάθε τι πάνω στο οποίο βασίζεται η αυτονομία και η αυτοοργάνωση ανατρέπεται: το προλεταριάτο δεν μπορεί να βρει στον εαυτό του τη δυνατότητα να δημιουργήσει άλλες δι-ατομικές σχέσεις (συνειδητά δεν μιλάμε για κοινωνικές σχέσεις) χωρίς να ανατρέψει και να αρνηθεί αυτό που το ίδιο είναι μέσα στην κοινωνία, δηλαδή χωρίς να βρεθεί σε αντίφαση με την αυτονομία και τη δυναμική της. Στον τρόπο με τον οποίο αυτές οι παραγωγικές δραστηριότητες τέθηκαν σε εφαρμογή -στις ουσιαστικές λεπτομέρειες της πραγματοποίησής τους, στις συγκρούσεις ανάμεσα στους αυτοοργανωμένους τομείς- ό,τι καθορίζει το προλεταριάτο ως τάξη αυτής της κοινωνίας (ιδιοκτησία, ανταλλαγή, καταμερισμός της εργασίας) αναστατώθηκε σημαντικά. Η αυτοοργάνωση δεν ξεπεράστηκε στην Αργεντινή αλλά οι κοινωνικοί αγώνες έδειξαν πέρα από τον εαυτό τους προς αυτό το ξεπέρασμα. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο η επανάσταση γίνεται δυνατή ως κομμουνιστικοποίηση. Η γενίκευση του κινήματος διακόπηκε, η συνέχειά του προϋπέθετε την ικανότητα κάθε τμήματος του προλεταριάτου να ξεπεράσει την κατάσταση του, δηλαδή την αυτοοργάνωση της κατάστασης του.

Το να δρα η τάξη ως τάξη σήμερα σημαίνει από τη μία πλευρά να μην έχει πλέον άλλον ορίζοντα από το κεφάλαιο και τις κατηγορίες της αναπαραγωγής του, και από την άλλη πλευρά, για τον ίδιο λόγο, να βρίσκεται σε αντίφαση με την αναπαραγωγή της ως τάξης, να την αμφισβητεί. Αυτές είναι οι δύο όψεις της ίδιας δραστηριότητας, της ταξικής δραστηριότητας. Αυτή η σύγκρουση, αυτή η απόκλιση εντός της δραστηριότητας της τάξης (το να αναπαράγει τον εαυτό της ως τάξη αυτού του τρόπου παραγωγής/το να αμφισβητεί τον εαυτό της) είναι υπαρκτή στην πορεία της πλειοψηφίας των ταξικών συγκρούσεων. Η δράση ως τάξη αποτελεί το όριο της δραστηριότητας του προλεταριάτου ως τάξης. Αυτή η αντίφαση θα είναι το πρακτικό ζήτημα που αναγκαστικά επιζητά επίλυση, ένα ζήτημα πολύ πιο δύσκολο, επικίνδυνο και συγκρουσιακό από τα όρια του προγραμματισμού.

Η επαναστατική δραστηριότητα είναι η ρήξη και το ξεπέρασμα που επιζητούν οι D-N, αλλά πρόκειται για *παραγόμενη* ρήξη και ξεπέρασμα - και όχι για μία άμεση και το κυριότερο χωρίς προϋποθέσεις μεταμόρφωση του «συνετού οικογενειάρχη» σε «ρομαντικό επαναστάτη».

Η συνύπαρξη της αυτονομίας του προλεταριάτου με την άρνηση των τάξεων, του εργάτη με τον άνθρωπο, η οποία είναι μια ιδεολογία που αναδύθηκε σε μια συγκεκριμένη ιστορική κατάσταση (αυτή του Μάη του '68 και της αποτυχίας του)

προήχθη από τους D-N σε αμετάβλητη ουσία μιας «τάσης» εντός του προλεταριάτου «ανάμεσα στην υποταγή στην εργασία και στην κριτική της εργασίας». Η ουσιοκρατική τους αντίληψη για το προλεταριάτο και το αναλλοίωτο περιεχόμενο του κομμουνισμού δεν τους επιτρέπει την ιστορική αντίληψη της επανάστασης και του κομμουνισμού. Η έννοια του προγραμματισμού είναι η βάση μιας τέτοιας (ιστορικής) αντίληψης – την οποία θεωρούν «λάθος σε ό,τι αφορά τα γεγονότα και ακόμη περισσότερο λάθος σε ότι αφορά τη μέθοδο».

2) «Λάθος σε ό,τι αφορά τα γεγονότα»

Οι D-N προβάλλουν επτά ενστάσεις στην έννοια του προγραμματισμού:

α) Οι εργάτες δεν υποστήριξαν «μια ουτοπία στην οποία η εργασία θα ήταν βασιλιάς», γιατί αλλιώς «πως ερμηνεύουμε το συχνά προβαλλόμενο αίτημα για λιγότερη δουλειά»;

Οι εργάτες δεν θα μπορούσαν να είχαν ως προοπτική την απελευθέρωση της εργασίας γιατί δεν ήθελαν να δουλεύουν περισσότερο για το αφεντικό. Το επιχείρημα αυτό απλά μας αφήνει άναυδους. Οι D-N δεν κατανοούν την «επιβεβαίωση της εργασίας» ως «απελευθέρωση της εργασίας», δηλαδή ως κατάργηση της υποταγής της. Η «απελευθέρωση της εργασίας» είναι ακριβώς το αντίθετο από το να θέλει κανείς να δουλεύει περισσότερο για το αφεντικό (για λιγότερα λεφτά), είναι ακριβώς το να μην αντιμετωπίζεται η μισθωτή εργασία ως θετική πραγματικότητα αλλά σαν πραγματικότητα που πρέπει να καταργηθεί. Αυτή η ένσταση δεν θα ήταν άξια αναφοράς αν δεν την βρίσκαμε να επαναλαμβάνεται συνεχώς με ανεστραμμένη μορφή στην ιδεολογία του «κοινωνικού δεσμού» και της «προσκόλλησης» που υποτίθεται ότι είναι ένας από τους όρους της «τάσης» εντός του «είναι» του προλεταριάτου.

β) Η «απελευθέρωση της εργασίας» είναι προϊόν των οργανώσεων του εργατικού κινήματος και όχι των ίδιων των εργατών

Οι D-N προσπερνούν λίγο γρήγορα το γεγονός ότι οι ίδιοι οι εργάτες ίδρυσαν αυτές τις οργανώσεις και τις ακολούθησαν μερικές φορές μαζικά. Επιπλέον, είναι οι ίδιοι οι εργάτες που, ακόμη κι αν ήταν για να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους ως εργάτες (αλλά πως αλλιώς θα μπορούσε να είναι εφόσον έφτιαχναν *εργατικά* συμβούλια;), δημιούργησαν εργατικά συμβούλια, σοβιέτ, πειραματίστηκαν περιστασιακά με την αυτοδιαχείριση, πήραν τον έλεγχο εργοστασίων, συμμετείχαν σε εργοστασιακές επιτροπές, ίδρυσαν συνεταιρισμούς και οργανώσεις, κόμματα και συνδικάτα, τα οποία είχαν ως πρόγραμμα τους τη δικτατορία του προλεταριάτου και την απελευθέρωση της εργασίας. Το να λέμε ότι η απελευθέρωση της εργασίας είναι η

θεωρία των οργανώσεων και όχι της εργατικής τάξης, καταρχήν είναι λάθος, αλλά ακόμη κι αν ήταν αλήθεια, θα ήταν αναγκαίο να εξηγήσουμε τη μεταξύ τους σχέση.

Η ιστορία της Κομμούνας υποτίθεται ότι δείχνει πως όλες οι προαναφερθείσες ανοησίες δεν ενδιέφεραν πραγματικά τους εργάτες. Στον πρόλογο του *Bilan*, ο Dauvé γράφει ότι κατά τη διάρκεια της Κομμούνας οι κομμουνιστές «που ήταν λίγοι σε αριθμό», ήταν «επιφυλακτικοί»⁵. Αλλά ήταν το περιεχόμενο του προγράμματος τους που εξηγεί αυτές τις «επιφυλάξεις»: η επιβεβαίωση της εργασίας είναι «ο τελικός σκοπός του κινήματος», ο οποίος θα είναι το αποτέλεσμα «μιας μακράς ιστορικής διαδικασίας»⁶. Στο πρόγραμμα τους, οι κομμουνιστές αναγνώριζαν την ιστορική αναγκαιότητα εκείνων (των αστών δημοκρατών) οι οποίοι ήταν έτοιμοι να τους εξολοθρεύσουν. Υπήρχαν πολλά για τα οποία έπρεπε να είναι «επιφυλακτικοί».

Η επανοικειοποίηση της παραγωγής από τους εργάτες ήταν στην πραγματικότητα τόσο χαμηλή προτεραιότητα για την Κομμούνα, που η κεντρική της επιτροπή ανακοίνωνε ήδη στις 21 Μαρτίου 1871 (μεταξύ της 18^{ης} και της 26^{ης}, δηλαδή πριν να αναλάβουν τον έλεγχο οι δημοκράτες) στην επίσημη εφημερίδα της: «Οι εργαζόμενοι, που παράγουν τα πάντα και δεν απολαμβάνουν τίποτα, που υποφέρουν από τη φτώχεια περιβαλλόμενοι από τα συσσωρευμένα προϊόντα τους, καρπούς της δουλειάς τους και του ιδρώτα τους... δεν θα τους επιτραπεί άραγε ποτέ να εργαστούν για τη χειραφέτησή τους;»⁷. Σχολιάζοντας αυτό το σημείο ο Μαρξ γράφει: «Ο πόλεμος αυτός διακηρύσσεται ως πόλεμος της εργασίας ενάντια σ' αυτούς που μονοπωλούν τα μέσα παραγωγής, ενάντια στο κεφάλαιο»⁸. Και λίγο πιο κάτω ακόμη, «Αυτό που θέλει η Κομμούνα είναι η κοινωνική ιδιοκτησία, η οποία μετατρέπει την ιδιοκτησία σε ιδιότητα της εργασίας»⁹.

Αλλά ακόμη κι αν δεν λάβουμε υπόψη αυτά τα ανοικτά καλέσματα για επανοικειοποίηση της παραγωγής, ο ίδιος ο αριθμός των επιχειρήσεων και των εργαστηρίων που τέθηκαν υπό τον έλεγχο των εργατών κάθε άλλο παρά ασήμαντος μπορεί να θεωρηθεί, όπως επίσης δεν μπορεί να θεωρηθεί ασήμαντο το σύστημα που χρησιμοποιήσε η Κομμούνα για τη διανομή συμβάσεων στους περισσότερο «κοινωνικά προοδευτικούς». Τελικά, είναι η φύση του αγώνα για την απελευθέρωση της εργασίας που εξηγεί τον πολύ μικρό αριθμό μέτρων από αυτά που αναζητούν οι D-N. Αυτός ο αγώνας της εργατικής τάξης είναι διαμορφωμένος από όλες τις ιστορικές διαμεσολαβήσεις της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Ο Μαρξ επιτίθεται στους «φιλεύσπλαχνους φίλους της εργατικής τάξης» οι οποίοι εκφράζουν ικανοποίηση για το

---

5 Δες το κείμενο «Φασισμός/Αντιφασισμός» που έχει κυκλοφορήσει στα ελληνικά από τις εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος.

6 Καρλ Μαρξ, *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή.

7 Καρλ Μαρξ, ό.π.

8 Καρλ Μαρξ, ό.π.

9 Καρλ Μαρξ, ό.π.

γεγονός ότι «οι εργάτες είναι λογικοί άνθρωποι και όποτε έχουν την εξουσία γυρνούν αποφασιστικά την πλάτη τους στα σοσιαλιστικά εγχειρήματα. Οι εργάτες δεν προσπαθούν να εγκαθιδρύσουν στο Παρίσι ούτε *φαλανστήριο* ούτε *Ικαρία*»¹⁰. Με λίγα λόγια εκείνοι που επιζητούν την άμεση πραγματοποίηση της απελευθέρωσης της εργασίας, η οποία είναι για τον Μαρξ μόνο «μια τάση» εντός των μέτρων που λαμβάνει η Κομμούνα, παραμένουν ακόμη στο στάδιο του ουτοπικού σοσιαλισμού και δεν έχουν κατανοήσει ότι αυτοί οι στόχοι καθίστανται πραγματικοί μέσω της υποταγής τους στις «ιστορικές συνθήκες του κινήματος»¹¹.

Αν και «η εργατική τάξη δεν περίμενε θαύματα από την Κομμούνα»¹², εντούτοις γνώριζε ότι για «να να επιτύχει τη χειραφέτησή της» θα έπρεπε να «περάσει μέσα από μακροχρόνιους αγώνες», μια «σειρά ιστορικών διαδικασιών», ώστε να αναγνωριστεί ως «η μόνη τάξη που είναι ακόμα ικανή να αναλάβει κοινωνική πρωτοβουλία»¹³ – και να αναγνωριστεί ως τέτοια από τη μεσαία τάξη, η οποία θα έπρεπε να συνταχθεί με την Κομμούνα, στο πλευρό της εργατικής τάξης.

Ο «διστακτικός» και άτολμος χαρακτήρας των μέτρων της Κομμούνας έχει επίσης και μian άλλη αιτία. Προς το τέλος του Μάρτη, μέσα στην Κομμούνα, οι εργάτες ηττήθηκαν στο δικό τους στρατόπεδο. Αν ο Μαρξ δεν μιλάει για την κοινωνική σημασία του μετασχηματισμού των διοικητικών οργάνων της Κομμούνας, και αν παρουσιάζει την Κομμούνα αποκλειστικά ως εργατική κυβέρνηση («η τελικά επιτευχθείσα μορφή της δικτατορίας του προλεταριάτου»), αυτό συμβαίνει γιατί, γι' αυτόν, η επανάσταση δεν ήταν αυτό που εμείς, σήμερα, αναζητούμε -δηλαδή η ανεξαρτησία της προλεταριακής δραστηριότητας και η δυνατότητά της να καταργήσει τον εαυτό της μέσα στην κατάργηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής- αλλά η δυνατότητα του προλεταριάτου να εκπροσωπήσει ολόκληρη την κοινωνία και το μέλλον της. Εξεταζόμενος προσεκτικά, αυτός ο άλλος λόγος για τη «διστακτικότητα» δεν είναι και τόσο διαφορετικός από τον πρώτο. Η ιστορική εξέλιξη των πρακτικών της εργατικής τάξης έφερε μέσα της την ήττα της ως αυτόνομης τάξης.

Όπως και η Κομμούνα, η Ρώσικη Επανάσταση του 1917 υποτίθεται ότι επιβιβάζει πως «οι προλετάριοι ήταν εντελώς απρόθυμοι να συμμετάσχουν στην παραγωγική διαδικασία». Και παρ' όλα αυτά σε ένα παλαιότερο κείμενο του Dauvé διαβάζουμε:

«... Το κίνημα των εργοστασιακών επιτροπών αναπτύχθηκε ραγδαία την περίοδο μεταξύ Φεβρουαρίου και Οκτωβρίου. Αυτές οι επιτροπές δημιουργούνταν κυρίως με σκοπό να πετύχουν βωρη εργασία και αύξηση μι-

---

10 Καρλ Μαρξ, ό.π.

11 Καρλ Μαρξ, ό.π.

12 Καρλ Μαρξ, ό.π.

13 Καρλ Μαρξ, ό.π.

σθών. Τον Απρίλιο η προσωρινή κυβέρνηση τους αναγνώρισε το δικαίωμα να εκπροσωπούν τους εργάτες στις διαπραγματεύσεις τους με τα αφεντικά και την κρατική διοίκηση, αλλά *σιγά σιγά οι επιτροπές προσπάθησαν να επηρεάσουν τη διεύθυνση των εργοστασίων, την οποία ανέλαβαν σε αρκετές περιπτώσεις*¹⁴.

« Αυτήν την περίοδο [μετά τον Οκτώβρη του 1917, η ηγεσία των Μπολσεβίκων είχε εγκαταστήσει επισήμως τον εργατικό έλεγχο στη Ρωσία και τον είχε οργανώσει «προς το συμφέρον μιας κεντρικά σχεδιασμένης διοίκησης της εθνικής οικονομίας»], οι εργάτες συνέχιζαν να εμψυχώνουν τις εργοστασιακές επιτροπές οι οποίες συχνά προσπαθούσαν να καταλάβουν εργοστάσια. Όπως γράφει το φύλλο του Ιανουαρίου 1918 της *Φωνής των Μεταλλεργατών*: «η εργατική τάξη, από τη φύση της, πρέπει να καταλάβει την κεντρική θέση στην παραγωγή και ειδικά στην οργάνωσή της...». Αλλά αυτές οι προσπάθειες συχνά οδηγούνταν σε αποτυχία»¹⁵.

Φυσικά κάποιος μπορεί να αλλάξει άποψη, αλλά εδώ δεν έχουμε να κάνουμε με κάτι τέτοιο – μάλλον περισσότερο από την άποψη γι' αυτά, είναι τα ίδια τα ιστορικά γεγονότα που άλλαξαν: Αυτό που υπήρχε, δεν υπάρχει πλέον.

Μπορούμε επίσης να ανατρέξουμε σε πιο «κλασσικούς» ιστορικούς:

«Η φυσική συνέπεια της επανάστασης (του Φεβρουαρίου 1917) ήταν να επιτείνει τους οικονομικούς αγώνες. Σ' αυτό το πλαίσιο, οι εργοστασιακές επιτροπές έγιναν οι γνήσιοι πρωταγωνιστές της αντιπαράθεσης ανάμεσα στο Κεφάλαιο και την Εργασία. Οι επιτροπές έλεγχαν υπογεύως τα συνδικάτα. Επιπλέον, οι αρχηγοί των συνδικάτων, κυρίως Μενσεβίκοι, φρόντιζαν να αποφεύγουν να παρεμβαίνουν άμεσα στο πεδίο της παραγωγής. Έτσι οι εργοστασιακές επιτροπές ανέλαβαν ευθέως αυτό το καθήκον, χωρίς να νοιάζονται για τους νομικούς περιορισμούς σχετικά με τα καθήκοντα τους. Οι εργάτες σε πολλά εργοστάσια είχαν αρχίσει να θέτουν ζητήματα διοίκησης και τεχνικής διεύθυνσης, ακόμη και μέχρι του σημείου να εκδιώξουν αφεντικά και μηχανικούς από τα εργοστάσια. Όταν ένας εργοδότης αποφάσιζε να αφήσει το εργοστάσιο, ήταν σύνηθες να αναλαμβάνει η εργοστασιακή επιτροπή τη διαχείριση της επιχείρησης. ... Οι Μπολσεβίκοι, εισάγοντας το σύνθημα του «εργατικού ελέγχου», το οποίο αποτελούσε μια σημαντική πτυχή του προγράμματός τους, απλώς *ενέτειναν το αυθόρμητο κίνημα των ριζοσπαστικοποιημένων μαζών*. Ενθάρρυναν

---

14 Jean Barrot / Gilles Dauvé, *Notes pour une analyse de la révolution russe – 1967 – in Communisme et question russe*, Ed. la Tête de feuilles, 1972.

15 Jean Barrot / Gilles Dauvé, ό.π.

έτσι -για τακτικούς λόγους στους οποίους θα επανέλθουμε αργότερα- τις ελευθεριακές και αναρχοσυνδικαλιστικές τάσεις που εμφανίστηκαν στις εργοστασιακές επιτροπές και οι οποίες προσπαθούσαν να εγκαθιδρύσουν την εργατική εξουσία σε κάθε ξεχωριστή επιχείρηση, χωρίς την εγκαθίδρυση μιας κεντρικής διοίκησης ή χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους τη συνολική οικονομική πραγματικότητα, είχαν δηλαδή ένα ιδιαίτερα συγκεχυμένο πρόγραμμα. Ενώ οι Μενσεβίκοι και οι ηγέτες των συνδικάτων προσέβλεπαν στον κρατικό έλεγχο της παραγωγής, κάτι το οποίο συμφωνούσε με τις γενικά αποδεκτές σοσιαλιστικές αρχές, οι εργοστασιακές επιτροπές γενικά υπερασπίζονταν την άμεση κατάληψη των επιχειρήσεων και την αυτοδιαχείριση των εργοστασίων»¹⁶.

«Οι εργατικές επιτροπές σχηματίστηκαν ταχύτατα στα εργοστάσια και ένα διάταγμα της μεταβατικής κυβέρνησης στις 22 Απριλίου 1917 τους έδωσε νομική υπόσταση, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα τους να εκπροσωπούν τους εργάτες απέναντι στην κυβέρνηση και τους εργοδότες. Τα πρώτα τους αιτήματα αφορούσαν το δωρο και αυξήσεις μισθών. Αλλά τα αιτήματα αυτά δεν άργησαν να φτάσουν σε λίγο πολύ οργανωμένες απόπειρες από την πλευρά των εργατών, αρχικά σποραδικές αλλά σύντομα ολοένα και συχνότερες, να παρέμβουν στη διοίκηση και να αναλάβουν οι ίδιοι τα εργοστάσια... Παρ' όλα αυτά, αυτό που κανείς δεν προέβλεψε ήταν ότι η κατάληψη των εργοστασίων από τους εργάτες θα γινόταν μακροπρόθεσμα λιγότερο συμβατή με την εγκαθίδρυση ενός σοσιαλιστικού καθεστώτος από ότι η κατάληψη της γης από τους αγρότες»¹⁷.

Η τελευταία φράση του Carr εμπεριέχει την απάντηση στην επόμενη ερώτηση.

γ) Στις σπάνιες περιπτώσεις που οι εργάτες πήραν υπό τον έλεγχο τους τα εργοστάσια οι ηγέτες των «εργατικών» οργανώσεων συνάντησαν μεγάλη δυσκολία στο να επιβάλλουν την πειθαρχία σε εργάτες που δεν έδειχναν ιδιαίτερο παραγωγικό ενθουσιασμό.

Το πρώτο θέμα είναι να εξηγήσουμε γιατί υπήρξαν αυτές οι «περιπτώσεις». Αλλά ας το αφήσουμε αυτό και ας έρθουμε στην ίδια την αντίρρηση. Η απελευθέρωση της εργασίας είναι η μέτρηση της αξίας με βάση το χρόνο εργασίας, η διατήρηση της έννοιας του προϊόντος και του πλαισίου της επιχείρησης και της ανταλλαγής. Στις σπάνιες εκείνες στιγμές όπου η αυτόνομη επιβεβαίωση του προλεταριάτου ως απελευθέρωση της εργασίας φτάνει στην πραγμάτωσή της (αναγκαστικά υπό τον έλεγχο των οργανώσεων του εργατικού κινήματος), όπως στη Ρωσία, την Ιταλία και την Ισπανία, αυτομάτως αντιστρέφεται και γίνεται το μόνο πράγμα που είναι δυνατό να

---

16 Oskar Anweiler, *Les Soviets en Russie*, Ed. Gallimard.

17 Edward Hallet Carr, *La Révolution bolchévique*, t.2 *L'ordre économique*, Ed. de Minuit.

γίνει: Μια νέα μορφή κινητοποίησης της εργασίας υπό τα δεσμά της αξίας, δηλαδή της «μέγιστης απόδοσης» (όπως απαιτούσε η CNT από τους εργάτες στη Βαρκελώνη το 1936) προκαλώντας εκ των πραγμάτων, αν και περιθωριακά, αντιδράσεις και αντίσταση από την πλευρά των εργατών¹⁸.

Σύμφωνα με τους D-N, η Ρώσικη Επανάσταση του 1917 έδειξε δύο πράγματα θεμελιωδώς συνδεδεμένα μεταξύ τους: πρώτον, οι εργάτες έκαναν «λίγα για να ξαναρχίσει η παραγωγή» και τους έλειπε ο παραγωγικός ενθουσιασμός, και δεύτερον οι ίδιοι αυτοί εργάτες «βρέθηκαν αντιμέτωποι με νέα αφεντικά», και αντέδρασαν «όπως αντιδρούν συνήθως, με ατομική και συλλογική αντίσταση, ενεργητική και παθητική». Έχουμε ήδη ασχοληθεί με το πρώτο σημείο, ας περάσουμε στο δεύτερο. Γιατί οι εργάτες βρέθηκαν αντιμέτωποι με νέα αφεντικά; Γιατί απέτυχε η επανάσταση; Τι ήταν αυτή η «επαναστατική δυναμική» η οποία, συνυπάρχοντας με την «αποκρυστάλλωση της εξουσίας» θα όριζε τη Ρώσικη Επανάσταση ως μια «αντιφατική διαδικασία» που εκφυλίστηκε; Σε όλα τα κείμενα των D-N δεν υπάρχει ποτέ μια απάντηση σ' αυτά τα ερωτήματα. Για να απαντήσουν σε αυτά θα έπρεπε να επεξηγήσουν την «επαναστατική δυναμική», και να την καθορίσουν ιστορικά, μαζί με την αντεπανάσταση της. Όμως, εδώ είναι που ανακαλύπτει κανείς το ταμπού της θεωρίας τους. Και αυτό γιατί η τελευταία προϋποθέτει ότι παρόλο που η ανάπτυξη του κεφαλαίου μπορεί να είναι ιστορικά καθορισμένη, η επανάσταση, όπως και η αντεπανάσταση, πρέπει να μένει ως είναι στην αιωνιότητα. Αυτό το σχίσμα δεν τους επιτρέπει να φτάσουν στη σύνθεση.

Οι D-N δεν θέλουν να δουν την αυτοδιαχείριση και την κατάληψη των εργοστασίων στην ανοδική φάση της Ρώσικης Επανάστασης (από το Φεβρουάριο μέχρι τον Οκτώβριο του 1917). Δεν αρνούνται εντελώς τα γεγονότα αλλά τα κατατάσσουν στην κατηγορία των ενεργειών που υπέβαλλε η *αναγκαιότητα* (δηλ. η φτώχεια). Στη δική τους αντίληψη, καθώς η επανάσταση πρέπει – εξ' ορισμού – να είναι ελεύθερη, ό,τι πηγάζει από την αναγκαιότητα δεν μπορεί να είναι επαναστατικό. Δηλαδή, δεν υπήρξε ποτέ επαναστατική απελευθέρωση της εργασίας γιατί ο,τιδήποτε θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι πλησιάζει σ' αυτή, στην πραγματικότητα εξαρτάται από την ταπεινή δράση της αναγκαιότητας. «Ποια θα ήταν η αξία μιας επανάστασης στην οποία θα εξωθούμασταν ενάντια στη θέληση μας;», ρωτούν οι D-N σε ένα προηγούμενο κείμενό τους¹⁹. Υπάρχει «επαναστατική φλόγα» και «επαναστατική δυναμική», αλλά πρέπει να παραμείνουν απροσδιόριστες: ο,τιδήποτε άλλο είναι «αναγκαιότητα». Ο προσδιορισμός τους θα απαιτούσε να αντιληφθεί κανείς την αναγκαία σχέση ανάμεσα στην επανάσταση και την Μπολσεβίκικη αντεπανάστα-

---

18 Δες Μάικλ Σάνιτμαν, *Η αντίσταση των εργατών στην εργασία στο Παρίσι και τη Βαρκελώνη κατά τη διάρκεια του Γαλλικού Λαϊκού Μετώπου και της Ισπανικής Επανάστασης, 1936-38*, ελληνική έκδοση από το Κόκκινο Νήμα, 2006.

19 Gilles Dauvé & Karl Nesic, *Il va falloir attendre*, Troploin #2, 2002. Αυτή η πρόταση έχει αφαιρεθεί από την αγγλική έκδοση *Whither the World?*.

ση, θα απαιτούσε να οριστεί η αποτυχία της επανάστασης με τους όρους της ίδιας της φύσης της ως απελευθέρωσης της εργασίας, με τους όρους της κατάληψης της παραγωγής από τους «συνασπισμένους παραγωγούς». Κατά συνέπεια θα σήμαινε ότι οι D-N θα έπρεπε να ασχοληθούν με αυτά που περιγράφει ο Anweiler, ο Carr ή ο Βολίν ή ακόμη και οι ίδιοι.

Οι D-N αναφέρουν όλες τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι Μπολσεβίκοι για να επαναφέρουν την τάξη στα εργοστάσια. Με αυτόν τον τρόπο έρχονται σε αντίφαση με τον προηγούμενο ισχυρισμό τους ότι ήταν ελάχιστες οι περιπτώσεις στις οποίες οι εργάτες κατέλαβαν εργοστάσια και ανέλαβαν τη διεύθυνση της παραγωγής. Η Μπολσεβίκικη αντεπανάσταση πηγάζει από την πορεία της επανάστασης των εργατών (κάτι που δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχαν συγκρούσεις). Σύμφωνα με τα λόγια του Τρότσκι, «κατάληψη της εξουσίας από το σύνολο του προλεταριάτου» και ταυτόχρονα «εργατικός έλεγχος προς όφελος του σχεδιασμένου ελέγχου της εθνικής οικονομίας» (*Διάταγμα για τον Εργατικό Έλεγχο*, 14-27 Νοεμβρίου 1917). Αν η επανάσταση είναι ο έλεγχος και η διαχείριση των εργοστασίων, η οργάνωση των σχέσεων μεταξύ τους, η κυκλοφορία και ανταλλαγή των προϊόντων της εργασίας, δεν έχει τίποτα να αντιτάξει στο κράτος, στην αξία, στο σχέδιο και την ανανεωμένη καπιταλιστική διεύθυνση, παρά μόνο τη σοβιετική δημοκρατία της εργατικής βάσης -δηλαδή, τίποτα, μόνο μια μορφή- ή διαφορετικά την αντίσταση ενάντια στην επανειβολή της εργασίας.

Όμως αυτό δεν είναι άνευ σημασίας. Το προλεταριάτο δεν βρίσκεται απλά για μια ακόμη φορά μέσα σε μια καπιταλιστική επιχείρηση. Η άρνηση του να εργαστεί βρίσκεται στην καρδιά του προγραμματισμού. Μέσα στις πρακτικές εκείνες που φανερώνουν την εσωτερική αντίφαση και την αδυνατότητα της προγραμματικής επανάστασης, με τους δικούς της όρους, είναι και η άρνηση της επανειβολής της εργασίας, η οποία προεικονίζει ό,τι θα αποτελέσει το θάνατο του προγραμματισμού στα τέλη της δεκαετίας του 1960.

Γενικότερα, στην εσωτερική του αντίφαση και την πρακτική διαδικασία της αδυνατότητάς του, ο προγραμματισμός παράγει τους όρους του ξεπεράσματος του. Είναι μέσω όλων αυτών τα οποία, πρακτικά και θεωρητικά, υπάρχουν για εμάς σήμερα ως αυτή η αδυνατότητα, που μπορούμε να συνδεθούμε με την ιστορία των αγώνων του παρελθόντος και με τη συνέχεια της θεωρητικής παραγωγής. Δεν αποδίδουμε στους αγώνες ή στις θεωρίες αυτές τη συνείδηση ή την πιθανότητα να έβλεπαν από μια άλλη οπτική γωνία, γιατί μπορούμε να συσχετιστούμε με αυτούς μόνο με τη μεσολάβηση της αναδιάρθρωσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής η οποία ήταν η ήττα τους. Δεν έχουμε γενεαλογική σχέση με τους αγώνες και τις θεωρίες του παρελθόντος αλλά τις αναπαράγουμε σε μια προβληματική που συγκροτεί ένα νέο παράδειγμα της αντίφασης ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο.

Πράγματι δεν υπήρξε ποτέ καμία «βλέψη για έναν εργατικό καπιταλισμό»,

αλλά αυτό σημαίνει απλώς ότι υπήρξε ο χώρος για μια καπιταλιστική αντεπαν-
σταση γεννημένη μέσα σε μια επανάσταση των εργατών βασισμένη στην κατάληψη
των εργοστασίων, την απελευθέρωση της εργασίας και την ανύψωση του προλετα-
ριάτου σε κυρίαρχη τάξη, μια αντεπανάσταση η οποία ήταν ικανή να στρέψει το πε-
ριεχόμενο της επανάστασης εναντίον της. Αν «οι προλετάριοι δεν βρήκαν μία εναλ-
λακτική λύση απέναντι στην πολιτική των Μπολσεβίκων», είναι γιατί η πολιτική των
Μπολσεβίκων ήταν η ολοκλήρωση, *εναντίον τους, της επανάστασής τους*.

Στην Ισπανία επίσης, ενάντια στη *CNT*, την *UGT* ή το *POUM*, οι εργάτες δεν εί-
χαν τίποτα να αντιτάξουν στη διεύθυνση των επιχειρήσεων από τις *οργανώσεις*
τους, γιατί το πρόγραμμα που εφάρμοζαν οι τελευταίες ήταν το δικό τους. Η επα-
νάσταση ως επιβεβαίωση της τάξης μεταμορφώνεται χωρίς δεύτερη κουβέντα σε
διαχείριση του κεφαλαίου, μετατρέπεται ομαλά σε αντεπανάσταση στην οποία πα-
ρέχει το δικό της περιεχόμενο. Αντιμέτωποι με αυτή την αναπόφευκτη αντιστροφή
του δικού τους κινήματος, επιτηρούμενη από τις ίδιες τις οργανώσεις τους, οι ερ-
γάτες επιστρέφουν στην αντίσταση ενάντια στην εργασία. Η επανάσταση ως επιβε-
βαίωση της τάξης βρίσκεται αντιμέτωπη με μια αντεπανάσταση η οποία έχει ως πε-
ριεχόμενό της ό,τι δικαιολόγησε την ίδια την επανάσταση: την αυξανόμενη δύναμη
της εργατικής τάξης μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, την αναγνώριση
και ενσωμάτωση της στην αναπαραγωγή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.
Θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε ακόμη και «δικτατορία του προλεταριάτου».

Δεν μπορούμε παρά να συμφωνήσουμε με τους D-N όταν γράφουν πως «όσο
κυριαρχεί το κεφάλαιο, η εργασία δεν μπορεί να απελευθερωθεί και πρέπει να επι-
βάλλεται στους μισθωτούς». Ωστόσο, ο κοινωνικός και ιστορικός μηχανισμός αυτής
της δυναμικής πρέπει να ξεκαθαριστεί: η απελευθέρωση της εργασίας είναι αδύ-
νατη επειδή προκαλεί την αντεπανάστασή της ως καπιταλιστική οργάνωση της ερ-
γασίας. Οι D-N αποφεύγουν το πρόβλημα λέγοντας: καμία επανάσταση ποτέ δεν
εμφανίστηκε μ' αυτό τον τρόπο (παρά μόνο στα προγράμματα των οργανώσεων).
Είδαμε πολύ σύντομα ότι αυτό είναι λάθος. Καθώς είναι ανίκανοι να εξηγήσουν
μέσω ποιου μηχανισμού αυτή η αδυνατότητα επιβάλλεται, προτιμούν να πουν ότι
δεν έγινε ό,τι θα μπορούσε να γίνει. Ο καθένας μπορεί να διακηρύσσει ότι «στην πε-
ρίοδο 1917-21 η επιλογή ήταν μεταξύ της κατάρρευσης της μισθωτής εργασίας ή της
διαιώνισης της εκμετάλλευσης, τρίτη λύση δεν υπήρχε» – είναι μια ωραία φράση,
αλλά δεν εκφράζει απολύτως τίποτα, δεν λέει τίποτα για την περίοδο της «επανα-
στατικής κρίσης». Καθώς κανένας -κανένα κοινωνικό κίνημα της περιόδου αυτής-
δεν επεδίωξε κάτι διαφορετικό από την απελευθέρωση της εργασίας και την έναρ-
ξη μιας μεταβατικής περιόδου, η ριζοσπαστική εναλλακτική, που παρουσιάζουν οι
D-N, απλώς δεν υπήρξε.

Στην Ιταλία, όπως και στη Ρωσία, όντας ανίκανοι να εξηγήσουν τι συνέβη, οι
D-N αποφασίζουν ότι δεν συνέβη τίποτε. Για ολόκληρη την περίοδο πρέπει να ξε-
κινήσουμε από δύο κύρια γεγονότα: (1) υπήρξε ένα ισχυρό οργανωμένο εργατικό

κίνημα, το οποίο (2) είχε ως πρόγραμμα την επιβεβαίωση/απελευθέρωση της εργασίας (τη δημιουργία εργοστασιακών συμβουλίων από τους εργάτες κτλ.). Αυτά τα δύο σημαντικά στοιχεία προσδιορίζουν το περιεχόμενο της περιόδου. Τα άλλα γεγονότα της περιόδου πρέπει να γίνουν αντιληπτά ως εσωτερικά γεγονότα αυτής της δομής. Αντιμέτωποι με την αντιστροφή που υπέστησαν, οι εργάτες αφοπλίστηκαν καθώς αυτό που ανέλαβαν οι οργανώσεις ήταν στην πραγματικότητα η προοπτική που αυτοί οι ίδιοι είχαν αναπτύξει, στραμμένη πια εναντίον τους.

Είναι δύσκολο να θεωρήσουμε τα άρθρα και τις αναφορές του Μαλατέστα για την κατάσταση στην Ιταλία απλά ψέματα ενός μιλιτάντη. Στις 28 Ιουνίου 1922, ο Μαλατέστα γράφει στην *l'Umanità Nova*: «Οι μεταλλεργάτες ξεκίνησαν το κίνημα για το ζήτημα των μισθών. Αποδείχθηκε ότι ήταν μια απεργία νέου είδους. Αντί να εγκαταλείψουν τα εργοστάσια, έμειναν μέσα σε αυτά χωρίς να δουλεύουν, προστατεύοντάς τα μέρα και νύχτα από ένα πιθανό λοκ-αουτ. Αλλά βρισκόμασταν στο 1920. Ολόκληρη η προλεταριακή Ιταλία συγκλονιζόταν από επαναστατικό πυρετό και το κίνημα άλλαξε γρήγορα χαρακτήρα. Οι εργάτες πίστεψαν πως ήταν η στιγμή να αναλάβουν οριστικά τα μέσα παραγωγής. Οπλίστηκαν για να αμυνθούν, μετέτρεψαν αρκετά εργοστάσια σε πραγματικά φρούρια και ξεκίνησαν να οργανώνουν την παραγωγή για τον εαυτό τους»²⁰.

Στην Ιταλία ήταν και πάλι η επαναστατική προοπτική της απελευθέρωσης, της «κατάληψης των εργοστασίων», που επέτρεψε στο κράτος και στην αστική τάξη να ξαναπάρουν τον έλεγχο της κατάστασης (με τη βίαιη παρέμβαση των φασιστών). Ο αριθμός των καταλήψεων μειώνεται μετά τις 25 Σεπτεμβρίου 1920, με την υπογραφή της συμφωνίας ανάμεσα στον Aragonna, αρχηγό της CGL, και την κυβέρνηση Giolitti: «το διάσημο διάταγμα για τον έλεγχο των εργοστασίων είναι κοροϊδία, γιατί δημιουργεί μια νέα κάστα γραφειοκρατών οι οποίοι, παρότι προέρχονται από τις γραμμές σας, δεν θα υπερασπιστούν τα συμφέροντα σας, αλλά μόνο τη θέση τους. Προσπαθούν να συμφιλιώσουν τα δικά σας συμφέροντα με αυτά της αστικής τάξης, κάτι που είναι σαν να βάζει κανείς το λύκο να φυλάει τα πρόβατα»²¹.

Στην *l'Umanità Nova* της 10^{ης} Σεπτεμβρίου 1920, με τίτλο *Προς τους μεταλλεργάτες*, ο Μαλατέστα γράφει: «Χτίστε σχέσεις μεταξύ των εργοστασίων καθώς και με τους εργάτες στο σιδηρόδρομο για την προμήθεια πρώτων υλών. Κάντε συμφωνίες με τους συνεταιρισμούς και τον κόσμο. Πουλήστε και ανταλλάξτε τα προϊόντα σας χωρίς να συνδιαλέγεστε με τα πρώην αφεντικά»²². «Πουλήστε και ανταλλάξτε τα προϊόντα σας»: στην ίδια την προτροπή του Μαλατέστα για τη συνέχιση και εμπάθυνση του επαναστατικού αγώνα βρίσκεται η αποτυχία του και η μεταστροφή

---

20 Παρατίθεται στο Pier Carlo Masini, *Anarchistes et Communistes dans le mouvement des Conseils à Turin*, Ed. Nautilus.

21 E. Μαλατέστα, *Umanità Nova*, 23 Σεπτέμβρη 1920.

22 E. Μαλατέστα, *Articles politiques*, Ed. 10/18.

του σε αντεπανάσταση. Ο ίδιος εργάτης που θα χειροκροτούσε τον Μαλατέστα, την επόμενη κιάλας μέρα, θα πίεζε για επιβράδυνση του ρυθμού εργασίας στην «επιχείρηση που βρίσκεται στα χέρια των εργατών». Η κατάληψη των εργοστασίων, η χειραφέτηση της παραγωγικής εργασίας, ο χρόνος εργασίας ως μέτρο της ανταλλαγής, είναι αξία, είναι κεφάλαιο. Όσο η επανάσταση δεν θα έχει άλλο σκοπό από το να απελευθερώσει αυτό που αναγκαστικά κάνει το προλεταριάτο τάξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, το μέλημα των εργατικών οργανώσεων, που είναι η έκφραση και η ύπαρξη αυτής της αναγκαιότητας, θα είναι να την κάνουν σεβαστή. Καθώς οι D-N δεν είναι ικανοί να συλλάβουν τη συνάρθρωση όλων αυτών των στοιχείων, αποφάσισαν αντίθετα με όλα τα δεδομένα, ότι οι εργάτες δεν είχαν ποτέ την προοπτική ή την πρακτική της χειραφέτησης της εργασίας. Επιπλέον, παρόλο που για τους D-N όντως όλα αυτά ήταν αλήθεια για τις οργανώσεις -θα ήταν πολύ δύσκολο να το αρνηθούν αυτό- δεν εξηγούν ποιος θα μπορούσε να έχει βάλει αυτές τις ιδέες στο μυαλό των οργανώσεων. Τα γεγονότα, που ήταν ακόμη ορατά στο *Όταν πεθαίνουν οι εξεγέρσεις*, και ακόμη περισσότερο στην *Εισαγωγή του Bilan*, εδώ [στο κείμενο υπό συζήτηση] έχουν εξαφανιστεί. Δε συνέβη τίποτα, προχωρήστε, δεν υπάρχει τίποτα να δείτε.

Οι D-N βλέπουν το πρόβλημα χωρίς να μπορούν να συνδέσουν τους όρους του. Στην επιχειρηματολογία τους συγχέουν συνεχώς την πρακτική αδυνατότητα της απελευθέρωσης της εργασίας με την ανυπαρξία της, όπως ακριβώς συγχέουν την «απελευθέρωση της εργασίας» με «την απελευθερωτική δύναμη της εργασίας».

δ) Οι εργάτες δεν αγωνίστηκαν για να «κάνουν την εργασία βασιλιά» αλλά για να «θέσουν φραγμούς στην αύξηση της εκμετάλλευσης»

Είναι λάθος το να προσπαθεί να διαχωρίσει κανείς τους διεκδικητικούς αγώνες μιας συγκεκριμένης περιόδου από την επανάσταση και τον κομμουνισμό όπως ορίζονται στην ίδια αυτή περίοδο. Το να λέει κανείς ότι το 1848 οι εργάτες αγωνίστηκαν μόνο ενάντια στη χειροτέρευση των συνθηκών τους, ότι οι εξεγερμένοι απλώς «ξεσηκώθηκαν για να επιβιώσουν», και ότι οι αγώνες δεν μαρτυρούσαν καμία προοπτική για την αναδιοργάνωση της κοινωνίας γύρω από την «οργάνωση της εργασίας» και τη γενίκευσή της, δηλαδή την απελευθέρωσή της, από την εργατική τάξη, είναι δύσκολα πιστευτά. Κι αυτό αποδεικνύεται με μία ματιά στις πολιτικές εκφράσεις της παρισινής εργατικής τάξης εκείνη τη χρονιά: «Ένας εργάτης, ο Μαρς, υπαγόρευσε το διάταγμα [διάταγμα σχετικά με το δικαίωμα στην εργασία, στις 25 Φεβρουαρίου του 1848] με το οποίο η προσωρινή κυβέρνηση, που μόλις είχε σχηματιστεί, έπαιρνε την υποχρέωση να εξασφαλίζει τη ζωή των εργατών δίνοντάς τους δουλειά, να δώσει δουλειά σε όλους τους πολίτες κλπ. Και όταν λίγες μέρες αργότερα ξέχασε τις υποσχέσεις της και φάνηκε σαν να έχει χάσει από τα μάτια της το προλεταριάτο, μία μάζα από 20.000 εργάτες βάδισε προς το δημαρχείο με την κραυγή: «Οργάνωση της

εργασίας! Συγκρότηση ειδικού υπουργείου εργασίας»²³.

Το «ξεσηκώθηκαν για να επιβιώσουν» είναι μία έκφραση που στερείται νοήματος τόσο το 1848 όσο και το 2007. Κάθε εξέγερση και ακόμη κάθε απεργία, όσο «μετριοπαθής» κι αν είναι, υπάρχει πάντα σε μία συγκεκριμένη περίοδο της αντίφασης ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο. Στο βαθμό αυτό, η υπεράσπιση της φυσικής επιβίωσης δεν υπάρχει ως τέτοια περισσότερο από ένα αναλλοίωτο του κομμουνισμού «στο βαθύτερο περιεχόμενό του».

Στα Εθνικά Εργαστήρια, η «υπεράσπιση της επιβίωσης» γίνεται ζήτημα κοινωνικού καθεστώτος: «Το δικαίωμα στην εργασία είναι, με την αστική έννοια, ένας παραλογισμός, ένας άθλιος, ευσεβής πόθος. Πίσω όμως από το δικαίωμα στην εργασία κρύβεται η βία πάνω στο κεφάλαιο, πίσω από τη βία πάνω στο κεφάλαιο η ιδιοποίηση των μέσων παραγωγής, η υπαγωγή τους στην οργανωμένη εργατική τάξη, επομένως, η κατάργηση της μισθωτής εργασίας, του κεφαλαίου και των αμοιβαίων σχέσεών τους. Πίσω από το «δικαίωμα στην εργασία» βρισκόταν η εξέγερση του Ιούνη»²⁴. Οι παριζιάνοι εργάτες «ξεσηκώθηκαν για να επιβιώσουν» και αυτή η εξέγερση για επιβίωση, περιελάμβανε: «την οργάνωση της εργασίας», και την «υπαγωγή των μέσων παραγωγής στην οργανωμένη εργατική τάξη». Μια προσεκτική μελέτη της εξέγερσης του Ιούνη δείχνει ότι οι εργάτες των Εθνικών Εργαστηρίων που είχαν μείνει άνεργοι την υποστήριξαν σημαντικά, ωστόσο, μπορεί κανείς να δει ότι πολύ περισσότεροι ήταν οι εργάτες από τις συνοικίες και τα επαγγέλματα που ήταν τα πιο μαχητικά κατά τη διάρκεια της σχεδόν γενικής απεργίας που κλόνησε το Παρίσι το 1840, και οι οποίοι δεν επηρεάζονταν άμεσα από το κλείσιμο των Εθνικών Εργαστηρίων.

Σχετικά με αυτή τη σύνδεση ανάμεσα στους άμεσους αγώνες, την πολιτική μεταρρύθμιση και την κοινωνική επανάσταση, το πιο σημαντικό κίνημα της περιόδου ήταν χωρίς αμφιβολία ο Χαρτισμός. Οι D-N δεν αναφέρουν ούτε λέξη για το θέμα αυτό, καθώς τότε θα δυσκολεύονταν να ισχυριστούν ότι η επιδίωξη της επανοικειοποίησης των μέσων παραγωγής από τους συνασπισμένους εργάτες ήταν απλώς μία ιδεολογία που δεν αντιστοιχούσε στις πρακτικές ή την κινητοποίηση των εργατών, και ότι η αντίσταση στην αύξηση της εκμετάλλευσης είναι μια ουδέτερη και καθαρά ποσοτική δραστηριότητα.

ε) Η καμπή του 1848

Για τους D-N, το 1848 σηματοδοτεί ένα σημείο καμπής στην ιστορία των εργατικών αγώνων:

---

23 Καρλ Μαρξ, *Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία από το 1848 έως το 1850*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή.

24 Καρλ Μαρξ, ό.π.

«Το 1848 σήμανε το τέλος της ουτοπίας ενός εργατικού καπιταλισμού, με την εργατική τάξη να γίνεται η μοναδική ή καθολική τάξη μέσω της απορρόφησης του κεφαλαίου από τη συνασπισμένη εργασία. Από εκείνη τη στιγμή κι ύστερα οι εργάτες θα ασχολούνταν μόνο με το δικό τους μερίδιο από το μισθωτό σύστημα: μέσω ενός αναπτυσσόμενου συνδικαλιστικού κινήματος δεν θα προσπαθούσαν να ανταγωνιστούν το μονοπώλιο του κεφαλαίου που ανήκε στους αστούς αλλά να γίνουν οι ίδιοι ένα μονοπώλιο εργατικής δύναμης. Το πρόγραμμα ενός λαϊκού καπιταλισμού παρήκμαζε».

Άρα, αυτό που δεν υπήρξε ποτέ, είχε ωστόσο υπάρξει προ του 1848. Η ιδιομορφία του εκλεκτισμού είναι ότι δεν αντιλαμβάνεται κανείς ότι τα στοιχεία που τοποθετούνται το ένα δίπλα στο άλλο, μπορεί και να αντιφάσκουν μεταξύ τους. Μια τέτοια θεώρηση για την περίοδο προ του 1848, προκαλεί μεγάλη έκπληξη δεδομένου ότι, για τους συγγραφείς, αυτή η περίοδος του «εργατικού καπιταλισμού» είναι, από μια άλλη οπτική, ουσιαστικά η περίοδος έκφρασης του κομμουνισμού «στο βαθύ του περιεχόμενο»: το προλεταριάτο της ανθρώπινης κοινότητας που δεν έχει πέσει ακόμη στο τέλμα της υπεράσπισης του μισθού (βλέπε παρακάτω).

Έτσι, μετά το 1848, το προλεταριάτο δεν προσπαθεί πλέον να γίνει η κυρίαρχη τάξη. Με την κίνηση ενός θεωρητικού ραβδιού, οι D-N καταφέρνουν να εξαφανίσουν την Κομμούνα. Υπονοούν ότι όλα τα κείμενα του Μαρξ μετά το 1848 είναι 'απόκρυφα'. Θέλουν να μας πείσουν ότι ο επαναστατικός συνδικαλισμός δεν υπήρξε ποτέ. Ακόμη και η γερμανική σοσιαλδημοκρατία, με την αυξανόμενη ισχύ της τάξης και τη θεωρία της αυθόρμητης κοινωνικοποίησης του κεφαλαίου που οδηγεί στο σοσιαλισμό, δεν ταιριάζει στην ανάγκη των D-N να ισοπεδώσουν εντελώς την ταξική πάλη, από φόβο μήπως αναγνωρίσουν τον διαβόητο προγραμματισμό· μέχρι και ο Μπερνστάιν και ο Χίλφερντινγκ εξαφανίζονται. Το σχέδιο «της ανάληψης της εκβιομηχάνισης από την εργατική τάξη» τελειώνει το 1848, όπως αυτό της «ανάδειξης της εργατικής τάξης σε κυρίαρχη τάξη». Μα φυσικά! Αν δεν επρόκειτο για τόσο καλούς συγγραφείς θα υποψιαζόταν κανείς απλά άγνοια, μα εδώ θα πρέπει κανείς να υποψιαστεί, επίσης, το θεωρητικό αδιέξοδο μιας φιλολογίας, που αφού δελεάστηκε από μια ακαθόριστη «επαναστατική φλόγα», πρέπει να σιωπήσει από φόβο μήπως αναγκαστεί να την καθορίσει. Για ακόμη μια φορά: προχωρήστε, δεν υπάρχει τίποτα να δείτε!

Αν θεωρήσουμε το 1848 ρήξη, είναι μόνο στο βαθμό που αυτό που αποτελούσε *εναλλακτικό* σχέδιο, δηλαδή ήταν ικανό να συνυπάρχει με την αστική κοινωνία (συνεταιρισμοί κλπ.), μετά το 1848 έγινε πολιτικό σχέδιο που προϋπέθετε την ανατροπή της αστικής κοινωνίας. Μακράν του να «αποτελέσει την ταφόπλακα» της χειραφέτησης των εργατών και της απελευθέρωσης της εργασίας (συνδεδεμένης φυσικά με τους διεκδικητικούς αγώνες της εργατικής τάξης), το 1848 σημάδεψε τη γενίκευση αυτού του σχεδίου σε πάλη τάξης εναντίον τάξης.

στ) Ακόμη και στο απόγειό της, η φιλοδοξία να γίνει η εργασία βασιλιάς, δεν ήταν καθόλου ενθουσιώδης.

Για ακόμη μια φορά βρίσκουμε μια εποχή που αυτό που δεν υπήρξε ποτέ, έφτασε στο απόγειό του. Οι D-N παραδέχονται ότι μπορεί και να υπήρξε μια περίοδος κατά την οποία οι εργάτες φιλοδοξούσαν να οικοδομήσουν έναν κόσμο ελεύθερης εργασίας:

«Η φιλοδοξία να γίνουν οι εργάτες άρχουσα τάξη και να οικοδομήσουν έναν εργατικό κόσμο κορυφώθηκε την εποχή που το εργατικό κίνημα βρισκόταν στο απόγειό του, όταν η Δεύτερη και η Τρίτη Διεθνής ήταν κάτι παραπάνω από μεγάλα κόμματα και συνδικάτα: ήταν ένας τρόπος ζωής, μια άλλη κοινωνία [...] Η εργατική ή «βιομηχανική» δημοκρατία ήταν η διέυρυνση μιας κοινότητας (αληθινής όσο και φανταστικής) [...] που διαμόρφωνε την ζωή της εργατικής τάξης μετά την Παρισινή Κομμούνια και μέχρι την δεκαετία του 1950 ή του 1960».

Εδώ βρίσκεται μία αξιοσημείωτη παραδοχή, που όμως δεν αναγνωρίζει ότι το οργανωμένο εργατικό κίνημα ήταν επίσης μία αντεπαναστατική δύναμη. Οι D-N επιμένουν ότι αυτός ο «εργατικός κόσμος» που διαμόρφωσε τη ζωή της εργατικής τάξης ήταν απλώς μια «ουτοπία των ειδικευμένων εργατών». Ωστόσο, ακόμη και στη Γερμανία μεταξύ 1919 και 1921, όπου σύμφωνα με τους D-N το κίνημα των ειδικευμένων εργατών ήταν στο απόγειό του, «δεν έγιναν σχεδόν καθόλου προσπάθειες ανάληψης της παραγωγής με σκοπό τη διεύθυνσή της. Όποια σχέδια και αν είχαν, στην πράξη ούτε στο Έσσεν, ούτε στο Βερολίνο, ούτε και στο Τορίνο έβαλαν οι εργάτες την εργασία στο επίκεντρο της κοινωνίας, σοσιαλιστικής ή μη».

Έχουμε ήδη δει στην περίπτωση της Ιταλίας και της Ρωσίας ότι ενώ δεν πρέπει να συγχέουμε τη δραστηριότητα των εργατών με τη δραστηριότητα των οργανώσεων και τα προγράμματά τους, είναι από την άλλη εντελώς ανεπαρκές να μένει κανείς στη διάκριση. Όταν οι βασικές εργοστασιακές οργανώσεις ενώνονται σε δύο συνδικάτα (το AAUD και το AAUDE), που από κοινού αριθμούσαν αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες μέλη (χωρίς να προσμετρώνται αυτοί που πρόσκεινταν στα επαναστατικά συνδικάτα), το πρόγραμμα του KAPD δεν είναι εφεύρημα των θεωρητικών του KAPD. Είναι η μοναδική προοπτική που ο ίδιος ο αγώνας επιτρέπει. Στην περίοδο για την οποία οι D-N μιλούν (στην ουσία από το 1848), ο αγώνας για τη χειραφέτηση της εργασίας περνά μέσα από έναν πολιτικό αγώνα- δηλαδή, την κατάργηση της υπάρχουσας κοινωνίας (όποια μορφή κι αν παίρνει αυτό, κατάληψη της εξουσίας ή κατάργηση του κράτους) και την καθιέρωση του προλεταριάτου ως κυρίαρχης τάξης (η οποία δεν μπορεί παρά να μεταστραφεί σε αντεπανάσταση στην ίδια την πορεία της επιτυχίας της). Οι εργάτες στο Έσσεν, το Βερολίνο και το Τορίνο «έβαλαν την ερ-

γασία στο επίκεντρο της κοινωνίας» μέσω της ίδιας της εξέγερσής τους. Τι άλλο είναι η εξουσία των συμβουλίων, εκεί όπου στιγμιαία εδραιώνονται, παρά η εξουσία των εργατών ως εργατών; Θα έπρεπε μήπως να πιστέψουμε ότι οι εργάτες επιδίωκαν την εξουσία για την εξουσία;

Η κατάληψη της κρατικής εξουσίας, η πολιτική νίκη, είναι το αναγκαστικό προοίμιο, η πρώτη πράξη, για τη χειραφέτηση της εργασίας, δηλαδή, για να γίνει το προλεταριάτο κυρίαρχη τάξη. Στη Γερμανία μεταξύ του 1918 και του 1923, στην Ιταλία το 1920, οι πολιτικοί αγώνες για την εξουσία της εργατικής τάξης, τη δικτατορία του προλεταριάτου, είχαν ως περιεχόμενό τους την επιβεβαίωση του προλεταριάτου ως κυρίαρχης τάξης και μέσω αυτού, τη γενίκευση της κατάστασής του. Με το πρόσχημα ότι δεν βλέπουν καθόλου (ή ελάχιστα) αυτοδιαχειριζόμενα εργοστάσια, οι D-N αρνούνται ότι ο πολιτικός αγώνας είχε ως στόχο την επιβεβαίωση του προλεταριάτου ως κυρίαρχης τάξης, δηλαδή, τη χειραφέτηση της εργασίας.

Δεν μπορούμε παρά να παρατηρήσουμε ότι στις σελίδες αυτές σχετικά με την «ουτοπία των ειδικευμένων εργατών», οι D-N, για δεύτερη φορά, και αντίθετα με την επίσημη θρησκεία τους, συνδέουν μία συγκεκριμένη πρακτική του προλεταριάτου με ένα συγκεκριμένο επίπεδο ανάπτυξης του κεφαλαίου, κάνουν δηλαδή αυτό που καταδικάζουν στο θεωρητικό συμπέρασμα του κειμένου τους. Η σύνδεση αυτή γίνεται αρκετά συχνά στο κείμενό τους με τον τεχνίτη, τον βιομηχανικό εργάτη, τον ειδικευμένο εργάτη, τον εργάτη μάζα. Αυτό που οι D-N αρνούνται να αποδώσουν στη αντίφαση ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο και το ξεπέρασμά της -δηλαδή το να είναι ιστορία- το αποδίδουν στη δράση που είχαν ιστορικά υπαρκτοί εργάτες. Με ένα είδος αποστεωμένου *εργατισμού*, αποδίδουν στην «ταξική σύνθεση» αυτό που δεν μπορούν να αποδεχτούν για την επανάσταση και τον κομμουνισμό.

ζ) *Εγκατάλειψη της επιχείρησης, «άρνηση της εργασίας»*

Η έβδομη ένσταση δεν είναι ακριβώς της ίδιας φύσης με τις άλλες. Αναφέρεται στους αγώνες στο τέλος της δεκαετίας του 1960 και τις αρχές του 1970. Με άλλα λόγια, στην περίοδο που ο προγραμματισμός βρίσκεται στο τέλος της πορείας του, στην περίοδο κατά την οποία είμαστε έτοιμοι να αναγνωρίσουμε ότι η επιβεβαίωση του προλεταριάτου και η απελευθέρωση της εργασίας δεν αποτελούν πλέον το περιεχόμενο και την προοπτική της ταξικής πάλης. Κατά συνέπεια, θα μπορούσαμε ως ένα βαθμό, να συμφωνήσουμε με τις παρατηρήσεις σχετικά με αυτούς τους αγώνες, και με αρκετή προσπάθεια αυτή η ένσταση δεν θα ήταν καν ένσταση. Μόνο ως ένα βαθμό, όμως, και αυτό για δύο λόγους. Πρώτον, οι D-N δεν αναγνωρίζουν καμία ιστορική ρήξη, αφού η ιστορία λάμπει δια της απουσίας της σε ολόκληρο τον κανονιστικό ορίζοντά τους. Τα παραδείγματα απλώς διαδέχονται το ένα το άλλο σε μία χρονολογική σειρά από απλή συνήθεια της σκέψης και της παρουσίας – θα

μπορούσαν να παρουσιαστούν με οποιαδήποτε άλλη σειρά χωρίς αυτό να επηρεάζει στο παραμικρό την «παρουσίαση». Δεύτερον, σε συμφωνία με τη διαρκή άρνησή τους για την ύπαρξη ο,τιδήποτε θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως επιβεβαίωση της εργασίας, δεν βλέπουν ότι το ξεπέραςμα του προγραμματισμού, πολύ πραγματικό στους αγώνες αυτής της περιόδου, συνεχίζει να λαμβάνει χώρα εντός του προγραμματισμού.

Η ρήξη στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και τις αρχές του 1970 ήταν απλά η κατάρρευση του προγραμματισμού. Ο «Μάης του '68» ήταν η ρευστοποίηση όλων των μορφών του εργατικού κινήματος. Η επανάσταση δεν ήταν πλέον ζήτημα της καθιέρωσης του προλεταριάτου ως κυρίαρχης τάξης, που γενικεύει την κατάστασή του και καθολικοποιεί την εργασία ως κοινωνική σχέση και την οικονομία ως την αντικειμενικότητα μιας κοινωνίας θεμελιωμένης στην αξία. Αλλά η περίοδος του «Μάη του '68» δεν είναι απλά η αδυνατότητα μιας προγραμματικής επανάστασης.

Από τη μια πλευρά, είχαμε ένα δυνατό εργατικό κίνημα με στέρεες βάσεις, την επιβεβαίωση μιας εργατικής ταυτότητας από το κεφάλαιο, μία αναγνωρισμένη ισχύ της τάξης, αλλά μία ριζική αδυνατότητα να γίνει αυτή η ισχύς αυτόνομη δύναμη και να μετατραπεί σε επαναστατική επιβεβαίωση της τάξης της εργασίας. Από την άλλη πλευρά, αυτή η αδυνατότητα ήταν με θετικό τρόπο η επέκταση της εξέγερσης ενάντια στην κοινωνική αναπαραγωγή συνολικά, μία εξέγερση μέσω της οποίας «το προλεταριάτο αρνιόταν τον εαυτό του».

Η επανάσταση μπορούσε να είναι μόνο η άρνηση της εργατικής κατάστασης, αλλά έπρεπε αναγκαστικά να αναζητήσει τις ρίζες της, όχι στη σχέση ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο, αλλά στην οικουμενικότητα της αλλοτρίωσης. *Οικουμενική*, και μ'αυτή την έννοια *ανθρώπινη*, αλλοτρίωση. Μέσω της πραγματικής υπαγωγής, το κεφάλαιο είχε υποτάξει όλη την κοινωνική αναπαραγωγή, όλες τις εκφάνσεις της ζωής. Αγκαλιάζοντας το σύνολο της καθημερινής ζωής, η επανάσταση ήταν η άρνηση της προλεταριακής κατάστασης. Μέσω της οικουμενικότητας της άρνησης, η επανάσταση αυτονομήθηκε από τις πραγματικές της συνθήκες και εμφανιζόταν σαν να μην πηγάζει άμεσα από την κατάσταση της εργατικής τάξης, αλλά από την οικουμενική αλλοτρίωση της οποίας η κατάσταση αυτή ήταν η ολοκλήρωση, η συμπύκνωση. Στη Γαλλία οι εργάτες εγκατέλειψαν τα εργοστάσια, και δεν είναι τυχαίο ότι - παντού - η εξέγερση αυτή απέκτησε σάρκα και οστά μόνο όταν συναντήθηκε με τη φοιτητική αμφισβήτηση.

Η εξέγερση ενάντια στην κατάσταση της εργατικής τάξης, εξέγερση ενάντια σε κάθε έκφανση της ζωής, παγιδεύτηκε σε ένα σχίσμα. Μπορούσε να εκφραστεί και να είναι αποτελεσματική μόνο στρεφόμενη ενάντια στο θεμέλιό της, την εργατική κατάσταση, αλλά όχι για να της επιτεθεί, καθώς δεν έβρισκε εντός της τη σχέση εκείνη με το κεφάλαιο που θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση αυτής της επίθεσης, αλλά για να *διαχωριστεί* από αυτή. Ο «Μάης του '68» παρέμεινε έτσι στο επίπεδο της εξέγερσης.

Οι εργάτες εγκατέλειψαν τα κατελημμένα από τα συνδικάτα εργοστάσια και οι νεώτεροι απ' αυτούς προσχώρησαν στον φοιτητικό αγώνα. Ο Μάης του '68 ήταν η έμπρακτη κριτική της επανάστασης ως ενίσχυσης και επιβεβαίωσης της τάξης. Οι εργάτες μπήκαν στα εργοστάσια μόνο όταν επέστρεψαν στη δουλειά, σε πολλές περιπτώσεις για να αντιταχθούν βίαια σ' αυτήν. Εδώ συμφωνούμε με τις παρατηρήσεις των D-N για τον Μάη του '68. Εκεί που διαφωνούμε είναι ότι, γι' αυτούς, το γεγονός αυτό δεν ήταν ιστορικό προϊόν, αλλά ανήκει απλά στη μεγάλη λίστα παραδειγμάτων που επικαλούνται. Υποτίθεται ότι πάντα έτσι είχαν τα πράγματα, από το απλό γεγονός του τι *είναι* το προλεταριάτο και τι *πρέπει να είναι* η επανάσταση.

Για τους D-N, στα τέλη της δεκαετίας του '60, υπάρχει ευημερία και κριτική στην ευημερία (καταναλωτική κοινωνία, καθημερινή ζωή, αλλοτρίωση), υπάρχει το εργατικό κίνημα και η «κριτική στην εργασία» - το αίνιγμα λύθηκε. Η επανάσταση πρέπει να είναι τόσο εργατική επανάσταση όσο και ανθρώπινη επανάσταση, αλλά «εργατική» μόνο επειδή στον εργάτη εμπεριέχεται η άρνηση του ανθρώπου. Ως εργάτης, ο προλετάριος έχει τη δυνατότητα να καταστρέψει την κοινωνία, ως άνθρωπος, να κατασκευάσει τη νέα. Το να παραμένει κανείς σε μια τέτοια θέση σημαίνει να παραμένει εντός της ιδεολογίας που γεννήθηκε από την αποτυχία του '68. Κατά τη διάρκεια όλης αυτής της περιόδου, στην Ιταλία, τη Γαλλία και αλλού, οι ταξικοί αγώνες εξέφρασαν μα δεν κατάφεραν να ξεπεράσουν τα όρια και τα αδιέξοδα του προηγούμενου κύκλου, αυτού της εργατικής ταυτότητας, της αυτονομίας, της αυτοοργάνωσης, αυτά που διαμόρφωναν τον ίδιο τον ορισμό της επαναστατικής δυναμικής, ενώ σήμερα αποτελούν το όριό της.

Αυτή η εσωτερική αντίφαση της ταξικής πάλης εμφανίστηκε στην Ιταλία, από τα μέσα της δεκαετίας του '60, με έναν πολύ συγκεκριμένο τρόπο, στην επέκταση των αγώνων πέρα από τα εργοστάσια. Από τη μια, η κεντρική φιγούρα της ιταλικής εργατικής τάξης, πάνω στην οποία ολόκληρη η ταξική πάλη δομήθηκε, είναι αυτή του βιομηχανικού τριγώνου Μιλάνο-Τορίνο-Γένοβα, και σ' αυτό το τρίγωνο, κυρίως οι παραγωγικοί εργάτες των μεγάλων βιομηχανιών. Από την άλλη, μια τέτοια συγκέντρωση προϋποθέτει και υφίσταται μόνο μέσω της κοινωνικοποίησης και μαζικοποίησης της εργατικής τάξης πέρα από την άμεση διαδικασία παραγωγής. Ο εργατικός αγώνας είναι επίσης η πόλη, οι μετακινήσεις, η στέγαση, το σύνολο της κοινωνικής ζωής. Αγκαλιάζοντας το σύνολο της καθημερινής ζωής, η ταξική πάλη γίνεται η άρνηση της εργατικής κατάστασης, ωστόσο αγκαλιάζει το σύνολο της κοινωνικής ζωής *θασισμένη στο εργοστάσιο*: αυτή η επέκταση υφίσταται μόνο υπό την ηγεσία, την καθοδήγηση, του εργάτη του μεγάλου εργοστασίου: *το Τορίνο είναι* η FIAT. Αυτό το κίνημα εμπεριέχει μια αντίφαση ανάμεσα, από τη μια, στην κεντρική φιγούρα της εργατικής ταυτότητας, η οποία είναι ακόμη κυρίαρχη και δομεί την ταξική πάλη, και στη βάση της οποίας αυτό το κίνημα υπάρχει, και από την άλλη, στον αγώνα ενάντια στην ολότητα της αναπαραγωγής, που δεν μπορεί επομένως να φτάσει μέχρι τέλους, δεν μπορεί να αμφισβητήσει την ίδια την εργατική κατάσταση. Ο μισθολο-

γικός αγώνας είναι το πεδίο αυτής της αντίφασης, το πεδίο όπου αυτή συγκεκριμενοποιείται. Αυτό που οι εργατιστές, υπό μια προγραμματική οπτική, θεωρητικοποίησαν ως «πολιτικό μισθό» ή « αυτο-αξιοποίηση της εργατικής τάξης» ήταν, ως πρακτική, ως συγκεκριμένος αγώνας, η αντίφαση εντός της οποίας, στη βάση της ίδιας της κατάστασης του εργάτη και εντός αυτής, η αναπαραγωγή του εργάτη ως τέτοιου τίθετο υπό αμφισβήτηση. Το σύνθημα για την εργατική εξουσία στα εργοστάσια συνυπήρχε με την άρνηση να ζει κανείς ως εργάτης έξω απ' αυτά και να απασχολείται ως εργάτης μέσα σ' αυτά τα ίδια εργοστάσια. Η ταξική πάλη αναπτυσσόταν εντός αυτής της άκρως αντιφατικής και ασταθούς διαμόρφωσης όπου η *εργασία* αρνείται να λειτουργήσει, εντός του καπιταλισμού, ως *εργατική δύναμη*.

Η αυτονομία μπορεί να είναι μόνο προγραμματική, αφού είναι από τη φύση της *εργατική* αυτονομία. Το κίνημα του '69 είναι ακόμη ένα κίνημα της επιβεβαίωσης του προλεταριάτου και της χειραφέτησης της εργασίας, αυτό είναι το κυρίαρχο χαρακτηριστικό του. Μόνο στη βάση αυτού του κυρίαρχου χαρακτηριστικού μπορεί κανείς να αντιληφθεί ότι εντός του περιέχει αυτό που στη συνέχεια το θέτει υπό αμφισβήτηση και το καθιστά αδύνατο. Οι ίδιοι εργάτες που έκαναν σαμποτάζ και οργάνωναν πορείες στα εργοστάσια, ανασυντάχθηκαν στην CUB όπως και στην Pirelli, ή βρέθηκαν στις συνελεύσεις εργατών-φοιτητών στο Τορίνο. Όλη η πρωτοτυπία και η σπουδαιότητα αυτής της περιόδου, τόσο ιστορική όσο και θεωρητική, βρίσκεται εντός αυτής της κατάστασης.

Σήμερα κάθε διεκδικητικός αγώνας, οποιουδήποτε μεγέθους ή έντασης, είναι αυτοοργανωμένος και αυτόνομος. Η αυτοοργάνωση και η αυτονομία μπορούν να αντιτίθενται στα συνδικάτα, αλλά πάντα παραμένουν απλώς μια στιγμή του συνδικαλισμού. Έχουμε περάσει από τον ένα κύκλο αγώνων στον άλλον.

Αλλά οι D-N δεν αρκούνται στο να λένε ότι δεν συνέβη τίποτα, είναι απαραίτητο να προσθέσουν ότι αυτοί για τους οποίους αυτό που συνέβη ήταν η επανάσταση, όπως αυτή ορίζεται ιστορικά στη δύναμή της και την αποτυχία της με τους δικούς της όρους, διαπράττουν ένα μεθοδολογικό σφάλμα: είναι ντετερμινιστές. Όποια ιστορική κριτική δεν αναγνωρίζει την αναλλοίωτη ουσία και θεωρεί ότι η επανάσταση και ο κομμουνισμός είναι ιστορικά παραγόμενα χαρακτηρίζεται με το κακόφημο επίθετο.

3) «Λάθος σε ό,τι αφορά τη μέθοδο»

Το «μεθοδολογικό σφάλμα» της TC (δεν κατονομάζεται) φέρεται να είναι η πίστη ότι υπάρχει μια «κατάσταση» ή μια «περίοδος» στην ιστορία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και επομένως της ταξικής πάλης (αλλά αυτό το «επομένως» είναι, όπως θα δούμε, για τους D-N άλλο ένα μεθοδολογικό λάθος), που θα εγγυηθεί τη νίκη της κομμουνιστικής επανάστασης. Επιτέλους, ερχόμαστε αντιμέτωποι με τον περιβόητο δαίμονα του ντετερμινισμού.

Οι D-N δεν βλέπουν ότι το «λάθος» που καταγγέλλουν είναι «λάθος» μόνο αν δεχτούμε όλες τις παραδοχές τους, μόνο αν υποθέσουμε ότι η κομμουνιστική επανάσταση είναι μια δεδομένη και γνωστή ουσία από την αρχή της ταξικής πάλης εντός του καπιταλισμού²⁵. Αν δεχτούμε ότι το προλεταριάτο θα μπορούσε να κάνει το 1968 ό,τι έκανε το 1848, στο Παρίσι του 1830 ό,τι στην Μπολόνια του 1977, ότι οι εξεγερμένοι της Κομμούνας απέτυχαν επειδή δεν έκαναν ό,τι είχε πει η Καταστασιακή Διεθνής ότι πρέπει να γίνει, τότε είναι προφανές ότι η TC κάνει λάθος.

Το πρωταρχικό «λάθος» αναγκαστικά συνοδεύεται από ένα άλλο λάθος. Υποτίθεται ότι έχουμε αφήσει στο κεφάλαιο και την ανάπτυξή του να επιλύσει τα προβλήματά μας στη θέση μας. Αυτό σημαίνει ότι θεωρούμε ότι το κεφάλαιο μόνο του είναι αυτό που διέλυσε την εργατική ταυτότητα, το «παλιό εργατικό κίνημα» και, ως αποτέλεσμα, αυτό που αποκαλούμε προγραμματισμό. Σαν να μην έπαιξαν κανένα ρόλο οι αγώνες στα τέλη της δεκαετίας του '60 και τις αρχές της δεκαετίας του '70. Σαν να μην έπαιξε κανένα ρόλο ο πολλαπλασιασμός των συλλογικοτήτων και η δυσaráσκεια απέναντι στην αυτοοργάνωση. Σαν να μη συνέβη η επανεμφάνιση στοιχείων της εργατικής ταυτότητας μέσα στο κίνημα του ριζοσπαστικού δημοκρατισμού και η έμπρακτη κριτική αυτού του ριζοσπαστικού δημοκρατισμού από αυτό που μπορεί να ονομαστεί κίνημα άμεσης δράσης. Ακόμη και αν δεχόμασταν ότι το κεφάλαιο διέλυσε την εργατική ταυτότητα, αυτό θα ήταν μια αντεπανάσταση, δηλαδή ενάντια στην προηγηθείσα επανάσταση, και όχι αντικειμενική τάση που θα μας «έδινε» έτοιμες, νέες «συνθήκες», χωρίς εμείς να συμμετέχουμε στη δημιουργία τους.

Θα αναπτύξουμε όλα αυτά τα ζητήματα γύρω από τα τρία συνθετικά στοιχεία που οι D-N θέτουν: δεν υπάρχει άμεση σύνδεση ανάμεσα στην προλεταριακή δράση και το βαθμό ανάπτυξης του κεφαλαίου· το «είναι» του προλεταριάτου· και οι «αιτίες των αποτυχιών του παρελθόντος».

α) Δεν υπάρχει άμεση σύνδεση ανάμεσα στην προλεταριακή δράση και το βαθμό ανάπτυξης του κεφαλαίου.

«Αν το «είναι» του προλεταριάτου, που έχει θεωρητικοποιηθεί ο Μαρξ, δεν είναι απλώς μια μεταφυσική, το περιεχόμενό του είναι ανεξάρτητο από τις μορφές που παίρνει η *καπιταλιστική* κυριαρχία. Η ένταση μεταξύ της υποταγής στην εργασία και της κριτικής στην εργασία υπάρχει από τη χαραυγή του καπιταλισμού. Προφανώς ο τρόπος πραγματοποίησης του κομμουνισμού διαφέρει ανάλογα με την ιστορική στιγμή, όμως η ουσία του παραμένει ίδια τόσο το 1796, όσο και το 2002».

---

²⁵ Και μάλιστα είμαστε γενναιόδωροι σ' αυτό το σημείο, καθώς για τον Nesis (στο *Call of the Void*) το αναλλοίωτο του κομμουνισμού φαίνεται να χρονολογείται ακόμη πιο παλιά, και για τον Dauvé στο Banquise φαίνεται να είναι εγγενές στην κοινοτική φύση της ανθρωπότητας (που δυστυχώς έχασε το δρόμο της).

Αν υπάρχει το «είναι» του προλεταριάτου, και ακόμη περισσότερο ένα είναι από το οποίο εξαρτάται η «πραγμάτωση του κομμουνισμού», τότε η επανάσταση είναι αναπόφευκτη. Καμία θεωρητική αλχημεία σχετικά με την «ιστορική στιγμή» ως συγκυριακή συνθήκη της *πραγματοποίησης* αυτού του «είναι» δεν θα αλλάξει τίποτα. Το «είναι» θα βρίσκει πάντα το δρόμο του διαμέσου της ενδεχομενικότητας και των περιστάσεων. Ο κομμουνισμός «στο βαθύ του περιεχόμενο» παραμένει αναλλοίωτος το 1796 και το 2002. Το μόνο που μένει είναι να δώσουμε όνομα στο «βαθύ περιεχόμενο», και εν παρόδω, να καταδείξουμε τη «σκαρταδούρα» της συγκυρίας στην «ιστορική στιγμή» του 1976 ή του 2002. Αλλά πώς ξεχωρίζουμε τη «σκαρταδούρα» από την «αναλλοίωτη ουσία»;

Αντίθετα με αυτά που ισχυρίζονται οι D-N, αν αυτό το «είναι» δεν είναι «απλώς μεταφυσική», τότε δεν είναι «ανεξάρτητο από τις μορφές που παίρνει η καπιταλιστική κυριαρχία». Πώς θα μπορούσε το «είναι» του να είναι ανεξάρτητο όταν το προλεταριάτο είναι απλώς μία τάξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής; Το «είναι» θεωρείται ανεξάρτητο από τις μορφές που παίρνει η καπιταλιστική κυριαρχία, μα προφανώς η «πραγμάτωση του κομμουνισμού» εξαρτάται «φυσικά» από την «ιστορική στιγμή». Έχουμε φτάσει στην *κατεξοχήν* μεταφυσική σχέση: της ουσίας και των συνθηκών της, της τάσης και της πραγμάτωσής της. Οι D-N αποφεύγουν με προσοχή να εξηγήσουν τη σχέση ανάμεσα σ' αυτό το «είναι» και την «ιστορική στιγμή». Απλώς εννοείται, όπως πάντα εννοείται ο ιδεαλισμός με τον οποίο αυθόρμητα σκεφτόμαστε. Πρόκειται για την ιδεολογία της ιδανικής ευκαιρίας. Θεωρούν ότι έχουν ξεπεράσει τον ντετερμινισμό, επειδή, όπως γράφει ο Dauvé στο *Ανθρώπινο, πολύ ανθρώπινο*: «τίποτα δεν εγγυάται ότι ένα κομμουνιστικό κίνημα θα μπορεί ή θα θέλει να την εκμεταλλευτεί, αλλά η δυνατότητα υπάρχει». Μια «δυνατότητα» που ενδεχομένως να υλοποιηθεί, ενδεχομένως και όχι... με άλλα λόγια: αντικειμενικές συνθήκες.

«Η ιστορία δεν αποδεικνύει καμία άμεση αιτιακή σχέση μεταξύ ενός βαθμού καπιταλιστικής ανάπτυξης και μιας συγκεκριμένης προλεταριακής συμπεριφοράς». Οι «ινδιάνοι της μητρόπολης» της Μπολόνια θα μπορούσαν να είχαν καταλάβει τα Χειμερινά Ανάκτορα και οι άνεργοι των Εθνικών Εργαστηρίων θα μπορούσαν να είχαν σχηματίσει εργατικά συμβούλια. Οι D-N έχουν διατηρήσει ολόκληρη τη θεωρητική δομή του ντετερμινισμού, αλλά είναι ριζικά αδύνατο να διατηρήσουν το στοιχείο που ολοκληρώνει το σύστημα του ντετερμινισμού: την ταύτιση της «ανάπτυξης του κεφαλαίου» με την «επαναστατική δραστηριότητα», δηλαδή την ενδυνάμωση της τάξης εντός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ως αποτέλεσμα, μιλάνε για μια ταξική δραστηριότητα που πλέει στο κενό, καταδικασμένη στον αυτοπροσδιορισμό, δηλαδή στην απροσδιοριστία. Ένα τέτοιο συμπέρασμα δεν μπορεί να εκφραστεί ως τέτοιο· χρειάζεται κανείς προσδιορισμό, αλλά όχι πάρα πολύ, το «αναλλοίωτο» και την «ιστορική στιγμή». Και πάνω απ' όλα πολύ «ελευθερία», επειδή η ανάπτυξη του κεφαλαίου έχει παραδόξως διατηρηθεί εντός της αντικειμενικής του πυκνότητας.

Η ανάπτυξη του καπιταλισμού δεν είναι τίποτα άλλο από την αντίφαση ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο. Δεν υπάρχει «σύνδεση», ούτε στέρεα, ούτε ρευστή, ούτε άμεση. Τελικά, οι D-N παραπαίουν ανάμεσα στον ντετερμινισμό και την ελευθερία, την αναγκαιότητα και τη δυνατότητα, το αναλλοίωτο και την ενδεχομενικότητα, την ελευθερία με λίγο καθορισμό και τον ντετερμινισμό με λίγη ελευθερία. Πρέπει κανείς να επιτρέψει στο προλεταριάτο την «ελευθερία» να σταθεί στο ύψος του «ιστορικού του καθήκοντος». Τι περίεργη ελευθερία, και τι περίεργη κριτική του ντετερμινισμού, που μπορεί να αναφέρεται στο «ιστορικό καθήκον»! Τελικά, είναι ο δικός τους ντετερμινισμός που οι D-N προσπαθούν να εξορκίσουν.

Είναι το να αναζητούμε τις αιτίες των επαναστάσεων και των αποτυχιών τους στη σχέση ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο, όπως υπήρξαν, κάτι άλλο από το να τις αναζητούμε στην πρακτική των προλετάρων; Τι θα ήταν αυτή η πρακτική αν όχι η σχέση με το κεφάλαιο; Τι θα ήταν η ανάπτυξη του κεφαλαίου αν όχι αυτή η σχέση; Το να απαιτεί κανείς να αναζητηθούν οι αιτίες των «αποτυχιών μας» μόνο στη «δραστηριότητα των προλετάρων» σημαίνει ότι βλέπει την ανάπτυξη του κεφαλαίου ως ένα πλαίσιο στο οποίο αποδίδουμε περισσότερη ή λιγότερη σημασία, αλλά πάντοτε ως ένα σύνολο συνθηκών. Οι D-N έχουν διατηρήσει όλους τους βασικούς διαχωρισμούς του αντικειμενισμού και του ντετερμινισμού· η μόνη τους «πρωτοτυπία» είναι ότι αρνούνται τις αιτιακές συνδέσεις που ενώνουν τα διαχωρισμένα στοιχεία. Αυτό καθιστά την παραγωγή τους ασυνάρτητη και εκλεκτική, και αυτά που γράφουν γεμάτα διστακτικότητα και αμφισημία (ναι/ αλλά, είναι έτσι κι έτσι/ μα φυσικά το γνωρίζουμε αυτό, παρόλα αυτά ...). Και όμως είμαστε εμείς που θεωρούμαστε «ντετερμινιστές», που για εμάς η «λύση» δεν είναι ούτε προϋπόθεση ούτε κάτι το ανείπωτο, αλλά αληθινή ιστορική παραγωγή, της μόνης ιστορίας που υπάρχει, αυτής του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Όταν ορίζουμε την εκμετάλλευση ως την αντίφαση ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο, ορίζουμε αυτή την αντίφαση ως ιστορία. Το στάδιο του κύκλου της συσσώρευσης δεν είναι μία συνθήκη εξωτερική προς τις νίκες ή τις ήττες, μια συγκυρία. Η συσσώρευση είναι κομμάτι του ορισμού του προλεταριάτου και της αντίφασής του με το κεφάλαιο. Το προλεταριάτο ορίζεται στην ολότητα των στιγμών της εκμετάλλευσης, με την έννοια ότι αυτή συνεπάγεται την αναπαραγωγή του και παράγει τις συνθήκες της. Το να ορίζει κανείς το προλεταριάτο στις τρεις στιγμές της εκμετάλλευσης (τη συνάντηση εργατικής δύναμης και κεφαλαίου και την αγοραπωλησία της εργατικής δύναμης, την απορρόφηση ζωντανής εργασίας από αντικειμενοποιημένη εργασία στην άμεση διαδικασία παραγωγής όπου σχηματίζεται η υπεραξία, και τη μετατροπή της υπεραξίας σε πρόσθετο κεφάλαιο) είναι το να κατανοεί ότι η ανάπτυξη του κεφαλαίου δεν είναι η πραγμάτωση ή η συνθήκη της ταξικής αντίφασης που φέρνει το προλεταριάτο απέναντι στο κεφάλαιο, αλλά η πραγματική ιστορία αυτής της αντίφασης. Η αντίφαση δεν παίρνει διαφορετικές μορφές, γιατί δεν είναι τίποτα άλλο από τις μορφές αυτές που αποτελούν τη δυνα-

μική του ίδιου τους του μετασχηματισμού. Αυτοί που προσβάλλονται απ' αυτό, θεωρώντας ότι αυτό σημαίνει ότι το κεφάλαιο θα κάνει τη δουλειά αντί για εμας (των επαναστατημένων προλεταρίων), δεν έχουν καταλάβει καθόλου τι σημαίνει κοινωνική σχέση. Όλα αυτά επίσης συνεπάγονται την ιστορικότητα του περιεχομένου του κομμουνισμού. Ο κομμουνισμός είναι ιστορικός με την έννοια ότι βρίσκεται σε σχέση με την άμεση πορεία κάθε κύκλου αγώνων. *Όταν λέμε ότι η επανάσταση και ο κομμουνισμός σήμερα μπορούν να είναι μόνο άμεση κομμουνιστικοποίηση, αυτό δεν σημαίνει ότι ο κομμουνισμός τελικά σήμερα παρουσιάζεται ως αυτό που πάντα ήταν πραγματικά ή αυτό που πάντα θα έπρεπε να είναι.*

Σε όλους αυτούς που ισχυρίζονται ότι το 1848, το 1917, το 1968 κλπ. έληξαν με τρόπο που θα μπορούσε να έχει αποφευχθεί, έχουμε δικαίωμα να απαιτήσουμε να μας πουν έστω για μια φορά γιατί κατέληξαν όπως κατέληξαν παρά να μας λένε γιατί δεν κατέληξαν όπως θα μπορούσαν. Θα μπορούσε να είχε συμβεί κάτι άλλο; Δεν ξέρουμε και μας είναι αδιάφορο. Το ερώτημα είναι άνευ νοήματος. Αυτό που δεν συνέβη ξεφεύγει από το πεδίο της σκέψης και εισέρχεται στη σφαίρα της πίστης ή της τρέλας. Η ιδεολογία του πιθανού κοιτά προς το παρελθόν και λέει «αυτό θα μπορούσε ή δεν θα μπορούσε να έχει συμβεί», έγκειται στο να θεωρεί ως ενδεχομενικό, στη βάση της επόμενης περιόδου, αυτό που ήταν ουσιώδες στην προηγούμενη περίοδο. Από την υποκατάσταση αυτή, γεννιέται η πίστη στο αναλλοίωτο ως τον ουσιώδη πυρήνα που απορρέει από το κίνημα.

Αν η αναδιάρθρωση της αντίφασης ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο επιλύει σε μεγάλο βαθμό τις αντιφάσεις και τα όρια του προγραμματισμού (με τη συμμετοχή των εργατικών αγώνων), δεν μας φέρνει πιο κοντά ούτε σε μια καθαρότητα αυτής της αντίφασης ούτε σε μια καθαρότητα του κεφαλαίου. Αυτό που δημιουργεί αυτήν την ψευδαίσθηση είναι το γεγονός ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής αναδιαρθρώνεται πάντα σύμφωνα με αυτό που είναι και ξεπερνά τα όρια που ήταν δικά του (τις ίδιες του τις συνθήκες αξιοποίησης και αναπαραγωγής σε μια δεδομένη στιγμή). Η αναδιάρθρωση είναι ξεπέραςμα το οποίο, αν και απρόβλεπτο, (συνιστούμε από τη θυελλώδη ροή των αγώνων), δεν μπορεί να παραβιάσει τη φύση του κεφαλαίου. Μόλις ολοκληρωθεί η αναδιάρθρωση, τα προηγούμενα χαρακτηριστικά του κεφαλαίου εμφανίζονται για την επόμενη περίοδο ως ενδεχομενικά, μη απαραίτητα σε σχέση με τη φύση του κεφαλαίου, αλλά σίγουρα δεν ήταν ενδεχομενικά για την προηγούμενη περίοδο. Αυτός είναι ο τρόπος που το γίνεσθαι εμφανίζεται προκαθορισμένο ως πορεία προς την καθαρότητα. Αυτή είναι η παγίδα στην οποία πέφτουν όλοι οι ιδεολόγοι που, καθώς δεν μπορούν να αντιληφθούν την ιστορία πέρα από την τελεολογία, επιλέγουν να την «καταστείλουν».

Επιπλέον, το ζήτημα σχετικά με τον «έσχατο» χαρακτήρα αυτού του κύκλου αγώνων δεν έχει λύση, επειδή, μιλώντας αυστηρά, δεν μπορεί να τεθεί *θεωρητικά* (και δεν έχει τεθεί ποτέ για κανένα κύκλο αγώνων). Αυτό σημαίνει ότι η επανάσταση και η κομμουνιστικοποίηση είναι τώρα το μοναδικό μέλλον; Για ακόμη μια

φορά αυτό είναι ένα ερώτημα χωρίς νόημα, χωρίς πραγματικότητα. Το μόνο αναπόφευκτο είναι η ταξική πάλη μέσω της οποίας μπορούμε μόνο να αντιληφθούμε την επανάσταση *αυτού* του κύκλου αγώνων, και μάλιστα όχι ως κατάρρευση του κεφαλαίου που αφήνει ανοιχτό χώρο, αλλά ως ιστορικά συγκεκριμένη πρακτική του προλεταριάτου στην κρίση αυτής της περιόδου του κεφαλαίου. Είναι επομένως αυτή η πρακτική που *καθιστά* τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής μη αναπαράξιμο. Το αποτέλεσμα του αγώνα δεν μπορεί ποτέ να προεξοφληθεί. Είναι αυταπόδεικτο ότι η επανάσταση δεν μπορεί να υποβαθμιστεί στο σύνολο των συνθηκών της, επειδή πρόκειται για ξεπέραςμα και όχι για εκπλήρωση. *Η κομμουνιστικοποίηση είναι αυτή που καθιστά την αντίφαση ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο μη αναπαράξιμη.*

Ως τελευταία λύση, η ανεξαρτησία του κομμουνισμού «στο βαθύ του περιεχόμενο» σε σχέση με την εξέλιξη της αντίφασης ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο, έχει το οντολογικό της επιχείρημα: αυτό του φιλοσοφικού κομμουνισμού του 1843-46.

Ο *φιλοσοφικός κομμουνισμός*, που επικαλείται τον *Άνθρωπο* και το *Είδος*, χαρακτηρίζει σχεδόν την ολότητα της κομμουνιστικής θεωρητικής παραγωγής στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1840. Για τους «Γερμανούς» το σημείο αφετηρίας είναι η κριτική στη θρησκεία. Αυτή η κριτική, όπως ο ίδιος ο Μαρξ την εφάρμοσε, *είναι η μήτρα της κριτικής όλων των αλλοτριώσεων* (όπως ο Μαρξ επιβεβαιώνει στην πρώτη πρόταση στην *Εισαγωγή* του 1843). Αυτό συνεπάγεται ότι το να ανακαλύπτει ο άνθρωπος εκ νέου την ουσία του στην κριτική και κατάρνηση/ξεπέραςμα της θρησκείας είναι, σύμφωνα με τον Μαρξ, *η μήτρα όλων των καταργήσεων* (του χρήματος, της εργασίας κλπ): η επιστροφή του υποκειμένου στον εαυτό του ως Κοινότητα, Είναι του είδους, Άνθρωπος. Ο Στίρνερ είχε δίκιο όταν έλεγε ότι ο Άνθρωπος αντικατέστησε το θεό και αυτή είναι η χειρότερη από όλες τις θρησκείες.

Ο Άνθρωπος εξωτερικεύει τις δυνάμεις του, τις αντικειμενοποιεί. Επομένως, η επανέυρεση της ανθρωπολογικής φύσης της θρησκείας ήταν αναγκαία για την κατάρνησή της. Φυσικά, αυτό που βρέθηκε εκεί είναι ο *μηχανισμός* κάθε αλλοτρίωσης /κατάρνησης/ξεπεράσματος/ενσωμάτωσης για τον φιλοσοφικό κομμουνισμό, κάτι που συμπεριλαμβάνει την κατάρνηση της εργασίας, η οποία γινόμενη «αυτο-εκδήλωση», είχε ως στόχο να συμφιλιώσει την ουσία του προλετάριου ως ατόμου με το άμεσο είναι του. Η κατάρνηση του χρήματος και του κράτους ακολουθούσαν τον ίδιο λογικό μηχανισμό. Τα κριτικά εργαλεία του Φόουερπαχ γενικεύθηκαν. Το αποτέλεσμα της κατάρνησης/ξεπεράσματος είναι απλώς η *αληθινή* μορφή της ουσίας του ανθρώπου. Ιστορική εξέλιξη και αντίφαση δεν υπάρχουν παρά μόνο ως αντεστραμμένη μορφή της αληθινής κοινότητας, η οποία είναι ήδη η αλήθεια αυτής της αντεστραμμένης μορφής. Η αλλοτρίωση δεν είναι παρά το ίδιο της το γίνεσθαι για αυτή την ίδια.

«Η εργασία είναι η πορεία του ανθρώπου προς την ύπαρξή του για τον εαυτό του μέσα στην αλλοτρίωση, ή σαν αλλοτριωμένου ανθρώπου»²⁶. Η αλλοτριωμένη εργασία ή η αλλοτρίωση της ουσίας του ανθρώπου είναι επομένως στιγμές της ταυτότητας καθεαυτής της εργασίας και των αντικειμένων της, του ανθρώπου και των εξωτερικευμένων δυνάμεών του, στη διαδικασία κατά την οποία γίνεται ταυτότητα για-τον-εαυτό-της. Η απώλεια είναι μόνο μια μορφή της ταυτότητας, το αναγκαίο γίνεσθαι της προκειμένου να ξαναβρεί τον εαυτό της (εδώ βρίσκονται όλα τα όρια της έννοιας της αλλοτρίωσης). Αντίθετα με την ανάλυση του *Κεφαλαίου* και των *Grundrisse*, όπου ξαναβρίσκουμε αυτές τις εκφράσεις της αλλοτρίωσης της εργασίας ή του προϊόντος της, εδώ το σημείο εκκίνησης δεν είναι μια κοινωνική σχέση, αλλά ένα υποκειμένο (ο άνθρωπος) το οποίο διαιρείται εντός της ταυτότητας με τον εαυτό του. Υπό αυτή την έννοια, η εργασία είναι μοιραίο να καταργηθεί, επειδή η εργασία υπάρχει μόνο για να παράγει την κατάργησή της.

Στη *Γερμανική Ιδεολογία*, η κατάργηση της εργασίας συνάγεται από δύο ιδέες: την κατ' ουσία οικουμενικότητα του προλεταριάτου σε σχέση με την ιστορία του καταμερισμού της εργασίας ως οικουμενοποίησης της παραγωγικής ζωής: την αντίφαση στη ζωή του ατόμου μεταξύ της ύπαρξής του ως ατόμου και της ύπαρξής του ως μέλους μιας τάξης. Αυτή η δεύτερη ιδέα μπορεί να θεωρηθεί ότι προκύπτει από την πρώτη. Δυνητικά οικουμενική, η εργασία δεν μπορεί να είναι «μέσο».

Αυτοί που νομίζουν ότι οι Μαρξ και Ένγκελς, μεταξύ του 1843 και του 1846, με την κατάργηση της εργασίας και τις άλλες καταργήσεις κατανοούσαν αυτό που εμείς τώρα μπορούμε να αντιληφθούμε ως κομμουνιστική επανάσταση, δεν βλέπουν ότι αυτό ακριβώς το γεγονός της αντίληψης της επανάστασης ως *κατάργησης της εργασίας* είναι που διαφοροποιεί τη δική τους οπτική από τη δική μας. Η κατάργηση της εργασίας, για τον Μαρξ και πολλούς άλλους, ήταν η *χειραφέτηση του προλεταριάτου*. Όχι φυσικά, ως επιβεβαίωση της εργασίας, αλλά ως κίνημα της επιβεβαίωσης μιας τάξης, η οποία, επειδή στον παλιό κόσμο είναι «απαλλαγμένη από τον παλιό κόσμο»²⁷, αντιπροσωπεύει το κίνημα που καταργεί τις υπάρχουσες συνθήκες: τον κομμουνισμό. Εφόσον όμως ταυτόχρονα, ως δράση, ο κομμουνισμός υπάρχει ως ορισμός μιας τάξης αυτής της κοινωνίας, συνεπάγεται ότι είναι η ανεξάρτητη οργάνωσή της, η ενίσχυσή της, η επιδίωξη των δικών της στόχων και η υπεράσπιση των συμφερόντων της *εντός αυτής της κοινωνίας* που ταυτίζονται με τον ίδιο τον κομμουνισμό. Σε διάστημα λιγότερο από χρόνο μετά τη *Γερμανική Ιδεολογία*, η κατάργηση της εργασίας γίνεται ξεκάθαρα «απελευθέρωση της εργασίας», επειδή η «απελευθέρωση της εργασίας» ήταν η *χειραφέτηση του προλεταριάτου* και η χειραφέτηση του προλεταριάτου ήταν η ίδια του η ύπαρξη ως δράσης στη σημερινή κοινωνία. Τη στιγμή που η παλιά θεωρία γίνεται συγκεκριμένη και συνεκτική, διαλύεται σε κομμάτια.

26 Καρλ Μαρξ, *Χειρόγραφα 1844*, Διεθνής Βιβλιοθήκη 1974, μετ. Νίκος Μπαλής.

27 Καρλ Μαρξ, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, εκδόσεις Gutenberg.

Τα έτη 1846-47 δεν σηματοδοτούν το πέρασμα από μία *θεωρία* του κομμουνισμού ή της επανάστασης σε μία άλλη *θεωρία* του κομμουνισμού ή της επανάστασης: μια «ριζοσπαστική» θεωρία, η οποία, με την είσοδό της στη σκηνή της ιστορίας υποτίθεται ανακοινώνει, χάρη σε μια ιδιαίτερη κατάσταση του προλεταριάτου, την πεμπτουσία του Κομμουνισμού, και μια θεωρία του προλεταριάτου ως τάξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής που προορίζεται να υπερασπιστεί τα συμφέροντά του εντός αυτού, μια θεωρία της υπεράσπισης του μισθού. Σηματοδοτούν ένα πέρασμα από μια *φιλοσοφία* του προλεταριάτου, της επανάστασης και του κομμουνισμού, σε μια *θεωρία* του προλεταριάτου, της επανάστασης και του κομμουνισμού. Η τελευταία δεν είναι πλέον δική μας, *αλλά η πρώτη ακόμη λιγότερο*. Σ' αυτόν το φιλοσοφικό κομμουνισμό, οι έννοιες που κρύβονται πίσω από τις ίδιες λέξεις είναι τελείως διαφορετικές από τις δικές μας, εγγράφονται σε μια τελείως διαφορετική προβληματική. Είναι απατηλό να προσπαθούμε να χρησιμοποιήσουμε κάποιες φόρμουλες λες και θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στο προλεταριάτο και την ταξική πάλη όπως υπάρχουν σήμερα.

Ο επαναστατικός ανθρωπισμός του «νεαρού» Μαρξ, τον οποίο μοιράζεται με όλους τους θεωρητικούς της εποχής, ισοδυναμεί, την περίοδο που τελειώνει το 1848, με την πίστη ότι ο καπιταλισμός και η κυριαρχία της αστικής τάξης είναι μόνο μία *εφήμερη* κατάσταση (ο Μαρξ διαχωρίστηκε από αυτή τη θέση πριν το '48). Το προλεταριάτο είναι μόνο μια τάξη μετάβασης, μια ασταθής κοινωνική μορφή, αποτέλεσμα της αποσύνθεσης της κοινωνίας.

Από τη στιγμή που η αντίφαση είχε τεθεί, το ξεπέρασμά της όφειλε να είναι άμεσο. Αυτό που διέφυγε από τους Μαρξ και Ένγκελς σε αυτό το πρώιμο σημείο ήταν ότι το κεφάλαιο θα μπορούσε να είναι η *ανάπτυξη* των αντιφάσεων που το γεννούν, ότι αυτές θα μπορούσαν να είναι ο λόγος ύπαρξής του, αυτό που το τρέφει, ότι αυτές θα μπορούσαν να είναι η Αρχή της συσώρευσής του. Δεν είδαν την ανάπτυξη ως μέρος της αντίφασης, ήταν μόνο συμπτωματική σε σχέση με αυτή, και κάλλιστα θα μπορούσε να μην υπάρχει από τη στιγμή που *Η Αντίφαση υπάρχει*. Αλλά έτσι είναι η ίδια η αντίφαση που είναι καθαρά τυπική επειδή η ανάπτυξή της είναι μη αναγκαία.

Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε την ιστορία του κεφαλαίου ασήμαντη επειδή το 1845 (ή το 1867) και το 2007 είναι πανομοιότυπα καθεαυτά, και να συμπεράνουμε ότι αυτό που ειπώθηκε για τον κομμουνισμό στην απαρχή του είναι παγιωμένο. Αλλά αυτοί που πιστεύουν ότι η ιστορία του κεφαλαίου είναι άνευ σημασίας με την έννοια ότι, από τις απαρχές του, είναι όπως είναι καθεαυτό, δεν έχουν ακόμη καταφέρει να γίνουν Εγγελιανοί. Ο Παρμενίδης αρκεί. Αφήνουν την ανάπτυξη στην άκρη λες και είναι κάτι που δεν αποτελεί μέρος του, κάτι συμπτωματικό. Αντίθετα με τον Μαρξ του 1843-46, εάν μπορούμε και πρέπει να μιλήσουμε για επανάσταση σήμερα ως κατάργηση της εργασίας (και όλων των υπολοίπων) το κάνουμε στη βάση των εσωτερικών αντιφάσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, της εκμετάλλευ-

σης, της κατάστασης του προλεταριάτου, χωρίς καμία αναφορά στο «άτομο» του προλετάριου, σε μια «ανθρώπινη ουσία», «στον άνθρωπο ως κοινότητα». Βρισκόμαστε σε αντίφαση με το κεφάλαιο στη βάση αυτού που είμαστε, δηλαδή αυτού που είναι το κεφάλαιο, και όχι αυτού που θα μπορούσαμε να είμαστε, μιας δυνατότητας η οποία κατά κάποιον τρόπο υπάρχει ήδη ως απώλεια. Είναι η κατάρρευση του προγραμματισμού η οποία, στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και τις αρχές του 1970, στιγμιαία αναγέννησε τις ίδιες τις συνθήκες ανάδυσής του σαν να μπορούσαν να είναι οι συνθήκες του ξεπεράσματός του. Στιγμιαία όλοι μας γίναμε Φοϋερμπαχιανοί ξανά, ...κάποιοι από μας παρέμειναν. Έχουν, έτσι, δημιουργήσει την αιώνια φόρμουλα της κομμουνιστικής επανάστασης από μια ιδεολογία γεννημένη από την αποτυχία του '68.

β) Το «είναι» του προλεταριάτου

Το ζήτημα του «είναι» του προλεταριάτου ανέκυψε και τέθηκε σε κριτική στην αρχή της προηγούμενης ενότητας. Εδώ θα πραγματευτούμε με περισσότερη λεπτομέρεια τον κεντρικό ρόλο που αποδίδεται στην εργασία στην «τάση» εντός αυτού του «είναι».

«Η τάση μεταξύ της υποταγής στην εργασία και της κριτικής στην εργασία υπάρχει από τη χαραυγή του καπιταλισμού». Εδώ είναι λοιπόν: το «είναι» του προλεταριάτου. Από τη μια πλευρά: η «προσκόλληση» και η «επένδυση» που συνοδεύουν τη μισθωτή σχέση, αλλά ταυτόχρονα και την περιβόητη «ανθρωπολογική διάσταση» της εργασίας, το πρώτο δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει χωρίς το δεύτερο· από την άλλη πλευρά: την επιθυμία για «αποφυγή» και «κριτική» της εργασίας. Αλλά μπορεί κανείς να αντιτεθεί σε μια «ανθρωπολογική διάσταση»; Όχι. Στην «τάση» που περιγράφεται από τους D-N, η «ανθρωπολογική διάσταση» κατέχει στην πραγματικότητα την ιδιότητα μιας μεσολάβησης. Είναι αυτό που επιτρέπει την «προσκόλληση» του εργάτη στην εργασία του, αλλά ταυτόχρονα, συνδυασμένο αυτή τη φορά με την «απόρριψη» αυτής της εργασίας, αυτό που ανοίγει άλλους κοινωνικούς ορίζοντες.

Όπως πάντα, αν έχουμε ένα «επαναστατικό είναι» αυτό σημαίνει ότι κάτι σε αυτό το είναι είναι ο σπόρος του ξεπεράσματός του. Στην επανάσταση, η αποφυγή της εργασίας οφείλει να συνδυαστεί με την προσκόλληση στην εργασία στο βαθμό που η πρώτη είναι *επίσης* ανθρωπολογική εκδήλωση.

Οι D-N έχουν αποκαλύψει το «μυστικό» ή «μυστήριο» στο οποίο ο Μαρξ ήταν σκλαβωμένος σε όλη τη ζωή του: την «ενσωμάτωση» του προλεταριάτου στη «θριαμβευτική και καταστροφική πορεία του κεφαλαίου». Αυτή η «υποδούλωση» και «ενσωμάτωση» υποτίθεται ότι θεμελιώνονται στην ανθρωπολογική φύση της εργασίας, η οποία αποτρέπεται από το να απορρίψει την υποδούλωσή της από το φетиχισμό των εμπορευμάτων που «συγκαλύπτει τις κοινωνικές σχέσεις που παράγουν

το κεφάλαιο». Για τους D-N το κεφάλαιο δεν είναι μια σχέση παραγωγής που μας καθορίζει, αλλά κάτι που μας κάνει να προσκολλόμαστε. Η κοινωνική σχέση εξηγεί γιατί εισερχόμαστε σ' αυτή, αλλά όλο το πρόβλημα βρίσκεται εκεί: δεν προσκολλόμαστε σε μια κοινωνική σχέση στην οποία εισερχόμαστε. Ο φετιχισμός και το πέπλο του είναι απαραίτητα για μία προβληματική για την οποία ο κοινωνικός ορισμός των τάξεων, ή πιο επιπόλαια των ατόμων, είναι ζήτημα προσκόλλησης. Ωστόσο, οι προλετάριοι και οι καπιταλιστές δεν έρχονται αντιμέτωποι ως παράγοντες της ανταλλαγής, αλλά ως πόλοι μιας κοινωνικής σχέσης, ως τάξεις.

Είναι η σχέση εκμετάλλευσης και η αναπαραγωγή της, η σχέση κεφάλαιο, η οποία εμπεριέχει την ανταλλαγή, και όχι αντίστροφα. Το ότι είναι σχέση εκμετάλλευσης είναι ο λόγος για τον οποίο, αν θέλουμε να το θέσουμε έτσι, «ο καπιταλισμός επιβάλλει καθημερινά στην πραγματική ζωή και εντυπώνει στο νου μας την οικονομία σαν κάτι προφανές και αναπόφευκτο, την αναγκαιότητα της ανταλλαγής εμπορευμάτων, της αγοράς και πώλησης εργασίας». Αλλά τότε δεν πρόκειται για κάποιου είδους εκβιασμό, μια επιβολή που οφείλουμε να υπακούσουμε «...αν θέλουμε να αποφύγουμε τη στέρση την αθλιότητα και τη δικτατορία», μια επιβολή που μας ενσωματώνει «στην καταστροφική πορεία του κεφαλαίου». Δεν είμαστε ενσωματωμένοι εξαιτίας του φετιχισμού των εμπορευμάτων (ο οποίος δεν είναι ο ειδικός φετιχισμός του κεφαλαίου, δηλαδή ο φετιχισμός της αυτονόμησης των στοιχείων της παραγωγικής διαδικασίας στη σχέση τους με τα εισοδήματα), αλλά από την ίδια τη δομή της κοινωνικής σχέσης η οποία είναι δική μας, της εκμετάλλευσης - μια σχέση η οποία έχει κάνει την ανταλλαγή εγγενή στιγμή της κυριαρχίας της αντικειμενοποιημένης εργασίας πάνω στη ζωντανή. Η δυνατότητα της αποτίναξης «της μυστικοποιημένης εμφάνισης της συναλλαγής» βρίσκεται εντός των αντιφάσεων της εκμετάλλευσης, η κατάργηση της εκμετάλλευσης δεν εξαρτάται από την αποτίναξη του πέπλου. Αν διαβάσουμε προσεκτικά τους D-N φαίνεται ότι γι' αυτούς «ο κοινωνικός δεσμός» είναι αυτό που επιτρέπει την αναπαραγωγή του κεφαλαίου²⁸. Τα πάντα είναι αντεστραμμένα και φαίνεται σαν οι πρωταγωνιστές της καπιταλιστικής κοινωνίας να φαντάζονται το ανήκειν τους στην κοινωνία ως περιβάλλον. Το «κοινωνικό σύστημα» βασίζεται σε αυτούς που υποδουλώνει επειδή ο φετιχισμός της ανταλλαγής εμπορευμάτων συγκαλύπτει την κοινωνική σχέση που παράγει το κεφάλαιο. Το ζήτημα είναι να ξεπεραστεί «η οικονομία σαν κάτι προφανές και αναπόφευκτο».

Ο «κοινωνικός δεσμός» είναι πάντα η αναπαραγωγή της κοινωνικής σχέσης του κεφαλαίου, πάντα η αυτοπροϋπόθεσή του ως αποτέλεσμα της αντίφασης μεταξύ των τάξεων με την έννοια ότι το κεφάλαιο είναι πάντα ο κυρίαρχος πόλος, εξασφαλί-

---

28 Ο όρος «κοινωνικός δεσμός» ή «κοινωνικός σύνδεσμος» χρησιμοποιείται από τον Dauvé παράλληλα με άλλους, όπως «προσκόλληση», «συστράτευση» και «ενσωμάτωση», για να περιγραφεί ο τρόπος με τον οποίο το κεφάλαιο επιβάλλει την υπακοή αυτών που εκμεταλλεύεται. Δες για παράδειγμα το κείμενο *Whither the world?*.

ζοντας και οριοθετώντας την αναπαραγωγή. Στην πραγματικότητα, ο καπιταλισμός «βασίζεται σε αυτούς που υποδουλώνει» στο βαθμό που «αυτοί που υποδουλώνει» υπάρχουν μόνο στην «υποδούλωση» που τους ορίζει. Δεν θα δραπετεύσουν από αυτή τη σκλαβιά αποτινάζοντας το «πέπλο», αλλά μόνο καταργώντας αυτή τη σκλαβιά, καταργώντας τους εαυτούς τους. Αυτό είναι δυνατό μόνο εξαιτίας της αντιφατικής για το ίδιο το κεφάλαιο διαδικασίας αυτής της υποδούλωσης. Η αντίφαση ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο είναι αντίφαση του ίδιου πράγματος του οποίου είναι η δυναμική: του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Με αυτή την έννοια πρόκειται για αντίφαση η οποία μπορεί να οδηγήσει στην κατάργησή της. Ο καπιταλισμός δεν «βασίζεται σε αυτούς που υποδουλώνει» απλά· βρίσκεται στην ίδια τη φύση αυτής της υποδούλωσης η ικανότητά της να γίνει επαναστατική. Είναι το αντικείμενο ως ολότητα -ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής- που βρίσκεται σε αντίφαση με τον εαυτό του στην αντίφαση των στοιχείων του, επειδή η αντίφαση αυτή με το άλλο είναι για κάθε στοιχείο αντίφαση με τον εαυτό του, στο βαθμό που το άλλο είναι το δικό του άλλο. Το ξεπέραςμα της αντίφασης της εκμετάλλευσης προκύπτει από το μη συμμετρικό της χαρακτήρα (υπαγωγή της εργασίας υπό το κεφάλαιο). Η κατάσταση του προλεταριάτου είναι η αυτοαντίφαση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Όταν λέμε ότι η εκμετάλλευση είναι αντίφαση ορίζουμε την κατάσταση και την επαναστατική δράση του προλεταριάτου.

Οι D-N λένε χαρακτηριστικά: «Ο προλετάριος αρχίζει να δρά ως επαναστάτης μόνον όταν ξεπερνάει το αρνητικό της κατάστασής του και αρχίζει να δημιουργεί κάτι θετικό μέσα από αυτήν, δηλαδή κάτι που ανατρέπει την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Ο λόγος που οι προλετάριοι δεν «έκαναν την επανάσταση» δεν ήταν η έλλειψη μιας κριτικής της εργασίας αλλά το γεγονός ότι αρκέστηκαν σε μια αρνητική κριτική της εργασίας».

Ακόμη τους περιμένουμε να ορίσουν «μια θετική κριτική της εργασίας». Αποφεύγουν να το κάνουν επειδή κάτι τέτοιο θα απαιτούσε να ορίσουν επίσης αυτή την ανθρωπολογική εργασία την οποία το κεφάλαιο υπάγει ατελώς και η οποία, σε συνδυασμό με την άρνηση αυτής της υπαγωγής, μας δίνει την επανάσταση. Οι D-N θέλουν την απελευθέρωση της αληθινής εργασίας. Αυτή η «ζωντανή εργασία με οικουμενικό χαρακτήρα» δεν υπάρχει ως τέτοια, δηλαδή ως αφαίρεση, παρά μόνο στο βαθμό που το κεφάλαιο τη θρέφει· δεν είναι τίποτα παραπάνω από τη σχέση της με το κεφάλαιο.

«Η εργατική δύναμη να ξεπεράσει την κατάστασή της και να ορθωθεί στο ιστορικό της καθήκον να απελευθερωθεί από τα δεσμά της, απελευθερώνοντας έτσι την ανθρωπότητα». Τι ατυχής και πραγματικά ντετερμινιστική διατύπωση! Διπλά ατυχής, γιατί όχι μόνο υιοθετεί τον θείο ντετερμινισμό της ρητορείας του «παλιού καιρού», αλλά δείχνει ταυτόχρονα όλο τον κρυμμένο λόγο των D-N – αυτόν της απελευθέρωσης της εργασίας. Η εργατική δύναμη «να απελευθερωθεί από τα δεσμά της» είναι μια αντίφαση στους όρους. Είναι αλήθεια ότι πρέπει να «ξεπεράσει την

κατάστασή της», αλλά αυτό τα περιπλέκει όλα περισσότερο. Αν «ξεπεράσει την κατάσταση της» δεν είναι πια εργατική δύναμη, δεν μένει κάτι που να μπορεί να αποκαλεστεί έτσι.

Το συμπέρασμα του κειμένου των D-N σφραγίζεται με την αυθεντία του Μπαμπέφ: «δεν είμαστε από αυτόν τον κόσμο». Ο Sylvain Maréchal έκανε το άσυλο απόρων μοντέλο κομμουνιστικής οργάνωσης, ο Μπαμπέφ το στρατό. Το να αποκαλεί κανείς τους προλετάρους στα τέλη του 19^{ου} αιώνα «ανθρώπους από το πουθενά» είναι σαν να πετά ατάκες απερίσκεπτα. Θα συνιστούσαμε, σχετικά, να διαβαστεί το *Η Κατασκευή της Αγγλικής Εργατικής Τάξης* του E.P. Thompson, του οποίου ο Gilles Dauvé ήταν ένας από τους μεταφραστές [στα γαλλικά], προκειμένου να γίνουν κατανοητές οι ιστορικές, πολιτιστικές και γεωγραφικές απαρχές που διαμόρφωσαν αυτή την τάξη και στη βάση των οποίων διαμορφώθηκε. Οι D-N δεν αντιλαμβάνονται το ξεπέραςμα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στη βάση της σύγχρονης κατάστασης και πρακτικής της εργατικής τάξης σε αυτόν τον τρόπο παραγωγής, εντός του, ως την αντιφατική διαδικασία του. Γράφουν: «η παρακμή του εργατισμού συνοδεύτηκε από την απώλεια μιας οπτικής που επέτρεπε μια προοπτική στο σύνολο αυτής της κοινωνίας, κρίνοντάς την από έξω προκειμένου να συλληφθεί και να προταθεί μια άλλη».

Αφού μετανιώνουν για την αδυναμία τους να «κρίνουν» και να «αποτιμήσουν» την κοινωνία «από έξω» προκειμένου να προτείνουν μια άλλη, περιμένουν από τους προλετάρους να δράσουν λες και ήταν έξω: «Η επανάσταση θα είναι εφικτή μόνον όταν οι προλετάριοι αρχίσουν να δρουν σε να είναι ξένοι προς αυτόν τον κόσμο, σαν να βρίσκονται έξω από αυτόν· όταν θα αρχίσουν να αναφέρονται σε μια οικουμενική διάσταση, τη διάσταση μιας αταξικής κοινωνίας, μιας ανθρώπινης κοινότητας». Τι σημαίνει να δρά κανείς σαν να είναι εκτός; Προσέξτε την υπεκφυγή αυτής της φόρμουλας. Ήδη είναι ελάχιστα προφανείς το τι σημαίνει να δρα κανείς «από έξω», αλλά το να δρα κανείς «σαν να» είναι «εκτός»... Το έξω συνδέεται με μια οικουμενική διάσταση: βρισκόμαστε σε μια ολοκληρωτική εννοιολογική φαντασμαγορία. Ένα από τα πιο δύσκολα πράγματα να καταλάβει κανείς είναι η φύση της αντίφασης: το ότι η καπιταλιστική κοινωνική σχέση είναι από τη μια πλευρά εντελώς δική μας και εμείς μπορούμε μόνο να είμαστε αυτή, και από την άλλη, μπορούμε γ' αυτόν ακριβώς το λόγο να την καταργήσουμε.

Η κατάργηση της προλεταριακής συνθήκης είναι η αυτομεταμόρφωση των προλετάρων σε άμεσα κοινωνικά άτομα· είναι ο αγώνας ενάντια στο κεφάλαιο ο οποίος θα μας κάνει τέτοια, επειδή αυτός ο αγώνας είναι μια σχέση που μας συνδέει με αυτό. Η παραγωγή του κομμουνισμού επιτυγχάνεται από μια τάξη η οποία βρίσκει το περιεχόμενο του κομμουνισμού στη ίδια της την ταξική κατάσταση, χωρίς να πρέπει να αναφερθεί σε κάποια «οικουμενική διάσταση». Η κομμουνιστικοποίηση λαμβάνει χώρα στον αγώνα του προλεταριάτου ενάντια στο κεφάλαιο. Η κατάργηση της ανταλλαγής, του καταμερισμού της εργασίας, της δομής της επιχειρη-

σης, του κράτους..., είναι μέτρα τα οποία παίρνονται αναγκαστικά στην πορεία του αγώνα, με τις οπισθοχωρήσεις τους και τις ξαφνικές διακοπές τους, είναι τακτικά μέτρα μέσω των οποίων η κομμουνιστικοποίηση χτίζεται ως η στρατηγική της επανάστασης. Είναι, επομένως, μέσω του αγώνα μιας τάξης ενάντια στο κεφάλαιο που το άμεσο κοινωνικό άτομο παράγεται. Παράγεται από το προλεταριάτο στην κατάργηση του κεφαλαίου (η τελική σχέση ανάμεσα στο κεφάλαιο και το προλεταριάτο), και όχι από προλετάρους οι οποίοι δεν θα είναι πια εντελώς προλετάριοι, δρώντας «σαν να είναι εκτός». Αλλά βέβαια, θα διαμαρτυρηθούν οι ευαίσθητες ψυχές, «θα αναγκαζόμασταν».

Η προλεταριακή δραστηριότητα δεν αυτοκαθορίζεται επειδή δεν έχει «άμεση σύνδεση με το κεφάλαιο», αυτοκαθορίζεται επειδή είναι η σχέση της με το κεφάλαιο και τίποτα άλλο, και αυτή η σχέση είναι αντίφαση. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ντετερμινισμός μόνο αν κάποιος θέλει να ορίσει ένα υποκείμενο προϋπάρχον των σχέσεων εντός των οποίων μόνο υπάρχει, που το καθορίζουν, και στις οποίες δρα. Αν διαχωρίσουμε το υποκείμενο και τη δράση του από το «πλαίσιο» του μπορούμε μόνο να αντιληφθούμε τη σχέση τους στην εναλλαγή ντετερμινισμού και ελευθερίας.

γ) «Η αιτία των αποτυχιών μας»

Πώς εξηγείται η αποτυχία; Οι D-N δίνουν μια απάντηση: η επανάσταση απέτυχε επειδή το προλεταριάτο απέτυχε να κάνει την επανάσταση. Δεν προχωρούν ποτέ πέρα από αυτή την ταυτολογία και δεν μπορούν. Είναι αναπόφευκτη επειδή προκειμένου να προχωρήσουν πέρα από την ταυτολογία θα έπρεπε να καθορίσουν την ιστορική δράση των προλετάρων, θα έπρεπε να αναδείξουν μια σύνδεση ανάμεσα στην ανάπτυξη του κεφαλαίου και την προλεταριακή δραστηριότητα. Η ταυτολογία είναι δομικό στοιχείο της σκέψης τους. Αν αμφισβητήσει κανείς την ταυτολογία, αμφισβητεί την ελευθερία.

Οι D-N μπορούν να κατηγορούν την TC για ντετερμινισμό μόνο θεωρώντας ότι η TC μοιράζεται τη δική τους κανονιστική αντίληψη για τον παγιωμένο και αναλλοίωτο χαρακτήρα της επανάστασης. Είναι προφανές ότι σε μια τέτοια προβληματική η επανάσταση δεν μπορεί «να προκύπτει από ένα συγκεκριμένο στάδιο» γιατί είναι «αναλλοίωτη στο βαθύ της περιεχόμενο».

Για εμάς, η επανάσταση για την οποία μιλάμε σήμερα είναι, αν θέλετε, το προιόν της τρέχουσας κατάστασης· δεν είναι Η Επανάσταση που επιτέλους γίνεται εφικτή από την τρέχουσα κατάσταση. Στην προβληματική των D-N η TC είναι ντετερμινιστές· αυτό που οι D-N δεν έχουν παρατηρήσει είναι ότι η TC εγκατέλειψε αυτή την προβληματική πριν τριάντα χρόνια. Ασκούν κριτική στην TC λες και αυτή απλά προσφέρει μια άλλη εκδοχή της ίδιας προβληματικής.

Μετά από 18 σελίδες που επιδιώκουν να δείξουν ότι δεν υπήρξε ποτέ (και δεν θα μπορούσε ποτέ να υπάρξει), οι D-N επιτρέπουν την υπόθεση ότι η εργατική τάξη

«ήταν παγιδευμένη στην ταύτιση της με την εργασία». Δεν θα λέγαμε ότι η τάξη «ήταν παγιδευμένη», αλλά ότι *ενδυναμωνόταν μέσω της ταύτισής της με την εργασία*. Δεν μοιραζόμαστε την κανονιστική οπτική των D-N για την επανάσταση. Μέχρι μια πρόσφατη περίοδο δεν υπήρχε επανάσταση χωρίς αυτή την «ταύτιση με την εργασία» (αλλιώς δεν θα είχαν υπάρξει ποτέ επαναστατικά κινήματα). Αν το προλεταριάτο ορίζεται μέσω της συσσώρευσης και δρα ανάλογα, η αποτυχία του δεν είναι εσωτερική στην πρακτική του· βρίσκεται στη σχέση της με την αντεπανάσταση. Αυτή η πρακτική είναι καθορισμένη πρακτική και όχι μια κομμουνιστική πρακτική εγγενώς ωθούμενη προς μια εσωτερική αδυνατότητα. Αυτή η πρακτική προσβλέπει στην κοινότητα της εργασίας, και έχει πραγματικά αποδειχτεί αδύνατη εντός της ταξικής πάλης μέσω της σχέσης της με την αντεπανάσταση.

Αν λέμε *σήμερα* ότι οι επαναστάσεις ηττήθηκαν στη βάση αυτού που ήταν, ότι η ενδόμυχη σχέση τους με την αντεπανάσταση βρισκόταν εντός τους (όπως ορισμένες αριστερές κομμουνιστικές τάσεις θεωρούσαν), αν δεν ξαναγράψουμε την ιστορία υποθέτοντας ότι οι επαναστάσεις θα μπορούσαν να είναι ο,τιδήποτε άλλο, δεν λέμε παρόλα αυτά ότι τους έλειπε κάτι, δεν τους αποδίδουμε τη συνείδηση που είναι το αποτέλεσμα ακριβώς των αποτυχιών τους και των αντεπανάστασεων. Οι Ρώσοι προλετάριοι του 1917, οι Γερμανοί του 1919, ή οι Ισπανοί του 1936, έδρασαν ως τέτοιοι, έκαναν το επαναστατικό κίνημα το οποίο ήταν δικό τους με όλη τη συνείδηση και όλες τις αντιφάσεις. Τα όρια του κινήματός τους τούς επιβλήθηκαν από την αντεπανάσταση που είχαν να αντιμετωπίσουν. Αυτό που *τώρα* μπορούμε να πούμε για αυτά τα κινήματα, το λέμε *τώρα*, και αν μπορούμε να πούμε γιατί απέτυχαν το οφείλουμε στις μάχες όπως αυτές δόθηκαν. *Η ανάλυσή μας είναι αποτέλεσμα· το αποτέλεσμα δεν προϋπάρχει του πράγματος*. Ο καθένας είναι ελεύθερος να εξηγήσει αυτό που υπήρξε στη βάση του τι όφειλε να είναι, και να φαντάζεται το τελευταίο. Αυτή ωστόσο δεν είναι η δική μας μέθοδος.

«Ποιο προνόμιο επιτρέπει στον παρατηρητή το 2000 να ξέρει ότι η οπτική του είναι τελικά η σωστή; Τίποτα δεν μπορεί να εγγυηθεί ότι το 2050, μετά από άλλα 50 χρόνια καπιταλισμού, μια πιο ευρεία ματιά δεν θα αναδείξει για χ+ψ λόγους τους τρόπους με τους οποίους οι προλετάριοι του 2000... παρέμειναν ιστορικά περιορισμένοι στα όρια της εποχής τους, κι επομένως ότι ο κομμουνισμός στην πραγματικότητα δεν ήταν το άμεσο μέλλον το 2000 περισσότερο από ότι ήταν το 1970 ή το 1919, αλλά ότι τώρα μια νέα περίοδος αναγγέλεται, επιτρέποντάς μας να κατανοήσουμε αυθεντικά το παρελθόν με μια νέα, κατάλληλη οπτική».

Η οπτική είναι καλή, επειδή σήμερα είναι η μόνη οπτική που έχουμε, *επειδή είναι δική μας*. Δεν εποφθαλμιούμε μια αιώνια κατανόηση του κομμουνισμού επειδή κάτι τέτοιο δεν υπάρχει. Φυσικά μπορεί να «περιοριζόμαστε από τα όριά μας», αλλά για όσο η μάχη συνεχίζεται αυτά τα όρια είναι αυτό που είμαστε, η δύναμή μας η οποία ίσως γίνει ο αφανισμός μας. Γνωρίζουμε ότι αν, στον τρέχοντα κύκλο, το όριο της ταξικής δραστηριότητας του προλεταριάτου είναι το να δρα ως τάξη, τότε

τίποτα δεν καθορίζεται εκ των προτέρων, και το ξεπέραςμα αυτής της αντίφασης θα είναι πολύ δύσκολο. Αλλά γνωρίζουμε επίσης ότι για μας, τώρα, ο κομμουνισμός είναι η κατάργηση όλων των τάξεων και το ξεπέραςμα όλων των προηγούμενων ορίων της ταξικής πάλης.

Δεν πιστεύουμε στο αναλλοίωτο είναι του προλεταριάτου ή στην αμετάβλητη ανάγκη για την ανθρώπινη κοινότητα από αμνημονεύτων χρόνων. Σκεφτόμαστε την κατάσταση στην οποία βρισκόμαστε: ο δικός μας κύκλος αγώνων κουβαλά αυτό το περιεχόμενο και αυτή τη δομή της αντιπαράθεσης μεταξύ του κεφαλαίου και του προλεταριάτου, και για εμάς αυτή είναι η κομμουνιστική επανάσταση, επειδή είναι εντελώς αδύνατο να φανταστούμε άλλες μορφές και άλλα περιεχόμενα.

Théorie Communiste

Σχετικά με το κείμενο: «Δεκέμβρης 2008: μια προσπάθεια να ανιχνεύσουμε τη δύναμη και τα όρια του αγώνα μας»

Sander και MacIntosh (Internationalist Perspective)

Πρόκειται για ένα πολύ ενδιαφέρον κείμενο που παρέχει έναν λεπτομερή απολογισμό των «ταραχών» του Δεκέμβρη στην Ελλάδα και επιχειρεί να εξάγει συμπεράσματα που υπερβαίνουν το ιδιαίτερο πλαίσιο της ελληνικής κατάστασης. Υπάρχουν πολλά με τα οποία εμείς στην IP συμφωνούμε: το κάλεσμα για την κατάργηση της μορφής αξία και της μισθωτής εργασίας, η απόρριψη των συνδικάτων και της αυτοδιαχείρισης, η ανάγκη για ταξική ενότητα - που θα περιλαμβάνει διάφορα στρώματα του συλλογικού εργάτη (δική μας ορολογία), εργαζομένους με πλήρη ή μερική απασχόληση, φοιτητές, μετανάστες, παράνομους κλπ, πέρα από φυλετικούς ή εθνικούς διαχωρισμούς: το σημαντικότερο, η απόρριψη του φετιχισμού της νομιμότητας ή του σεβασμού στην καπιταλιστική ιδιοκτησία, δημόσια ή ιδιωτική, η ανάγκη για επέκταση του αγώνα πέρα από κλαδικά ή εθνικά σύνορα, η ξεκάθαρη αντίληψη ότι εντός του πλαισίου της μορφής αξία, υπάρχει μόνο μια κατεύθυνση που μπορεί να πάρει η κοινωνία: ο δρόμος προς την όλο και μεγαλύτερη βαρβαρότητα.

Αλλά έχουμε επίσης διαφωνίες πάνω σε δύο σημαντικά ζητήματα:

Πρώτον, με την οπτική του Blaumachen σχετικά με την καταστροφή ως ικανή να δημιουργήσει τις συνθήκες για την αναγκαιότητα του κομμουνισμού, επειδή «η γενικευμένη καταστροφή θα καθιστούσε αδύνατη την οπισθοχώρηση». Αυτή η οπτική εστιάζει στην καταστροφή «κτιρίων, μέσων παραγωγής, δικτύων διανομής» ως κάτι ζωτικό για την ταξική πάλη. Ο Woland δεν μιλά για την καταστροφή που το κεφάλαιο εξορισμού επιφέρει κι επιβάλλει στο συλλογικό εργάτη, αλλά για την καταστροφή που προκαλεί το αγωνιζόμενο προλεταριάτο, η οποία συμπεριλαμβάνει «την καταστροφή του αστικού τοπίου». «Η καταστροφή της αξίας αναγκαστικά θα ξεκινήσει από την καταστροφή πραγμάτων», γράφει ο Woland. Όχι την καταστροφή της μορφής αξία, ή του κρατικού μηχανισμού, αλλά την καταστροφή -όχι την απαλλοτρίωση/οικειοποίηση/κατάληψη- του παραγωγικού μηχανισμού από τον συλλογικό εργάτη. Δεν είναι αυτή η οικειοποίηση το επαναστατικό βήμα, σε αντίθεση με το κάψιμο ή τη λεηλασία καταστημάτων; Κι αυτό, άσχετα από το πώς

το κεφάλαιο μπορεί και όντως χρησιμοποιεί τις εικόνες καταστροφής προκειμένου να κερδίσει υποστήριξη για τη δική του βία. Είναι αλήθεια ότι η λεηλασία μπορεί να μετατρέψει τα εμπορεύματα σε αξίες χρήσης (στο κείμενο για τη Χιλή που περιλαμβάνεται στο τελευταίο τεύχος της IP απεικονίζεται αυτό ακριβώς, και δεν είναι απαραίτητο να προηγηθεί ένας σεισμός για να προκληθούν τέτοιες ενέργειες), αλλά η λεηλασία μπορεί επίσης να είναι είτε ένα όργιο καταστροφής ή λεηλασία πραγμάτων προς μεταπώληση και άντληση προσωπικού κέρδους, κάτι στο οποίο ο Woland δεν ασκεί κριτική (αντίθετα με το κείμενό μας για τη Χιλή). Μπορεί κανείς να κατανοήσει την οργή, περισσότερο στην περίπτωση των επισφαλών ή των παράνομων μεταναστών παρά στην περίπτωση των φοιτητών, αλλά είναι πραγματικά αυτός ο δρόμος για να προχωρήσουν τα πράγματα, τακτικά ή στρατηγικά; Η ιδέα ότι η τάξη που είναι υπεύθυνη για την παραγωγή της ζωής σε όλες τις όψεις της μπορεί και θα έπρεπε να καταλάβει το μηχανισμό εντός του οποίου εξαναγκάζεται από το κεφάλαιο να εργάζεται, και όχι να τον κάνει στάχτη, φαίνεται να απουσιάζει εντελώς.

Η μορφή αξία είναι κοινωνική σχέση, όχι «πράγματα». Η καταστροφή πραγμάτων δεν είναι αναγκαστικά πλήγμα στη μορφή αξία. Κι ενώ συμφωνούμε ότι η πρακτική καταστροφή της μορφής αξία δεν ξεκινά μετά την επανάσταση αλλά εντός της, διαφωνούμε με την άποψη ότι αυτή η καταστροφή έχει τη μορφή απλά της καταστροφής πραγμάτων. Ειδικά όχι από τη στιγμή που το κεφάλαιο, σε αυτή τη στιγμή της τεράστιας υπερσυσσώρευσης, αυξάνει αναγκαστικά την καταστροφή πραγμάτων (πλεονάζουσας αξίας).

Το άλλο ζήτημα είναι η απόρριψη των διεκδικητικών αγώνων, οι οποίοι, σύμφωνα με την άποψη του Woland, είναι καταδικασμένοι να είναι συνδικαλιστικοί αγώνες, ακόμη κι αν τα συνδικάτα απουσιάζουν. Ωστόσο, δηλώνει, ότι «συμμετέχουμε στους διεκδικητικούς αγώνες που μας αφορούν» επειδή «με την αποτυχία τους» δημιουργούν τις συνθήκες για να ξεπεραστεί ο συνδικαλισμός.

Η άποψή μας για τους διεκδικητικούς αγώνες είναι εν μέρει παρόμοια: κι εμείς τους θεωρούμε αναγκαίες διδακτικές εμπειρίες εντός των οποίων οι εργάτες αρχίζουν να κατανοούν την αδυνατότητα να εμποδίσουν τη χειροτέρευση των συνθηκών τους υπό τον καπιταλισμό. Σίγουρα δεν το βλέπουμε ως το ρόλο των επαναστατών να πουν στους εργάτες τι αιτήματα θα έπρεπε να έχουν ούτε να τροφοδοτούν αυταπάτες για το τι αιτήματα ο καπιταλισμός μπορεί να ικανοποιήσει. Αλλά υπάρχουν περισσότερα που πρέπει να ειπωθούν. Πάντα τονίζαμε τη δυναμική σχέση ανάμεσα στους στόχους και τα μέσα στους αγώνες της εργατικής τάξης. Καθώς τα μέσα αλλάζουν και γίνονται πιο ισχυρά εξαιτίας της μεγεθυνόμενης επέκτασης και αυτοοργάνωσης του αγώνα, μπορούν να αλλάξουν και οι στόχοι. Μέσω της πράξης της αυτοοργάνωσης και του ξεπεράσματος των διαχωρισμών εντός της, η τάξη αρχίζει να βλέπει αυτό που κάποτε φαινόταν αδύνατο, ως δυνατό. Οι στόχοι αλλάζουν ριζικά. Ποιος άλλος πιθανός δρόμος υπάρχει για την επανάσταση; Το ότι

οι αγώνες ξεκινούν ως αντίσταση ενάντια στις περικοπές των μισθών κλπ, είναι κάτι αναμενόμενο και δεν τους καταδικάζει να παραμείνουν για πάντα «συνδικαλιστικοί» ως προς το περιεχόμενό τους.

Το Blaumachen ισχυρίζεται ότι η επέκταση και η αυτοοργάνωση δεν εγγυώνται αυτό το μετασχηματισμό του περιεχομένου του αγώνα (και αυτό είναι αλήθεια) και ότι τα πραγματικά βήματα φαίνονται στις εκδηλώσεις της κατανόησης ότι δεν υπάρχει τίποτα να υπερασπιστεί κανείς στον καπιταλισμό, ότι δεν υπάρχει μέλλον για μας, κάτι το οποίο παίρνει τη μορφή αγώνων χωρίς συγκεκριμένα αιτήματα, οι οποίοι είναι αναγκαστικά βίαιες αντιπαραθέσεις, ταραχές, κλπ. Σύμφωνα με την οπτική τους, το να περιμένει κανείς οι αμυντικοί αγώνες να γίνουν αυτόματα επαναστατικοί εξαιτίας του αυξανόμενου ταξικού ανταγωνισμού και της επέκτασης της κλίμακας του αγώνα, θα σήμαινε μια τελεολογική κατανόηση της ταξικής πάλης, όπου η εργατική τάξη θα πραγμάτωνε την επαναστατική της «ουσία», όπως υπογορεύεται από την «ιστορία». Συμφωνούμε ότι δεν υπάρχει αυτοματισμός και ότι αυτή η τελεολογική οπτική είναι πράγματι εγγενής στις διάφορες εκφράσεις του παραγωγίστικου μαρξισμού. Η πολυπλοκότητα του ζητήματος δεν επιτρέπει απλοϊκά σχήματα.

Υπάρχει κάτι υγιές στην επιμονή του Blaumachen ότι το περιεχόμενο του αγώνα δεν αλλάζει αυτόματα, ότι είναι βλακώδες να εξισώνει κανείς την επανάσταση με τη μετατροπή της εργατικής τάξης σε «τάξη για τον εαυτό της», εφόσον η επανάσταση θα σήμαινε την καταστροφή της ως τάξης. Αλλά η κριτική του καίει τα χλωρά μαζί με τα ξερά. Το πώς βλέπουν την επανάσταση ως πρακτική πιθανότητα αν η εμπειρία της αυτοοργάνωσης και η επέκταση των διεκδικητικών αγώνων δεν θα διεγείρουν την ταξική συνείδηση, αλλάζοντας το περιεχόμενο του αγώνα, δεν μας είναι ξεκάθαρο.

Sander και MacIntosh

Σχετικά με το κείμενο «Δεκέμβρης 2008: μια προσπάθεια να ανιχνεύσουμε τη δύναμη και τα όρια του αγώνα μας»:

Απάντηση

Αν η μεταπολεμική περίοδος είδε την υπαγωγή των εργατών όχι μόνο ως εργατικής δύναμης αλλά και ως αγοραστικής, να «τους συμπεριφέρονται σαν ενήλικες, με μεγάλη ευγένεια, στο νέο ρόλο τους ως καταναλωτών» (Γκυ Ντεμπόρ, *Η Κοινωνία του Θεάματος*), κάτι διαφορετικό αρχίζει να συμβαίνει κατά τη διάρκεια της κρίσης της δεκαετίας του '70. Ο παραγωγός-καταναλωτής υποτάσσεται σε νέες (και εκ νέου καταπιεστικές) αρχές στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες: καταλήγει διασπασμένος, αποκεντρωμένος, αποικιοποιημένος από τη ρητορική της αυτοδιαχείρισης και της συμμετοχής, ελαστικοποιημένος, μερικής απασχόλησης και εξωθούμενος σε βιομηχανίες αφιερωμένες στην πώληση, διανομή, διαχείριση και κυκλοφορία εμπορευμάτων (συμπεριλαμβανομένης της εργατικής δύναμης). Αυτή η αναδιοργάνωση της τάξης όπως υπάρχει καθεαυτή -η αναδιοργάνωση αυτού που ο Ιταλικός εργατισμός θα αποκαλούσε τεχνική της σύνθεση- καθιστά τη μετατροπή της στο προλεταριάτο, ως επαναστατική αυτο-συνείδηση, σχεδόν αδύνατη. Η αναδιάρθρωση εκτροχιάζει την εργατική τάξη από την ίδια της την αυτοπραγμάτωση και αυτοκατάργηση μέσω της επαναστατικής κατάληψης των μέσων παραγωγής

Jasper Bernes, *The double barricade and the glass floor*, απολογισμός των αγώνων στο πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια το 2009.

***

Η κριτική των Sander και MacIntosh (S&M) στο κείμενο 'Δεκέμβρης 2008: μια προσπάθεια να ανιχνεύσουμε τη δύναμη και τα όρια του αγώνα μας' που δημοσιεύτηκε στο *Blaumachen* (BM) #3, παρά τη μικρή έκτασή της, αναδεικνύει συγκεκριμένα το πολύ σημαντικό ζήτημα της κατανόησης/θεωρητικοποίησης της σχέσης ανάμεσα στους καθημερινούς προλεταριακούς αγώνες και το ενδεχόμενο επαναστατικό ξεπέρασμα του κεφαλαίου. Αποτελεί λοιπόν ένα καλοδεχούμενο ερέθισμα ώστε να αποσαφηνίσουμε και να αναπτύξουμε παραγωγικά τη θεωρητικοποίηση που επιχειρήθηκε σε εκείνο το κείμενο.

Συνολικά, η κριτική των S&M χαρακτηρίζεται από την προοπτική της συγκρότησης (ενοποίησης) του προλεταριάτου ως τάξης. Εδώ βρίσκεται η βασική διαφωνία μας. Ο αυταπόδεικτα προφανής για αυτούς χαρακτήρας αυτής της προοπτικής είναι μάλλον η πηγή των όποιων παρανοήσεων συγκεκριμένων σημείων του

κειμένου του ΒΜ¹. Αυτή η οπτική τους συμπυκνώνεται ξεκάθαρα στην τελευταία πρόταση του κειμένου τους: «*Το πώς βλέπουν την επανάσταση ως πρακτική πιθανότητα αν η εμπειρία της αυτοοργάνωσης και η επέκταση των διεκδικητικών αγώνων δεν θα διεγείρουν την ταξική συνείδηση, αλλάζοντας το περιεχόμενο του αγώνα, δεν μας είναι ξεκάθαρο*».

Τι σημαίνει αυτή η «μεγεθυνομένη επέκταση» του αγώνα σήμερα; Αυτό που βιώνουμε τα τελευταία χρόνια (ιδιαίτερα μετά το ξέσπασμα της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης) είναι ο πολλαπλασιασμός διασκορπισμένων αγώνων διαφορετικών κομματιών του προλεταριάτου και η αύξηση του σθένους τους, χωρίς από την άλλη πλευρά να μπορούμε να δούμε μια αυξανόμενη ενότητα ή (αν κανείς προτιμά μια εργατίστικη ορολογία) μια ανασύνθεση της εργατικής τάξης, ως τάξης για τον εαυτό της. Η καπιταλιστική αναδιάρθρωση που ακολούθησε την κορύφωση των αγώνων γύρω από το 1968 ήταν αντεπανάσταση που συνέτριψε την προλεταριακή επίθεση και σταδιακά αποδιάρθρωσε την προηγούμενη ισχύ της εργατικής τάξης². Αλλά την ίδια στιγμή ήταν η συνολική μεταμόρφωση της ταξικής σχέσης σε όλες τις εκφάνσεις της. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί κανείς να αντιμετωπίζει τις ταξικές συγκρούσεις σήμερα έχοντας στο μυαλό του το ιστορικό υπόδειγμα της ταξικής πάλης είτε των τελών του 19^{ου}/αρχών του 20^{ου} αιώνα ή της περιόδου του κεύσινιανισμού. Δεν μπορεί κανείς να περιμένει το 2010 τη νικηφόρα επανάληψη της γερμανικής επανάστασης ούτε καν ένα περισσότερο αυτοοργανωμένο, ριζικά αντι-συνδικαλιστικό Θερμό Φθινόπωρο.

Η αναδιάρθρωση ήταν μια διαδικασία ρευστοποίησης της εργατικής τάξης (και ο αναδιρθρωμένος καπιταλισμός συνεχίζει να εξελίσσει αυτή τη διαδικασία). Η τάση της ήταν να μεταμορφώσει την εργατική τάξη από συλλογικό υποκείμενο που βρίσκεται απέναντι στην αστική τάξη σε ένα άθροισμα προλετάρων, ο καθένας από τους οποίους σχετίζεται ατομικά με το κεφάλαιο, χωρίς τη μεσολάβηση της πρακτικής εμπειρίας μιας κοινής ταξικής ταυτότητας και εργατικών οργανώσεων που έκαναν στο παρελθόν την τάξη έναν αναγνωρισμένο 'κοινωνικό εταίρο', αποδεχόμενο στο τραπέζι των συλλογικών διαπραγματεύσεων. Αυτό επιτεύχθηκε μέσω της συνεχούς μεταμόρφωσης της τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου και της εργασιακής διαδικασίας και την όλο και περισσότερο επιταχυνόμενη διεθνοποίηση του κεφαλαίου, με την αποδιάρθρωση των ακαμψιών στην παγκόσμια κυκλοφορία κεφαλαίου και εργατικής δύναμης και τον επακόλουθο γεωγραφικό χωρισμό του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε ζώνες όσον αφορά τον παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας και τις τροπικότητες της αναπαραγωγής της εργατικής

---

1 Για παράδειγμα, ήδη στην πρώτη παράγραφο, ο εντοπισμός ενός σημείου συμφωνίας στην «*ανάγκη για ταξική ενότητα*» είναι στην πραγματικότητα λάθος. Ελπίζουμε ότι αυτό θα καταστεί σαφές σε ό,τι γράφεται παρακάτω σ' αυτή την απάντηση.

2 Αυτό προφανώς δεν έγινε από τη μια μέρα στην άλλη, όπως δείχνουν για παράδειγμα οι αγώνες των ανθρακωρύχων στη Βρετανία το 1985.

τάξης. Αυτή η μεταμόρφωση, ενώ ομογενοποιούσε τις ουσιώδεις συνθήκες αναπαραγωγής της τεράστιας πλειοψηφίας του παγκόσμιου πληθυσμού στην 'προλεταριακή συνθήκη' -δηλαδή στην πώληση της εργατικής δύναμης ως μοναδικό μέσο επιβίωσης- (περιορίζοντας αντιφατικά την ίδια στιγμή την πρόσβαση στην επίσημη αγορά εργασίας για ένα μεγάλο ποσοστό του, παράγοντας ένα δομικά υπεράριθμο προλεταριάτο και μια τεράστια 'ανεπίσημη οικονομία'), διέλυσε την εργατική ταυτότητα και την πραγματικότητα των 'κοινών συμφερόντων' και τεμάχισε το προλεταριάτο σε πρωτόγνωρο βαθμό.

Καμία έκκληση για ταξική ενότητα δεν μπορεί να επανεγκαθιδρύσει μια επαναστατική κοινότητα βασισμένη στην επιβεβαίωση του προλεταριακού ταξικού ανήκειν. Δεν μπορεί κανείς να αντιμετωπίζει τον τρόπο με τον οποίο το κεφάλαιο συνενώνει τους προλετάρους, δηλαδή την τεμαχισμένη ύπαρξη του προλεταριάτου ως εργατικής δύναμης -που είναι η μοναδική του ύπαρξη- ως επιφανειακή και επουσιώδη, ως κάτι που θα ξεπεραστεί μόλις οι προλετάριοι αρχίσουν να 'κατανοούν' ότι έχουν ουσιαστικά κοινά συμφέροντα, απομυστικοποιώντας έτσι τις κοινωνικές σχέσεις. Στον κύκλο αγώνων που κορυφώθηκε μεταξύ του 1917 και του 1923, μια ενοποιητική ταξική συνείδηση ήταν ενσωματωμένη στην αναπαραγωγή και τη συγκεκριμένη ανάπτυξη της εκμεταλλευτικής σχέσης προεικονίζοντας την κομμουνιστική επανάσταση ως επιβεβαίωση της εργατικής τάξης ως της πραγματικά παραγωγικής τάξης της κοινωνίας στην απαλλοτρίωση των καπιταλιστικών μέσων παραγωγής. Η ταξική συνείδηση δεν ήταν *Αποκάλυψη*, αλλά μέρος της συγκεκριμένης ιστορικής ύπαρξης της ταξικής σχέσης. Η ταξική συνείδηση συνέχισε να υπάρχει ως εκδήλωση της ισχυρής εργατικής ταυτότητας του μεταπολεμικού εργάτη-μάζα, αντιφατικά ωστόσο, μιας και η 'άρνηση της εργασίας' αναδύθηκε ως η πρακτική κριτική της αδυνατότητας της επανάστασης ως επιβεβαίωσης του προλεταριάτου, κριτική που παράχθηκε ωστόσο ως αναπόσπαστο κομμάτι αυτού του ίδιου περιεχομένου της επανάστασης (δες για παράδειγμα την αντιφατική συνύπαρξη του 'μη δουλεύετε ποτέ' με την ιδεολογία των εργατικών συμβουλίων στο έργο μιας από τις πιο ριζοσπαστικές πολιτικές ομαδοποιήσεις του προλεταριάτου αυτή την περίοδο, της Καταστασιακής Διεθνούς)³. Μια ενοποιητική ταξική συνείδηση (επαναστατική αυτοσυνείδηση του προλεταριάτου) είναι εκτός θέματος σήμερα, όχι επειδή το προλεταριάτο βρίσκεται στην άμυνα, αλλά διότι το σύγχρονο περιεχόμενο της σχέσης εκμετάλλευσης δεν επιβεβαιώνει την εργατική τάξη ως μια κοινωνική οντότητα που προσπαθεί να επικρατήσει ενάντια στην αντίπαλη τάξη.

Η θεωρία, ως ο αυτοκριτικός χαρακτήρας των καθημερινών αγώνων, είναι

---

3 Αυτό το σημείο αναμφισβήτητα απαιτεί περισσότερη ανάπτυξη, αλλά αυτό δεν μπορεί να γίνει εντός της περιορισμένης έκτασης αυτής της απάντησης. Η εξέλιξη αυτής της συζήτησης ελπίζουμε ότι θα μας δώσει την ευκαιρία να επανέρθουμε σε περισσότερο βάθος. Παραπέμπουμε σχετικά στα κείμενα '*Πολύ κακό για το τίποτα*', που περιλαμβάνεται στο παρόν τεύχος, και '*Theorie Communiste*', που δημοσιεύτηκε στο τεύχος 4 του ΒΜ.

αναγκασμένη να επαναδιαπραγματευθεί τον τρόπο με τον οποίο η επανάσταση παράγεται μέσα σε αυτούς τους αγώνες σήμερα, ωστόσο -και εδώ βρίσκεται η ουσία του ζητήματος- όχι αναγκαστικά ως η γραμμική επέκταση ή εμβάθυνσή τους. Όταν οι S&M ισχυρίζονται ότι εμείς «συμμετέχουμε στους διεκδικητικούς αγώνες που μας αφορούν επειδή με την αποτυχία τους δημιουργούν τις συνθήκες για να ξεπεραστεί ο συνδικαλισμός», ανασκευάζουν τα λεγόμενά μας με έναν τρόπο που υποβαθμίζει τη θεωρητικοποίηση της αντιφατικής πορείας των ταξικών αγώνων σε ζήτημα πολιτικής παρέμβασης. Η συμμετοχή μας στις ταξικές συγκρούσεις δεν είναι 'επιλογή'. Πηγάζει 'αυθόρμητα' και 'αντικειμενικά' από τη θέση μας στην ταξική σχέση, από την κατάστασή μας. Δεν αποδίδουμε στη θεωρία το ρόλο της διαμόρφωσης της Επαναστατικής Πρακτικής (με Π κεφαλαίο) μέσα από τις συγκεκριμένες προληπτικές πρακτικές, μεταμορφωνόμενη έτσι σε επαναστατικό πρόγραμμα που επιδιώκει να 'ριζοσπαστικοποιήσει' τους πραγματικούς αγώνες.

Επιπλέον, όσον αφορά την ουσιαστική όψη του επιχειρήματος των S&M, δεν είναι η 'ήττα' με την αυστηρή έννοια του όρου που δημιουργεί το ενδεχόμενο του ξεπεράσματος του 'διεκδικητικού' περιεχομένου των καθημερινών αγώνων, αλλά το γεγονός ότι παντού, σε όλους τους διεκδικητικούς αγώνες τους, ακόμα και στις (σπάνιες) περιπτώσεις που αυτοί οι αγώνες είναι νικηφόροι για ένα μικρό κομμάτι εργατικής δύναμης⁴, οι προλετάριοι τελικά βρίσκονται μπροστά στην τωρινή συγκεκριμένη ύπαρξη της σχέσης εκμετάλλευσης, που σημαίνει τη διαιώνιση της υπεράριθμης, αναλώσιμης, επισφαλούς, υποτιμημένης και τεμαχισμένης ύπαρξής τους. Δεν υπάρχει πια η σύνδεση μισθού/παραγωγικότητας⁵. Δεν υπάρχει επίσης σοσιαλιστική εναλλακτική, ούτε ριζοσπαστική εναλλακτική στη 'υπαρκτή' σοσιαλιστική (δηλαδή η αυτοοργάνωση και η αυτοδιαχείριση). Με άλλα λόγια, η δυναμική και το όριο του ταξικού αγώνα σήμερα συμπίπτουν ακριβώς στην αδυνατότητα του αγώνα να ολοκληρώσει την ταξική του δυναμική (ικανοποίηση των αιτημάτων, ανανεωμένη θέση μάχης μέσα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου). Αυτό γίνεται φανερό επίσης στο γεγονός ότι δεν μπορεί κανείς να δει σήμερα τη σταθεροποίηση νέων οργανωτικών μορφών της εργατικής τάξης που να αμφισβητούν τα επίσημα συνδικάτα-σε-κρίση από τη σκοπιά μιας ενδυναμωμένης θέσης της τάξης στη διαπραγμάτευση της εργατικής δύναμης: η εξέγερση του Δεκέμβρη στην Ελλάδα, οι καταλήψεις εργοστασίων στη Βρετανία και τη Γαλλία και οι απεργίες και οι ταραχές στην Κίνα, την Ινδία και το Μπαγκλαντές 'δεν άφησαν τίποτα' από αυτή την

---

4 Δες για παράδειγμα κάποιες από τις καταλήψεις εργοστασίων ενάντια στις απολύσεις στη Γαλλία ή το απεργιακό κύμα του 2010 στην Κίνα.

5 Αυτή η οπτική συζητιέται περισσότερο με αφορμή τις απεργίες και τις απαγωγές αφεντικών στη Γαλλία το περασμένο διάστημα στο κείμενο 'Πώς μπορεί κανείς ακόμα να θέτει αιτήματα όταν κανένα αίτημα δεν μπορεί να ικανοποιηθεί' που περιλαμβάνεται σ' αυτό το τεύχος.

άποψη⁶.

Παρόλα αυτά, η διεκδίκηση αιτημάτων είναι η φυσιολογική πορεία των προλεταριακών αγώνων. Δεν είναι έκφραση κάποιας 'ψευδούς συνείδησης' (ή «ιδεολογικές ανοησίες») που κυριαρχεί στο εργατικό κίνημα. Για την ώρα, μπορούμε να κατανόησουμε μη διεκδικητικές πρακτικές ως την έκφραση ρήξεων που αναδύονται εντός των καθημερινών ταξικών αγώνων (και σε στενή/διαλεκτική σχέση με αυτούς). Αλλά αυτές οι ρήξεις, όπως και η γενίκευση του αγώνα, δεν είναι ζήτημα «κατανόησης ότι δεν υπάρχει τίποτα να υπερασπιστεί κανείς στον καπιταλισμό». Η αλήθεια είναι ότι κατά μία έννοια υπάρχουν πολλά να υπερασπιστεί κανείς στον καπιταλισμό, μιας και μετά την αναδιάρθρωση της δεκαετίας του '70 και την επακόλουθη επιταχυνόμενη διεθνοποίηση του κεφαλαίου, η αναπαραγωγή του παγκόσμιου προλεταριάτου έχει ενσωματωθεί πλήρως -και χωρίς μεσολαβήσεις- στην παραγωγή υπεραξίας. Το αντιφατικό στοιχείο είναι ότι τώρα η αστική τάξη δεν δίνει δεκάρα για τη διασφάλιση αυτής της αναπαραγωγής, την οποία αντιμετωπίζει απλά ως κόστος. Διαλύοντας τις αγκυλώσεις της κενύσνιακής περιόδου και πραγματικά υπάγοντας την εργασία πλέον σε παγκόσμιο επίπεδο, το κεφάλαιο τείνει όλο και περισσότερο να απελευθερωθεί από τη διατήρηση του επιπέδου αναπαραγωγής του προλεταριάτου⁷. Η ουτοπία της αξίας συνίσταται στην απελευθέρωσή της από την εξάρτηση από τη ζωντανή εργασία, στην αδιάκοπη παρθενογένεσή της. Δεν χρειάζεται να πούμε ότι αυτή είναι μια αυτοκαταστροφική ουτοπία που ορίζει τη σημερινή κρίση ως κρίση της μισθωτής εργασίας. Είμαστε αντιμετώπι με έναν ιστορικά συγκεκριμένο τρόπο συσσώρευσης όπου ο μισθός, ενώ βρίσκεται στην καρδιά της κρίσης αναπαραγωγής της καπιταλιστικής σχέσης (δηλαδή της κρίσης αναπαραγωγής του προλεταριάτου, την ίδια στιγμή), έχει πάψει να αποτελεί το βασικό διαπραγματευτικό έδαφος για την αναμέτρηση μεταξύ ΤΗΣ εργατικής τάξης και του κεφαλαίου. Η διεκδίκηση έχει γίνει 'παράνομη'⁸.

Η δυνατότητα των ρήξεων εντός των διεκδικητικών αγώνων βασίζεται ακριβώς σ' αυτόν τον πλέον *ασυστημικό* χαρακτήρα της διεκδίκησης. Αλλά τότε αυτές οι ρήξεις δεν είναι ζήτημα μορφών οργάνωσης (ενάντια στα συνδικάτα, για παράδειγμα) αλλά μια εσωτερική απόσταση στο περιεχόμενο του αγώνα, ρήξεις με το να

---

6 Υπό αυτές τις συνθήκες, τα ριζοσπαστικά/αυτόνομα συνδικάτα ή συνδικάτα βάσης σε χώρες όπως η Ελλάδα και η Γαλλία είναι περισσότερο ομαδοποιήσεις αγωνιστών προλεταρίων που επιδίδονται σε διάφορες μορφές ακτιβισμού ενάντια σε απολύσεις ή σχετικά με αποζημιώσεις, παρά πραγματικά συνδικάτα που αναλαμβάνουν τη διαπραγμάτευση της εργατικής δύναμης σε επίπεδο επιχείρησης ή κλάδου.

7 Όσο διαφοροποιημένη κι αν είναι αυτή η διαδικασία στα διάφορα σημεία του πλανήτη (χωρισμός του πλανήτη σε ζώνες καπιταλιστικής συσσώρευσης/αναπαραγωγής).

8 Για περισσότερα, δες τα κείμενα 'Η μεταβατική περίοδος της κρίσης: Η εποχή των ταραχών', 'Η παραγωγή και αναπαραγωγή του κεφαλαίου: η αντίφαση που ορίζει λογικά και ιστορικά το κεφάλαιο' και 'Η παρούσα στιγμή' που περιλαμβάνονται σ' αυτό το τεύχος.

είναι κανείς προλετάριος και αναγκαστικά να αγωνίζεται ως τέτοιος, το οποίο μπορεί να σημαίνει μόνο τη συνέχιση του να ζει κανείς όλα αυτά τα σκατά. Οι ρήξεις ως εσωτερική απόσταση εντός της ταξικής πάλης σήμερα είναι η αποτυχία/αδυναμία της τάξης να ολοκληρώσει την πορεία της δράσης της ως τάξης. Η γενίκευση του αγώνα θα είναι τότε το αποτέλεσμα μιας περισσότερο ή λιγότερο ταυτόχρονης παραγωγής ρήξεων εντός των διεκδικητικών αγώνων⁹, δηλαδή η γενίκευση των πρακτικών που αμφισβητούν την ύπαρξη των προλεταρίων ως τέτοιων, κάτι που δεν είναι ζήτημα προπαγάνδας ή αποτελεσματικών τρόπων 'κίνητοποίησης του κόσμου' ή 'καλέσματος των ανθρώπων να συμμετέχουν'. Αυτή η *συνάντηση των συγκρούσεων* εντός των αγώνων θα μπλοκάρει άμεσα πολλαπλές όψεις της παραγωγής υπεραξίας/αναπαραγωγής του κεφαλαίου, επιταχύνοντας ριζικά την αμφισβήτηση της ίδιας της αναπαραγωγής της εργατικής τάξης, κάνοντας ταυτόχρονα αναγκαία την ένταση και επέκταση αυτού που θα είναι πλέον ανοιχτή εξέγερση (ή το πιθανότερο πολλά εξεγερτικά μέτωπα). Προφανώς, σ' αυτή τη γενίκευση του αγώνα, η συνάντηση των προλεταριακών πρακτικών δεν θα είναι ειρηνική. Αντίθετα, αυτό που θα πρέπει να περιμένουμε είναι μια συγκρουσιακή, αντιφατική και σε πολλές περιπτώσεις βίαιη διαδικασία¹⁰. Επίσης, είναι δύσκολο να φανταστούμε ότι η προλεταριακή εξέγερση θα λάβει πλανητική διάσταση από τη μια μέρα στην επόμενη. Αυτό που μάλλον προεικονίζουν (και μόνο προεικονίζουν) οι πρόσφατες εξεγέρσεις στον αραβικό κόσμο και την υπόλοιπη Αφρική, οι εκρηκτικές διαστάσεις της κρίσης στη μεσογειακή Ευρώπη, οι πολεμικές επιχειρήσεις στις φαβέλες της Βραζιλίας και στο Βόρειο Μεξικό και οι διαρκείς ταραχές σε περιοχές της Κίνας (η ταχύτητα εξάπλωσης των οποίων για την ώρα ελέγχεται μόνο από τους εξωφρενικούς ρυθμούς ανάπτυξης του κεφαλαίου που είναι επενδυμένο στη χώρα), είναι ο πολλαπλασιασμός 'ζωνών κρίσης' ανά την υφήλιο, όπου η επιστροφή της κοινωνικής αναπαραγωγής σε κατάσταση 'ομαλότητας' θα είναι αδύνατο να επιτευχθεί. Η ταχύτητα με την οποία θα πολλαπλασιάζονται αυτές οι ζώνες και η αποσταθεροποιητική επίδρασή τους στις υπόλοιπες περισσότερο σταθερές περιοχές συσσώρευσης θα εξαρτηθεί από την εξέλιξη της κρίσης και θα καθορίσει την ένταση της βίας που θα ασκεί η αστική τάξη. Για να συνοψίσουμε, η παραγωγή μιας εσωτερικής απόστασης εντός του ταξικού αγώνα είναι η αμφισβήτηση του ταξικού ανήκειν εντός του ταξικού αγώνα. Αυτή η δυναμική του ταξικού αγώνα σήμερα δεν μπορεί ποτέ να είναι νικη-

---

9 Οι ίδιες οι ρήξεις θα είναι το αποτέλεσμα της συγκυριακής σύντηξης πολλαπλών αντιφάσεων και συγκρούσεων που αποτελούν τη συγκεκριμένη ύπαρξη της αντίφασης κεφαλαίου/προλεταριάτου στις ιδιαιτερότητές της μέσα στον χώρο και το χρόνο.

10 Διαφορετικές όψεις αυτής της συγκρουσιακής διαδικασίας ήδη προεικονίζονται σε περιπτώσεις όπως η διαμάχη στη FIAT το 2010 και η σχέση Πολωνών και Ιταλών εργατών εντός της, η πυρπόληση από εργάτες εργοστασίων μέσα στα οποία δούλευαν απεργοσπαστές στο Μπαγκλαντές το 2010, ή οι επιθέσεις πισσιρικάδων από τα προάστια σε διαδηλωτές ενάντια στη CPE στο Παρίσι το 2006.

φόρα διότι θα βρίσκει πάντοτε την ίδια την ταξική φύση του αγώνα ως το όριο της, μέχρι του σημείου που ο πολλαπλασιασμός των ρήξεων θα γίνει το ξεπέραςμα του ταξικού ανήκειν (κι άρα της αυτοοργάνωσης της τάξης) ως επανάσταση εντός της επανάστασης, ως κομμουνιστικά μέτρα που είτε θα απο-κεφαλαιοποιούν (κομμουνιστικοποιούν) τη ζωή όλο και περισσότερο ή θα συντριβούν.

Εκκινώντας από αυτή την κατανόηση της δυναμικής και των ορίων των σημερινών ταξικών αγώνων, μπορούμε να κάνουμε έναν απολογισμό των λεηλασιών ως προλεταριακής πρακτικής που αναδύεται εντός τους σε πολλές περιπτώσεις. Θα μπορούσε κανείς να ασκήσει κριτική στη «*ληλασία αγαθών προς μεταπώληση και άντληση προσωπικού κέρδους*». Αλλά το σημαντικό είναι να αποσαφηνιστεί το πραγματικό/υλικό πλαίσιο κάθε προλεταριακής πρακτικής σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή και όχι να αξιολογηθούν οι πραγματικοί αγώνες με μέτρο μια αυτοανακηρυχθείσα επαναστατική τακτική ή στρατηγική. Για να ξεπεραστεί η 'ληλασία προς μεταπώληση', η ύπαρξη της ανταλλαγής θα πρέπει να αμφισβητηθεί ευρέως σε έναν γενικευμένο αγώνα που κομμουνιστικοποιεί. Στο βαθμό που η ανταλλαγή αποτελεί το μοναδικό τρόπο για να αναπαραχθεί κανείς, δεν μπορούμε παρά να περιμένουμε ότι η ατομική κατανάλωση και η μεταπώληση θα είναι ο κυρίαρχος στόχος της απαλλοτρίωσης αγαθών. Επομένως, ο χαρακτήρας των λεηλασιών δεν είναι ζήτημα καλής ή κακής θέλησης. Ένας κριτικός απολογισμός των λεηλασιών εντός των σύγχρονων προλεταριακών αγώνων είναι πολύ πιο πολύπλοκος από το απλά να καταδικάζει κανείς την 'κακή ληλασία προς μεταπώληση'. Η απαλλοτρίωση και μεταπώληση κινητών τηλεφώνων και laptop από μετανάστες στην Αθήνα είναι κάτι εντελώς διαφορετικό από τη ληλασία καταστημάτων από προλετάριους οργανωμένους σε συμμορίες στην Αϊτή, η οποία στοχεύει στον αρκετά επικερδή έλεγχο της διανομής βασικών αγαθών, αποτρέποντας την ίδια στιγμή τις λεηλασίες που γίνονται από άλλους προλετάριους για την κάλυψη άμεσων αναγκών. Στο τελευταίο παράδειγμα, μπορείς κανείς να φανταστεί ότι η πρακτική αμφισβήτηση της «ληλασίας προς μεταπώληση» στη δυνητική εξέλιξη ενός αγώνα θα λάβει πολύ πιο βίαιες μορφές, καθώς θα ταυτιστεί με την αμφισβήτηση της ύπαρξης των συμμοριών ως προσωρινών αποκρυσταλλώσεων της διαιώνισης της κυριαρχίας του κεφαλαίου.

Τελικά, όσον αφορά τη δυναμική της καταστροφής, οι S&M έχουν δίκιο να λένε ότι η επανάσταση δεν θα είναι η ολοκληρωτική ισοπέδωση όλων όσων υπάρχουν σήμερα. Ωστόσο, δεν θα είναι σήμερα η απαλλοτρίωση των σκατών που παράγει η καπιταλιστική κοινωνία. Η ύπαρξη ενός μεγάλου μέρους των μέσω παραγωγής και μέσω συντήρησης θα κριθεί αναγκαστικά ασύμβατη με τη συνέχιση του επαναστατικού αγώνα ως κατάργησης της αξίας και του καπιταλιστικού καταμερισμού της εργασίας. Από την άλλη, μπορεί κανείς δικαιολογημένα να φανταστεί ότι οι εξεγερμένοι προλετάριοι θα καταλάβουν όψεις της παραγωγικής μηχανής του κεφαλαίου για να επιβιώσουν. Αλλά αυτή η κατάληψη θα είναι μια συγκρουσιακή διαδικασία, η οποία θα πρέπει να ξεμπερδεύει με την ανταλλαγή και τον καταμερισμό της εργα-

σίας, απο-κεφαλαιοποιώντας έτσι τα μέσα παραγωγής σε απλά εργαλεία τα οποία μπορεί να είναι χρήσιμα (ή όχι) για τις ανάγκες των αγωνιζόμενων προλετάριων-που-γίνονται-κοινωνικά-άτομα. Φυσικά, συμφωνούμε ότι η κατάργηση της μορφής αξία δεν είναι απλά η καταστροφή πραγμάτων. «*Η καταστροφή πραγμάτων δεν είναι αναγκαστικά πλήγμα στη μορφή αξία*», αλλά ένα πλήγμα στη μορφή αξία αναγκαστικά περιλαμβάνει την καταστροφή πραγμάτων, τα οποία είναι τα ίδια όψεις της ύπαρξης της σχέσης κεφάλαιο. Ο πυρήνας της διαφωνίας μας με τους S&M είναι ότι δεν υπάρχει μία τάξη που να είναι από μόνη της υπεύθυνη για την «*παραγωγή της ζωής σε όλες τις όψεις της*». Μόνο το κεφάλαιο είναι υπεύθυνο για την παραγωγή της ζωής σήμερα και το κεφάλαιο είναι μια κινούμενη αντίφαση μεταξύ δύο τάξεων και όχι το έδαφος για την αντίθεση μεταξύ δύο αυτόνομων υποκειμένων. Το προλεταριάτο είναι η παραγωγική τάξη μόνο στο βαθμό που υπάγεται από το κεφάλαιο. Με αυτή την έννοια, δεν αντιλαμβανόμαστε την επανάσταση που παράγεται από τους ταξικούς αγώνες σήμερα ως τη ριζική κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής¹¹, αλλά ως την κατάργηση και των δύο τάξεων, όπως και των μέσων παραγωγής ως τέτοιων. Η αναγκαιότητα του κομμουνισμού δεν είναι ένα θεωρητικό αξίωμα. Είναι κάτι το οποίο μπορεί να παραχθεί από την καταστροφική δράση του προλεταριάτου. Αν κανείς θέλει να είναι ρεαλιστής και να αντιλαμβάνεται την ιστορία ως ανθρώπινη πρακτική, δεν μπορεί παρά να κατανοεί την αναγκαιότητα του κομμουνισμού ως προλεταριακή πρακτική που αποσυνθέτει το κεφάλαιο στο βαθμό που κάθε οπισθοχώρηση γίνεται αδύνατη.

Ροκαμαδούρ,
Νοέμβριος 2010/Ιούνιος 2011

---

11 Με άλλα λόγια, ως κατάργηση της ιδιωτικής άντλησης υπεραξίας στη ριζική κοινωνικοποίησή της, κάτι που ιστορικά έχει αποδειχθεί αδύνατο με τους ίδιους του τους όρους. Ξανά, παραπέμπουμε στο κείμενο *‘Πολύ κακό για το τίποτα’*.

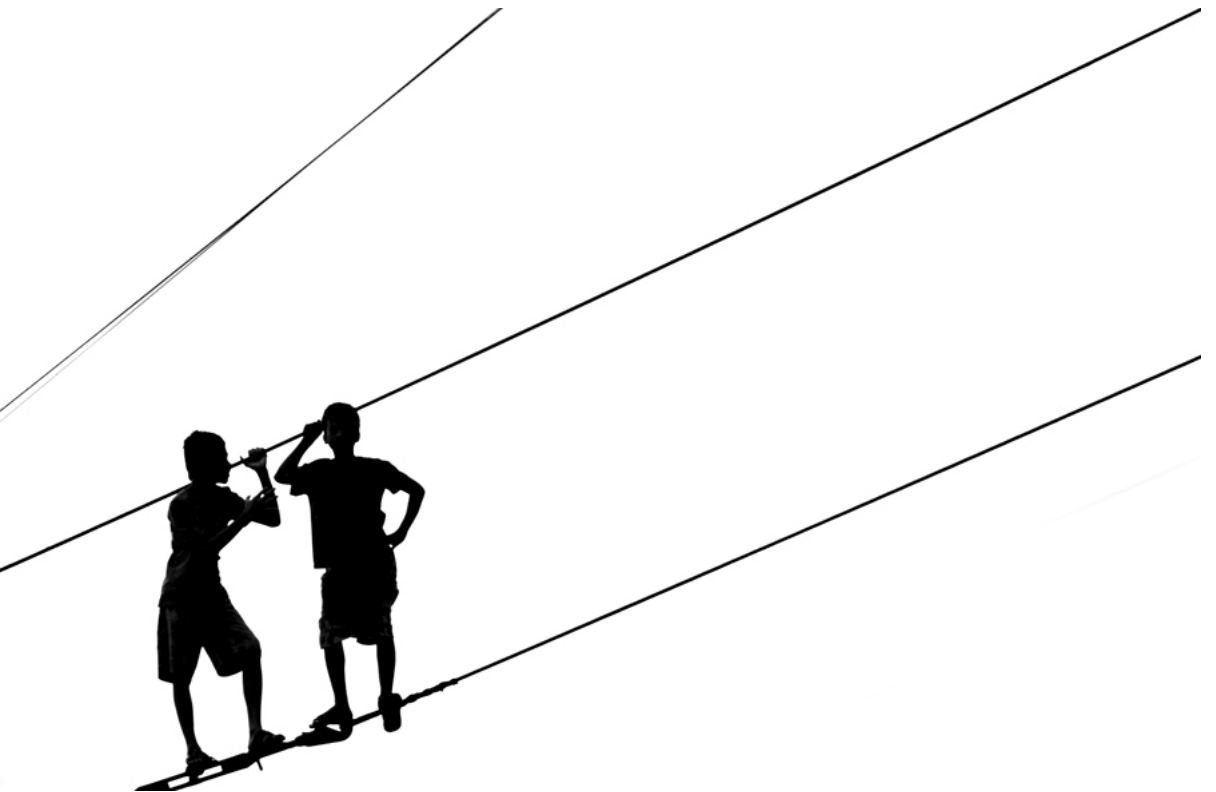

(SIC)

International Journal on Communitisation

Issue I
June 2011

Editorial

Το περιοδικό

Το περιοδικό *Sic* έχει στόχο να αποτελέσει τόπο εκδίπλωσης της προβληματικής της κομμουνιστικοποίησης. Το περιοδικό αυτό προέκυψε από τη συνάντηση ατόμων που εμπλέκονται ήδη σε διάφορα εγχειρήματα, σε διαφορετικές χώρες. Ανάμεσα σ'αυτά είναι τα περιοδικά: *Endnotes* που δημοσιεύεται στη Βρετανία και τις ΗΠΑ, *Blaumachen* στην Ελλάδα, *Théorie Communiste* στη Γαλλία, *Riff Raff*, στη Σουηδία. Στην έκδοση του *Sic* συμμετέχουν επίσης άτυπες θεωρητικές ομάδες στις Ηνωμένες Πολιτείες (Νέα Υόρκη και Σαν Φρανσίσκο). Όλα αυτά τα εγχειρήματα συνεχίζουν την ξεχωριστή τους πορεία. Στο *Sic* συμμετέχουν επίσης πολλά άτομα από τη Γαλλία, τη Γερμανία και άλλες χώρες, με διαφορετικές παράλληλες δραστηριότητες, τα οποία τοποθετούνται γενικά κοντά στην θεωρητική προσέγγιση που επιχειρείται εδώ.

Το *Sic* αποτελεί επίσης υπέρβαση (συνέχεια και ρήξη) του περιοδικού *Meeting* (τέσσερα τεύχη στα γαλλικά, από τον Σεπτέμβριο 2004 μέχρι τον Ιούνιο 2008). Το *Meeting* οργάνωσε το καλοκαίρι του 2008 μια διεθνή συνάντηση, από την οποία προέκυψε το *Sic*. Το *Sic* έχει σκοπό να αποτελέσει μια διεθνή έκδοση η οποία θα διερευνήσει την προβληματική της κομμουνιστικοποίησης μέσα στη συγκυρία της κρίσης που ξέσπασε το 2008. Κανείς από τους συμμετέχοντες στο περιοδικό αυτό δε θεωρεί τη συμμετοχή του αποικλειστική ή μόνιμη, και το περιοδικό προφανώς μπορεί να συμπεριλάβει και θεωρητικά κείμενα γραμμένα από άλλους συντρόφους.

Η αγγλική θα είναι η διεθνής έκδοση του περιοδικού. Θα υπάρχει παράλληλα μια γαλλική έκδοση και όλα τα κείμενα θα αναρτώνται σε όλες τις διαθέσιμες γλώσσες στην ιστοσελίδα του περιοδικού. Στην Ελλάδα και τη Σουηδία, οι σύντροφοί μας στο *Blaumachen* και το *Riff Raff* θα διανέμουν το περιοδικό στις χώρες αυτές και θα συμπεριλαμβάνουν στα περιοδικά τους ή θα εκδίδουν αυτόνομα όποια κείμενα του περιοδικού κρίνουν οι ίδιοι σκόπιμο. Αυτό μπορεί φυσικά να το κάνει και οποιοσδήποτε άλλος ενδιαφέρεται.

Κομμουνιστικοποίηση

Στην πορεία του επαναστατικού αγώνα, η κατάργηση του καταμερισμού εργασίας, του κράτους, της ανταλλαγής, κάθε μορφής ιδιοκτησίας, η επέκταση μιας κατάστασης στην οποία το κάθε τι είναι ελεύθερα διαθέσιμο ως ενοποίηση της ανθρώπινης δραστηριότητας, με άλλα λόγια η κατάργηση των τάξεων, η κατάργηση της δημό-

σιας και της ιδιωτικής σφαίρας, όλα αυτά, είναι «μέτρα» που καταργούν το κεφάλαιο και που επιβάλλονται από τις ίδιες τις ανάγκες της πάλης εναντίον της καπιταλιστικής τάξης. Η επανάσταση είναι κομμουνιστικοποίηση· τον κομμουνισμό δεν τον έχει σαν σκοπό και αποτέλεσμα, αλλά σαν περιεχόμενο.

Το κεφάλαιο δεν καταργείται για τον κομμουνισμό, αλλά από τον κομμουνισμό ή, πιο συγκεκριμένα, από την παραγωγή του κομμουνισμού. Πράγματι, πρέπει να διακρίνουμε τα κομμουνιστικά μέτρα από τον κομμουνισμό. Δεν αποτελούν εμβρυακή κατάσταση του κομμουνισμού αλλά την παραγωγή του κομμουνισμού. Η κομμουνιστικοποίηση δεν είναι μεταβατική περίοδος, πρόκειται για την ίδια την επανάσταση η οποία είναι η κομμουνιστική παραγωγή του κομμουνισμού. Ο αγώνας ενάντια στο κεφάλαιο είναι αυτό που διακρίνει τα κομμουνιστικά μέτρα από τον κομμουνισμό. Η επαναστατική δραστηριότητα του προλεταριάτου έχει πάντοτε ως περιεχόμενο τη διαμεσολάβηση της κατάργησης του κεφαλαίου από τη σχέση του προλεταριάτου με το κεφάλαιο: η δραστηριότητα αυτή δεν είναι η δημιουργία μιας εναλλακτικής μορφής οργάνωσης των παραγωγικών σχέσεων, ανταγωνιστικής στην αναπαραγωγή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Είναι η εξέλιξη της εσωτερικής αντίφασης του τελευταίου και το ξεπέραςμα της αντίφασης αυτής.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970, μια ολόκληρη ιστορική περίοδος μπήκε σε κρίση και έφτασε στο τέλος της – πρόκειται για την περίοδο στην οποία η επανάσταση γινόταν αντιληπτή με διάφορους τρόπους, θεωρητικά και πρακτικά, ως η επιβεβαίωση του προλεταριάτου, η άνοδος του στη θέση της άρχουσας τάξης, η απελευθέρωση της εργασίας και η εγκαθίδρυση μιας μεταβατικής περιόδου. Η έννοια της κομμουνιστικοποίησης εμφανίστηκε εν μέσω αυτής της κρίσης.

Κατά τη διάρκεια της κρίσης, η κριτική όλων των διαμεσολαβήσεων της ύπαρξης του προλεταριάτου μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (μαζικό κόμμα, συνδικάτο, κοινοβουλευτισμός), οργανωτικών μορφών όπως η μορφή-κόμμα και η πρωτοπορία, ιδεολογιών όπως ο λενινισμός, πρακτικών όπως ο μιλιταντισμός σε όλες τις αποχρώσεις του, όλα αυτά εμφανίστηκαν να μην έχουν πια αντικείμενο στο βαθμό που η επανάσταση ως επιβεβαίωση της τάξης δεν ήταν πλέον στην ατζέντα – είτε επρόκειτο για την εργατική αυτονομία, είτε για τη γενίκευση των εργατικών συμβουλίων. Ο ίδιος ο αγώνας του προλεταριάτου ως τάξης έγινε πλέον το πρόβλημα, δηλαδή έγινε πια το ίδιο του το όριο. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο η ταξική πάλη προοικονιάζει και παράγει την επανάσταση ως κομμουνιστικοποίηση, ως το ξεπέραςμα της. Από τότε, μέσα στην αντιφατική πορεία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η επιβεβαίωση του προλεταριάτου και η απελευθέρωση της εργασίας έχουν χάσει όλο το νόημα και το περιεχόμενο τους. Δεν υπάρχει πλέον η *εργατική ταυτότητα* που έρχεται αντιμέτωπη με το κεφάλαιο και ταυτόχρονα επιβεβαιώνεται από αυτό. Αυτή είναι η επαναστατική δυναμική των αγώνων του παρόντος, η οποία κάνει τη δραστική άρνηση της προλεταριακής κατάστασης ενάντια στο κεφάλαιο να

εμφανίζεται ακόμη και μέσα στις εφήμερες περιορισμένες εξάρσεις αυτοδιαχείρισης και αυτοοργάνωσης. Ο αγώνας του προλεταριάτου ενάντια στο κεφάλαιο εμπεριέχει την αντίφαση της τάξης με τον εαυτό της ως τάξης του κεφαλαίου.

Η κατάργηση του κεφαλαίου, δηλαδή, η επανάσταση και η παραγωγή του κομμουνισμού, είναι άμεσα κατάργηση όλων των τάξεων και γι' αυτό και του προλεταριάτου. Αυτό συμβαίνει μέσα από την κομμουνιστικοποίηση της κοινωνίας, η οποία καταργείται σαν κοινότητα διαχωρισμένη από τα μέλη της. Οι προλετάριοι καταργούν το κεφάλαιο με την παραγωγή μιας κοινότητας άμεσης στα μέλη της, μετασχηματίζουν τις σχέσεις τους σε άμεσες σχέσεις ανάμεσα σε άτομα, σχέσεις μεταξύ μοναδικών ατόμων που δεν αποτελούν πλέον την ενσάρκωση κοινωνικών κατηγοριών, συμπεριλαμβανομένων και των υποτίθεται φυσικών κατηγοριών των κοινωνικών φύλων του άνδρα και της γυναίκας. Η επαναστατική πρακτική είναι η ταύτιση της αλλαγής των συνθηκών και της ανθρώπινης δραστηριότητας ή αυτομετασχηματισμού.

Η προβληματική

Αυτή η στοιχειώδης προσέγγιση της κομμουνιστικοποίησης δεν αποτελεί ούτε ορισμό, ούτε πλατφόρμα, αλλά εκθέτει μια προβληματική.

Η προβληματική μιας θεωρίας – εδώ της θεωρίας της επανάστασης ως κομμουνιστικοποίησης – δεν περιορίζεται σε μια λίστα θεμάτων ή αντικειμένων που κατακτά η θεωρία, ούτε είναι απλώς η σύνθεση όλων των στοιχείων μιας σκέψης. Η προβληματική αποτελεί το περιεχόμενο της θεωρίας, τον τρόπο σκέψης της, *σε σχέση με κάθε δυνατή παραγωγή αυτής της θεωρίας.*

- Η ανάλυση της παρούσας κρίσης και των ταξικών αγώνων που λαμβάνουν χώρα εντός της
- Η ιστορικότητα της επανάστασης και του κομμουνισμού
- Η περιδολόγηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και το ζήτημα της αναδιάρθρωσης του τρόπου παραγωγής που ακολούθησε την κρίση στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970
- Η ανάλυση της κοινωνικής σχέσης φύλο μέσα στην προβληματική των ταξικών αγώνων του παρόντος και της κομμουνιστικοποίησης
- Ο ορισμός του κομμουνισμού ως στόχου αλλά ταυτόχρονα και ως κίνησης που καταργεί την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων
- Η θεωρία της κατάργησης του κεφαλαίου ως θεωρία παραγωγής του κομμουνισμού

- Η αναδιατύπωση της θεωρίας της μορφής-αξίας (στο βαθμό που η επανάσταση δεν είναι η επιβεβαίωση του προλεταριάτου και η απελευθέρωση της εργασίας)
- Η απονομιμοποίηση των μισθολογικών και άλλων αιτημάτων στους ταξικούς αγώνες του παρόντος
- Εξ'ορισμού καμία λίστα θεμάτων που εντάσσονται σε μια προβληματική δεν μπορεί να είναι εξαντλητική.

Η δραστηριότητα

Καμία θεωρία δεν έχει ως περιεχόμενο της να λέει «νά τι συμβαίνει», «το πράγμα μιλάει από μόνο του». Όταν η θεωρία λέει «έτσι είναι» ή «νά πως έχει» – με μια λέξη *Sic* – πρόκειται για μια συγκεκριμένη διανοητική κατασκευή. *Αφηρημένη και κριτική* σε σχέση με την αμεσότητα των αγώνων: αυτή είναι η σχετική αυτονομία της θεωρητικής παραγωγής.

Στην τρέχουσα περίοδο, το να εντοπίζουμε και να προωθούμε τις δραστηριότητες οι οποίες, μέσα στους αγώνες του προλεταριάτου ως τάξης, αποτελούν την αμφισβήτηση της ταξικής του ύπαρξης σημαίνει ότι αυτή η κριτική σχέση αλλάζει. Δεν είναι πια εξωτερικότητα αλλά μια πτυχή των δραστηριοτήτων, έχει δεθεί μαζί τους. Είναι κριτική σχέση, όχι έναντι της ταξικής πάλης και της άμεσης εμπειρίας, αλλά *μέσα* σε αυτήν την άμεση εμπειρία.

Αν η δράση του προλεταριάτου ως τάξης έχει γίνει το ίδιο το όριο της ταξικής δράσης, αν αυτό γίνεται μέσα στην αντίφαση της τωρινής στιγμής, στην πιο κοινότυπη πορεία των αγώνων, τότε οι άμεσοι αγώνες, πρακτικά και στον λόγο που εκφέρουν, παράγουν αδιάκοπα μέσα τους μια εσωτερική απόσταση. Η απόσταση αυτή είναι η προοπτική της κομμουνιστικοποίησης σαν συγκεκριμένη, αντικειμενική θεωρητική συνάρθρωση των αγώνων ως παραγωγών θεωρίας και της θεωρίας με τη στενή της έννοια, που η διάδοσή της γίνεται μια πρακτική, βασική δραστηριότητα.

Σκοπός αυτού του περιοδικού είναι η «κοινωνικοποίηση» της κεντρικής έννοιας της θεωρίας αυτ, της κομμουνιστικοποίησης. Το έργο αυτό αποτελεί δραστηριότητα των υπέρμαχων της κομμουνιστικοποίησης, οι οποίοι συμμετέχουν στους ταξικούς αγώνες με όλες τις συγκρούσεις που τους διαπερνούν. Στην τωρινή στιγμή, η θεωρία σαν σύνολο συγκεκριμένων δραστηριοτήτων (γράψιμο, έντυπο, συζητήσεις, διάδοση των απόψεων με διάφορες μορφές κτλ.) γίνεται άμεσα ένα *αντικειμενικό* προσδιοριστικό στοιχείο αυτών των δραστηριοτήτων.

Η τωρινή στιγμή

Στην πορεία του επαναστατικού αγώνα, η κατάργηση του κράτους, της ανταλλαγής, του καταμερισμού εργασίας και κάθε μορφής ιδιοκτησίας, η επέκταση της χαριστικότητας σαν ενοποίηση της ανθρώπινης δραστηριότητας, με άλλα λόγια η κατάργηση των τάξεων, είναι «μέτρα» που καταργούν το κεφάλαιο και που επιβάλλονται από τις ίδιες τις ανάγκες της πάλης εναντίον της καπιταλιστικής τάξης. Η επανάσταση είναι κομμουνιστικοποίηση · τον κομμουνισμό δεν τον έχει σαν σκοπό και αποτέλεσμα, αλλά σαν περιεχόμενο.

Η κομμουνιστικοποίηση και ο κομμουνισμός είναι πράγματα του μέλλοντος, αλλά πρέπει να μιλάμε γι' αυτά στο παρόν. Η κομμουνιστικοποίηση προαναγγέλλεται στους τωρινούς αγώνες όποτε το προλεταριάτο προσκρούει στην ίδια του την ύπαρξη ως τάξης, μέσα στην ταξική του δράση κατά του κεφαλαίου εντός της σχέσης εκμετάλλευσης, μέσα στην ίδια την πορεία αυτών των αγώνων · όποτε η ίδια η ύπαρξη του προλεταριάτου παράγεται σαν κάτι ξένο στο οποίο το προλεταριάτο προσκρούει στο πλαίσιο της πάλης του ως τάξης, σαν αντικειμενικός καταναγκασμός εξωτερικευμένος στην ίδια την ύπαρξη του κεφαλαίου. Το πρόβλημα είναι πια η ταξική πάλη στο εσωτερικό της. Εκείνο που οι αγώνες προαναγγέλλουν μέσα στον σημερινό κύκλο αγώνων, όποτε το ίδιο το γεγονός της δράσης του προλεταριάτου ως τάξης εμφανίζεται σαν εξωτερικός καταναγκασμός, σαν όριο που χρειάζεται να ξεπεραστεί, είναι το περιεχόμενο της μελλοντικής επανάστασης.

Τα βασικά στοιχεία μιας θεωρίας της κομμουνιστικοποίησης τοποθετούνται στο παρόν, ειδικά να μιλάμε για κομμουνιστικοποίηση είναι μια ανούσια δραστηριότητα πολιτικής φαντασίας. Το να αντιλαμβανόμαστε την επανάσταση σαν κομμουνιστικοποίηση έγκειται στην τωρινή κατανόηση του γεγονότος ότι το να αγωνιζόμαστε σαν τάξη αποτελεί το όριο της ταξικής πάλης. Αυτό είναι το κρίσιμο βήμα. Το να κάνουμε το βήμα αυτό είναι ο μοναδικός τρόπος να μιλήσουμε σήμερα για την επανάσταση σαν κομμουνιστικοποίηση με τρόπο που να συνδέεται με τους τωρινούς αγώνες.

Νέα κεντρικότητα της μισθολογικής διεκδίκησης: η διεκδίκηση για τον μισθό είναι αθέμιτη

Με την κρίση του «φορντιστικού καθεστώτος συσσώρευσης» και το ξεπέρασμά του μέσα στην αναδιάρθρωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στις δεκαετίες του 1970 και '80, η μισθολογική διεκδίκηση γίνεται βαθμιαία, μέσα στη σχέση προλε-

ταριάτου και κεφαλαίου, *αθέμιτη και ακόμα «εκτός συστήματος»*¹. Το «μοίρασμα του πλούτου», εκτός από θεμελιωδώς συγκρουσιακό ζήτημα μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, έγινε και *ταμπού*.

Η επίθεση στον μισθό δεν αποτελεί ένα αναλλοίωτο χαρακτηριστικό του καπιταλισμού το οποίο διαρκώς επιδεινώνεται: ενώ το κεφάλαιο είναι αξία εν κινήσει, και άρα η εκμετάλλευση της εργασίας είναι ο ίδιος ο ορισμός του, η σχέση ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία μέσα στη συνολική διαδικασία αναπαραγωγής είναι πάντοτε ιστορικά συγκεκριμένη. Στην προηγούμενη φάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, έως τα τέλη της δεκαετίας του 1960, η εκμετάλλευση αυτή παρήγε τους όρους πραγματοποίησής της που ήταν τότε οι βέλτιστοι από την ίδια τη σκοπιά της αξιοποίησης του κεφαλαίου. Αυτό περιλάμβανε όλα όσα έκαναν την αναπαραγωγή του προλεταριάτου προσδιοριστικό στοιχείο της αναπαραγωγής του ίδιου του κεφαλαίου: δημόσιος χαρακτήρας παρεχόμενων υπηρεσιών, περιχαράκωση της συσσώρευσης σε έναν εθνικό χώρο, έρπων πληθωρισμός που «σβήνει» την τιμαριθμική αναπροσαρμογή των μισθών, «μοίρασμα των οφελών από την αύξηση της παραγωγικότητας». Απ' όλα αυτά προέκυπτε μια συγκρότηση και θεμιτότητα, μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, του προλεταριάτου ως εθνικού συνομιλητή σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, και μάλιστα από τη σκοπιά του ίδιου του κεφαλαίου. Από τη σοσιαλδημοκρατία έως το συμβουλιακό ρεύμα, εκείνο που διαμορφωνόταν ήταν η *εργατική ταυτότητα*.

Στον αναδιαρθρωμένο καπιταλισμό (του οποίου τώρα γνωρίζουμε την κρίση), η αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης υπέστη μια *διπλή αποσύνδεση*. Αφενός, αποσύνδεση ανάμεσα στην αξιοποίηση του κεφαλαίου και την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης. Αφετέρου, αποσύνδεση ανάμεσα στην κατανάλωση και τον μισθό σαν εισόδημα.

Όσον αφορά την πρώτη αποσύνδεση: εμφανίζεται αρχικά σαν γεωγραφικός χωρισμός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σε ζώνες – καπιταλιστικά υπερέκκεντρα τα οποία συγκεντρώνουν τις λειτουργίες που καταλαμβάνουν την ανώτερη βαθμίδα στην ιεραρχία της οργάνωσης των επιχειρήσεων (χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες, υψηλή τεχνολογία, κέντρα ερευνών κτλ.) · δευτερεύουσες ζώνες με δραστηριότητες που απαιτούν ενδιάμεσες τεχνολογίες, ζώνες οι οποίες συγκεντρώνουν την υλικοτεχνική υποστήριξη και την εμπορική διοχέτευση και έχουν ασαφή όρια από τις περιφέρειες που επιτελούν τις δραστηριότητες συναρμολόγησης, συχνά μέσω ανάθεσης σε υποκατασκευαστές · τέλος, ζώνες κρίσεων και «κοινωνικές χωματερές», όπου ανθεί μια ολόκληρη παραοικονομία βασισμένη σε προϊόντα νόμιμα ή μη. Ενώ η αξιοποίηση του κεφαλαίου είναι ενοποιημένη διαμέσου του χωρισμού σε ζώνες, δεν συμβαίνει το ίδιο με την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης. Καθemia από τις ζώνες αυτές έχει ιδιαίτερες διευθετήσεις αναπαραγωγής. Στον πρώτο

---

1 Υποσημείωση στο τέλος του κειμένου

κόσμο: μικρά στρώματα υψηλόμισθων, με ιδιωτικοποίηση των κοινωνικοασφαλιστικών κινδύνων, συνδεδεμένα με φράξιες της εργασιακής δύναμης όπου διατηρούνται ορισμένες πτυχές του «φορντισμού» και με άλλες, ολοένα πολυπληθέστερες, που υπόκεινται σε έναν «νέο συμβιβασμό» με περιεχόμενο τη *συνολική αγορά της εργασιακής δύναμης*². Στον δεύτερο κόσμο: ρύθμιση μέσω χαμηλών μισθών που επιβάλλονται από την ισχυρή πίεση των εσωτερικών μεταναστεύσεων και τη μεγάλη επισφάλεια της απασχόλησης, λίγο-πολύ σταθερές νησίδες διεθνούς υπεργολαβικής ανάθεσης, ελάχιστη ή καμία εγγύηση για τους κοινωνικοασφαλιστικούς κινδύνους, μεταναστεύσεις εργασίας. Στον τρίτο κόσμο: ανθρωπιστικές βοήθειες, διάφορα λαθρεμπόρια, αγροτική επιβίωση, ρύθμιση μέσα από κάθε είδους μαφίες και λίγο-πολύ μικροσκοπικούς πολέμους αλλά και με αναβίωση των τοπικών και εθνοτικών μορφών αλληλεγγύης. Αυτός ο χωρισμός σε ζώνες δεν μπορεί παρά να έχει μορφή φράκταλ: κάθε βαθμίδα της κλίμακας, από τον κόσμο μέχρι τη συνοικία, αναπαράγει αυτή την τριχοτόμηση. Υπάρχει πλήρης αποσύνδεση ανάμεσα στην παγκόσμια αξιοποίηση του κεφαλαίου και την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης που ανταποκρίνεται στην αξιοποίηση αυτή. Ανάμεσα στα δύο, η αμοιβαία σχέση αυστηρής ισοδυναμίας ανάμεσα στη μαζική παραγωγή και τις διευθετήσεις αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, ισοδυναμία που όριζε τον φορντισμό, εξαφανίστηκε³.

2 Η καπιταλιστική τάξη αγοράζει, για συνολική χρήση της, μια ορισμένη ποσότητα παραγωγικής εργασίας – με τη μεσολάβηση του κράτους ή οργανισμών με εκπροσώπηση εργοδοτών και εργαζομένων, και ολοένα περισσότερο ιδιωτικών οργανισμών που αναλαμβάνουν αυτή τη λειτουργία – και συμπληρώνει την αξία της ανάλογα με τη χρήση που της κάνει ο τάδε ή ο δείνα καπιταλιστής· ο μισθός γίνεται, όχι η πληρωμή μιας ατομικής ικανότητας με βάση την ίδια, αλλά ποσοστό της συνολικής αξίας της διαθέσιμης εργασιακής δύναμης. Η εργασιακή δύναμη προϋποτίθεται έτσι σαν ιδιοκτησία του κεφαλαίου, όχι μόνο τυπικά (ο εργαζόμενος πάντα ανήκει σε ολόκληρη την καπιταλιστική τάξη πριν πουλήσει τον εαυτό του στον έναν ή στον άλλο καπιταλιστή) αλλά και πραγματικά, κατά το ότι το κεφάλαιο πληρώνει την ατομική αναπαραγωγή της *ανεξάρτητα από την άμεση κατανάλωσή της, η οποία για κάθε συγκεκριμένη εργασιακή δύναμη είναι τυχαία*. Το κεφάλαιο δεν έγινε ξαφνικά φιλόανθρωπο· σε κάθε εργαζόμενο αναπαράγει κάτι που του ανήκει: τη γενική παραγωγική δύναμη της εργασίας, που έχει γίνει εξωτερική και ανεξάρτητη από κάθε εργαζόμενο και ακόμα κι από το άθροισμά τους. Αντιστρόφως, η εργασιακή δύναμη που βρίσκεται άμεσα σε δραστηριότητα, που καταναλώνεται παραγωγικά, βλέπει την αναγκαιά εργασία της, η οποία της αναλογεί σαν ατομικό μερίδιο, να ορίζεται όχι από τις ανάγκες της δικής της αναπαραγωγής και μόνο, αλλά σαν τμήμα της γενικής εργασιακής δύναμης (που αντιπροσωπεύει το σύνολο της αναγκαίας εργασίας), σαν τμήμα της συνολικής αναγκαίας εργασίας. *Τέίνει να υπάρχει αναλογική κατανομή ανάμεσα στα εισοδήματα της εργασίας και τα εισοδήματα της μη εργασίας*.

3 Το αποτέλεσμα αυτής της παγκόσμιας επέκτασης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής με τη μορφή του χωρισμού σε ζώνες σημαίνει την προλεταριοποίηση μιας τεράστιας πλειοψηφίας του παγκόσμιου πληθυσμού και ταυτόχρονα την παραγωγή μεγάλων μαζών πλεοναζόντων προλεταρίων (βλ. τις εργασίες του Mike Davis και τις παλαιότερες εργασίες του Serge Latouche).

Ο χωρισμός σε ζώνες είναι ένας λειτουργικός προσδιορισμός του κεφαλαίου: το ζητούμενο είναι να διατηρηθούν, παρά τη ρήξη μεταξύ των δύο, επεκτεινόμενες διεθνείς αγορές και μια πλανητική επέκταση του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού, κι αυτό πέρα από κάθε αναγκαία σχέση σε έναν προκαθορισμένο κοινό χώρο αναπαραγωγής.

Η ρήξη μιας αναγκαίας σχέσης ανάμεσα στην αξιοποίηση του κεφαλαίου και την αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης διαρρηγνύει τους χώρους συνεκτικής αναπαραγωγής με την περιφερειακή ή και εθνική τους οριοθέτηση. Η αποσύνδεση παράγει τη διασταύρωση και την επ' άπειρον επανάληψή της. Οι περιοχές που ορίζονται σαν «ενδιάμεσες» είναι οι πιο ενδιαφέρουσες, επειδή ακριβώς είναι εκείνες με τον εντονότερο συγχρωτισμό. Το ζητούμενο είναι να διαχωριστούν, αφενός, η αναπαραγωγή και κυκλοφορία του κεφαλαίου και, αφετέρου, η αναπαραγωγή και κυκλοφορία της εργασιακής δύναμης.

Όσον αφορά τη δεύτερη αποσύνδεση: η διαρκής αύξηση των χρεών, που ευνοείται από μια πολιτική χαμηλών επιτοκίων, επιτρέπει να αυξάνονται οι δαπάνες των «νοικοκυριών» ταχύτερα από τα εισοδήματά τους. Ο ανταγωνισμός, που μειώνει τις τιμές μόνο υπό τον όρο ότι θα μειώνει τους μισθούς τους, συνοδεύεται από τη δουλεία του χρέους, το οποίο έχει γίνει εξίσου απαραίτητο με το εισόδημα για την επιβίωση⁴.

«Η αύξηση του πλούτου των νοικοκυριών, η οποία συνοδεύεται από εντεινόμενη κοινωνική ανισότητα, είναι ο ρυθμιστής, επειδή στηρίζει τη ζήτηση η οποία επικυρώνει τη χρηματοοικονομική απόδοση του κεφαλαίου. Αλλά η αύξηση αυτού του πλούτου δεν είναι δυνατή χωρίς την πιστωτική επέκταση που αυξάνει τις τιμές των περιουσιακών στοιχείων. Γι' αυτό οι πιστωτικές καταχρήσεις αντανακλώνται στις διακυμάνσεις των τιμών των περιουσιακών στοιχείων. Οι εντάσεις που ενυπάρχουν σε αυτή τη ρύθμιση εκδηλώνονται με χρηματοπιστωτικές κρίσεις, όχι με πληθωριστικές εξάρσεις. Η αναιμική αύξηση της μεγάλης πλειοψηφίας των μισθολογικών εισοδημάτων αφενός, και οι αντιπληθωριστικές πιέσεις στις τιμές από τον ανταγωνισμό των αναδυόμενων χωρών αφετέρου, καθηλώνουν τη διάδοση των τοπικά οριοθετημένων πληθωριστικών πιέσεων. [...] Η βιωσιμότητα της χρέωσης γίνεται επίκεντρο αυτού του τρόπου ρύθμισης, του οποίου η λογική συνίσταται στη μετατόπιση του μακροοικονομικού κινδύνου προς τα νοικοκυριά. [...] Όλο το χρηματοπιστωτικό σύστημα προσαρμόστηκε [σωστότερα: είχε προσαρμοστεί – σ.σ.] στη λειτουργία μιας οικονομίας στην οποία το χρέος των νοικοκυριών αποτελεί την κυριότερη πηγή της ζήτησης» (Aglietta και Berrebi, *Désordres dans le capitalisme mondial*, εκδ. Odile Jacob, σελ. 56-57-60-62).

4 «Το αποκορύφωμα είναι ότι οι μισθωτοί έχουν την τύχη να βασανίζονται με δικιά τους έξοδα, αφού η αποταμίευση την οποία χρησιμοποιεί ο χρηματοπιστωτικός κόσμος των μετόχων, εκείνος που απαιτεί απόδοση χωρίς τέλος, είναι στην πραγματικότητα δική τους.» (*Le Monde diplomatique*, Μάρτιος 2008). Περίπου 1/3 των αμερικανών μισθωτών εργάζονται για επιχειρήσεις που ο κυριότερος μέτοχός τους είναι ένα συνταξιοδοτικό ταμείο.

Ένα τέτοιο σύστημα σχέσεων μεταξύ εισοδήματος και κατανάλωσης θεμελιώνεται σε τεράστιες μισθολογικές διαφοροποιήσεις και τις ενισχύει, αλλά δεν ξεχνάει και τους φτωχούς, όπως μας δείχνει η κρίση των *subprimes* (ενυπόθηκα δάνεια μειωμένης εξασφάλισης) και η αύξηση της υπερχρέωσης σε όλες τις χώρες. Μέσα στη διαδοχή των χρηματοπιστωτικών κρίσεων οι οποίες, εδώ και μια εικοσαετία περίπου, ρυθμίζουν τον τωρινό τρόπο αξιοποίησης του κεφαλαίου, η κρίση των *subprimes* είναι η πρώτη που είχε την αφετηρία της, όχι σε χρηματοπιστωτικά περιουσιακά στοιχεία αναφερόμενα σε επενδύσεις σε κεφάλαιο, αλλά στην κατανάλωση των νοικοκυριών και, πιο συγκεκριμένα, των φτωχότερων νοικοκυριών. Με αυτή την έννοια, πρόκειται για ιδιαίτερη κρίση της «μισθωτής» σχέσης του αναδιαρθρωμένου καπιταλισμού, στον οποίο καθοριστικό στοιχείο ήταν (και παραμένει) η συνεχής μείωση του μεριδίου των μισθών στον παραγόμενο πλούτο, τόσο στις κεντρικές όσο και στις αναδυόμενες χώρες. Μεταξύ άλλων, αυτό διαφοροποιεί την κρίση αυτή από την κρίση του τέλους της δεκαετίας του 1960, όταν είχε προηγηθεί αύξηση του μεριδίου των μισθών⁵. Κάθε έξοδος από κρίση προϋποθέτει μαζική απαξίωση κεφαλαίου και άνοδο του ποσοστού εκμετάλλευσης, και το τελευταίο μεταφράζεται μεταξύ άλλων σε συμπίεση του μισθού. Στην παρούσα κρίση, αυτή η συμπίεση του μισθού ήδη εμπεριεχόταν διαρθρωτικά στη φάση που προηγήθηκε, και αυτός είναι ο λόγος που, για να προσδιορίσουμε ειδικά την κρίση αυτή, θα μιλήσουμε για κρίση της μισθωτής σχέσης.

Ο μισθός δεν είναι πια στοιχείο της συνολικής ρύθμισης του καπιταλισμού: υπάρχει αποσύνδεση ανάμεσα στην αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης και την αξιοποίηση του κεφαλαίου · υπάρχει αποσύνδεση ανάμεσα στο εισόδημα και την κατανάλωση, μέσω της μαζικής χρηματοπιστωτικής κινητοποίησης των μισθολογικών εισοδημάτων (τα χρέη και τα συνταξιοδοτικά ταμεία υποκαθιστούν τον άμεσο και έμμεσο μισθό και συντείνουν στον αποκλεισμό του από τον τρόπο ρύθμισης) · η κατάτμηση της εργασιακής δύναμης γίνεται λειτουργικό χαρακτηριστικό αυτού του μισθολογικού καθεστώτος. Η επισφάλεια δεν είναι μόνο το μέρος εκείνο της απασχόλησης που μπορεί να χαρακτηριστεί επισφαλές με τη στενή έννοια. Έχοντας τώρα ενσωματωθεί σε όλους τους κλάδους δραστηριότητας, αποτελεί βέβαια «απειλή» για όλες τις λεγόμενες «σταθερές» θέσεις εργασίας. Οι σταθερές θέσεις εργασίας αποκτούν τα χαρακτηριστικά της επισφάλειας, όπως ιδίως την ελαστικότητα, την κινητικότητα, τη διαρκή διαθεσιμότητα, την εξωτερική ανάθεση εργασιών που καθιστά επισφαλή ακόμα και τη «σταθερή» απασχόληση στις μικρομεσαίες επιχει-

---

⁵ Όταν το 1955 στη Γαλλία οι απεργίες των μεταλλεργατών της Ναντ και του Σεν-Ναζέρ εξελίσσονται σε ταραχές, καταλήγουν σε ευνοϊκές μισθολογικές συμφωνίες και η εργοδοσία, για να αναχαιτίσει την εξάπλωση του κινήματος (κυρίως στην περιοχή του Παρισιού), δρομολογεί τις «Συμφωνίες Ρενό», οι οποίες εισάγουν μεγάλες αυξήσεις μισθών, τιμαριθμική αναπροσαρμογή των μισθών, τρίτη εβδομάδα άδειας μετ' αποδοχών, επικουρική σύνταξη, ημερήσιες αποζημιώσεις σε περίπτωση ασθένειας και πληρωμή των ημερών αργίας.

ρήσεις, και τη λειτουργία βάσει επιμέρους στόχων στις μεγάλες επιχειρήσεις. Ο κατάλογος των συμπτωμάτων που παρουσιάζει η διάδοση της επισφάλειας στις *τυπικά* σταθερές θέσεις εργασίας είναι μεγάλος.

Υπάρχει σήμερα στη μισθολογική διεκδίκηση μια δυναμική την οποία αυτή δεν μπορούσε να έχει πριν. Δυναμική *εσωτερική*, η οποία της δίνεται από το *σύνολο* της σχέσης μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής όπως προέκυψε από την αναδιάρθρωση και όπως τώρα μπαίνει σε κρίση. Η σημασία της μισθολογικής διεκδίκησης έχει αλλάξει. Στο αποκορύφωμα του προηγούμενου κύκλου αγώνων, οι οπεραϊστές έβλεπαν στη μισθολογική διεκδίκηση την εργατική αυτοκατάφαση, ενώ την άρνηση της εργασίας την αντιλαμβάνονταν σαν θρίαμβο της «κοινωνικής εργασίας». Το περιεχόμενο αυτό δεν ήταν τίποτε άλλο από αντιστροφή, ενάντια στο κεφάλαιο, της σπουδαιότητας της εργασίας της εργατικής τάξης, όπως η τάξη αυτή οριζόταν και επιβεβαιωνόταν στην πρώτη αυτή φάση της πραγματικής υπαγωγής (βλ. πιο κάτω μια σημείωση σχετικά με την τυπική και την πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο). Δεν επρόκειτο μόνο για πλήρη απασχόληση · η θέση που το κεφάλαιο είχε ορίσει για την εργασία μέσα στην ίδια του την αναπαραγωγή όριζε την ικανότητα του προλεταριάτου να κάνει τη θέση αυτή όπλο κατά του κεφαλαίου.

Βέβαια, η κατανομή της εργάσιμης ημέρας μεταξύ αναγκαίας εργασίας και υπερεργασίας πάντοτε ορίζει την πάλη των τάξεων. Τώρα όμως, στο πλαίσιο του αγώνα γύρω από αυτή την κατανομή, συμβαίνει το παράδοξο ότι, μέσα σε εκείνο ακριβώς που ορίζει το προλεταριάτο, στο πιο ενδόμυχο είναι του, σαν τάξη αυτού του τρόπου παραγωγής και τίποτε άλλο, εμφανίζεται πρακτικά και συγκρουσιακά ότι η ταξική του ύπαρξη γίνεται για το προλεταριάτο το όριο του ίδιου του αγώνα ως τάξης. Εκεί έγκειται ο *τωρινός* κεντρικός χαρακτήρας της μισθολογικής διεκδίκησης στην πάλη των τάξεων. Μέσα στην πιο κοινότοπη εξέλιξη της μισθολογικής διεκδίκησης, το προλεταριάτο βλέπει την ύπαρξή του ως τάξης να αντικειμενοποιείται σαν κάτι που του είναι ξένο, στον βαθμό που η ίδια η καπιταλιστική σχέση θέτει το προλεταριάτο στο *εσωτερικό* της σαν *έναν ξένο*.

Οι προλετάριοι δεν βρίσκουν στο κεφάλαιο, δηλαδή στη σχέση τους με τον εαυτό τους⁶, παρά μόνο όλες τις διαιρέσεις της μισθωτής εργασίας και της ανταλλα-

---

6 Η σχέση του προλεταριάτου με τον εαυτό του δεν είναι ποτέ «άμεση αυτοσυνείδηση», δεν είναι ποτέ αυτοτελής, αλλά είναι πάντα σχέση με το κεφάλαιο, το οποίο αποτελεί για το προλεταριάτο τη σχέση με τον εαυτό του. Ακόμα και η «εργατική ταυτότητα» είναι μια ορισμένη σχέση του προλεταριάτου με το κεφάλαιο σαν σχέση με τον εαυτό του. Η ιδιαιτερότητα της τωρινής φάσης της σχέσης εκμετάλλευσης έγκειται στο γεγονός ότι η σχέση του προλεταριάτου με το κεφάλαιο δεν περιέχει πια στο εσωτερικό της μια σχέση του προλεταριάτου με τον εαυτό του η οποία θα επιβεβαίωνε μια δική του ταυτότητα απέναντι στο κεφάλαιο. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι σήμερα η ανώτερη μορφή της «τάξης για τον εαυτό της» είναι οι εξεγερσιακές ταραχές, δηλαδή η αναγνώριση εκ μέρους των προλετάρων, με την επίθεσή

γής, και καμία οργανωτική ή πολιτική μορφή, καμία διεκδίκηση, δεν μπορεί πια να υπερβεί αυτή τη διαίρεση. Μέσα στην ίδια τη δυναμική της καπιταλιστικής ανάπτυξης, η διεκδίκηση εμφανιζόταν σαν συναλλαγή προσαρμωμένη στους μετασχηματισμούς της σχέσης εκμετάλλευσης: η θεμιτότητά της θεμελιωνόταν στον αναγκαιό δεσμό ανάμεσα στους μετασχηματισμούς της παραγωγικής διαδικασίας και τις συνθήκες της αναπαραγωγής. Η αναδιάρθρωση που καθορίζει τη μορφή της σχέσης στον τωρινό κύκλο αγώνων σάρωσε αυτή την ανάγκη, στερώντας από τη διεκδίκηση τη θεμιτότητα που της προσέδιδε ο προηγούμενος κύκλος αγώνων. Η διεκδίκηση δεν δομεί πια μια σχέση με το κεφάλαιο η οποία εμπεριέχει την ικανότητα του προλεταριάτου να βρει μέσα του την ίδια του τη βάση, την ίδια του τη συγκρότηση, την ίδια του την πραγματικότητα, πάνω στο θεμέλιο μιας εργατικής ταυτότητας την οποία επιβεβαίωνε η αναπαραγωγή του κεφαλαίου μέσα στις συγκεκριμένες ιστορικές διαδικασίες της. Το προλεταριάτο αναγνωρίζει το κεφάλαιο σαν τον λόγο ύπαρξής του, σαν την ίδια του την ύπαρξη ορθωμένη απέναντί του, *σαν τη μοναδική αναγκαιότητα της δικής του ύπαρξης*. Το προλεταριάτο βλέπει εφεξής την ύπαρξή του ως τάξης να αντικειμενοποιείται στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου σαν κάτι που του είναι ξένο και που οδηγείται να το αμφισβητήσει.

Υπάρχει σήμερα μια διαρθρωτική συνύφανση ανάμεσα, αφενός, στην αντίθεση του προλεταριάτου προς το κεφάλαιο (κάτι που εμπεριέχει τη διεκδίκηση) και, αφετέρου, την αυτοαμφισβήτησή του ως τάξης που δεν είναι τίποτε άλλο από τη σχέση της με το κεφάλαιο. Για την καπιταλιστική τάξη η διεκδικητική απεργία δεν είναι πια θεμιτή, αντίθετα απ' ό,τι ίσχυε σε μια εσωτερική και εν πολλοίς εθνική συγκρουσιακή διαδικασία συσώρευσης που αποκλήθηκε «φορντιστική».

Αυτή τη συνύφανση ανάμεσα στη διεκδίκηση και την αυτοαμφισβήτηση των προλετάρων ως προλετάρων, που χαρακτηρίζει τον τωρινό κύκλο αγώνων και συνοψίζεται στο ταξικό ανήκειν σαν γενικό όριο των αγώνων στον τωρινό κύκλο, την ξαναβρίσκουμε με ειδικό τρόπο μέχρι και στην κατ' εξοχήν διεκδίκηση: τη μισθολογική διεκδίκηση. Στην περίπτωση αυτή, η διεκδίκηση δεν εξαφανίζεται· την αλλαγή της σημασίας της πρέπει να την αναζητήσουμε μέσα στην ίδια. Με τη σημερινή κρίση, η μισθολογική διεκδίκηση έχει γίνει ένα αντιφατικό σύστημα: ο μισθός είναι απαραίτητος και αποσυνδεδεμένος· στο έπακρο συμπίεσμένος σαν εισόδημα και κεντρικός σαν κατανάλωση και χρηματοπιστωτική κυκλοφορία· η μισθολογική διεκδίκηση ενοποιείται σαν δράση μιας κοινωνικής εργασιακής δύναμης που είναι παγιόσμια και, ακριβώς γι' αυτό, κατατμημένη και χωρισμένη σε ζώνες.

τους σε όλες τις συνθήκες ύπαρξης και αναπαραγωγής του προλεταριάτου, ότι μέσα στο κεφάλαιο αποτελούν μια εξωτερικότητα. Το προλεταριάτο δεν αναγνωρίζει πια τον εαυτό του σαν τάξη παρά μόνο υπάρχοντας πλήρως έξω από τον εαυτό του.

Η κρίση

Η τωρινή κρίση πρέπει να χαρακτηριστεί ιστορικά και ειδικά μέσα στην ιδιομορφία της σαν *κρίση της μισθωτής σχέσης*. Πάντα μπορούμε να ανάγουμε όλες τις κρίσεις στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους και να αντιμετωπίζουμε τις μορφές εμφάνισης απλώς και μόνο σαν επιφάνειες που θα μπορούσαμε, στη θεμελιώδη ανάλυση, να τις αφήσουμε στην άκρη μην πολυξέροντας τι να τις κάνουμε. Έτσι όμως θα ξεχνούσαμε ότι οι μορφές εμφάνισης είναι το σύνολο της πραγματικότητας και ότι η ουσία (η πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους) είναι μια έννοια, ένα «νοητικό συγκεκριμένο». Η ίδια η έννοια της κρίσης είναι αδιανόητη χωρίς τις μορφές εμφάνισής της, παράγεται μέσα τους, δεν είναι μια «αληθινή πραγματικότητα» που κρύβεται κάτω απ' αυτές.

Η τωρινή κρίση ξέσπασε επειδή ορισμένοι προλετάριοι δεν μπορούσαν πια να πληρώνουν τα δάνειά τους. Ξέσπασε εξαιτίας της ίδιας της μισθωτής σχέσης που θεμελιώνει τη χρηματιστικοποίηση της καπιταλιστικής οικονομίας: συμπίεση μισθών σαν αναγκαία προϋπόθεση για τη «δημιουργία αξίας»· παγκόσμιος ανταγωνισμός του εργατικού δυναμικού. Η εκμετάλλευση του προλεταριάτου σε παγκόσμια κλίμακα είναι η κρυμμένη όψη και η προϋπόθεση της παγκοσμιοποίησης και της αναπαραγωγής αυτού του κεφαλαίου που τείνει σε έναν απόλυτο βαθμό αφαίρεσης. Εκείνο που άλλαξε στην τωρινή περίοδο είναι η κλίμακα του πεδίου μέσα στο οποίο ασκείται αυτή η πίεση: τιμή αναφοράς όλων των εμπορευμάτων, συμπεριλαμβανομένης της εργασιακής δύναμης, έγινε η παγκόσμια κατώτατη τιμή. Κάτι που σημαίνει δραστική μείωση αν όχι εξαφάνιση—μέσω της πειθαρχίας που επιβάλλεται από το χρηματιστικό κεφάλαιο και μορφοποιεί το παραγωγικό κεφάλαιο—των αποδεκτών διαφορών στα ποσοστά κέρδους. Η επιζήτηση του μέγιστου κέρδους δεν είναι κάτι καινούργιο, αλλά, με το τέλος της παραλληλίας μεταξύ αύξησης της παραγωγικότητας και αύξησης των μισθών, άλλαξε το μισθολογικό πρότυπο καθώς και ο χώρος αναλογικής κατανομής του κέρδους μέσα στον οποίο ασκείται η πίεση αυτή: η χρηματιστικοποίηση του κεφαλαίου είναι πάνω απ' όλα ήττα των εργατών απέναντι στο κεφάλαιο⁷. Η συμπίεση των μισθών είναι αναγκαία όχι μόνο επειδή η επιζήτηση της μέγιστης υπερεργασίας αποτελεί γενική διαρθρωτική αναγκαιότητα (πάντοτε ιστορικά συγκεκριμένη) του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, αλλά και ειδικότερα επειδή αποτελεί λειτουργική προϋπόθεση στον χρηματιστικοποιημένο καπιταλισμό για να αποφευχθεί η διάδοση πληθωριστικών πιέσεων σε ένα σύστημα συσσώρευσης που βασίζεται στη συνεχή τροφοδοσία σε ρευστότητα. Με την κρίση των *subprimes*, αυτή ακριβώς η λειτουργική αναγκαιότητα επανεμφανίζεται με αρνητικό τρόπο στο εσωτερικό του ιστορικού τρόπου συσσώρευσης του κεφαλαίου.

7 Η χρηματιστικοποίηση αυτή δεν αποτέλεσε εφαρμογή κάποιου σχεδίου. Συγκροτήθηκε στην πορεία, κατά τη δεκαετία του 1970 και τις αρχές της δεκαετίας του 1980.

Εκείνο που βρίσκεται στον πυρήνα της τωρινής κρίσης είναι η μισθωτή σχέση. Η τωρινή κρίση είναι η απαρχή της φάσης ανατροπής των προσδιοριστικών στοιχείων και της δυναμικής του καπιταλισμού όπως αυτός προέκυψε από την αναδιάρθρωση των δεκαετιών του 1970 και 1980. Εκείνο που διαρρηγνύεται σήμερα, και που μετατρέπεται σε εμπόδια και σε προωθητικούς παράγοντες της πτωτικής τάσης του ποσοστού κέρδους, είναι ακριβώς ό,τι είχε συγκροτήσει τη δυναμική του συστήματος (συνύφανση της χρηματιστικοποίησης του παραγωγικού κεφαλαίου και της διπλής αποσύνδεσης του μισθού).

Όλες οι αντιφάσεις διαπλέκονται μετά το 2005 για να οδηγήσουν στο ξέσπασμα της τωρινής κρίσης. Πρώτα απ' όλα, η αύξηση της κατανάλωσης χάρη στην αύξηση του χρέους, ενώ οι μισθοί λιμνάζουν ή εμφανίζουν πενιχρή αύξηση· έπειτα, η αύξηση των πάγιων επενδύσεων των επιχειρήσεων χάρη σε ένα ποσοστό κέρδους με ελαφρώς ανοδική τάση μετά το 2002⁸, που με τη σειρά της βασίζεται στη συμπίεση των μισθών. Υπάρχει ταυτόχρονα υπερσυσσώρευση κεφαλαίου και υπερπαραγωγή εμπορευμάτων: υπερσυσσώρευση επειδή υπάρχει υποκατανάλωση· υποκατανάλωση επειδή υπάρχει υπερσυσσώρευση.

Οι προλετάριοι ποτέ δεν καταναλώνουν μέρος της υπεραξίας, αντίθετα απ' ό,τι υπονοούν οι θεωρίες της υποκατανάλωσης οι οποίες αντιπαραθέτουν την πτώση ή στασιμότητα των μισθών και την πραγματοποίηση της προκείμενης αυξανόμενης υπεραξίας. Το μυστικό έγκειται στον υπερβολικά μεγάλο μετασχηματισμό εισοδήματος σε σταθερό κεφάλαιο, μέσω του οποίου η παραγωγή αυξάνεται ποσοτικά ενώ το ποσοστό κέρδους εμφανίζει πτωτική τάση μαζί με την καταναλωτική ικανότητα της κοινωνίας. Η εργατική κατανάλωση μπλοκάρεται, συγκριτικά με την αυξανόμενη παραγωγή, επειδή υπερβολικά πολύ εισόδημα μετασχηματίστηκε σε σταθερό κεφάλαιο (σε τελική ανάλυση η παραγωγή μέσω παραγωγής δεν μπορεί παρά να υπηρετεί την τελική κατανάλωση)· υπερβολικά πολύ εισόδημα μετασχηματίστηκε σε σταθερό κεφάλαιο επειδή σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής είναι η μέγιστη παραγωγή υπεραξίας και η σχετική μείωση της εργατικής κατανάλωσης. Η μείωση αυτή μπλοκάρει τότε την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Ταυτόχρονα μπλοκάρεται ο μετασχηματισμός της αυξημένης υπεραξίας σε πρόσθετο κεφάλαιο εξαιτίας, αφενός, του μικρού βαθμού αύξησης της εικμετάλλευσης που θα μπορούσε να προκύψει και, αφετέρου, του ήδη επιτευχθέντος βαθμού μείωσης της εργατικής κατανάλωσης, η οποία δεν θα μπορούσε να συνεχιστεί παρά μόνο με μια επιτάχυνση του μετασχηματισμού εισοδήματος σε κεφάλαιο.

Πρόκειται για κρίση της μισθωτής σχέσης, ως ικανότητας αξιοποίησης του κεφαλαίου και ως ικανότητας αναπαραγωγής της εργατικής τάξης. Για να μην αφήσουμε στην άκρη τις μορφές εμφάνισης και για να προσδιορίσουμε ειδικά την τωρινή

---

8 Δηλαδή μετά την κρίση του 1997–2001, η οποία προκάλεσε κάποια απαξίωση κεφαλαίου αλλά όχι μείωση της πλεονάζουσας παραγωγικής ικανότητας στα ασιατικά εργοστάσια

κρίση, χρειάζεται να ενοποιηθεί η θεωρία των κρίσεων⁹. Πρόκειται για μια κρίση στην οποία επιβεβαιώνεται η ταυτότητα υπερσυσώρευσης και υποκατανάλωσης, κρίση της μισθωτής σχέσης και της αμοιβαίας συνεπαγωγής μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου, κρίση στην οποία το προλεταριάτο, ενάντια και μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, βρίσκεται αντιμέτωπο με την ίδια του την ύπαρξη και δράση ως τάξης με τη μορφή ορίου προς υπέρβαση.

Πέρα από την έννοια της «τελικής κρίσης του καπιταλισμού», η οποία στερείται νοήματος σε θεωρητικό επίπεδο, θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε σχετικά με τη φύση αυτής της κρίσης: πρόκειται άραγε για την τελική κρίση *αυτής της φάσης συσσώρευσης*; Μπορούμε να διακινδυνεύσουμε μια αρνητική απάντηση.

Πρόκειται όντως για διαρθρωτική κρίση αυτής της φάσης συσσώρευσης, για διαρθρωτική κρίση την οποία χαρακτηρίζουμε ειδικά σαν κρίση της μισθωτής σχέσης. Αλλά αυτή η διαρθρωτική κρίση προετοιμάζει μια κρίση της νομισματικής δημιουργίας (κρίση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής με τις ειδικές μορφές της φάσης συσσώρευσης που χαρακτηρίζεται από τη χρηματιστικοποίηση της αξιολόγησης και τις διαρθρωτικές νομισματικές αλλαγές που εγκαινιάστηκαν το 1971), η οποία, μέσα στην κρίση της μισθωτής σχέσης στην οποία εγγράφεται, διατηρεί και υπερβαίνει αυτή την τελευταία και γίνεται *κρίση της αξίας*. Κρίση της ανθρώπινης δραστηριότητας ως ποσοτικά σταθμίσιμης με κοινό μέτρο.

Η κρίση της νομισματικής δημιουργίας και η κρίση της μισθωτής σχέσης συγκροτούνται αμοιβαία η μια μέσα στην άλλη. Στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής η αξία δεν είναι η γενικευμένη κοινωνική μορφή των προϊόντων στην ανταλλαγή παρά μόνο επειδή είναι αξία εν κινήσει, επειδή δεν χάνεται ποτέ χάρη στην ανταλλαγή με την εργασιακή δύναμη. Η κρίση της νομισματικής δημιουργίας, κρίση του χρήματος ως αυτονομημένης μορφής της αξίας, δεν είναι μόνο κρίση της κυκλοφορίας, των ανταλλαγών, αλλά και κρίση της ανταλλαγής εμπορευμάτων στον βαθμό που τα εμπορεύματα αυτά είναι κεφάλαιο, δηλαδή φορείς υπεραξίας, πλεονάζοντος χρόνου εργασίας. Μια κρίση της νομισματικής δημιουργίας που επέρχεται ιστορικά σαν κρίση της μισθωτής σχέσης, ή μια κρίση της μισθωτής σχέσης σαν νομισματική

---

⁹ Όσον αφορά τη θεωρία των κρίσεων ο μαρξισμός διασπάστηκε σε δύο μεγάλες τάσεις. Η πρώτη εξηγεί τις κρίσεις με βάση την εργατική υποκατανάλωση και συνεπώς τις δυσκολίες στην πραγματοποίηση της υπεραξίας: πρόκειται για τις αντιλήψεις περί υποκατανάλωσης. Η δεύτερη βασίζεται στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους και άρα στην ανεπάρκεια υπεραξίας σε σχέση με τη συσσώρευση του κεφαλαίου, στην οποία το μεταβλητό μέρος του κεφαλαίου μειώνεται συγκριτικά με το σταθερό του μέρος: η κρίση είναι κρίση υπερσυσώρευσης σε σχέση με τις δυνατότητες αξιοποίησης του συσσωρευμένου κεφαλαίου. Στον Μαρξ βρίσκουμε στοιχεία που δικαιολογούν και τις δύο θέσεις, αλλά επίσης, κι αυτό είναι το σημαντικότερο, τον συγκερασμό τους. Η ενοποίηση της θεωρίας των κρίσεων είναι δυνατή μόνο πάνω στη βάση της δεύτερης. Με την έννοια αυτή δεν πρόκειται, αν κυριολεκτήσουμε, για «ενοποίηση» αλλά για τη δεύτερη που αναπτύσσεται σε ολόκληρα, που ωθείται στα όριά της.

κρίση, είναι κρίση της αξίας ως κεφαλαίου ή του κεφαλαίου ως αξίας, δηλαδή, για να το συνοψίσουμε, είναι κρίση της αξίας εν κινήσει: η μοναδική κρίση της αξίας. Η σύζευξη αυτή δεν ενυπήρχε από καταβολής κόσμου στην έννοια του κεφαλαίου, αλλά συντελείται σαν κρίση μιας συγκεκριμένης φάσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η ενότητα της κρίσης της νομισματικής δημιουργίας που ενσωματώνει την κρίση της μισθωτής σχέσης προσδιορίζει τότε –σαν κρίση της αξίας– ότι το συγκεκριμένο ιστορικό περιεχόμενο της είναι το κεφάλαιο σαν αντίφαση εν κινήσει. Όπως εκτίθεται στο μακροσκελές απόσπασμα που ακολουθεί, το να αποτελεί αντίφαση εν κινήσει είναι για το κεφάλαιο η ίδια η δυναμική του, αλλά η δυναμική αυτή, όταν διακρίνεται στα άμεσα χαρακτηριστικά αυτής της κρίσης, γίνεται η αντίφαση του παιχνιδιού που καταργεί τον κανόνα του.

«Η ανταλλαγή ζωντανής με αντικειμενοποιημένη εργασία, δηλαδή η τοποθέτηση της κοινωνικής εργασίας στη μορφή της αντίθεσης κεφαλαίου και μισθωτής εργασίας, είναι η τελευταία ανάπτυξη της αξιακής σχέσης και της παραγωγής που βασίζεται στην αξία. Προϋπόθεσή της είναι και παραμένει: η μάζα άμεσου χρόνου εργασίας, η ποσότητα καταβλημένης εργασίας να αποτελεί τον αποφασιστικό παράγοντα στην παραγωγή του πλούτου. Όμως στο μέτρο που αναπτύσσεται η μεγάλη βιομηχανία, η δημιουργία του πραγματικού πλούτου ολοένα λιγότερο εξαρτιέται από τον χρόνο εργασίας και την ποσότητα καταβλημένης εργασίας· ολοένα περισσότερο από τη δύναμη των υλικών παραγόντων που κινητοποιούνται στη διάρκεια του εργάσιμου χρόνου· και η δύναμη αυτή – η ισχυρή τους αποτελεσματικότητα – δεν βρίσκεται σε καμιά σχέση προς τον άμεσο χρόνο εργασίας που κοστίζει η παραγωγή τους, αλλά αντίθετα εξαρτιέται από τη γενική κατάσταση της επιστήμης και την πρόοδο της τεχνολογίας, δηλαδή από την εφαρμογή αυτής της επιστήμης στην παραγωγή. [...] Δεν παρεμβάλλει πια ο εργάτης το τροποποιημένο φυσικό αντικείμενο σαν ενδιάμεσο όρο ανάμεσα στο αντικείμενο και τον εαυτό του· αντίθετα, παρεμβάλλει τη φυσική διαδικασία – που την μετατρέπει σε βιομηχανική – σαν μέσο ανάμεσα στον εαυτό του και την ανόργανη φύση, που την εξουσιάζει. Προβάλλει δίπλα στην παραγωγική διαδικασία αντί να αποτελεί τον κυριότερο παράγοντά της.

»Σ' αυτή τη μεταλλαγή, σαν ο μεγάλος ακρογωνιαίος λίθος της παραγωγής και του πλούτου δεν εμφανίζεται η άμεση εργασία που εκτελεί ο ίδιος ο άνθρωπος, ούτε ο χρόνος αυτής της εργασίας, αλλά η ιδιοποίηση της γενικής παραγωγικής δύναμης του ανθρώπου, η δική του κατανόηση της φύσης και ο εξουσιασμός της διαμέσου της ύπαρξης του ανθρώπου σαν κοινωνικού σώματος – μ' ένα λόγο, η ανάπτυξη του κοινωνικού ατόμου.

»Η κλοπή του ξένου εργάσιμου χρόνου, όπου βασίζεται ο σημερινός πλούτος, παρουσιάζεται σαν μίζερη βάση μπροστά σ' αυτή τη νέα βάση που δημιούργησε και ανέπτυξε η ίδια η μεγάλη βιομηχανία.

»Από τη στιγμή που η εργασία στην άμεση μορφή παύει να αποτελεί τη μεγάλη πηγή του πλούτου, παύει —αναγκαστικά— ο χρόνος εργασίας να είναι μέτρο του πλούτου, και άρα η ανταλλακτική αξία μέτρο της αξίας χρήσης. Η *υπερεργασία των πολλών* έπαψε να είναι όρος για την ανάπτυξη του γενικού πλούτου, όπως και η *μη-εργασία των λίγων* έπαψε να είναι όρος για την ανάπτυξη των γενικών δυνάμεων του ανθρώπινου μυαλού. [...]

»Το ίδιο το κεφάλαιο είναι η κινούμενη αντίφαση: προσπαθεί να περιορίσει τον χρόνο εργασίας στο ελάχιστο, ενώ από την άλλη μεριά τοποθετεί τον χρόνο εργασίας σαν μοναδικό μέτρο και πηγή του πλούτου. Μειώνει άρα τον εργάσιμο χρόνο με τη μορφή της αναγκαστικής εργασίας για να τον αυξήσει με τη μορφή της υπερεργασίας· άρα τοποθετεί την υπερεργασία ολοένα περισσότερο σαν όρο —ζήτημα ζωής και θανάτου— για την αναγκαία.

»Από τη μια μεριά λοιπόν ξυπνά όλες τις δυνάμεις της επιστήμης και της φύσης, όπως και του κοινωνικού συνδυασμού και της κοινωνικής συναλλαγής, για να κάνει τη δημιουργία του πλούτου ανεξάρτητη (σχετικά) από τον χρόνο εργασίας που καταβλήθηκε γι' αυτόν. Από την άλλη μεριά, αυτές τις γιγάντιες κοινωνικές δυνάμεις που δημιουργήθηκαν μ' αυτό τον τρόπο θέλει να τις μετρήσει με τον χρόνο εργασίας, και να τις περιχαρακώσει μέσα στα όρια που απαιτούνται για τη διατήρηση της ήδη δημιουργημένης αξίας σαν αξίας. Οι παραγωγικές δυνάμεις και οι κοινωνικές σχέσεις —που κι οι δυο είναι διαφορετικές πλευρές της ανάπτυξης του κοινωνικού ατόμου— εμφανίζονται στο κεφάλαιο απλά και μόνο σαν μέσα, και για το κεφάλαιο δεν είναι παρά μέσα για να συνεχίσει να παράγει πάνω στη δική του στενή βάση. Στην πραγματικότητα όμως αποτελούν τους υλικούς όρους για να το ανατινάξουν.» (Μαρξ, *Βασικές γραμμές της κριτικής της πολιτικής οικονομίας*, μετ. Δ. Διβάρης, εκδ. Στοχαστής, τόμος Β', σελ. 538-9).

Το κεφάλαιο σαν αντίφαση εν κινήσει γίνεται ο γενικότερος τρόπος για να χαρακτηριστεί η δραστηριότητα του προλεταριάτου στην κρίση αυτή, όταν το προλεταριάτο, μέσα στους αγώνες του, παράγει την ίδια του την ταξική ύπαρξη σαν όριο της ταξικής του δραστηριότητας.

Τέλος της παλιάς σχηματοποίησης των ορίων: τέλος του ριζοσπαστικού δημοκρατισμού, τέλος του ακτιβισμού

Η δράση του προλεταριάτου ως τάξης είναι το ίδιο το όριο της ταξικής πάλης: να ποιο είναι, στη σχέση μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου που προέκυψε από την αναδιάρθρωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μέσω της κρίσης της δεκαετίας του 1970, το γενικότερο προσδιοριστικό στοιχείο του τωρινού κύκλου αγώνων. Ενώ το όριο καθ'αυτό εξακολουθεί να υφίσταται, οι σχηματοποιήσεις του υπόκεινται σε εξέλιξη ή και σε εξαφάνιση. Η εκρηκτική σύνδεση της κρίσης της μισθωτής σχέσης και του αθέμιτου της μισθολογικής διεκδίκησης, που βρίσκεται στον πυρήνα της τωρινής στιγμής, επιφέρει το τέλος του εναλλακτισμού, με τη μορφή τόσο του ακτιβισμού (κίνημα άμεσης δράσης) όσο και του ριζοσπαστικού δημοκρατισμού¹⁰ (που συνδέονται ιστορικά μεταξύ τους). Δεν υπάρχει πια ένας άλλος εφικτός κόσμος εδώ και τώρα, ούτε πάνω στη βάση της εργασίας που προσαρμόζει το κεφάλαιο στον εαυτό της, ούτε πάνω στη βάση της κριτικής της εργασίας ως προαπαιτούμενου και προϋπόθεσης για την κατάργηση του κεφαλαίου. Η τωρινή κρίση, που είναι κατά ειδικό τρόπο κρίση της μισθωτής σχέσης, τα έκανε όλα αυτά παρωχημένα.

Αν πάρουμε για παράδειγμα τις μεγάλες κινητοποιήσεις κατά των συνόδων κορυφής στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και στις αρχές της δεκαετίας του 2000, οι τάσεις που δραστηριοποιούνται εκεί, έστω κι αν δεν μπορούν να χαρακτηριστούν όλες σαν ριζοσπαστικοδημοκρατικές, οδηγούνται στη συνύπαρξη ή και στην αλληλοδιδόση: Μπλακ Μπλοκ, Κομπάς και *Tutte bianche* στη Γένοβα, παρά τις σοβα-

---

10 Αυτό που αποκαλούμε ριζοσπαστικό δημοκρατισμό δεν ορίζει απλώς μια ιδεολογία (την ιδεολογία της «κοινωνίας των πολιτών», τον «πολιτοκεντρισμό»), αλλά επίσης αποτελεί μια πρακτική της οποίας το περιεχόμενο συνίσταται στη σχηματοποίηση και επιβεβαίωση των ορίων των τωρινών αγώνων μέσα στην ιδιαιτερότητά τους. Εκείνο που αποτελεί την επαναστατική δυναμική αυτού του κύκλου αγώνων αποτελεί ταυτόχρονα και το εγγενές του όριο. Το προλεταριάτο παράγει όλα όσα το συνθέτουν, όλη του την ύπαρξη, μέσα στις κατηγορίες του κεφαλαίου, και γι' αυτό ακριβώς μπορεί να αποτελέσει την κατάργησή του· αλλά αυτό είναι ταυτόχρονα και ολόκληρο το όριο των αγώνων αυτής της περιόδου, που το σχηματοποιεί ο ριζοσπαστικός δημοκρατισμός: η επικύρωση της ύπαρξης της τάξης εντός του κεφαλαίου. Όλα αυτά είναι απολύτως πραγματικά μέσα στην ταξική πάλη. Για τον ριζοσπαστικό δημοκρατισμό, η κριτική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής περιορίζεται στην αναγκαιότητα για το προλεταριάτο να ελέγχει τις συνθήκες ύπαρξής του. Να γιατί αυτό το κοινωνικό κίνημα βρίσκεται στη δημοκρατία, την οποία διεκδικεί σαν ριζοσπαστική, τη μορφή και το πιο γενικό περιεχόμενο της ύπαρξης και της δράσης του (κυριαρχία, έλεγχος). Ο προλετάριος αντικαθίσταται από τον πολίτη, η επανάσταση από τον εναλλακτισμό. Το κίνημα αυτό είναι πολύ πλατύ: περιλαμβάνει από μορφές που δεν διεκδικούν παρά μόνο μια διευθέτηση, έναν καπιταλισμό με ανθρωπινό πρόσωπο, μέχρι εναλλακτικές προοπτικές που θέλουν να πιστεύουν ότι έρχονται σε ρήξη με τον καπιταλισμό ενώ παραμένουν στην προβληματική της κυριαρχίας, του ελέγχου, της διαχείρισης.

ρές τριβές · επιμελητεία και υποδομές που παρέχονται από το Κοινωνικό Φόρουμ της Γένοβας · το Inpreg που προβλέπει τη θέση του Μπλακ Μπλοκ στην Πράγα, κτλ. Επρόκειτο απλώς για μια μεταβατική φάση στην πορεία του τωρινού κύκλου αγώνων.

Μια σελίδα έχει γυρίσει.

- Το τέλος των μεγάλων διαδηλώσεων κατά των συνόδων κορυφής σημαίνει την παρακμή του ακτιβισμού, ενώ ταυτόχρονα αποκαλύπτεται με τον τρόπο αυτό η στενή σύνδεσή του με τον ριζοσπαστικό δημοκρατισμό.
- Η επιτυχία που γνώρισαν στους κύκλους αυτούς οι θεωρίες για μια στρατηγική «αποσιρτησης» (αναδίπλωση σε «βάσεις των μετόπισθεν», προετοιμασία και οργάνωση της μυθικής διακοπής των ροών) επιβεβαίωσε την *οριστική* μεταστροφή τους προς τον εναλλακτισμό.
- Στις ταραχές της Ελλάδας, οι κύκλοι αυτοί συνάντησαν το εγγενές όριό τους ακριβώς τη στιγμή όπου δεν μπορούσαν πια να είναι «εναλλακτικοί» και «ακτιβιστές».
- Η ολοένα μεγαλύτερη βιαιότητα με την οποία η κρίση άρχισε να πλήττει τους «16 – 25χρονους» θα «αποεναλλακτικοποιήσει» τους «εναλλακτικούς κύκλους», για τους οποίους θα αντιστραφεί η σχέση που ξεκινούσε από «ερωτήματα σχετικά με τον κομμουνισμό» για να καταλήξει στον αγώνα κατά του καπιταλισμού.
- Ακόμα σημαντικότερο: η γενική απεργία και οι ταραχές στη Γουαδελούπη και στη Μαρτινίκα, και οι αγώνες –παντού– κατά των απολύσεων και υπέρ του μισθού σημαίνουν ότι η διεκδίκηση για τον μισθό, δηλαδή γύρω από την εκμετάλλευση με την πιο τετριμμένη μορφή της, είναι το πεδίο όπου προετοιμάζεται η εκ μέρους του προλεταριάτου αμφισβήτηση του ίδιου του ορισμού του ως τάξης.

Ο ριζοσπαστικός δημοκρατισμός σχηματοποιούσε τα όρια αυτού του κύκλου αγώνων ακριβώς με το να μετατρέπει το κεφάλαιο σε αξεπέραστο ορίζοντα της εργασίας · ο εναλλακτικός ακτιβισμός αυτονομούσε τη δυναμική αυτού του κύκλου μετατρέποντας την αμφισβήτηση της προλεταριακής συνθήκης σε προαπαιτούμενο, σε προϋπόθεση της κριτικής του κεφαλαίου. Και για τους δύο «έναν άλλος κόσμος ήταν εφικτός» απέναντι ή ενάντια στον σημερινό κόσμο.

Ο ακτιβισμός ήταν η αυτονόμηση της δυναμικής αυτού του κύκλου, με όλες τις ιδεολογικές αναδιατυπώσεις που αυτό συνεπαγόταν. Η δράση του προλεταριάτου ως τάξης και η αυτοαμφισβήτησή του ως τάξης, δύο όροι που είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι σε μια ταξική αντίφαση, διαχωρίζονταν · πρόκειται για το αν το προλεταριάτο συναντά στον ίδιο τον ταξικό χαρακτήρα της δράσης του το όριο της δράσης

του ως τάξης. Ο εναλλακτισμός αντικαθιστά μια αντιφατική διεργασία εσωτερικής παραγωγής της υπέρβασης. Η αμφισβήτηση του ταξικού ανήκειν ήταν κάτι που έπρεπε να πραγματοποιηθεί *απέναντι* στο κεφάλαιο και όχι κάτι εγγενές στην αντίφαση την οποία συνιστά η εκμετάλλευση. Με τον ριζοσπαστικό δημοκρατισμό ή με τον ακτιβισμό, μια άλλη ζωή ήταν εφικτή στον βαθμό που η υπέρβαση του κεφαλαίου βιώνονταν, γινόταν έμπρακτη δραστηριότητα, σαν το άλλο σκέλος μιας διάζευξης της οποίας το πρώτο ήταν το κεφάλαιο.

Το γεγονός ότι το προλεταριάτο είναι μια τάξη χωρίς επιβεβαίωση του εαυτού της μέσα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου (απ' όπου προβάλλει συχνά η παραδειγματική κατάσταση του νεαρού άνεργου), το γεγονός ότι είναι μια τάξη αυτού του τρόπου παραγωγής που βρίσκεται σε αντίφαση μαζί του, αυτονομούνται σε ουσία, σε τρόπο ύπαρξης. Έτσι απορριπτόταν, σαν κάτι εξωτερικό, το εγγενές όριο αυτής της αντιφατικής σχέσης που ορίζει τον νέο κύκλο αγώνων: ο ορισμός της τάξης αποκλειστικά και μόνο μέσα στην αντιφατική της σχέση με το κεφάλαιο.

Σ' αυτό τον κύκλο αγώνων, έπειτα από την αναδιάρθρωση του κεφαλαίου, η αντίφαση μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου τοποθετείται στο επίπεδο της συνολικής αναπαραγωγής, άρα και της αμοιβαίας αναπαραγωγής των τάξεων. Η αντίφαση αυτή δεν εμπεριέχει πια καμία αυτοτελή επιβεβαίωση του προλεταριάτου: τέλος του προγραμματισμού, τέλος της εργατικής ταυτότητας, τέλος εκείνου που άλλοι αποκαλούν «παλιό εργατικό κίνημα». Σ' αυτή τη δομή της αντίφασης, το προλεταριάτο μπορεί, μέσα στην αντίφασή του με το κεφάλαιο η οποία είναι αμοιβαία συνεπαγωγή με αυτό (η εκμετάλλευση), να αμφισβητήσει τον εαυτό του σαν τάξη. Από εδώ προκύπτει ότι η κατάργηση του κεφαλαίου είναι και δική του κατάργηση, κατάργηση όλων των τάξεων και κομμουνιστικοποίηση της κοινωνίας.

Ωστόσο, αυτή η επαναστατική (κομμουνιστική) δυναμική του τωρινού κύκλου εμπεριέχει άμεσα, εγγενώς, σαν όριο της αυτό που δεν θα της επέτρεπε ούτε καν να υπάρξει. Το προλεταριάτο παράγει όλη του την ύπαρξη ως τάξης μέσα στο κεφάλαιο, σε μια σχέση με το κεφάλαιο η οποία δεν επιβεβαιώνει πια για το προλεταριάτο, μέσα σ' αυτήν ακριβώς την καπιταλιστική σχέση, μια σχέση με τον εαυτό του: την εργατική ταυτότητα. Μέχρι την τωρινή εκρηκτική σύνδεση, η κατάσταση αυτή μετέτρεπε τον τωρινό κύκλο σε *μια συνεχή ένταση ανάμεσα, αφενός, στην αυτονόμηση της δυναμικής του, την αμφισβήτηση από το προλεταριάτο της ίδιας του της ύπαρξης ως τάξης, και, αφετέρου, την αναγνώριση ολόκληρης της ύπαρξής του μέσα στις κατηγορίες του κεφαλαίου*. Την ένταση αυτή μορφοποιούσαν ο ακτιβισμός από τη μια μεριά και ο ριζοσπαστικός δημοκρατισμός από την άλλη. Άσπονδοι φίλοι αλλά ζωτικά συνδεδεμένοι ο ένας με τον άλλο, στον βαθμό που ο καθένας τους, αποτελώντας αυτονόμηση των στοιχείων μίας και της αυτής ολότητας, δεν μπορούσε να υπάρξει παρά μόνο σε σχέση με το αρνητικό *του*. Αυτό έστω κι αν στον ακτιβισμό αναγνωρίζουμε την επαναστατική δυναμική αυτού του κύκλου και στον ριζοσπαστικό δημοκρατισμό τη μορφοποίηση των ορίων των αγώνων ως αξεπέραστων φραγμών για τους ίδιους τους αγώνες.

Με τον ακτιβισμό, η δυναμική αυτού του κύκλου αμφισβήτησης από το προλεταριάτο της ίδιας της ύπαρξής του ως τάξης έθετε και κατανοούσε τον εαυτό της αυτονομούμενη, με όλες τις συνακόλουθες ιδεολογικές αναδιατυπώσεις. Το ταξικό ανήκειν θεωρούνταν στην πράξη σαν κάτι ήδη ξεπερασμένο επειδή, μέσα στην ακτιβιστική πρακτική, το ίδιο το κεφάλαιο ετίθετο σαν αλλοτρίωση, πλασματικότητα, σύμβολο, εξωτερικότητα. Οι εξεγερμένοι μπορούσαν να αυτοαποκαλούνται «προλετάριοι» επειδή το να είσαι προλετάριος δεν ήταν πια παρά μόνο ένα σημάδι, το όνομα που δινόταν σε μια πρακτική η οποία αυτοχαρακτηριζόταν άρνηση του κεφαλαίου: «είμαστε προλετάριοι επειδή είμαστε ενάντια στο κεφάλαιο». Επρόκειτο επίσης και για όλη τη θετικότητα του ακτιβισμού μέσα στην αναγκασία σύνδεση και αντιπαράθεσή του με τον ριζοσπαστικό δημοκρατισμό.

Η εξαφάνιση του ακτιβισμού που έρρεπε προς τον εναλλακτισμό, και του ακτιβισμού γενικά, συναρτάται με την ανάπτυξη άμεσων αγώνων στους οποίους η εμφάνιση του ταξικού ανήκειν ως εξωτερικού καταναγκασμού απορρέει από τους ίδιους τους αγώνες σαν αγώνες του προλεταριάτου μέσα στη συνεπαγωγή του με το κεφάλαιο και όχι σαν αυτονόμηση απέναντί του.

Τα τωρινά όρια: δεν είμαστε τίποτα έξω από τη μισθωτή σχέση · η αστυνομία, η πειθαρχία

Στον αναδιαρθρωμένο καπιταλισμό η αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης υπέστη μια *διπλή αποσύνδεση* (όπως αναφέρθηκε προηγουμένως), η οποία συγκροτεί τη μισθολογική διεκδίκηση σαν διαρθρωτικά αθέμιτη σ' αυτή την περίοδο του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και όχι μόνο αντίθετη στη μέγιστη αξιοποίηση του κεφαλαίου. Γι' αυτό η μισθολογική διεκδίκηση έγινε το πεδίο όπου προετοιμάζεται η παραγωγή του ταξικού ανήκειν ως εξωτερικού καταναγκασμού, και μάλιστα *στον πυρήνα του*: στη μισθωτή σχέση, μέσω της οποίας η υλική/ κοινωνική ύπαρξη του προλεταριάτου εξαρτάται από το κεφάλαιο.

Η έκφραση αυτού του ορίου θα είναι τώρα διπλή: δεν είμαστε τίποτα έξω από τη μισθωτή σχέση · ο ταξικός χαρακτήρας του αγώνα σαν όριο είναι η αστυνομία.

Όσον αφορά το πρώτο σκέλος, πρόκειται για την εργατική βία ενάντια στις αποφάσεις της καπιταλιστικής τάξης, βία με την οποία η εργατική τάξη ζητάει να υπάρχει το κεφάλαιο για την ίδια. Αν ποτέ το κεφάλαιο διανοηθεί να μην υπάρχει γι' αυτήν, η εργατική τάξη δεν είναι πια τίποτα. Για να υπάρξει, η εργατική τάξη διεκδικεί, ενάντια στο κεφάλαιο, την καπιταλιστική σχέση. Δεν είμαστε τίποτα έξω από τη μισθωτή σχέση · τέτοιος είναι, μέσα στην ταξική πάλη, ο ταξικός χαρακτήρας του αγώνα σαν όριο. Το ζητούμενο θα είναι η λυσσαλέα υπεράσπιση των συνθηκών ύπαρξης της εργατικής τάξης, όχι η διεκδίκηση της διαχείρισής τους ή της κυριαρχίας πάνω σ' αυτές. Ίσως δούμε να αναπτύσσεται ένας συνδικαλισμός βάσης,

πολύ επιθετικός αλλά πολύ ασταθής και με σποραδικές εξάρσεις, επειδή ακριβώς δεν μπορεί να αναπτυχθεί και να σταθεροποιηθεί μέσα στη διαπραγματεύση. Ένας τέτοιος συνδικαλισμός βάσης θα βρίσκεται πολύ κοντά σε όλες τις μορφές αυτοοργάνωσης · και ο μεν και οι δε θα εκφράζουν και θα επιζητούν να σχηματοποιήσουν αυτό το όριο της ταξικής πάλης που έγκειται στο ίδιο το γεγονός του αγώνα του προλεταριάτου ως τάξης.

Όσον αφορά το δεύτερο σκέλος: η αστυνομία είναι εκείνη που μας λέει ότι δεν είμαστε τίποτα έξω από τη μισθωτή σχέση. Πρόκειται βέβαια για τη δύναμη στην οποία, σε τελική ανάλυση, ανάγεται η σχέση αμοιβαίας συνεπαγωγής μεταξύ κεφαλαίου και προλεταριάτου · αλλά υπάρχει και κάτι περισσότερο, επειδή ακριβώς πρόκειται για σχέση αμοιβαίας συνεπαγωγής. *Η αστυνομία είναι επίσης, απέναντί μας, η ίδια μας η ταξική ύπαρξη σαν όριο.* Αν το κυριότερο αποτέλεσμα της παραγωγικής διαδικασίας είναι η αναπαραγωγή της συνάντησης ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο, δεν είναι ωστόσο ευνόητο ότι από τη συνάντηση αυτή προκύπτει αυτομάτως η πρώτη στιγμή της ανταλλαγής μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας (η αγοραπωλησία της εργασιακής δύναμης). Παντού η πειθάρχηση της εργασιακής δύναμης, απέναντι σε έναν προλετάριο που *σαν προλετάριος* ξανάγινε φτωχός, είναι το περιεχόμενο της ημερήσιας διάταξης της καπιταλιστικής τάξης. Η αναπαραγωγή της συνάντησης μεταξύ εργασιακής δύναμης και κεφαλαίου γίνεται θέμα πειθαρχίας¹¹.

Στον τωρινό κύκλο αγώνων, το να δρα σαν τάξη έγινε, μέσα στην ίδια την ταξική δραστηριότητα του προλεταριάτου, το όριο αυτής της δραστηριότητας. *Το ταξικό ανήκειν σαν εξωτερικός καταναγκασμός είναι η δομή εκείνη της αντίφασης στην οποία το να δρα σαν τάξη είναι ακριβώς το όριο της δραστηριότητας του προλεταριάτου που έχει γίνει διακώβευμα της ταξικής πάλης.* Το ότι, για το προλεταριάτο, το να δρα σαν τάξη είναι το όριο της ταξικής του δράσης αποτελεί τώρα μια αντικειμενική κατάσταση της ταξικής πάλης · το ότι το όριο αυτό συγκροτείται σαν τέτοιο μέσα στους αγώνες και γίνεται το ταξικό ανήκειν σαν εξωτερικός καταναγκασμός, αποτελεί *διακώβευμα μέσα στους αγώνες αυτούς*. επίπεδο της σύγκρουσης με το κεφάλαιο · συγκρούσεις στο εσωτερικό των αγώνων. Ο μετασχηματισμός αυτός αποτελεί προσδιοριστικό στοιχείο της τωρινής αντίφασης μεταξύ των τάξεων, αλλά είναι κάθε φορά η ιδιαίτερη πρακτική ενός αγώνα σε μια δεδομένη στιγμή και μέσα σε δεδομένες συνθήκες.

11 Για το δεύτερο αυτό σημείο, βλέπε πιο κάτω, σε παράρτημα, τις παρατηρήσεις των ελληνικών συντρόφων του Blaumachen.

Η απόκλιση: ορισμός, παραδείγματα

Αφού το προλεταριάτο δεν επιβεβαιώνεται ποτέ στην ταξική κατάστασή του από την αναπαραγωγή της κοινωνικής σχέσης της οποίας αποτελεί τον έναν πόλο, δεν μπορεί να θριαμβεύσει με το να γίνει ο απόλυτος πόλος της κοινωνίας. Επειδή ακριβώς το προλεταριάτο είναι μη-κεφάλαιο, επειδή είναι η διάλυση όλων των υπαρχουσών συνθηκών (εργασία, ανταλλαγή, καταμερισμός εργασίας, ιδιοκτησία) μέσα στις συνθήκες αυτές και όχι απέναντί τους, η αντίφαση την οποία συνιστά η εκμετάλλευση μπορεί να πάρει αυτή τη μορφή του ταξικού ανήκειν ως εξωτερικού καταναγκασμού. Το ταξικό ανήκειν σαν εξωτερικός καταναγκασμός είναι τότε εγγενώς ένα περιεχόμενο, δηλαδή μια πρακτική. Σαν μη-κεφάλαιο, το προλεταριάτο βρίσκεται εκεί το περιεχόμενο της επαναστατικής δράσης του με τη μορφή κομμουνιστικών μέτρων: κατάργηση της ιδιοκτησίας, του καταμερισμού της εργασίας, της ανταλλαγής, της αξίας. Η κομμουνιστικοποίηση δεν είναι τίποτε άλλο από τα κομμουνιστικά μέτρα που εφαρμόζονται σαν απλά μέτρα αγώνα του προλεταριάτου ενάντια στο κεφάλαιο. Τα μέτρα αυτά είναι η ίδια η πραγματικότητα της παραγωγής, μέσα στον αγώνα ενάντια στο κεφάλαιο, του ταξικού ανήκειν ως εξωτερικού καταναγκασμού.

Το ότι η επανάσταση είναι η κατάργηση όλων των τάξεων υπάρχει σαν επίκαιρο γεγονός στο ότι η δράση του προλεταριάτου ως τάξης είναι, για την ίδια τη δράση, ένα όριο. Η κατάργηση αυτή δεν είναι στόχος που τίθεται, δεν είναι ένας ορισμός της επανάστασης σαν νόρμα προς επίτευξη, αλλά είναι ένα τωρινό περιεχόμενο μέσα στην ίδια την ταξική πάλη. Πρόκειται για το «επίφοβο κρίσιμο βήμα» στην ιστορική κατανόηση και στην πρακτική των τωρινών αγώνων. Το να παραγάγει το ταξικό ανήκειν σαν εξωτερικό καταναγκασμό σημαίνει για το προλεταριάτο ότι έρχεται σε σύγκρουση με την προηγούμενη κατάσταση του · δεν είναι «απελευθέρωση», δεν είναι «αυτονομία».

Η αυτοοργάνωση και το περιεχόμενό της, η αυτονομία, δεν μπορούν να ανατρέψουν τις καπιταλιστικές σχέσεις. Όταν το προλεταριάτο αυτοοργανώνεται –και στις μέρες μας ελάχιστοι αγώνες δεν είναι αυτοοργανωμένοι–, συχνά στο πλαίσιο ενός περισσότερο ή λιγότερο συγκρουσιακού καταμερισμού καθηκόντων με τα συνδικάτα, έρχεται σε ρήξη με την προηγούμενη κατάσταση του, αλλά, στην πράξη και κυρίως στην ιδεολογία της αυτονομίας, η ρήξη αυτή δεν είναι στην καλύτερη περίπτωση παρά «απελευθέρωση» του, αναδιοργάνωση της ύπαρξής του, της δραστηριότητάς του, πάνω στη βάση του τι είναι το προλεταριάτο μέσα σ' αυτή την κοινωνία: αναδιοργάνωση ονειρεμένη και πάντα απογοητευτική για τους ιδεολόγους της αυτονομίας, οι οποίοι συμμαρίζονται με τους ιδεολόγους της δημοκρατίας το ότι δικαιολογούν τις αποτυχίες με τη μη σύμπτωση ανάμεσα στην πραγματικότητα και το ιδεατό σχήμα. Η αυτονομία είναι αυτονομία του προλεταριάτου και όχι καταστροφή της προηγούμενης κατάστασής του. Η αυτονομία του προλεταριάτου είναι οξύμωρο σχήμα. Αν το προλεταριάτο παραμείνει αυτοοργανωμένο, αν δεν ξεπεράσει

το στάδιο αυτό, δεν μπορεί παρά να ηττηθεί, αφού δεν έχει υπερβεί τις καπιταλιστικές σχέσεις. Η υπέρβαση των καπιταλιστικών σχέσεων δεν έχει καμία σχέση με ένα αυτόνομο προλεταριάτο. *Η αυτονομία καθηλώνεται στην κατάργηση των μεσολαβήσεων, ενώ το πραγματικό ζήτημα είναι ο λόγος που υπάρχουν μεσολαβήσεις: το γεγονός ότι το προλεταριάτο είναι μια τάξη.* Χρειάζεται να ενδιαφερόμαστε για το περιεχόμενο της επανάστασης, και αυτό αδυνατεί να το κάνει η θεωρία που λογαριάζει την αυτοοργάνωση για *αρχισομένη διαδικασία* της επανάστασης, επειδή πρόκειται ακριβώς για εκείνο που η αυτοοργάνωση δεν μπορεί να είναι. Αυτή η κριτική της αυτοοργάνωσης και της αυτονομίας έχει ενδιαφέρον και κρίσιμο περιεχόμενο μόνο αν μιλάμε για την τωρινή ταξική πάλη, μόνο αν ταυτόχρονα εκείνο που χαρακτηρίζουμε, μέσα στην ταξική πάλη, σαν αντίφαση και όριο των τωρινών ταξικών αγώνων είναι το γεγονός ότι το προλεταριάτο αγωνίζεται σαν τάξη.

Το προλεταριάτο βρίσκει, μέσα σε ό,τι αυτό είναι ενάντια στο κεφάλαιο, την ικανότητα να κομμουνιστικοποιήσει την κοινωνία, ενώ ταυτόχρονα αντιμετωπίζει την ίδια του την ταξική φύση σαν εξωτερικευμένη μέσα στο κεφάλαιο. Με την παραγωγή του ταξικού ανήκειν ως εξωτερικού καταναγκασμού μπορούμε, ξεκινώντας από τους τωρινούς αγώνες, να κατανοήσουμε *το σημείο μεταστροφής της ταξικής πάλης, την υπέρβασή της, σαν παραγόμενη υπέρβαση:* μέσα στην πάλη της κατά του κεφαλαίου, η τάξη στρέφεται ενάντια στον εαυτό της, δηλαδή αντιμετωπίζει την ίδια της την ύπαρξη, όλα όσα την ορίζουν στη σχέση της με το κεφάλαιο (και η τάξη δεν είναι άλλο από τη σχέση αυτή), σαν όριο της δράσης της. Οι προλετάριοι δεν απελευθερώνουν την «αληθινή ατομικότητά» τους που την αρνείται το κεφάλαιο · η επαναστατική πρακτική είναι ακριβώς η σύμπτωση ανάμεσα στην αλλαγή των περιστάσεων και την ανθρώπινη δραστηριότητα ή αυτομετασχηματισμό. Αυτή ακριβώς η μεταστροφή και η θεωρία της αποτελούν, *στο παρόν*, τη δυνατότητα της επανάστασης ως κομμουνιστικοποίησης.

Η αναδιάρθρωση της αντιφατικής σχέσης μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου σημαίνει θεμελιωδώς ότι ο τωρινός κύκλος αγώνων ορίζεται από το γεγονός ότι η αντίφαση μεταξύ των τάξεων διαπλέκεται στο επίπεδο της αμοιβαίας αναπαραγωγής τους · κι αυτό σημαίνει ότι, μέσα στην αντίφασή του με το κεφάλαιο, το προλεταριάτο βρίσκει απέναντί του και αντιμάχεται την ίδια του τη συγκρότηση και ύπαρξη ως τάξης. Πρόκειται επομένως για την εξαφάνιση μιας εργατικής ταυτότητας που επιβεβαιώνεται μέσα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου, για το τέλος του εργατικού κινήματος και για τη συνακόλουθη χρεωκοπία της αυτοοργάνωσης και της αυτονομίας ως επαναστατικής προοπτικής. Επειδή ακριβώς η προοπτική της επανάστασης δεν συνάπτεται με την επιβεβαίωση της τάξης, δεν μπορεί και να συνάπτεται με την αυτοοργάνωση.

Το να δρα σήμερα το προλεταριάτο σαν τάξη σημαίνει, αφενός, ότι έχει σαν μοναδικό ορίζοντα το κεφάλαιο και τις κατηγορίες της αναπαραγωγής του και, αφετέρου και ταυτόσημα, ότι βρίσκεται σε αντίφαση με την ίδια του την αναπαραγωγή

ως τάξης, ότι τη θέτει σε αμφισβήτηση. Αυτή η σύγκρουση, αυτή η *απόκλιση* στη δράση του προλεταριάτου είναι το περιεχόμενο και το διακύβευμα της ταξικής πάλης. Από τους καθημερινούς αγώνες μέχρι την επανάσταση δεν μπορεί να υπάρχει παρά μόνο ρήξη. Αλλά η ρήξη αυτή προαναγγέλλεται στην καθημερινή πορεία της ταξικής πάλης κάθε φορά που, μέσα στους αγώνες αυτούς, το ταξικό ανήκειν εμφανίζεται σαν εξωτερικός καταναγκασμός αντικειμενοποιημένος στο κεφάλαιο μέσα στην ίδια την εξέλιξη της ταξικής δραστηριότητας του προλεταριάτου.

Η ταξική δράση δημιουργεί στο εσωτερικό της μια *απόκλιση* μέσω πρακτικών που εξωτερικεύουν τον ίδιο τους τον ταξικό χαρακτήρα σαν καταναγκασμό που αντικειμενοποιείται στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Δεν μπορούμε πια να κάνουμε τίποτα σαν εργάτες αν παραμένουμε εργάτες. Αυτή η σύγκρουση του προλεταριάτου με την ίδια του την ταξική συγκρότηση είναι τώρα το περιεχόμενο της ταξικής πάλης: το *διακύβευμα* της ταξικής πάλης είναι η εκ μέρους του προλεταριάτου αμφισβήτηση της ίδιας του της ύπαρξης ως τάξης καθώς και όλων των τάξεων. Πάνω σ' αυτήν ακριβώς τη βάση μπορούμε να μιλάμε σήμερα για κομμουνισμό, και να μιλάμε στο παρόν.

Σήμερα η επανάσταση εξαρτάται από την υπέρβαση μιας καταστατικής αντίφασης της ταξικής πάλης: το ότι αποτελεί τάξη είναι για το προλεταριάτο το εμπόδιο που ο ταξικός του αγώνας πρέπει να υπερπηδήσει/ καταργήσει.

Η ενότητα της τάξης δεν μπορεί πια να συγκροτηθεί πάνω στη βάση της μισθωτής σχέσης και του διεκδικητικού αγώνα, σαν προαπαιτούμενο για την επαναστατική του δραστηριότητα. Η ενότητα του προλεταριάτου δεν μπορεί πια να είναι τίποτε άλλο από τη δραστηριότητα με την οποία αυτοκαταργείται καταργώντας όλα όσα το διαιρούν. Μια φράξια του προλεταριάτου, ξεπερνώντας τον διεκδικητικό χαρακτήρα του αγώνα του, θα πάρει μέτρα κομμουνιστικοποίησης και θα δρομολογήσει έτσι την ενοποίηση του προλεταριάτου, η οποία δεν θα διαφέρει από την ενοποίηση της ανθρωπότητας, δηλαδή από τη δημιουργία της *ως του συνόλου των σχέσεων που τα άτομα συνάπτουν μεταξύ τους μέσα στη μοναδικότητά τους*.

Από τους διεκδικητικούς αγώνες μέχρι την επανάσταση δεν μπορεί να υπάρχει παρά μόνο ρήξη, ποιοτικό άλμα, αλλά η ρήξη αυτή δεν είναι ένα θαύμα, ούτε είναι μια απλή διαπίστωση του προλεταριάτου ότι το μόνο που μπορεί πια να γίνει είναι η επανάσταση γιατί όλα τα άλλα έχουν αποτύχει. Το σύνθημα «Μια μόνο λύση, η επανάσταση» αποτελεί συμμετρική ανοησία σε σχέση με την επαναστατική δυναμική της διεκδικητικής πάλης. Η ρήξη αυτή παράγεται κατά θετικό τρόπο με την εξέλιξη του κύκλου αγώνων που προηγείται, και μπορούμε να πούμε ότι εξακολουθεί να αποτελεί μέρος του. Η ρήξη αυτή *προαναγγέλλεται* με τον πολλαπλασιασμό των *αποκλίσεων* στο εσωτερικό της ταξικής πάλης ανάμεσα, αφενός, στην εκ μέρους του προλεταριάτου αμφισβήτηση της ίδιας του της ύπαρξης ως τάξης μέσα στην αντίφασή του με το κεφάλαιο και, αφετέρου, την αναπαραγωγή του κεφαλαίου την οποία συνεπάγεται το ίδιο το γεγονός ότι το προλεταριάτο είναι μια τάξη. Η έννοια της

απόκλισης προσδιορίζει τη δυναμική αυτού του κύκλου αγώνων, μια δυναμική που υφίσταται με εμπειρικά διαπιστώσιμο τρόπο.

Δύο σημεία συνοψίζουν τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά του τωρινού κύκλου αγώνων:

- η εξαφάνιση μιας εργατικής ταυτότητας που επιβεβαιώνεται μέσα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου σημαίνει το τέλος του εργατικού κινήματος και τη συνακόλουθη χρεωκοπία της αυτοοργάνωσης και της αυτονομίας ως επαναστατικής προοπτικής ·
- με την αναδιάρθρωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η αντίφαση μεταξύ των τάξεων διαπλέκεται στο επίπεδο της αμοιβαίας αναπαραγωγής τους. Μέσα στην αντίφασή του με το κεφάλαιο, το προλεταριάτο θέτει σε αμφισβήτηση τον ίδιο του τον εαυτό.

Οι διεκδικητικοί αγώνες έχουν χαρακτηριστικά που θα ήταν αδιανόητα πριν από τριάντα χρόνια.

Κατά τη διάρκεια των απεργιών του Δεκεμβρίου 1995 στη Γαλλία, στους αγώνες των «χωρίς χαρτιά», των ανέργων, των λιμενεργατών του Λίβερπουλ, της Cellatex, της Alstom, της Lu, του Marks&Spencer, στην κοινωνική εξέγερση της Αργεντινής, στην εξέγερση της Αλγερίας, στην Ελλάδα, στη Γουαδελούπη κτλ., το ένα ή το άλλο χαρακτηριστικό εμφανίζεται, μέσα στην ίδια την πορεία του αγώνα, σαν όριο – όριο επειδή αυτό το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό (κοινωνικής υπηρεσία, εξεύρεση εργασίας, υπεράσπιση του μέσου εργασίας, άρνηση της μεταγκατάστασης επιχειρήσεων, άρνηση της διαχείρισης με αμιγώς χρηματοοικονομικά κριτήρια, ανάκτηση των εργοστασίων, αυτοοργάνωση κτλ.), στο οποίο συχνά το κίνημα προσικρούει μέσα στις εντάσεις και τις εσωτερικές συγκρούσεις της οπισθοχώρησής του, συνοψίζεται πάντα στο γεγονός ότι το προλεταριάτο είναι μια τάξη και παραμένει τέτοια, κάτι που, αντίθετα από την προηγούμενη περίοδο, έχει γίνει αδύνατον να αποκτήσει θετική χροιά σαν προαναγγελία της επιβεβαίωσης της τάξης.

Τις περισσότερες φορές δεν πρόκειται για πύρινες δηλώσεις ή για «ριζοσπαστικές» δράσεις · μπορεί να πρόκειται απλώς για όλες τις πρακτικές «φυγής» ή απόρριψης των προλεταρίων απέναντι στην ίδια τους την κατάσταση. Στις τωρινές απεργίες για τις απολύσεις, συχνά και σε αυξανόμενο βαθμό, οι εργάτες δεν διεκδικούν πια τη διατήρηση της απασχόλησης αλλά αξιόλογες αποζημιώσεις. *Ενάντια στο κεφάλαιο, η εργασία δεν έχει μέλλον.* Οι αγώνες αποκτούν ανοιχτό χαρακτήρα, διεργοστασιακό, διεπιχειρησιακό ή διατομεακό, μερικές φορές σε σύνδεση με τους ανέργους της περιούχης · κι όσο για το τι βάζει στο στόχαστρο, ο αγώνας διεξάγεται εξίσου μέσα όσο και έξω από την επιχείρηση.

Ήδη στους αυτοκιτονικούς αγώνες της Cellatex, στην απεργία του Vilvoorde και σε κάμποσες άλλες, γίνεται φανερό ότι το προλεταριάτο δεν είναι τίποτα αν χωριστεί από το κεφάλαιο και ότι δεν μπορεί να παραμείνει αυτό το τίποτα (το γεγονός ότι ζητάει τη συνάντησή του με το κεφάλαιο δεν αναιρεί το χάσμα που ανοίγει

ο αγώνας, δεν αναιρεί ότι το προλεταριάτο αναγνωρίζει τον εαυτό του στο χάσμα αυτό αλλά και το αρνείται). Η αποδυνάμωση της εργασίας γίνεται η ίδια η δραστηριότητα του προλεταριάτου, τόσο με τραγικό τρόπο στους αγώνες του που δεν έχουν άμεσες προοπτικές (αυτοκτονικοί) και σε αυτοκαταστροφικές δραστηριότητες, όσο και σαν διεκδίκηση αυτής της αποδυνάμωσης, όπως στον αγώνα των ανέργων και επισφαλών τον χειμώνα του 1998 στη Γαλλία.

Η ανεργία δεν βρίσκεται πια δίπλα στην απασχόληση με ξεκάθαρη διαχωριστική γραμμή. Η κατάκτηση της εργασιακής δύναμης, η ευελιξία, οι εξωτερικές αναθέσεις εργασιών, η κινητικότητα, η μερική απασχόληση, η μαθητεία, τα σταζ, η αδήλωτη εργασία, όλα αυτά έχουν κάνει θολούς τους κάθε είδους διαχωρισμούς. Το τέλος της διχοτομίας μεταξύ εργασίας και ανεργίας είναι μια θεμελιώδης πτυχή σ' αυτή τη ρευστότητα της αναπαραγωγής της συνάντησης μεταξύ εργασίας και κεφαλαίου η οποία θέτει την αντίφαση μεταξύ των τάξεων στο επίπεδο της αναπαραγωγής τους. Με τους αγώνες των ανέργων και των επισφαλών γίνεται σχεδόν καταφανές ότι η πάλη του προλεταριάτου δεν εμπεριέχει πια καμία επιβεβαίωσή του· αυτό δεν οφείλεται στην ανεργία καθαυτή, αλλά στην τωρινή της ενσωμάτωση στη σχέση εκμετάλλευσης.

Στο γαλλικό κίνημα του 1998, και γενικότερα στους αγώνες των ανέργων κατά τη διάρκεια αυτού του κύκλου αγώνων, *ο ορισμός των ανέργων τείνει να γίνει αφετηρία του ανασχηματισμού της μισθωτής απασχόλησης*. Η αναγκαιότητα για το κεφάλαιο να μετράει τα πάντα σε χρόνο εργασίας και να θέτει την εκμετάλλευση της εργασίας σαν ζήτημα ζωής ή θανάτου γι' αυτό, είναι ταυτόχρονα αποδυνάμωση της άμεσης ζωντανής εργασίας σε σχέση με τις κοινωνικές δυνάμεις που συγκεντρώνει μέσα του το κεφάλαιο. Η εγγενής αυτή αντίφαση της καπιταλιστικής συσσώρευσης, μέσω της οποίας το κεφάλαιο γίνεται αντίφαση εν κινήσει, παίρνει τότε την ειδική μορφή του ορισμού της τάξης απέναντι στο κεφάλαιο, ενός ορισμού του οποίου η ανεργία αξιώνει να αποτελέσει την αφετηρία. Στους αγώνες των ανέργων και των επισφαλών, η πάλη του προλεταριάτου κατά του κεφαλαίου *ενστερνίζεται* την αντίφαση αυτή, τη διεκδικεί. Το ίδιο συμβαίνει και όταν οι απολυμένοι δεν απαιτούν δουλειά αλλά αποζημιώσεις.

Όταν εξάλλου γίνεται εμφανές, όπως κατά τις απεργίες του κλάδου των μεταφορών στην Ιταλία ή των εργατών της Φιάτ στο Μέλφι, ότι η αυτονομία και η αυτοοργάνωση δεν είναι πια παρά η προοπτική του τίποτα, συγκροτείται η δυναμική αυτού του κύκλου και προετοιμάζεται η υπέρβαση του διεκδικητικού αγώνα πάνω στη βάση του διεκδικητικού αγώνα. *Το προλεταριάτο βρίσκεται αντιμέτωπο με τον ίδιο του τον ορισμό ως τάξη, ο οποίος αυτονομείται από αυτό, του γίνεται ξένος*.

Τον Δεκέμβριο 2002 - Ιανουάριο 2003, στην απεργία της ACT στην Angers (υλικό πληροφορικής, θυγατρική της Bull) συνυπάρχουν μια διασυνδικαλιστική επιτροπή και μια επιτροπή αγώνα που «είναι σε μεγάλο βαθμό ανοιχτή, προέρχεται μάλλον από τη βάση». Τρεις γραμμές παραγωγής επαναλειτούργουν προσωρινά,

αλλά αυτό δεν εμποδίζει μετά να πυρποληθούν έτοιμα προϊόντα. Έχει ενδιαφέρον να ξαναδούμε τη χρονολογία των γεγονότων. Το εργοστάσιο καταλαμβάνεται μετά την ανακοίνωση, στις 20 Δεκεμβρίου, της οριστικής διάλυσης της ACT (αφού προηγήθηκαν πολλές μανούβρες και αναβλητικές συζητήσεις). Το εργοστάσιο καταλαμβάνεται, αλλά κανείς δεν ξέρει με ποιον σκοπό. Στις 10 Ιανουαρίου η απεργιακή επιτροπή δέχεται να αναλάβει την παραγωγή ηλεκτρονικών καρτών που προορίζονται για έναν ιταλό κατασκευαστή εξοπλισμού. Στις 22 Ιανουαρίου παραδίδονται 200 κάρτες · στις 23 οι καταληψίες παίρνουν κάρτες από το στοκ και τις καινε · στις 24 οι καταληψίες εκδιώκονται βίαια. Την ίδια περίοδο οι απολυμένοι μισθωτοί της Μουλινέξ, που πυρπολούν ένα κτίριο του εργοστασίου, εγγράφονται κι αυτοί στη δυναμική αυτού του κύκλου αγώνων, η οποία ανάγει για το προλεταριάτο την ίδια του την ύπαρξη ως τάξης σε όριο της ταξικής του δράσης. Παρόμοια, το 2006 στο Σαβάρ του Μπανγκλαντές, 50 χλμ. στα βόρεια της Ντάκα, ύστερα από απλήρωτους μισθούς τριών μηνών, δύο εργοστάσια πυρπολούνται και άλλα εκατό ρημάζονται. Στην Αλγερία η παρραμιερή μισθολογική διεκδίκηση μεταλλάσσεται σε εξέγερση, οι υπάρχουσες μορφές εκπροσώπησης απορρίπτονται χωρίς να σχηματίζονται καινούργιες και, πέρα από τους άμεσους πρωταγωνιστές της απεργίας και της διεκδίκησης, το διακύβευμα είναι όλες οι συνθήκες ζωής και αναπαραγωγής του προλεταριάτου.

Στην Κίνα και στην Ινδία δεν θα περάσουμε πια από τον πολλαπλασιασμό πολύμορφων διεκδικητικών δράσεων, που αγγίζουν όλες τις πτυχές της ζωής και της αναπαραγωγής της εργατικής τάξης, σε ένα ευρύ *εργατικό κίνημα*. Συχνά αυτές οι διεκδικητικές δράσεις στρέφονται «παραδόξως» στην καταστροφή των όρων εργασίας. Οι μεγάλες συγκεντρώσεις εργατικού πληθυσμού της Ινδίας και της Κίνας εντάσσονται σε μια παγκόσμια κατάτμηση της εργασιακής δύναμης. Εξαιτίας τόσο του παγκόσμιου ορισμού τους όσο και του τρόπου ένταξής τους στην εθνική πραγματικότητα, δεν μπορούν να θεωρηθούν αναβίωση σε άλλους τόπους εκείνου που έχει εξαφανιστεί στη «Δύση». Εκείνο που όριζε την εργατική ταυτότητα και εκφραζόταν με το εργατικό κίνημα ήταν ένα κοινωνικό σύστημα ύπαρξης και αναπαραγωγής, όχι απλώς η ύπαρξη ποσοτικών υλικών χαρακτηριστικών¹².

12 Το να κατορθώσουν η Κίνα ή η Ινδία να συγκροτηθούν αυτοτελώς σαν εσωτερική αγορά εξαρτάται από μια αληθινή επανάσταση στην ύπαιθρο (ιδιωτικοποίηση της γης στην Κίνα · εξαφάνιση της μικρής ιδιοκτησίας και των μορφών επίμορτης καλλιέργειας στην Ινδία), αλλά επίσης και κυρίως από μια αναδιευθέτηση του παγκόσμιου κύκλου του κεφαλαίου η οποία θα αντικαθιστά τη σημερινή παγκοσμιοποίηση (επανεθνικοποίηση των οικονομιών που θα υπερβάνει/ διατηρεί την παγκοσμιοποίηση, αποχρηματιστικοποίηση του παραγωγικού κεφαλαίου). Με άλλα λόγια, μια τέτοια υπόθεση βρίσκεται έξω από τη σημερινή μας δυνατότητα εννοιολόγησης γιατί βρίσκεται έξω από αυτό τον κύκλο αγώνων: προϋποθέτει την ήττα της επανάστασης όπως τη φέρει αυτός ο κύκλος αγώνων και, μέσα στην ήττα αυτή, μιαν ανα-

Στην Αργεντινή οι προλετάριοι αυτοοργανώνονται σαν άνεργοι της Mosconi, εργάτριες της Bruckman, κάτοικοι των παραγκουπόλεων κτλ., αλλά, καθώς αυτοοργανώνονται, προσκρούουν άμεσα σε αυτό που οι ίδιοι είναι – το οποίο, μέσα στον αγώνα, γίνεται αυτό που πρέπει να ξεπεραστεί και το οποίο, μέσα στις πρακτικές λεπτομέρειες αυτών των μορφών αυτοοργάνωσης, έγινε όντως αντιληπτό σαν κάτι που πρέπει να ξεπεραστεί. Το προλεταριάτο δεν μπορεί να βρει μέσα του την ικανότητα να δημιουργήσει άλλες διαπροσωπικές σχέσεις χωρίς να ανατρέψει και να αρνηθεί ό,τι το ίδιο είναι μέσα σε αυτή την κοινωνία, δηλαδή χωρίς να έρθει σε αντίθεση με την αυτονομία και τη δυναμική της. Στην Αργεντινή, με τον τρόπο με τον οποίο τέθηκαν σε λειτουργία οι παραγωγικές δραστηριότητες, με τους έμπρακτους τρόπους της διεξαγωγής τους, κλονίστηκαν τα προσδιοριστικά στοιχεία του προλεταριάτου ως τάξης αυτής της κοινωνίας (ιδιοκτησία, ανταλλαγή, καταμερισμός εργασίας, σχέση ανδρών-γυναικών κτλ.). Με αυτόν ακριβώς τον τρόπο η επανάσταση σαν κομμουνιστικοποίηση γίνεται αξιόπιστη.

Επιπλέον, η αυτοοργάνωση σαν γενικό όριο προς υπέρβαση εμφανίζεται στις διαμάχες μεταξύ αυτοοργανωμένων τομέων. Εκείνο που διαφαίνεται στις διαμάχες αυτές είναι ότι οι εργαζόμενοι που υπερασπίζονται τη σημερινή τους κατάσταση παραμένουν μέσα στις κατηγορίες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής οι οποίες τους ορίζουν. Η ενοποίηση είναι ανέφικτη αν δεν είναι, ακριβώς, κατάργηση της αυτοοργάνωσης· είναι εφικτή μόνο αν ο άνεργος, ο εργάτης της Ζανόν και ο καταληψίας σπιτιού δεν μπορούν πια να είναι άνεργος, εργάτης της Ζανόν ή καταληψίας σπιτιού. Είτε υπάρχει ενοποίηση, αλλά τότε υπάρχει και κατάργηση εκείνου ακριβώς που είναι αυτοοργανώσιμο, είτε υπάρχει αυτοοργάνωση, οπότε η ενοποίηση είναι ένα όνειρο που χάνεται μέσα στις διαμάχες τις οποίες συνεπάγεται η ποικιλομορφία των καταστάσεων.

Καθώς υπερασπίζεται τα άμεσα συμφέροντά του, το προλεταριάτο οδηγείται στην αυτοκατάργησή του, επειδή η δραστηριότητά του στο «ανακτημένο εργοστάσιο» δεν μπορεί πια να παραμείνει κλεισμένη στο «ανακτημένο εργοστάσιο», ούτε στην παράθεση, τον συντονισμό ή την ενότητα των «ανακτημένων εργοστασίων» ή ακόμα όλων όσων είναι αυτοοργανώσιμα.

Στη Γαλλία τον Νοέμβριο του 2005, στα λαϊκά προάστια, οι εξεγερμένοι δεν διεκδίκησαν τίποτα. Το περιεχόμενο της εξέγερσης του Νοεμβρίου ήταν η άρνηση των αιτίων της εξέγερσης: οι εξεγερμένοι επιτέθηκαν στην ίδια τους την κατάσταση, έβαλαν στο στόχαστρο όλα όσα τους παράγουν και τους ορίζουν. Αυτό δεν οφείλεται σε κάποιον φανταστικό ριζοσπαστισμό των «αλανιών των προαστίων». Οφείλεται στον συνδυασμό δύο επίκαιρων αιτίων: αφενός, της ιδιαίτερης κατάστασης αυτής της φράξιας του προλεταριάτου και, αφετέρου, του γεγονότος ότι, εν γένει, η διεκδίκηση δεν είναι πια αυτό που ήταν. Οι εξεγερμένοι αποκάλυψαν και επιτέθηκαν

διάρθρωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

στην *τωρινή κατάσταση του προλετάριου*: αυτής της εργασιακής δύναμης που έχει γίνει επισφαλής σε παγκόσμια κλίμακα. Κι αυτό έκανε αυτομάτως παρωχημένο, την ίδια τη στιγμή που θα μπορούσε να διατυπωθεί μια τέτοια διεκδίκηση, το να θέλει κανείς να είναι “κανονικός προλετάριος”.

Αυτή η συνύφανση ανάμεσα στη διεκδίκηση και την αυτοαμφισβήτηση των προλετάριων, που χαρακτηρίζει τον τωρινό κύκλο αγώνων και συνοψίζεται στο ταξικό ανήκειν σαν γενικό όριο αυτού του κύκλου, έφτασε στον παροξυσμό της στις ταραχές του Νοεμβρίου εξαιτίας της ιδιαιτερότητας των πρωταγωνιστών τους. Η διεκδίκηση εξαφανίστηκε.

Τρεις μήνες μετά (την άνοιξη του 2006), κατά τη διάρκεια του αγώνα ενάντια στη σύμβαση πρώτης απασχόλησης (CPE), όλος ο κόσμος ήξερε ότι αυτό που θα μπορούσε να προκύψει από την απόσυρση της CPE ήταν στην καλύτερη περίπτωση, αν θριάμβευαν τα συνδικαλιστικά σχέδια, μια «ευελξία με ασφάλεια» α-λα γαλλικά. Ποιος ήθελε κάτι τέτοιο; Σίγουρα όχι η πλειοψηφία των φοιτητών, των επισφαλών και των μαθητών που ήταν στον δρόμο. Κι όμως, αυτή θα ήταν η μόνη διέξοδος για ένα διεκδικητικό κίνημα. Μια διέξοδος που το κίνημα δεν μπορούσε ούτε καν να την πει στον εαυτό του. Σαν διεκδικητικό κίνημα, το κίνημα των φοιτητών δεν μπορούσε να κατανοήσει τον εαυτό του παρά μόνο μετατρεπόμενο σε γενικό κίνημα των επισφαλών, αλλά τότε είτε θα αυτοϋπονόμευε την ιδιαιτερότητά του, είτε δεν θα μπορούσε παρά να οδηγηθεί σε μια λιγότερο ή περισσότερο βίαιη αντιπαράθεση με όλους αυτούς που, μέσα στις ταραχές του Νοεμβρίου 2005, είχαν δείξει ότι αρνούνται να χρησιμεύσουν ως χειραγωγήσιμη μάζα. Η επιδίωξη της ικανοποίησης της διεκδίκησης μέσω της διεύρυνσής της υπονόμει τη διεκδίκηση. Ποιος μπορούσε να πιστέψει στη σύνδεση με τους εξεγερμένους του Νοεμβρίου στη βάση μιας σύμβασης αορίστου χρόνου για όλους; Αφενός, η σύνδεση αυτή ήταν αντικειμενικά εγγεγραμμένη στον γενετικό κώδικα του κινήματος και, αφετέρου, η ίδια η *αναγκαιότητα* της σύνδεσης προκαλούσε μια σχέση αγάπης/ μίσους στο εσωτερικό του κινήματος, εξίσου αντικειμενική. Ο αγώνας ενάντια στη CPE ήταν *ένα διεκδικητικό κίνημα που για το ίδιο, σαν διεκδικητικό κίνημα, η ικανοποίηση της διεκδίκησης δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή*.

Οι ταραχές στην Ελλάδα και η γενική απεργία στη Γουαδελούπη είναι τα πιο πρόσφατα γεγονότα που χαρακτηρίζουν αυτό τον κύκλο αγώνων.

Στις ταραχές στην Ελλάδα, το προλεταριάτο δεν διεκδικεί τίποτα και, απέναντι στο κεφάλαιο, δεν θεωρεί τον εαυτό του θεμέλιο κανενός εναλλακτισμού· απλώς, μέσω ταραχών που παράγουν το ταξικό ανήκειν σαν εξωτερικό καταναγκασμό και τη σχέση εκμετάλλευσης σαν σιέτη επιβολή, το προλεταριάτο δεν θέλει πια να είναι αυτό που είναι.

Αυτές οι ταραχές ήταν ένα ταξικό κίνημα και όχι μια απλή δράση ακτιβιστών (που κι αυτή θα ήταν ταξικό κίνημα), αλλά δεν ήταν ένας αγώνας μέσα σε ό,τι αποτελεί την ίδια τη μήτρα των τάξεων: *την παραγωγή*. Έτσι οι ταραχές κατόρθωσαν αυτό

το θεμελιώδες, να παραγάγουν και να βάλουν στο στόχαστρο το ταξικό ανήκειν σαν καταναγκασμό, αλλά δεν μπόρεσαν να το κάνουν και να φτάσουν σε αυτό το σημείο παρά μόνο προσκρούοντας, σαν στο ίδιο τους το όριο, σε αυτό το *αόρατο φράγμα* της παραγωγής. Και ο τρόπος (στόχοι, εξέλιξη των ταραχών, σύνθεση των εξεγερμένων κτλ.) με τον οποίο το κίνημα παρήγαγε αυτόν τον εξωτερικό καταναγκασμό ήταν εγγενώς καθορισμένος από το όριο αυτό. Αυτή ήταν η αμφισημία του κινήματος.

Φοιτητές δίχως μέλλον, νεαροί μετανάστες, επισφαλείς εργαζόμενοι, όλοι είναι προλετάριοι οι οποίοι βιώνουν καθημερινά την αναπαραγωγή των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων σαν εξαναγκασμό, έναν εξαναγκασμό που *εμπεριέχεται* σε αυτή την αναπαραγωγή επειδή είναι προλετάριοι, αλλά και οι οποίοι τη βιώνουν καθημερινά σαν *διαχωρισμένη* και τυχαία (συμπτωματική και μη αναγκαία) σε σχέση με την ίδια την παραγωγή. Αγώνιζονται μέσα στον εξαναγκασμό σαν διαχωρισμένη στιγμή και ταυτόχρονα αντιλαμβάνονται και βιώνουν αυτόν τον διαχωρισμό απλώς και μόνο σαν έλλειψη του ίδιου του αγώνα τους ενάντια σε αυτό τον τρόπο παραγωγής.

Πάνω σε αυτήν ακριβώς τη βάση το κίνημα παρήγαγε το ταξικό ανήκειν σαν εξωτερικό καταναγκασμό, αλλά μόνο πάνω σε αυτήν. Με αυτό τον τρόπο το κίνημα τοποθετείται στο επίπεδο του τωρινού κύκλου αγώνων και συνιστά μια καθοριστική ιστορική στιγμή του. Είναι η επίθεση στους θεσμούς και τις μορφές της κοινωνικής αναπαραγωγής, θεωρούμενες αυτοτελώς, η οποία από τη μια συγκρότησε το κίνημα και έγινε η δύναμή του, ενώ από την άλλη εξέφρασε και τα όρια του.

Στην Ελλάδα, είναι στο εσωτερικό αυτής της διαμόρφωσης της ταξικής πάλης, και της εμπεριεχόμενης αμφισημίας, που, για τους αγωνιζόμενους προλετάριους, το ταξικό τους ανήκειν, ο ίδιος τους ο ορισμός ως τάξης μέσα στη σχέση τους με το κεφάλαιο, παράχθηκε και εμφανίστηκε σαν εξωτερικός καταναγκασμός. Αμφισβητήθηκαν σαν προλετάριοι από την ίδια τους την πρακτική μέσα στον αγώνα τους, αλλά δεν το έκαναν παρά μόνο διαχωρίζοντας, στις επιθέσεις τους και στους στόχους τους, τις στιγμές και τους μηχανισμούς της κοινωνικής αναπαραγωγής. Αναπαραγωγή και παραγωγή του κεφαλαίου παρέμειναν ξένες η μια από την άλλη.

Σήμερα η επανάσταση εξαρτάται από την υπέρβαση μιας καταστατικής αντίφασης της ταξικής πάλης: το ότι αποτελεί τάξη είναι για το προλεταριάτο το εμπόδιο που ο ταξικός του αγώνας πρέπει να υπερπηδήσει/ καταργήσει. Οι ταραχές στην Ελλάδα ανέδειξαν αυτό το εμπόδιο, σχηματοποίησαν την αντίφαση και *έμειναν εκεί*. Αυτό ήταν το όριό τους, αλλά τώρα η αντίφαση τίθεται πια με πρακτικούς όρους γι' αυτό τον κύκλο αγώνων μέσα στον αναδιαρθρωμένο καπιταλισμό και την *κρίση του*.

Στη Γουαδελούπη, η υψηλή ανεργία και το μεγάλο μέρος του πληθυσμού που ζει από «εισοδήματα προνοίας» ή από την παραοικονομία κάνουν τη μισθολογική διεκδίκηση να είναι μια λογική αντινομία. Η αντίφαση αυτή δόμησε την πορεία των γεγονότων ανάμεσα σε ένα LKP επικεντρωμένο στους σταθερούς εργαζομένους (κυρίως δημόσιους υπαλλήλους), αλλά που προσπαθεί με τον πολλαπλασιασμό

και την άπειρη πολυμορφία των διεκδικήσεων να συγκρατήσει συνενωμένους τους όρους της αντίφασης, και τον παραλογισμό της κεντρικής μισθολογικής διεκδίκησης για τους περισσότερους απ' όσους βρίσκονταν στα οδοφράγματα, στις λεηλασίες και στις επιθέσεις εναντίον δημόσιων κτιρίων. Η διεκδίκηση αποσταθεροποιήθηκε μέσα στην ίδια την πορεία του αγώνα, αμφισβητήθηκε μαζί με την οργανωτική της μορφή, αλλά οι ιδιαίτερες μορφές της εκμετάλλευσης του συνόλου του πληθυσμού, κληρονομημένες από μια αποικιοκρατική ιστορία, εμπόδισαν την αντίφαση αυτή να ξεσπάσει με μεγαλύτερη βιαιότητα στο εσωτερικό του κινήματος (ας σημειωθεί ωστόσο ότι ο μόνος νεκρός ήταν ένας συνδικαλιστής που σκοτώθηκε σε ένα οδόφραγμα). Από την άποψη αυτή, η παραγωγή του ταξικού ανήκειν ως εξωτερικού καταναγκασμού ήταν περισσότερο ένα είδος σχιζοφρένειας παρά μια αληθινή παραγωγή στην πορεία του αγώνα, ήταν περισσότερο μια κοινωνιολογική κατάσταση παρά ένα διακύβευμα του αγώνα. Δεν υπήρξε συγκρουσιακή ανασύνθεση της τάξης γύρω από τους ανέργους και τους επισφαλείς, αλλά μάλλον βίοι παράλληλοι μισθωτών και ανέργων, με το LKP να καπελώνει με μεγάλη δυσκολία το σύνολο. Αυτό δεν εμπόδισε τη μισθολογική διεκδίκηση να προσκρούσει συνολικά σε αυτή τη σύνθεση των διαδηλωτών και να βρει εκεί το όριό της.

Η μισθολογική διεκδίκηση, που τη στήριζε η λίγο-πολύ σταθερή φράξια των μισθωτών, έβρισκε το όριό της στην ίδια τη μάζα των ανέργων και «βοηθούμενων» που είχαν παρασυρθεί στο κίνημα, αλλά δεν επρόκειτο απλώς για εξωτερικό όριο: οι μεν και οι δε δεν ήταν ξένοι που βρίσκονταν «πλάι-πλάι» κατά τύχη. Εκείνο που τους ένωνε ήταν η συνολική αγορά της εργασιακής δύναμης, στο πλαίσιο της οποίας πάντα έχει ήδη αγοραστεί μια συνολική εργασιακή δύναμη, όποια κι αν είναι η ατομική (ή ανά φράξιες) ανάλωσή της από το κεφάλαιο εν γένει έναντι ενός εισοδήματος στο οποίο οι μισθοί δραστηριότητας και άλλες μορφές εισοδημάτων αντισταθμίζονται. Η μισθολογική διεκδίκηση τροποποιείται ριζικά όταν δεν ισχύει πια η μορφή της ελεύθερης σύμβασης. Ο εργαζόμενος δεν μπορεί πια να σπάσει, με μια απελευθέρωση της εργασίας, την αλυσίδα που συνδέει τους όρους της αντιφατικής αμοιβαίας συνεπαγωγής μεταξύ υπερεργασίας και αναγκαίας εργασίας.

Σ' αυτό το «πλάι-πλάι» ενυπάρχει και το αθέμιτο της μισθολογικής διεκδίκησης: η διπλή αποσύνδεσή της. Αποσύνδεση σε σχέση με την αξιοποίηση και τη συσώρευση του κεφαλαίου, για τις οποίες η μισθολογική διεκδίκηση έχει χάσει κάθε εσωτερική σημασία και δυναμική· αποσύνδεση μεταξύ, αφενός, μισθού και, αφετέρου, εισοδήματος και κατανάλωσης, μέσω της δανειοδότησης και όλων των υστερόχρονων ή προνοιακών εισοδημάτων. Η ίδια η σύνθεση των διαδηλωτών και εξεγερμένων εκφράζει ζωντανά και απτά αυτή τη διπλή αποσύνδεση. Ποιες μισθολογικές διεκδικήσεις μπορούν να έχουν οι αναριθμητοί διαρθρωτικά άνεργοι; Θα ήταν λάθος να αναλύουμε την οργή σαν απόγνωση. Στην πορεία της μισθολογικής διεκδίκησης, η ανεργία είναι η αντίφαση υπερεργασίας/ αναγκαίας εργασίας, είναι το κεφάλαιο σαν αντίφαση εν κινήσει. Τότε ολόκληρη η μισθωτή σχέση προσαρ-

μόζεται με βάση την ανεργία και τις «ιδιότυπες» μορφές απασχόλησης, μέχρι και η ίδια η μισθολογική διεκδίκηση, η πορεία της, όσοι συμμετέχουν σε αυτήν, οι δραστηριότητές της.

Ο εγκλωβισμός της μισθολογικής διεκδίκησης στην αντίφαση μεταξύ υπερεργασίας και αναγκαίας εργασίας είναι η ίδια η σύνθεση της εργατικής τάξης στη Γουαδελούπη και στους άλλους υπερπόντιους νομούς της Γαλλίας. Εκεί, αυτή η διαρθρωτική αντίφαση είναι η ίδια η σύνθεση της τάξης. Με αφετηρία τον μισθό, την ενδότερη σχέση του προλεταριάτου με το κεφάλαιο, στη Γουαδελούπη παίχτηκε στο εσωτερικό της μισθολογικής διεκδίκησης ένα σημαντικότερο έργο: η παραγωγή του ταξικού ανήκειν ως ορίου και εξωτερικότητας μέσα στην ίδια την ταξική πάλη.

Η τοποθέτηση της ανεργίας και της επισφάλειας στον πυρήνα της μισθωτής σχέσης · ο ροιζισμός της κατάστασης του αδήλωτου εργαζομένου ως γενικής κατάστασης της εργασιακής δύναμης · η τοποθέτηση –όπως με το κίνημα της άμεσης δράσης– της κοινωνικής αμεσότητας του ατόμου ως θεμελίου, που πρέπει να παραχθεί σαν βάση της αντίθεσης προς το κεφάλαιο · η πραγματοποίηση αυτοκτονικών αγώνων όπως στη Cellatex και άλλου την άνοιξη και το καλοκαίρι του 2000 (Metaleurop – με κάποια επιφύλαξη–, Adeshoffen, Société Française Industrielle de Contrôle et d'Equipements, Bertrand Faure, Mossley, Bata, Moulinex, Daewoo-Orion, ACT – πρώην Bull) · η αναγωγή της ενότητας της τάξης σε μια αντικειμενικότητα που συγκροτείται μέσα στο κεφάλαιο, όπως με τον πολλαπλασιασμό των συλλογικοτήτων και με τα κύματα προσωρινών και εκ περιτροπής απεργιών (Γαλλία 2003, άγγλοι ταχυδρομικοί) – αυτά είναι, για καθέναν από αυτούς τους συγκεκριμένους αγώνες, περιεχόμενα που συγκροτούν τη δυναμική του τωρινού κύκλου στο εσωτερικό και στην πορεία των αγώνων. Στους περισσότερους τωρινούς αγώνες εμφανίζεται η επαναστατική δυναμική αυτού του κύκλου αγώνων, η οποία συνίσταται στο ότι το προλεταριάτο παράγει την ύπαρξή του ως τάξης μέσα στο κεφάλαιο χωρίς καμία αυτοαναφορική δυνατότητα, που την καταστρέφουν οι ίδιοι οι αγώνες, άρα μια δυναμική που συνίσταται στο ότι το προλεταριάτο αμφισβητεί τον εαυτό του σαν τάξη. Η δυναμική αυτή έχει όμως πάντα το εγγενές της όριο σε ό,τι ακριβώς την ορίζει σαν δυναμική: στη δράση του προλεταριάτου ως τάξης. Γι' αυτό μιλάμε για δυναμική (για απόκλιση) στο εσωτερικό του ορίου.

Η ενότητα της τάξης δεν μπορεί πια να συγκροτηθεί πάνω στη βάση της μισθωτής σχέσης και του διεκδικητικού αγώνα, σαν προαπαιτούμενο για την επαναστατική της δραστηριότητα. Η ενότητα του προλεταριάτου δεν μπορεί πια να είναι τίποτε άλλο από τη δραστηριότητα με την οποία αυτοκαταργείται καταργώντας όλα όσα το διαιρούν. Η κατάργηση του κεφαλαίου σημαίνει αυτομάτως ότι ο προλετάριος αρνείται τον εαυτό του σαν εργαζόμενο και όχι ότι αυτοοργανώνεται σαν τέτοιος · πρόκειται για ένα κίνημα κατάργησης των επιχειρήσεων, των εργοστασίων, του προϊόντος, της ανταλλαγής (με όλες τις μορφές της).

Το προλεταριάτο δεν μπορεί να είναι επαναστατικό παρά μόνο αναγνωρίζο-

ντας τον εαυτό του σαν τάξη · αυτό συμβαίνει σε κάθε σύγκρουση και, κατά μείζονα λόγο, όταν η ύπαρξή του ως τάξης θα είναι, μέσα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου, η κατάσταση με την οποία θα χρειαστεί να συγκρουστεί. Δεν πρέπει ωστόσο να παραινουμε το περιεχόμενο αυτής της «αναγνώρισης». Το να αναγνωρίσει τον εαυτό του σαν τάξη δεν θα είναι για το προλεταριάτο «επιστροφή στον εαυτό του» αλλά πλήρης εξωστρέφεια, η αυτοαναγνώρισή του ως κατηγορίας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Το τι είμαστε σαν τάξη δεν είναι, κατά άμεσο τρόπο, τίποτε άλλο από τη σχέση μας με το κεφάλαιο. Η «αναγνώριση» αυτή θα είναι εκ των πραγμάτων μια πρακτική αναγνώριση, μέσα στη σύγκρουση · όχι αναγνώριση του εαυτού μας για τον εαυτό μας, αλλά αναγνώριση του κεφαλαίου.

Η εκμετάλλευση: ένα παιχνίδι που καταργεί τον κανόνα του

Το αθέμιτο της μισθολογικής διεκδίκησης σε μια κρίση που είναι ειδικά κρίση της μισθωτής σχέσης αποτελεί την αντίφαση και τη δυναμική της τωρινής στιγμής · μέσα στις ίδιες τις δραστηριότητες του προλεταριάτου ως τάξης, εμπεριέχει όλες τις αμφισβητήσεις του ταξικού ανήκειν ως ορίου της ταξικής πάλης. Επανέρχονται τότε σε κεντρική θέση ο ορισμός του προλεταριάτου και ο ορισμός της εκμετάλλευσης ως της αντίφασής του με το κεφάλαιο.

Όταν το να αγωνίζεται το προλεταριάτο σαν τάξη έχει γίνει το ίδιο το εσωτερικό όριο της ταξικής πάλης του, αυτό σημαίνει ότι, μέσα στον πυρήνα της εκμετάλλευσης και της παραγωγής υπεραξίας, θεμελιώνεται το ζήτημα της κομμουνιστικοποίησης σαν ζήτημα του παρόντος, επίκαιρο. Όχι μόνο δεν είμαστε τίποτα έξω από τη μισθωτή σχέση, αλλά δεν είμαστε τίποτα έξω από την αντίφαση της μισθωτής σχέσης · αυτό τα αλλάζει όλα, και μέσω αυτού μπορούν να αλλάξουν όλα. Τα ζεύγη εκμετάλλευση/ αλλοτρίωση, αμοιβαία συνεπαγωγή/ κυριαρχία, τάξεις/ άτομα, παραγωγική εργασία/ «διάχυτη αξιοποίηση», προορίζονται να γίνουν αντικείμενα πολεμικής και θεωρητικών και πρακτικών διχογνωμιών. Με το να τίθεται η πορεία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σαν η πραγματική εξέλιξη της αντίφασης μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου καταργούνται οι αμφισημίες ανάμεσα στους όρους αυτών των αντινομιών. Μια υποτίμηση ή και αγνόηση της υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο μέσα στη διαδικασία εκμετάλλευσης δικαιολογεί, αφενός, τον θεωρητικό «αμεσοτισμό» που εκφράζεται με την καταγγελία¹³ και, αφετέρου, μια αντίληψη

13 Η καταγγελία είναι η μορφή του θεωρητικού «αμεσοτισμού» – της κριτικής της καπιταλιστικής κοινωνίας που την αντιλαμβάνεται όπως εκείνη παρουσιάζεται. Ξεκινώντας από τις φαινομενικές κατηγορίες, ο θεωρητικός «αμεσοτισμός» δεν φτάνει ποτέ στο γενικό, επειδή το γενικό δεν κρύβεται μέσα στο εμπειρικό, σε ό,τι φαίνεται άμεσα, ώστε να μπορούμε, ξεκινώντας από εκεί, να φτάσουμε στο γενικό με φυσικό και βαθμιαίο τρόπο · το «γενικό» είναι ένα προϊόν της σκέψης, μέσω του οποίου η σκέψη οικειοποιείται την πραγματικότητα

της πρακτικής ως επέμβασης (βλ. το ζήτημα του ακτιβισμού).

Το προλεταριάτο και το κεφάλαιο αποτελούν τους όρους μιας αντίφασης και συνεπώς δεν μπορούν να οριστούν όπως θα ήταν μόνα τους έξω από την αντίφαση αυτή¹⁴. Η αντίφαση αυτή είναι η ενότητά τους και η αμοιβαία αναπαραγωγή τους. Σαν αμοιβαία *ανα-παραγωγή*, η αντίφαση παράγει μια ιδιαίτερη χρονικότητα που είναι η ιστορική διεργασία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ο χρόνος είναι εσωτερικός στην αντίφαση, είναι μια *διάρκεια*, και όχι ένα απριόρι που την περιβάλλει και που μέσα του αυτή θα έπρεπε να εκτυλιχθεί, να πραγματοποιηθεί¹⁵. Σαν αναπαραγωγή, η αντίφαση δεν θέτει αντιμέτωπους δύο ισότιμους όρους, είναι ασύμμετρη σχέση: το κεφάλαιο υπάγει την εργασία. Κατά συνέπεια, η πορεία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι η *πραγματική εξέλιξη* της αντίφασης μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου· η αντίφαση *υπόκειται* στη *δική της* ιστορία, όχι σε συνθήκες. Από εκεί πηγάζει και η ταυτότητα ανάμεσα σε ό,τι κάνει το προλεταριάτο τάξη αυτού του τρόπου παραγωγής και ό,τι το κάνει επαναστατική τάξη. Εδώ έχουμε τόσο την κριτική κάθε επαναστατικής φύσης όσο και την κριτική κάθε «αμεσοτισμού» του κομμουνισμού. Κριτική της απελευθέρωσης της εργασίας και της επιβεβαίωσης του προλεταριάτου ως τάξης που γίνεται κυρίαρχη· κριτική του ακτιβισμού και του εναλλακτισμού.

Η τάξη δεν υπάρχει δύο φορές, μια σαν αναπαραγωγός του κεφαλαίου ο οποίος αγωνίζεται μέσα στα όρια αυτής της αναπαραγωγής και άλλη μία σαν τάση προς τον κομμουνισμό. Μέσω της πτώσης του ποσοστού κέρδους, η εκμετάλλευση είναι *μια διεργασία που βρίσκεται συνεχώς σε αντίφαση με την ίδια της την αναπαραγωγή*: η κινούμενη πραγματικότητα της εκμετάλλευσης είναι αντίφαση για τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής των οποίων αποτελεί το περιεχόμενο και την κίνηση. Ο ίδιος ο τρόπος με τον οποίο η εργασία υπάρχει κοινωνικά, η αξιοποίηση, αποτελεί την αντίφαση μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου. Οριζόμενο από την εκμετάλλευση, το προλεταριάτο βρίσκεται σε αντίθεση με την αναγκαία κοινωνική ύπαρξη της εργασίας του

και την αναπαράγει. Μια πιο τετριμμένη μορφή της καταγγελίας αντιπροσωπεύει η *Monde diplomatique*, η οποία κάθε μήνα, με κατάλληλα εστιασμένο και τεκμηριωμένο τρόπο, μας μαθαίνει ότι ο καπιταλισμός διευθύνεται από καπιταλιστές.

14 Έτσι, όταν λέω ότι «το προλεταριάτο και το κεφάλαιο βρίσκονται σε αντίφαση», η διατύπωση αυτή, που δεν μπορώ να την αποφύγω, βρίσκεται πάντα στα όρια του λάθους.

15 Το παρελθόν είναι άδειο, το ίδιο και το μέλλον, μόνο το παρόν είναι γεμάτο. Η διάρκεια είναι μια ομογενοποίηση εν κινήσει, είναι συγχώνευση, δυναμική αλληλοδιείσδυση των φάσεων της αντίφασης. Το τι είναι η αντίφαση είναι α ξεχώριστο από το τι αλλάζει. Δεν υπάρχει αφενός η δομή της αντίφασης και αφετέρου το γίνεσθαι της, υπάρχει μόνο η αντίφαση της οποίας η ουσία είναι ότι αλλάζει. Η διάρκεια είναι αδιάκοπη ροή, ακατάπαυστη δημιουργία. Η επικέντρωση στις συνάψεις της αιτιότητας από τη μια και η τελεολογία από την άλλη, προϋποθέτοντας και οι δύο τον χρόνο, τον προϋποθέτουν χωρίς αποτέλεσμα πάνω στην πραγματικότητα. Αντίθετα, ο συυφασμένος «χρόνος» είναι διάρκεια.

ως κεφαλαίου, δηλαδή ως αξίας αυτονομημένης και η οποία δεν παραμένει τέτοια παρά μόνο εφόσον αξιοποιείται: *η πτώση του ποσοστού κέρδους είναι αντίφαση μεταξύ των τάξεων*. Το προλεταριάτο βρίσκεται διαρκώς σε αντίφαση με τον ίδιο του τον ορισμό ως τάξης: η ανάγκη της αναπαραγωγής του είναι κάτι που το βρίσκει απέναντί του να αντιπροσωπεύεται από το κεφάλαιο – από το κεφάλαιο για το οποίο το προλεταριάτο *είναι συνεχώς αναγκαίο και πάντα περισσεύει*: πρόκειται για την πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, για την αντίφαση μεταξύ υπερεργασίας και αναγκαιότητας¹⁶ (που γίνεται αντίφαση της αναγκαιότητας εργασίας), για το κεφάλαιο σαν αντίφαση εν κινήσει (βλ. πιο πάνω). Πρόκειται, με δυο λόγια, για την αντίφαση της παραγωγικής εργασίας: «*Παραγωγική εργασία είναι μόνο μία συντομευμένη έκφραση για την όλη σχέση και τον τρόπο, με τον οποίο εμφανίζεται η ικανότητα εργασίας και η εργασία στο καπιταλιστικό προτσές παραγωγής*» (Μαρξ, *Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής [VI ανέκδοτο κεφάλαιο]*, εκδ. Α/συνέχεια, σελ. 134-5).

Η εκμετάλλευση είναι το περιεργο αυτό παιχνίδι όπου κερδίζει πάντα ο ίδιος (επειδή η εκμετάλλευση είναι υπαγωγή) · ταυτόχρονα, και για τον ίδιο λόγο, *είναι ένα παιχνίδι που βρίσκεται σε αντίφαση με τον κανόνα του και μια ένταση προς την κατάργηση αυτού του κανόνα*. Το αντικείμενο σαν ολότητα, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, *βρίσκεται σε αντίφαση με τον εαυτό του μέσα από την αντίφαση των στοιχείων του*, επειδή αυτή η αντίφαση με το άλλο είναι για κάθε στοιχείο αντίφαση με τον εαυτό του, στον βαθμό που το άλλο είναι το δικό του άλλο. Στην αντίφαση την οποία αποτελεί η εκμετάλλευση, εκείνο που μας δίνει την υπέρβαση είναι η μη συμμετρικότητά της.

16 «Στην παραγωγή που βασίζεται στο κεφάλαιο, η ύπαρξη του αναγκαίου εργασίμου χρόνου καθορίζεται από τη δημιουργία περίσσιου εργασίμου χρόνου. [...] Όπως είδαμε, είναι νόμος του κεφαλαίου να δημιουργεί υπερεργασία, διαθέσιμο χρόνο · αυτό μπορεί να το κάνει μονάχα κινητοποιώντας αναγκαία εργασία – πραγματοποιώντας δηλαδή την ανταλλαγή με τον εργάτη. Γιαυτό η τάση του είναι να δημιουργεί όσο γίνεται περισσότερη εργασία · όπως εξίσου και να περιορίζει στο ελάχιστο την αναγκαία εργασία. Γιαυτό το κεφάλαιο τείνει να μεγαλώνει τον εργαζόμενο πληθυσμό, όπως και να τοποθετεί ολοένα ένα μέρος απ' αυτόν σαν υπερπληθυσμό – σαν πληθυσμό που είναι για την ώρα άχρηστος, μέχρι το κεφάλαιο να μπορέσει να τον αξιοποιήσει. [...] Ωστόσο προϋπόθεση είναι και παραμένει η εργασία γενικά, και η υπερεργασία υπάρχει μόνο σε σχέση με την αναγκαία, άρα μόνο στο βαθμό που υπάρχει η τελευταία. Ωστε το κεφάλαιο πρέπει αδιάκοπα να δημιουργεί αναγκαία εργασία, για να δημιουργεί υπερεργασία · πρέπει να αυξάνει την αναγκαία εργασία (δηλαδή να αυξάνει τις ταυτόχρονες εργασίμες ημέρες) για να μπορεί να μεγαλώνει το πλεόνασμα · εξίσου όμως πρέπει και να την αίρει σαν αναγκαία, για να την τοποθετεί σαν υπερεργασία. [...] Από την άλλη μεριά, το νέο πρόσθετο κεφάλαιο που δημιουργείται μπορεί να αξιοποιηθεί σαν τέτοιο μόνο αν ανταλλαγεί με ζωντανή εργασία. Γιαυτό το κεφάλαιο τείνει εξίσου να μεγαλώνει τον εργατικό πληθυσμό όσο και αδιάκοπα να μειώνει το αναγκαίο του μέρος (αδιάκοπα να τοποθετεί πάλι ένα μέρος του σαν εφεδρεία). [...] Το κεφάλαιο, σαν δημιουργία υπερεργασίας είναι εξίσου, και την ίδια στιγμή, δημιουργία και μη-δημιουργία αναγκαιότητας εργασίας · υπάρχει μόνο στο βαθμό που η τελευταία υπάρχει και ταυτόχρονα δεν υπάρχει» (Μαρξ, *Βασικές γραμμές...*, σελ. 299-301).

Όταν λέμε ότι η εκμετάλλευση είναι για τον εαυτό της μια αντίφαση, ορίζουμε την κατάσταση και την επαναστατική δραστηριότητα του προλεταριάτου. Η πάλη των τάξεων είναι ένα παιχνίδι που μπορεί να οδηγήσει στην κατάρρευση του κανόνα του, επειδή μέσα στην πτωτική τάση του ποσοστού κέρδους, δηλαδή στην αντίφαση της παραγωγικής εργασίας, δεν έχουμε πια να κάνουμε με μια διαδικασία «μόνο του κεφαλαίου» αλλά με την πάλη των τάξεων. Ο κομμουνισμός είναι η αντιφατική κίνηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η διεργασία της απαρχαίωσής του. Η υπέρβαση περιλαμβάνεται σαν το ίδιο το περιεχόμενο της αντίφασης μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου, στις πιο άμεσες μορφές της πάλης των τάξεων.

Ο μη παραγωγικός εργαζόμενος πουλάει κι αυτός την εργασιακή του δύναμη και γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης από τον καπιταλιστή του, για τον οποίο ο βαθμός εκμετάλλευσης θα καθορίσει το τμήμα της αξίας (την υπεραξία) που θα μπορέσει να ιδιοποιηθεί σαν κέρδος. Αλλά από την ίδια την παραγωγική εργασία μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το προλεταριάτο δεν περιορίζεται στους παραγωγικούς εργαζομένους. Πράγματι, πρώτον, είναι στην ίδια τη φύση της υπεραξίας να υφίσταται σαν κέρδος, μεταξύ άλλων και για τα ίδια τα παραγωγικά κεφάλαια · δεύτερον, για τον ίδιο αυτό λόγο, είναι ολόκληρη η καπιταλιστική τάξη που εκμεταλλεύεται ολόκληρη την εργατική τάξη, ενώ ο προλετάριος ανήκει στην καπιταλιστική τάξη πριν πουλήσει τον εαυτό του στο τάδε ή στο δεινά αφεντικό. Όμως η συνολική κοινωνική εργασία την οποία το κεφάλαιο δημιουργεί καθώς την ιδιοποιείται (η κοινωνική εργασία δεν προϋπάρχει μέσα στον προλετάριο ούτε στο σύνολο της τάξης πριν από την ιδιοποίησή της) δεν αποτελεί μια ομοιογενή μάζα χωρίς διακρίσεις, διαμεσολαβήσεις και ιεραρχία, δεν αποτελεί μια ολότητα που κάθε μέρος της εμπεριέχει όλους τους καθορισμούς της ολότητας. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει ένα κεντρικό ζήτημα: ενώ κάθε προλετάριος έχει τυπικά ταυτόσημη σχέση με το ιδιαίτερο κεφάλαιο που τον εκμεταλλεύεται, η σχέση του με το κοινωνικό κεφάλαιο διαφέρει ανάλογα με το αν ο ίδιος είναι ή όχι παραγωγικός εργαζόμενος (δεν πρόκειται για θέμα συνείδησης αλλά για μια αντικειμενική κατάσταση). Αν, στο κέντρο της πάλης των τάξεων, δεν υπήρχε η αντίφαση την οποία αντιπροσωπεύει η παραγωγική εργασία, για τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και για το προλεταριάτο, δεν θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για επανάσταση (η επανάσταση θα ήταν κάτι εξωγενές σε σχέση με τον τρόπο παραγωγής, στην καλύτερη περίπτωση μια ουτοπία, στη χειρότερη τίποτα).

Ενώ το προλεταριάτο δεν περιορίζεται στην τάξη των εργαζομένων που παράγουν υπεραξία, εκείνο που το δομεί είναι η αντίφαση την οποία αποτελεί η παραγωγική εργασία. Η παραγωγική εργασία (που παράγει υπεραξία, δηλαδή κεφάλαιο) είναι η ζωντανή και αντικειμενική αντίφαση αυτού του τρόπου παραγωγής. Δεν πρόκειται για μια φύση που έχει προσδεθεί σε πρόσωπα: ο ίδιος εργαζόμενος μπορεί να εκτελεί ορισμένες παραγωγικές και ορισμένες μη παραγωγικές εργασίες · ο παραγωγικός χαρακτήρας της εργασίας μπορεί να οριστεί στο επίπεδο του συλλογικού εργαζο-

μένου · ο ίδιος (προσωρινός) εργαζόμενος μπορεί, από τη μια εβδομάδα στην άλλη, να περνάει από μια παραγωγική σε μια μη παραγωγική εργασία. Αλλά η σχέση του συνόλου του προλεταριάτου με το κεφάλαιο δομείται από την αντιφατική κατάσταση της παραγωγικής εργασίας στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Το ζήτημα είναι να ξέρουμε, πάντα με βάση την ιστορία και τη συγκυρία, τον τρόπο με τον οποίο αυτή η θεμελιώδης (καταστατική) αντίφαση δομεί σε μια δεδομένη στιγμή την πάλη των τάξεων, γνωρίζοντας ότι είναι στην ίδια τη φύση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής να μην εμφανίζεται ξεκάθαρα η αντίφαση αυτή, αφού η υπεραξία μετατρέπεται εξ ορισμού σε κέρδος και το κεφάλαιο είναι αξία εν κινήσει. Η μοναχική ώρα του έσχατου καθοριστικού στοιχείου δεν έρχεται ποτέ.

Ωστόσο, αυτό δεν σημαίνει ότι οι παραγωγικοί εργαζόμενοι είναι επαναστάτες εκ φύσεως και μονίμως. Οι τάξεις δεν είναι αθροίσματα ατόμων, το προλεταριάτο και η καπιταλιστική τάξη αποτελούν τους κοινωνικούς πόλους της αντίφασης – πτώση του ποσοστού κέρδους ή παραγωγική εργασία – που δομεί το σύνολο της κοινωνίας. Η ιδιαίτερη σχέση της παραγωγικής εργασίας με το κοινωνικό κεφάλαιο (ιδιαιτέρη σε σχέση με κάθε άλλη εργασία που υπόκειται σε εκμετάλλευση) δεν παγιώνεται σαν ουσία των παραγωγικών εργαζομένων. Ωστόσο, μέσα στην αντίφαση της παραγωγικής εργασίας που δομεί το σύνολο της κοινωνίας και τη διαιρεί σε πόλους αντιτιθέμενων τάξεων, οι παραγωγικοί εργαζόμενοι βρίσκονται σε μια μοναδική κατάσταση. Όταν μπλοκάρουν την παραγωγή αξίας και υπεραξίας, οι άνθρωποι που ζουν στο κέντρο της εσωτερικής σύγκρουσης του κεφαλαίου ως αντίφασης εν κινήσει δεν «μπλοκάρουν» απλώς. Μέσα στη μοναδική δράση τους, η οποία δεν αποτελεί κάτι το ιδιαίτερο αλλά απλώς την εμπλοκή τους στον αγώνα, η αντίφαση που δομεί το σύνολο της κοινωνίας σαν πάλη των τάξεων επιστρέφει στον εαυτό της, στην ίδια της τη συνθήκη, επειδή η σχέση εκμετάλλευσης δεν συνδέει τον παραγωγικό εργαζόμενο με ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο, αλλά άμεσα, στη σχέση του με ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο, τον συνδέει με το κοινωνικό κεφάλαιο. Εκείνο που, κατά πραγματικό τρόπο, συγκαλύπτεται συνεχώς μέσα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου ξαναβγαίνει στην επιφάνεια, όχι μόνο σαν εσωτερική αντίφαση της αναπαραγωγής (την οποία εννοούμε εδώ σαν ενότητα της παραγωγής και της κυκλοφορίας) αλλά και σαν εκείνο που κάνει να υπάρχει η ίδια η αντίφαση: η εργασία σαν ουσία της αξίας η οποία, στο πλαίσιο του κεφαλαίου, είναι αξία μόνο σαν αξία εν κινήσει. Μέσα στην αντίφαση της παραγωγικής εργασίας – αντίφαση υπερεργασίας/ αναγκιαίας εργασίας, δηλαδή αντίφαση της αναγκιαίας εργασίας, δηλαδή αντίφαση της παραγωγικής εργασίας με τον εαυτό της στο πλαίσιο της αντίφασής της με το κεφάλαιο – το κεφάλαιο σαν αντίφαση εν κινήσει είναι αντίφαση μεταξύ τάξεων, είναι ταξική πάλη: η αντίφαση (η εκμετάλλευση) επανέρχεται στον εαυτό της, στην ίδια της τη συνθήκη.

Η επανάσταση θα ξεκινήσει το δικό της έργο όταν οι εργάτες θα βγαίνουν από τα εργοστάσια για να τα καταργήσουν, επιτιθέμενοι στον πυρήνα της παραγωγής αξίας · η επανάσταση θα προσκρούσει στην αυτοοργάνωση, στην αυτονομία και σε

οτιδήποτε μπορεί να συνδέεται με τη «συμβουλευτική» πρακτική, σε οτιδήποτε θα μπορούσε να μας οδηγήσει να αναδιοργανώσουμε «με υπεύθυνο τρόπο» την παραγωγή. Η επανάστασή μας είναι η επανάσταση της εποχής όπου η αντίφαση μεταξύ των τάξεων τοποθετείται στο επίπεδο της αμοιβαίας συνεπαγωγής τους και της αναπαραγωγής τους. Και «ο πιο αδύναμος κρίκος» αυτής της αντίφασης, της εκμετάλλευσης, που συνδέει τις τάξεις μεταξύ τους, τοποθετείται στις στιγμές της κοινωνικής αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, εκεί όπου ακριβώς, μακριά από το να βρίσκεται επιβεβαίωση, ο ορισμός του προλεταριάτου ως τάξης της παραγωγικής εργασίας εμφανίζεται πάντα (και ολοένα περισσότερο μέσα στις σύγχρονες μορφές της αναπαραγωγής) σαν τυχαίος και περιστασιακός, όχι μόνο για κάθε προλετάριο ειδικά, αλλά διαρθρωτικά για το σύνολο της τάξης. Αλλά αν η πάλη των τάξεων παραμείνει κίνημα στο επίπεδο της αναπαραγωγής, δεν θα έχει ενσωματώσει τον ίδιο της τον λόγο ύπαρξης, την παραγωγή. *Εδώ βρίσκεται σήμερα το επανεμφανιζόμενο όριο όλων των ταραχών και των «εξεγέρσεων», αυτό που σε επίπεδο γεγονότων τις ορίζει σαν «μειωψηφικές».* Η επανάσταση θα πρέπει να περικυκλώσει την παραγωγή για να την καταργήσει σαν ιδιαίτερη στιγμή των σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων και, με τον τρόπο αυτό, να καταργήσει την εργασία καταργώντας τη μισθωτή εργασία. Εδώ εντοπίζεται ο καθοριστικός ρόλος της παραγωγικής εργασίας και αυτών οι οποίοι σε μια δεδομένη στιγμή είναι οι άμεσοι φορείς της αντίφασης της παραγωγικής εργασίας, επειδή τη βιώνουν στην ίδια τους την ύπαρξη για το κεφάλαιο σαν ταυτόχρονα αναγκαία και περιττή. Κατέχουν *αντικειμενικά* τη δυνατότητα να μετατρέψουν αυτή την επίθεση σε αντίφαση για το ίδιο το κεφάλαιο, να αναστρέψουν ενάντια στον εαυτό της και ενάντια στον εαυτό τους την αντίφαση που αποτελεί η εκμετάλλευση. Ο δρόμος της κατάρρευσης της εκμετάλλευσης περνάει από την ίδια την εκμετάλλευση· όπως το κεφάλαιο, έτσι και η επανάσταση είναι κι αυτή μια αντικειμενική διαδικασία.

Ακόμα κι αν ορίσουμε την τρέχουσα κρίση, στο γίγνεσθαι της, σαν κρίση της αξίας, η κρίση δεν παύει να είναι σχέση του προλεταριάτου με το κεφάλαιο. Η ίδια η επανάσταση είναι το «μπλοκάρισμα» του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής· το «μπλοκάρισμα» δεν είναι προαπαιτούμενο της επανάστασης. Το προλεταριάτο καταργεί τις τάξεις μέσα στην επανάσταση, με μέτρα που παίρνονται στη διάρκεια μιας κρίσης η οποία *γίνεται* επαναστατική κρίση και η οποία *γίνεται*, σαν τέτοια, το μπλοκάρισμα της συσσώρευσης. Δεν υπάρχει κατάσταση, δεν υπάρχει κρίση, που, αν την αντιληφθούμε μονομερώς, να είναι χωρίς διέξοδο για το κεφάλαιο. Η κρίση της σχέσης εκμετάλλευσης διαπιστώνεται στο προλεταριάτο και στο κεφάλαιο, σαν επιδίωξη μιας επιδείνωσης της εκμετάλλευσης και σαν αντίσταση στην επιδείνωση αυτή. Αυτή ακριβώς η αντίσταση, στην απτή της εξέλιξη, δείχνει ότι ο βασιλιάς είναι γυμνός, ότι ενάντια στο προλεταριάτο, και *εξαιτίας της δραστηριότητάς του*, δεν μπορεί να αναδιαρθρωθεί, να συγκροτήσει έναν ανώτερο τρόπο αξιοποίησης.

Τα πράγματα πρέπει να τα αντιλαμβανόμαστε ιστορικά και ποιοτικά. Κάθε

κρίση είναι μια ορισμένη διαμόρφωση της σχέσης μεταξύ των τάξεων και των αντίστοιχων πρακτικών τους. Εκεί ακριβώς ο προηγούμενος κύκλος αγώνων γίνεται καθοριστικός· εκείνο που μπορεί να μπλοκάρει την καπιταλιστική αναπαραγωγή είναι ένας τύπος πρακτικής που εμφανίζεται στην πορεία της κρίσης. Ίσαμε τότε όλες οι κρίσεις, ακόμα και οι σφοδρότερες, είναι πάντα στιγμές της αναπαραγωγής του κεφαλαίου. Ποτέ δεν υπάρχει σχέδιο, εκείνο που υπάρχει, από την ίδια τη φύση του κεφαλαίου, είναι μια διαδικασία αξιοποίησης/ απαξίωσης: η κρίση, από μόνη της, είναι άνοιγμα προς μίαν αναδιάρθρωση. Ένας τύπος πρακτικών που εμφανίζονται μέσα στην κρίση είναι αυτό που μετατρέπει την κρίση σε επανάσταση, δηλαδή σε «τελική κρίση»¹⁷. Εκείνη ακριβώς τη στιγμή, μέσα στην κρίση, οι προηγούμενες συνθήκες της αξιοποίησης, και του κύκλου αγώνων, γίνονται καθοριστικές: αντίφαση μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου η οποία ορίζεται στο επίπεδο της αναπαραγωγής της σχέσης τους· εξαφάνιση μιας εργατικής ταυτότητας που να επιβεβαιώνεται μέσα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου· ταυτότητα ανάμεσα στην ύπαρξη του προλεταριάτου ως τάξης και την αντίφασή του με το κεφάλαιο. Δηλαδή δραστηριότητες απόκλισης στο ίδιο το εσωτερικό της ταξικής δραστηριότητας, στο εσωτερικό των αγώνων.

Μέσα στην κρίση, στην πορεία αυτών των αγώνων, η παραγωγή του ταξικού ανήκειν ως εξωτερικού καταναγκασμού μέσα στο κεφάλαιο είναι το ποιοτικό άλμα, η υπέρβαση της ταξικής δράσης ως ορίου, αλλά μια παραγόμενη υπέρβαση που κάθε άλλο παρά είναι άσχετη με την προηγούμενη πορεία του κύκλου αγώνων, που δεν θα μπορούσε ούτε καν να υπάρξει χωρίς αυτήν. Η υπεράσπιση των άμεσων συμφερόντων του είναι, απλούστατα, αυτό που οδηγεί το προλεταριάτο να περάσει σε κάτι άλλο: στην κατάργηση του κυρίαρχου συστήματος.

Η δραστηριότητα του προλεταριάτου μπορεί να γίνει, στους στόχους της και στην πορεία των μέτρων αγώνα κατά της εκμετάλλευσης, έμπρακτη επίθεση ενάντια στα προσδιοριστικά στοιχεία της εκμετάλλευσης τη στιγμή ακριβώς που η αντίφαση μεταξύ των τάξεων μετατρέπεται από στιγμή της αμοιβαίας συνεπαγωγής σε εξωτερίκευση του ταξικού ανήκειν. Υπάρχει μια στιγμή όπου όλα τα προσδιοριστικά στοιχεία, όλες οι αντιφατικές διεργασίες, όλες οι ιστορικές σημασίες δεν αρκούν πια, αν δεν θέτουν ότι την επαναστατική ρήξη την παράγει η πάλη του προλεταριάτου μέσα στη *δική της* δυναμική.

17 Δύο είναι οι λόγοι για τους οποίους, όπως λέγαμε, η έννοια της «τελικής κρίσης» δεν έχει κανένα νόημα. Πρώτον, δεν υπάρχει ποτέ «μπλοκάρισμα» της συσσώρευσης που να φέρνει το προλεταριάτο ή την ανθρωπότητα μπροστά σε παρθένο έδαφος: η κρίση είναι πάντα σχέση αξιοποίησης/ απαξίωσης. Δεύτερον, εκείνο που καταστρέφει τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής είναι ένας τύπος πρακτικών του προλεταριάτου, δηλαδή μια ιδιαίτερη διαμόρφωση της ταξικής πάλης. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ένα τρίτο στοιχείο: ο «θεωρητικός λόγος» δεν μπορεί να υπερβεί τον δικό του κύκλο αγώνων γιατί πιο πέρα αρχίζει η «μεταφυσική», όπως θα έλεγε ο κριτικός του «καθαρού λόγου».

Και πάλι όμως η επανάσταση μπορεί να αποτύχει, να ηττηθεί· η επέκταση των μέτρων κομμουνιστικοποίησης δεν είναι δεδομένη εκ των προτέρων. Πρόκειται για μέτρα που παίρνονται ενάντια στο κεφάλαιο, πράγμα που σημαίνει ότι η αναπαραγωγή του ή τα θεμέλιά της –η αγοραπωλησία της εργασιακής δύναμης έστω και με «ανορθόδοξες» μορφές, η ανταλλαγή, κάποιες μορφές στοιχειώδους κοινωνικής πρόνοιας οργανωμένης από κράτη, ή άλλες θεσμικές ανασυνθέσεις– βρίσκονται πάντα εκεί μέσα στην κατ' εξοχήν καταστροφική κατάσταση (καταστροφική με την έννοια ότι τίποτα δεν ριζώνει για να συγκροτήσει σύστημα) την οποία αποτελεί η επανάσταση. Είναι αλήθεια ότι η δυναμική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι αντίφαση για εκείνο ακριβώς του οποίου αποτελεί τη δυναμική (ένα παιχνίδι που μπορεί να αμφισβητήσει τον ίδιο του τον κανόνα), αλλά παραμένει επίσης, για τον ίδιο λόγο, η δυναμική του.

Η επανάσταση εγγράφεται εκεί σαν μια συγκυρία πιθανή ως προς τη μελλοντική επέλευσή της, αναγκαία ως προς τη σημερινή θεώρηση των ταξικών αγώνων των οποίων η συγκυρία αυτή είναι αποτέλεσμα. Η ίδια η κομμουνιστικοποίηση είναι ένα σύνολο δραστηριοτήτων ενάντια στην καπιταλιστική αναπαραγωγή· με αυτή την έννοια η νίκη της δεν ενυπάρχει μέσα της, αλλά η κομμουνιστικοποίηση αναπτύσσει και τις δικές της αντιφάσεις. Η απλούστερη από τις αντιφάσεις αυτές είναι ότι αναπτύσσει μορφές κοινωνικοποίησης που την καθηλώνουν σαν τοπική αναπαραγωγή, αυτοδιαχείριση επιβίωσης, νόθες μορφές ανταλλαγών. Αυτές οι μορφές κοινωνικοποίησης, αυτοδιαχείρισης, που ενδέχεται να εμφανιστούν δεν είναι αντεπανάσταση· μπορεί να αποτελέσουν γρανάζια της αντεπανάστασης, αλλά δεν είναι η ίδια η αντεπανάσταση. Η αντεπανάσταση είναι πάντοτε ειδικά καπιταλιστική· αυτές οι «αυτοδιαχειριστικές» μορφές που ενδέχεται να χρησιμεύσουν σαν γρανάζια θα σαρωθούν, και μάλιστα βίαια, από την αντεπανάσταση την οποία θα έχουν βοηθήσει να αναλάβει τα ηνία.

Αλλά υπάρχει μια ακόμα σοβαρότερη εσωτερική αντίφαση της επαναστατικής διαδικασίας, που σχετίζεται με την ίδια τη διαδικασία ενοποίησης του προλεταριάτου μέσα στην κατάργησή του. Μια κρίση της αξίας μπορεί, ξεκινώντας από τον καπιταλιστικό πυρήνα της, την κρίση της εργασίας που παράγει υπεραξία, να είναι για το προλεταριάτο μια πάλη κατά του κεφαλαίου μέσα στην οποία απορροφά, ενάντια στην καπιταλιστική τάξη, ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας. Πρόκειται για τη διαδικασία κατάργησής του μέσα στην κατάργηση της ανταλλαγής, στην οποία αναγκάζονται να συμμετάσχουν κάθε είδους περιφερειακά στρώματα και φτωχοί που δεν είναι στην κυριολεξία προλετάριοι. Με αυτή τη διαδικασία ενοποίησης παρασύρονται στο κίνημα τεράστιες μάζες προλετάριων που δεν είναι εργάτες. Με άλλα λόγια, η αντίφαση που επιφέρει την κατάργηση της αξίας είναι η αντίφαση του κεφαλαίου ως αντίφασης εν κινήσει (βλ. πιο πάνω), αλλά η αντίφαση αυτή σαν ζωντανή δύναμη είναι η αντίφαση μεταξύ υπερεργασίας και αναγκαίας εργασίας, δηλαδή το προλεταριάτο με τη στενή έννοια της εργατικής τάξης. Πάνω σε αυτήν ακριβώς τη βάση

ενοποιείται το προλεταριάτο μέσα στην κατάργηση της αξίας· πάνω σε αυτή τη βάση θα πρέπει να συμπεριλάβει, να παρασύρει, μια τεράστια μάζα κατεστραμμένων αγροτών, προλετάρων της παραοικονομίας κτλ., οι οποίοι είναι βέβαια ενταγμένοι στον παγκόσμιο κύκλο του κεφαλαίου, υφίστανται εκμετάλλευση, αλλά σαν *μετέχοντες σε ανταλλαγή*. Δεν βιώνουν την αντίφαση της αξίας σαν αντίφαση μεταξύ υπερεργασίας και αναγκιαίας εργασίας, επομένως δεν βιώνουν άμεσα την ανάγκη της υπέρβασής της. Η μιζέρια και η ακραιά ένδεια δεν είναι από μόνες τους αναγκαιότητες και εξαναγκασμός για επαναστατικότητα. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής έχει εκεί μια εκφοβιστική μάζα για υλική και κοινωνική χειραγώγηση. Εκεί βρίσκεται επίσης και η δυνατότητα πολλών βάρβαρων μικροπολέμων.

Η κομμουνιστική επανάσταση είναι πάνω απ' όλα μια κατάσταση εντροπίας· όλες οι κοινωνικές διαμορφώσεις (οι μορφές που συγκροτούσαν κοινωνία) αρχίζουν να πέφτουν στο κενό, και μάλιστα επανεμφανίζονται καταστάσεις παλαιότερες, αντιφάσεις που θεωρούνταν ξεπερασμένες, που σχετίζονται με προκαπιταλιστικούς τρόπους παραγωγής. Σήμερα βρισκόμαστε στο σημείο να προοιωνιζόμαστε την πιθανή εμφάνιση, μέσα στην κρίση και εξαιτίας των χαρακτηριστικών του κύκλου αγώνων και της ιδιαίτερης ιστορικής φύσης αυτής της κρίσης, πρακτικών που συνθέτουν μια επαναστατική *συγκυρία*. Η επαναστατική συγκυρία είναι εσωτερική παραβίαση των νόμων αναπαραγωγής του τρόπου παραγωγής, επειδή οι νόμοι που οδηγούν την ανάπτυξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής δεν έχουν σκοπιμότητα παρά *μόνο από την άποψη κάποιου που βρίσκεται στο εσωτερικό των νόμων αυτών*. Οι νόμοι που οδηγούν τον καπιταλισμό στον χαμό του δεν παράγουν ένα ιδεώδες που θα περιμέναμε μοιρολατρικά την πραγμάτωσή του· η σκοπιμότητα αυτή είναι μια εγγενής οργάνωση της πάλης των τάξεων που οι αγώνες του προλεταριάτου μπορούν να αποκυρτωγραφώσουν *έμπρακτα*. Η αποκυρτωγράφηση αυτή είναι μια επαναστατική συγκυρία. Σε μια συγκυρία υπάρχει το αβέβαιο, υπάρχει συνάντηση, υπάρχουν πράγματα της τάξης του *συμβάντος*: μια σκοπιμότητα που παράγει και αναγνωρίζει τον εαυτό της μέσα στην τυχαιότητα της μιας ή της άλλης πρακτικής.

Με την τωρινή κρίση προετοιμάζεται, μέσα στη δράση του προλεταριάτου, η παραγωγή του ταξικού ανήκειν ως εξωτερικού καταναγκασμού, και *μάλιστα στον πυρήνα του*: στη μισθωτή σχέση. Η διεκδίκηση και η πρόσκρουση του προλεταριάτου στην ίδια του την ταξική ύπαρξη ως όριο της δράσης του δεν αλληλοαποκλείονται. Στους τωρινούς μισθολογικούς αγώνες (μισθολογικούς με την ευρεία έννοια των αγώνων γύρω από τη μισθωτή σχέση, που περιέχουν τόσο τις διεκδικήσεις για το επίπεδο του μισθού και για τις μορφές του έμμεσου μισθού όσο και τις διεκδικήσεις για τις συνθήκες εργασίας, την επισφάλεια ή τις απολύσεις), η διεκδίκηση δυσκολεύεται ολοένα περισσότερο να μην αποσταθεροποιηθεί, σαν διεκδίκηση, μέσα στην ίδια την πορεία της πάλης και να συγκροτήσει τις οργανωτικές μορφές που της αντιστοιχούν χωρίς αυτές να αμφισβητηθούν. Η διεκδίκηση για τον μισθό γίνεται τώρα το προνομιακό πεδίο όπου μπορεί να προαναγγελθεί η παραγωγή του ταξικού

ανήκειν ως εξωτερικού καταναγκασμού.

Η *τωρινή στιγμή* ορίζεται από τη σχέση και την αλληλοδιείσδυση της *κρίσης της μισθωτής σχέσης και του αθέμιτου της μισθολογικής διεκδίκησης*. Η εκρηκτική αυτή σύνδεση βρίσκεται στον πυρήνα της τωρινής στιγμής.

Στις μέρες μας, οι αποκλίσεις μέσα στη δράση της τάξης (αναπαραγωγή της ως τάξης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής/ αυτοαμφισβήτησή της) υπάρχουν μέσα στην πορεία των περισσότερων αντιπαράθεσων¹⁸. *Είμαστε θεωρητικοί ιχνηλάτες και υπέρμαχοι αυτών των αποκλίσεων που, μέσα στην πάλη του προλεταριάτου, αποτελούν την αυτοαμφισβήτησή του · και είμαστε πρακτικά συνεργοί τους όταν συμμετέχουμε άμεσα*. Υπάρχουμε μέσα σε αυτή τη ρήξη, μέσα σε αυτή τη διχοστασία της δραστηριότητας του προλεταριάτου ως τάξης.

Το στοιχείμά μας

Οι δραστηριότητες απόκλισης είναι παρούσες και βάζουν άμεσα ερωτήματα στη θεωρία, κι έτσι την τροποποιούν και τη διαμορφώνουν · και οι δραστηριότητες αυτές δεν είναι «δικές μας» με τη στενή έννοια της προσωπικής ανάμιξης.

Το ζήτημα της επέμβασης, και το αλληλένδετο ζήτημα της επιστροφής της θεωρίας στην πρακτική, τίθεται μόνο από τη στιγμή που η πολυμορφία των δραστηριοτήτων γίνεται αφαίρεση: η *Πρακτική* σαν αφαίρεση. Το ζήτημα της επέμβασης μετατρέπει αυτό που κάνουμε μέσα στον ένα ή τον άλλο αγώνα (ή αυτό που δεν μπορούμε να κάνουμε), δηλαδή πρακτικές πάντοτε συγκεκριμένες, σε μια *αφαίρεση της πρακτικής*, συγκροτώντας το δίλημμα επέμβαση/ αναμονή. Η διαδικασία αφαίρεσης είναι ένας απτός μηχανισμός, που συγκροτείται με εμπειρικά διαπιστώσιμες δραστηριότητες και στάσεις: η «πρακτική επαγρύπνηση» · η δυνατότητα «επιλογής» μεταξύ των αγώνων · το «τμήμα της κοινωνίας που βρίσκεται πάνω απ' την κοινωνία» · το «όλα με αφορούν» · η εξαφάνιση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου μέσα στην πάλη των τάξεων, μια εξαφάνιση μέσω της οποίας «τα πάντα μπορούν να συμβούν», με την αναπαραγωγή να διατηρείται σαν πλαίσιο *αλλά όχι σαν ορισμός των πρωταγωνιστών* · το ζήτημα της στρατηγικής και η επανάσταση σαν *σκοπός* προς επίτευξη · η *απόφαση του ατόμου* σαν μεθοδολογική αφετηρία, αντί για την ύπαρξη μιας αντιφατικής διαδικασίας ή μιας απόκλισης που εκφράζεται από δραστηριότητες · η υπερπήδηση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου εξ ονόματος μιας κατάστασης που κρίνεται, για το σύνολο του προλεταριάτου, σαν θεμελιωδώς κοινή αλλά πέρα από

---

18 Εκείνο που μέσα στο κείμενο αυτό αποκαλείται *απόκλιση* διαρρηγνύει κάθε αγώνα θεωρούμενο χωριστά, αλλά οι όροι της απόκλισης αυτής μπορεί επίσης να θεωρηθεί ότι εκπροσωπούνται σε διαφορετικούς αγώνες μέσα στην ίδια φάση της ταξικής πάλης (οι ταραχές του Νοεμβρίου και ο αγώνας των εργαζομένων του τραμ της Μασσαλίας ή των ναυτικών της SNCM την ίδια στιγμή). Όλα είναι ζήτημα κλίμακας.

τις αντικειμενικές πολυμορφίες (εδώ ξανασυναντάμε την πραγματική ανάπτυξη της αντίφασης, δηλαδή το προλεταριάτο-τάξη του κεφαλαίου και την αντίφασή του με το κεφάλαιο σαν πορεία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής).

Ο πυρήνας της κριτικής της επέμβασης ως ζητήματος έγκειται στην αφαίρεση της πρακτικής και στην αντικειμενοποίηση της πάλης των τάξεων, που αλληλοστηρίζονται. Η «Πρακτική» αποκτά καθαυτή, σαν οντότητα, ένα νόημα απέναντι στο εξίσου αφηρημένο συμπλήρωμά της, την ταξική πάλη σαν *κατάσταση*. Οι ιδιαίτερες πρακτικές *σαν τέτοιες* δεν είναι πια παρά περιστασιακές εκδηλώσεις της αφαίρεσης Πρακτική. Εκεί βρίσκεται το βαθύτερο θεμέλιο του ζητήματος της επέμβασης, δηλαδή της επέμβασης ως ζητήματος, και της κατανόησης που έχει η επέμβαση για τη θεωρία: ένα «όπλο» που επιστρέφει στην πρακτική. Η θεωρία δεν έχει υποχρέωση να αποδείξει τη χρησιμότητά της. Η θεωρία περιλαμβάνεται στον *αυτοκριτικό χαρακτήρα* των αγώνων · η *κριτική σχέση της θεωρίας έχει αλλάξει*. Η θεωρητική παραγωγή ανήκει σε μια πρακτική που δεν είναι «η δική μας» και σε μια θεωρία που ούτε αυτή είναι «η δική μας».

Η πρακτική για την οποία μιλάμε είναι η πρακτική όλων εκείνων που, με τις δραστηριότητές τους, δημιουργούν μια απόκλιση στο εσωτερικό της δράσης του προλεταριάτου ως τάξης και θέτουν αυτή την τελευταία σαν όριο προς υπέρβαση. Η πρακτική για την οποία μιλάμε είναι η θεωρία με την ευρεία έννοια, δηλαδή η πρακτική και ο αυτοστοχασμός της ταξικής πάλης. Η θεωρία με τη στενή έννοια είναι μια συμπύκνωση, δηλαδή μια ιδιαίτερη και όχι άμεση έκφραση, μια δουλειά επεξεργασίας που έχει τους δικούς της νόμους, μια *νοητικά επεξεργασμένη έκφραση* αυτής της πρακτικής. Γι' αυτήν το ζήτημα είναι πάνω απ' όλα να φτάσει στη *θεωρητική* υπαρξη της κομμουνιστικής υπέρβασης με όσο το δυνατόν πιο ξεκάθαρο τρόπο · για το έργο αυτό χρησιμοποιούμε όσα μέσα έχουμε στη διάθεσή μας. Η υπαρξη αυτής της νοητικά επεξεργασμένης έκφρασης είναι εγγενής και απαραίτητη για την ίδια την υπαρξη της πρακτικής και της θεωρίας με την ευρεία έννοια. Υπάρχει και παράγεται με πολύμορφο τρόπο, συνεχή είτε εφήμερο. Δεν έχει ρόλο, στο μέτρο που συμμετέχει στον ορισμό εκείνου απέναντι στο οποίο θα μπορούσε να υποτεθεί ότι έχει ένα ρόλο · αποτελεί μια «στιγμή», για να καταφύγουμε στις εκφράσεις της φιλοσοφίας. Η «επικύρωσή» της υπάρχει μέσα στην ίδια και δεν είναι επικύρωση, ούτε άλλωστε την κατοχυρώνει · διαρκώς υπόκειται σε ό,τι τη συγκροτεί και του οποίου αποτελεί μέρος σαν «στιγμή», ξαναδιαμορφώνεται από αυτό: από τη θεωρία με την ευρεία έννοια, από την πρακτική. Δεν προσδίδει, *ατομικά*, σε όσους την ασκούν καμία ιδιαίτερη στάση ή ιδιότητα, επειδή το *αντικείμενό της*, στο οποίο θα όφειλε να δικαιολογηθεί ή να εφαρμοστεί, δεν είναι η Πρακτική. Η εφαρμογή της θεωρίας υπάρχει όταν σκεφτόμαστε σε σχέση με έναν αγώνα ότι θα μπορούσαμε να συμμετέχουμε ή να μη συμμετέχουμε. Συνίσταται άραγε η εφαρμογή στο «πώς να συμμετέχουμε»; Αν είναι έτσι, έχουμε βγάλει τη θεωρία από τον χώρο της, από το «οικοσύστημά» της, και θα χρειαστεί να την επανεισαγάγουμε: αυτή είναι η «μιλιτά-

ντική» στάση, η οποία δημιουργεί το ζήτημα της εφαρμογής της θεωρίας, της επικύρωσής της, του ρόλου της. Το ζήτημα αυτό ενυπάρχει στη θεωρία μόνο αν έχουμε διαχωρίσει την απόφαση για τη δραστηριότητα και τις συνθήκες της εφαρμογής της. Στην περίπτωση αυτή, η πρακτική δεν είναι *αναγκαία* αλλά αποτελεί απόφαση, και το άτομο είναι το υποκείμενο της απόφασης αυτής.

Η θεωρία έχει γίνει ένα *αντικειμενικό* προσδιοριστικό στοιχείο των δραστηριοτήτων απόκλισης, κι έτσι ξεφεύγουμε από το ατέλειωτο ανακλαστικό πηγαινέλα μεταξύ «θεωρίας» και «πρακτικής» (η δίχως τέλος λογική της ιδεολογίας των «διδαγμάτων» των αγώνων, τα οποία προέρχονται από τους αγώνες και επιστρέφουν σε αυτούς) και επομένως από το «ζήτημα της επέμβασης». Για να βγούμε από αυτόν τον φαύλο κύκλο, πρέπει να βγούμε από μια διαλεκτική της αλληλεπίδρασης: τη μια η πραγματικότητα επηρεάζει τη σκέψη, την άλλη η σκέψη επηρεάζει την πραγματικότητα. Όσο δεν έχουμε αντιληφθεί την πραγματικότητα σαν «συγκεκριμένη ανθρώπινη δραστηριότητα», άρα και αντιστρόφως τη συνείδηση σαν «συνειδητό είναι», εγκλωβιζόμαστε στη συζήτηση περί συνείδησης και πραγματικότητας, αγνοαχούμε να δώσουμε μια μη ιδεαλιστική απάντηση στο κατ' εξοχήν ερώτημα του ιδεαλισμού. Κι έτσι αναζητούμε έναν «ρόλο» για τη θεωρία.

Το αναγκαστικά θεωρητικό προσδιοριστικό στοιχείο της ύπαρξης και της πρακτικής του προλεταριάτου δεν μπορεί να συγγέεται με την απλή κίνηση της αντίφασης-αναπαραγωγής της τάξης στη σχέση της με το κεφάλαιο. Απέναντι στην κίνηση αυτή, η τάξη υπόκειται σε μια αφαίρεση για να γίνει μια νοητική θεωρητική σχηματοποίηση που διατηρεί κριτική σχέση με αυτή την αναπαραγωγή. *Η σχετική αυτονομία της θεωρητικής παραγωγής συνίσταται στον αφηρημένο και κριτικό χαρακτήρα της σε σχέση με την αμεσότητα των αγώνων.* Καμιά θεωρία δεν αρκείται να πει «να τι συμβαίνει», «το πράγμα μιλάει από μόνο του». Όταν η θεωρία λέει «έτσι είναι τα πράγματα» ή «να με ποιο τρόπο» —*σί*, για να το πούμε με μια λέξη— πρόκειται για μια συγκεκριμένη νοητική κατασκευή. Στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής η αμοιβαία συνεπαγωγή είναι υπαγωγή (αναπαραγωγή)· έτσι ό,τι παράγουμε σαν θεωρία με την πιο τυπική της έννοια είναι όντως μια σχηματοποίηση της τωρινής εμπειρίας των προλετάρων, αλλά πολύ απέχει από το να είναι η μαζική άμεση συνείδηση αυτής της εμπειρίας, είναι αφαίρεση και κριτική της.

Στην περίοδο που αρχίζει, το να εντοπίζουμε και να προωθούμε τις δραστηριότητες απόκλισης, το να είμαστε μέρος τους όταν βρισκόμαστε εκεί σαν άτομα που ριζούνται σε κάποιο σημείο της κοινωνίας και τίποτα περισσότερο, και όχι σαν άτομα που τα καλεί ανά πάσα στιγμή το κέλευσμα της «Πρακτικής», σημαίνει ότι *αυτή η κριτική σχέση αλλάζει.* Δεν είναι πια εξωτερικότητα αλλά μια πτυχή των δραστηριοτήτων απόκλισης, έχει δεθεί μαζί τους· δηλαδή είναι κριτική σχέση όχι *έναντι* της ταξικής πάλης και της άμεσης εμπειρίας αλλά *μέσα* σε αυτή την άμεση εμπειρία.

Ενώ η δράση του προλεταριάτου ως τάξης έχει γίνει το ίδιο το όριο της ταξικής δράσης, ενώ αυτό γίνεται, μέσα στην αντίφαση της τωρινής στιγμής, η πιο

κοινότυπη πορεία των αγώνων, ο θεωρητικολόγος χαρακτήρας των αγώνων γίνεται *η κριτική τους αυτοκατανόηση*. Οι άμεσοι αγώνες, πρακτικά και στον λόγο που εκφέρουν, παράγουν αδιάκοπα μέσα τους μια εσωτερική απόσταση. Η απόσταση αυτή είναι η προοπτική της κομμουνιστικοποίησης σαν συγκεκριμένη, αντικειμενική θεωρητική συνάρθρωση του θεωρητικολόγου χαρακτήρα των αγώνων και της θεωρίας με τη στενή της έννοια, που η διάδοσή της γίνεται μια πρωταρχική πρακτική δραστηριότητα.

Με το να γίνει οικεία, η θεωρία αυτή θα μπορεί να είναι, διαρκώς περισσότερο, η κριτική θεωρία ολόένα πιο θεωρητικολόγων αγώνων. *Η διάδοση της έννοιας της κομμουνιστικοποίησης θα είναι η ενοποίηση ολόένα πιο αυτοκριτικών αγώνων και της θεωρητικής παραγωγής με τη στενή έννοια*. Η διάδοση αυτή θα επιτρέψει να εμφανιστούν πολεμικές και να αναδυθεί, μέσα στους αγώνες, μια ενδεχόμενη έκφραση της προοπτικής της υπέρβασης, που αντίθετα απ' ό,τι συχνά συμβαίνει σήμερα δεν θα είναι κάτι υπόρρητο προς αποκρυπτογράφηση.

Μένουν να γίνουν πολλά γύρω από την επιβεβαίωση μιας επαναστατικής θεωρίας, τη διάδοσή της, τη συγκρότηση περισσότερο ή λιγότερο σταθερών πυρήνων πάνω σε μια τέτοια βάση, καθώς και τις δραστηριότητες αυτών των πυρήνων. Η «κοινωνικοποίηση» της κεντρικής έννοιας της θεωρίας μας, της κομμουνιστικοποίησης, είναι δική μας υπόθεση. Το έργο αυτό είναι η δραστηριότητα οπαδών της κομμουνιστικοποίησης, οι οποίοι συμμετέχουν σε ταξικούς αγώνες με όλες τις συγκρούσεις και τις αποκλίσεις που τους διαπερνούν. Στην τωρινή στιγμή, η θεωρία σαν σύνολο συγκεκριμένων δραστηριοτήτων (γράψιμο, έντυπο, συζήτηση, διάδοση με διάφορες μορφές κτλ.) γίνεται άμεσα ένα *αντικειμενικό* προσδιοριστικό στοιχείο αυτών των δραστηριοτήτων απόκλισης, και όχι λόγος σχετικά με αυτές.

Αυτό είναι το στοιχείμά μας.

R.S.

Ιούλιος 2010

Υποσημείωση 1

Η αναδιάρθρωση που συνόδευσε την κρίση από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 έως τις αρχές της δεκαετίας του 1980 ήταν μια εργατική ήττα, η ήττα της εργατικής ταυτότητας, όποιες κι αν ήταν οι κοινωνικές και πολιτικές μορφές της ύπαρξής της (από τα κομμουνιστικά κόμματα έως την αυτονομία, από το σοσιαλιστικό κράτος έως τα εργατικά συμβούλια). Η εργατική ταυτότητα στηριζόταν εξ ολοκλήρου στην αντίφαση που αναπτύσσεται στην πρώτη φάση της πραγματικής υπαγωγής, από τη δεκαετία του 1920 έως τη δεκαετία του

1960, ανάμεσα, αφενός, στη δημιουργία και την ανάπτυξη μιας εργασιακής δύναμης που ενεργοποιείται από το κεφάλαιο με ολοένα συλλογικότερο και κοινωνικότερο τρόπο και, αφετέρου, τις μορφές της ιδιοποίησης αυτής της εργασιακής δύναμης από το κεφάλαιο στην άμεση διαδικασία παραγωγής και στη διαδικασία αναπαραγωγής. Μια συγκρουσιακή κατάσταση που, μέσα στον κύκλο αγώνων, αναπτύσσεται σαν εργατική ταυτότητα, βρίσκει τα διακριτικά της γνωρίσματα και τους άμεσους τρόπους κατανόησής της στο «μεγάλο εργοστάσιο»· στη διχοτομία μεταξύ απασχόλησης και ανεργίας, μεταξύ εργασίας και εκπαίδευσης· στην υποταγή της εργασιακής διαδικασίας στη συνάθροιση των εργαζομένων· στις σχέσεις μεταξύ μισθών, οικονομικής μεγέθυνσης και παραγωγικότητας στο εσωτερικό ενός εθνικού χώρου· στις θεσμικές εκπροσωπήσεις που όλα αυτά συνepάγονται τόσο στο εργοστάσιο όσο και στο επίπεδο του κράτους· στην περιχρoράκωση της συσσώρευσης σε έναν εθνικό χώρο. Η απόσπαση σχετικής υπεραξίας αποτελεί την κινητήρια αρχή ανάπτυξης και μεταλλαγής της πραγματικής υπαγωγής, τόσο στο επίπεδο της άμεσης διαδικασίας παραγωγής όσο και στο επίπεδο της συνολικής αναπαραγωγής. Στα δύο αυτά επίπεδα εμφανίζονται, κατά την πρώτη φάση της πραγματικής υπαγωγής, τα εμπόδια στη συνέχιση της συσσώρευσης όπως η συσσώρευση αυτή είχε δομηθεί από την απόσπαση σχετικής υπεραξίας. Επρόκειτο για όλα όσα είχαν γίνει εμπόδιο στην απρόσκοπτη λειτουργία της αυτοπροϋπόθεσης του κεφαλαίου. Από τη μια πλευρά βρίσκουμε όλους τους διαχωρισμούς, τις προστασίες, τις συγκεκριμενοποιήσεις που ορθώνονται απέναντι στην πτώση της αξίας της εργασιακής δύναμης, κατά το ότι εμποδίζουν μια κατάσταση όπου το σύνολο της εργατικής τάξης, σε παγκόσμια κλίμακα, μέσα στη συνέχεια της ύπαρξής της, της αναπαραγωγής της και της διεύρυνσής της, θα υποχρεωνόταν να βρεθεί αντιμέτωπη σαν τάξη με το σύνολο του κεφαλαίου. Από την άλλη πλευρά βρίσκουμε όλους τους περιορισμούς της κυκλοφορίας, της ανακύκλωσης, της συσσώρευσης, οι οποίοι παρεμποδίζουν τη μετατροπή του υπερπροϊόντος σε υπεραξία και πρόσθετο κεφάλαιο. Με την αναδιάρθρωση που ολοκληρώθηκε στη δεκαετία του 1980, η παραγωγή υπεραξίας και η αναπαραγωγή των συνθηκών αυτής της παραγωγής συμπίπτουν. Εκείνο που είχε γίνει εμπόδιο στην αξιοποίηση τη βασισμένη στη σχετική υπεραξία ήταν ο τρόπος με τον οποίο είχαν δομηθεί, από τη μια η ενσωμάτωση της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, από την άλλη ο μετασχηματισμός της υπεραξίας σε πρόσθετο κεφάλαιο και, τέλος, η αύξηση της σχετικής υπεραξίας στην άμεση διαδικασία παραγωγής. Αυτή η μη σύμπτωση μεταξύ παραγωγής και αναπαραγωγής ήταν η βάση του σχηματισμού και της επιβεβαίωσης, μέσα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου, μιας *εργατικής ταυτότητας*· ήταν η ύπαρξη ενός χάσματος ανάμεσα στην παραγωγή υπεραξίας και την αναπαραγωγή της κοινωνικής σχέσης, ενός χάσματος που καθιστούσε δυνατό τον ανταγωνισμό ανάμεσα σε δύο ηγεμονίες, δύο τρόπους διαχείρισης, δύο μορφές ελέγχου της αναπαραγωγής. Επρόκειτο για την ίδια την ουσία του εργατικού κινήματος. Στα τρία στοιχεία που την ορίζουν (εργασιακή διαδικασία, ενσωμάτωση της αναπαραγωγής της εργασιακής δύναμης, σχέσεις μεταξύ των κεφαλαίων με βάση την εξίσωση του ποσοστού κέρδους), η απόσπαση σχετικής υπεραξίας συνεπάγεται τη σύμπτωση μεταξύ παραγωγής και αναπαραγωγής, και συνακόλουθα τη συνύφανση ανάμεσα, αφενός, στη συγκρότηση και αναπαραγωγή του προλεταριάτου ως τάξης και, αφετέρου, την αντίφασή του με το κεφάλαιο. Η αντίφαση ανάμεσα στο προλεταριάτο και το κεφάλαιο έχει τότε σαν θεμελιώδες περιεχόμενο την ίδια της την ανανέωση, απ' όπου και η ταυτότητα ανάμεσα στη συγκρότηση του προλεταριάτου ως τάξης και την αντίφασή του με το κεφάλαιο. Μέσα στην αντίφασή του με το κεφάλαιο, η οποία το ορίζει σαν τάξη, το προλεταριάτο θέτει σε αμφισβήτηση τον εαυτό του.

Η τωρινή στιγμή

Προεικτάσεις και συζήτηση

1. Συμπληρωματικές παρατηρήσεις σχετικά με το τέλος του ακτιβισμού

Σε μια πρώτη εκδοχή του κειμένου αυτού, το κεφάλαιο που ήταν αφιερωμένο στο τέλος των προηγούμενων οριών, *μεταξύ των οποίων και ο ακτιβισμός*, προκάλεσε τις δύο κριτικές που ακολουθούν. Η πρώτη διατυπώθηκε από κάποιον που συμμετείχε στο περιοδικό *Meeting*, ενώ η δεύτερη προέρχεται από τους έλληνες συντρόφους της ομάδας/ περιοδικού *Blaumachen*. Οι κριτικές αυτές προκάλεσαν τροποποιήσεις στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, καθώς και την εξήγηση που ακολουθεί.

Πρώτη κριτική

Σχετικά με την *Τωρινή Στιγμή*, και ειδικότερα το κεφάλαιο “Τέλος της παλιάς σχηματοποίησης των οριών”, μερικές σκόρπιες παρατηρήσεις στα γρήγορα.

Ο R.S. είναι αδύνατον να μην έχει δίκιο σε σχέση με την εξαφάνιση του κινήματος άμεσης δράσης (Mouvement d'action directe - MAD)... αν όμως δεχτούμε τον δικό του ορισμό και τη δική του περιοδολόγηση. Εγώ προσωπικά δεν τα βρίσκω καθόλου εύστοχα. Το να χρονολογούμε την εμφάνιση του MAD στα μέσα της δεκαετίας του 1990, σαν άρρηκτα συνυφασμένη με τις συγκεντρώσεις για την εναλλακτική παγκοσμιοποίηση, είναι μια αυθαίρετη επιλογή· το να το αντιλαμβανόμαστε σαν κάτι σχεδόν ομοιογενές είναι παραλογισμός· το να το ορίζουμε σαν τους “ακτιβιστικούς κύκλους που δελεάζονται από τον εναλλακτισμό και θέτουν τα ζητήματα που σχετίζονται με τον κομμουνισμό” είναι εξαιρετικά απλουστευτικό.

Η εμφάνιση –σαν φαινόμενο με αισθητές διαστάσεις– ενός νεφελώματος από αυτόνομες κολεκτίβες που κήρυσσαν και ασκούσαν την άμεση δράση είναι πολύ ακριβέστερο να χρονολογηθεί στα μέσα της δεκαετίας του 1970. Επειδή αυτή η μορφή (και αυτό το περιεχόμενο) πολιτικής οργάνωσης ανταποκρινόταν σε ανάγκες (το ξέρω ότι εδώ θα έπρεπε να είμαι διεξοδικότερος) συνδεδεμένες με μια περίοδο (2η φάση της πραγματικής υπαγωγής) που δεν έχει τερματιστεί, μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτή η οργανωτική μορφή θα συνεχίσει να υπάρχει. Δεν παράγεται ούτε αναπαράγεται με ολόιδιο τρόπο στον χώρο και στον χρόνο· αν όμως θέλουμε να ορίσουμε μια έννοια/ κατηγορία (όπως το MAD), μάλλον έτσι θα πρέπει να αναλύσουμε το ευρύτερο φαινόμενο, αντιλαμβανόμενο το “φαινόμενο Μπλακ Μπλακ” αποκλειστικά και μόνο σαν μια χωροχρονικά οριοθετημένη μορφή του (και είναι απολύτως δικαιολογημένο να διαπιστώνουμε τον θάνατο αυτής της μορφής). Το θεαματικό τσίρκο

των συγκεντρώσεων της εναλλακτικής παγκοσμιοποίησης ήταν απλώς μια περίοδος, και κάθε άλλο παρά διαποτίζει όλα όσα μπορεί να νοηθεί ότι συνθέτουν το MAD.

Ακόμα κι όταν εξετάζουμε τις “αντιδιασκέψεις”, μπορούμε ασφαλώς να βρούμε κοινά σημεία ανάμεσα στο τελευταίο επεισόδιο των συγκρούσεων της Κωνσταντινούπολης, τις ταραχές της Γένοβας και τη μαχητική παρέμβαση του Σιάτλ (όποιος ψάχνει, στο τέλος κάτι βρίσκει), αλλά μπορούμε επίσης να διαπιστώσουμε ότι σχεδόν όλα είναι διαφορετικά: σχέση ή απουσία σχέσης με τον ριζοσπαστικό δημοκρατισμό, επιλογή των στόχων όπως και της οργανωτικής μορφής. Οι ανομοιότητες αυτές οφείλονται τόσο στην ιστορία και την πολιτική κουλτούρα των ριζοσπαστικών συνιστωσών που συμμετέχουν (τούρκοι μαρξιστές-λενινιστές, ιταλοί αναρχοπρολετάριοι, αμερικανοί εναλλακτικοαγωνιστές) όσο και στην κοινωνική σύνθεση του τόπου στον οποίο εκτυλίσσονται τα γεγονότα (το βιομηχανικό λιμάνι της Γένοβας δεν είναι το χιονοδρομικό κέντρο του Νταβός).

Ο “εναλλακτικός χώρος” (συνιστώσα του MAD από τη δεκαετία του 1990 μέχρι σήμερα) έχει κι αυτός τη δική του ιστορία. Για να σχηματιστούμε, γενιέται κι αυτός στη δεκαετία του 1970 αλλά παράλληλα προς τις αυτόνομες κολεκτίβες που ασκούν την άμεση δράση (όποτε υπήρξε αλληλοδιείσδυση των δύο κινήματων, ήταν εξαιρετικά συγκρουσιακή). Μόνο στις αρχές της δεκαετίας του 1990, με την ευκαιρία των κινητοποιήσεων ενάντια στις διασκέψεις κορυφής, ορισμένες ελευθεριακές οργανώσεις (κυρίως αγγλοσαξονικές) οργανώνουν κοινές πρωτοβουλίες με συμμετοχή ορισμένων συνιστωσών και των δύο τάσεων. Μολονότι ισχυρές τάσεις του MAD δεν ήθελαν καμία σχέση με το φαινόμενο αυτό (ιδίως η αναρχοεξεγερσιακή τάση και ολόκληρη η προηγούμενη γενιά των αυτόνομων, οι οποίοι ανέκαθεν συγκρούονταν σκληρά με τον εναλλακτισμό), αυτό δεν θα εμπόδιζε την παραγωγή μιας μουχλιασμένης θεωρητικής σούπας (αυτό που στο Παρίσι αποκαλούν “dijonisme”) να αποκτήσει ηγεμονία στη δημόσια έκφραση και στην εκπροσώπηση του MAD, γοητεύοντας και παρασύροντας μια μερίδα της σπουδάζουσας νεολαίας των μεσαίων τάξεων.

Αποτελώντας αναμφισβήτητο μέρος του MAD και έχοντας πάντα πολεμήσει (μάταια) τις εναλλακτικές τάσεις στο εσωτερικό του, δεν μπορώ παρά να χαίρομαι για το τέλος αυτής της περιόδου.

«Η ολοένα μεγαλύτερη βιαιότητα με την οποία η κρίση άρχισε να πλήττει τους ‘16–25χρονους’ θα ‘αποεναλλακτικοποιήσει’ τους εναλλακτικούς κύκλους, για τους οποίους θα αντιστραφεί η σχέση που ξεκινούσε από ‘ερωτήματα σχετικά με τον κομμουνισμό’ για να καταλήξει στον αγώνα κατά του καπιταλισμού.» Κάτι που είναι σαν να λέμε: στο εσωτερικό του MAD, η εναλλακτική τάση βρίσκεται σε καθοδική πορεία και θα σαρωθεί από την προλεταριακή συνιστώσα, η οποία θα ξαναποκτήσει την ηγεμονία που είχε παλαιότερα.

Δεύτερη κριτική

[Σχόλιο στη φράση: «η συζήτηση για την κομμουνιστικοποίηση με αυτό τον χώρο δεν είναι πια για μας *εσωτερική* συζήτηση»]

Στην τελευταία αυτή φράση, επιχειρείται μια οριοθέτηση με την οποία δεν συμφωνούμε, όσο κι αν η χρησιμοποίηση της λέξης «εσωτερική» φαίνεται να μετριάζει αυτή τη διαφωνία. Αυτό ίσως οφείλεται στη διαφορετική ιστορική διαδρομή των ριζοσπαστικών χώρων (όπως κι αν τους εννοήσουμε για κάθε χώρα και σε κάθε διαφορετικό ιστορικό πλαίσιο), στις διαφορετικές τάσεις τους και εσωτερικές συζητήσεις, αντιπαράθεσεις και ρήξεις τους, κτλ., κυρίως μεταξύ Γαλλίας και Ελλάδας, αλλά όσον αφορά την Ελλάδα δεν μπορούμε να κάνουμε μια τόσο απόλυτη δήλωση. Με λίγες μόνο εξαιρέσεις, οι διάφορες εκφάνσεις και τάσεις του λεγόμενου αναρχικού/αντιεξουσιαστικού χώρου δελεάζονται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, από τον ακτιβισμό και τον εναλλακτισμό. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η «συζήτηση για την κομμουνιστικοποίηση» με κάποιες από αυτές δεν έχει πια κανένα νόημα. Κάτι τέτοιο άλλωστε περιλαμβάνεται στις προθέσεις μιας ελληνικής έκδοσης του SIC. Επιπλέον, είδαμε αρκετούς εναλλακτικούς/ακτιβιστές να «αποεναλλακτικοποιούνται» *κατά τη διάρκεια* του φοιτητικού κινήματος του 2006-7, και ακόμα περισσότερο *κατά τη διάρκεια* της εξέγερσης του Δεκέμβρη. Συμφωνούμε με αυτό που λέγεται στο κείμενο, ότι «η ολόένα μεγαλύτερη βιαιότητα με την οποία η κρίση άρχισε να πλήττει τους '16-25χρονους' θα 'αποεναλλακτικοποιήσει' τους 'εναλλακτικούς κήλους', για τους οποίους θα αντιστραφεί η σχέση που ξεκινούσε από 'ερωτήματα σχετικά με τον κομμουνισμό' για να καταλήξει στον αγώνα *κατά του καπιταλισμού*». Από την άλλη πλευρά, η προαναφερόμενη οριοθέτηση δίνει την εντύπωση μιας προσπάθειας να καθοριστεί ένα απόλυτο «εμείς» (ποιοι θα ήταν αυτοί οι «εμείς»);, κάτι που δεν αντιστοιχεί με αυτό που έχουμε κατά νου όσον αφορά τη συμμετοχή μας στην ταξική πάλη και στη θεωρητική επεξεργασία που παράγεται από αυτήν. (Το σημείο αυτό συνδέεται στενά με το «εμείς/μας» της τελευταίας ενότητας.) Προτείνουμε επομένως να εγγραφεί αυτή η φράση.

Συζήτηση

Η απάντησή μου είναι βασικά αφιερωμένη στην πρώτη κριτική, ενώ η απάντηση στη δεύτερη εμπεριέχεται στην απάντηση προς την πρώτη.

Ας το πούμε ξεκάθαρα, ο συντάκτης της πρώτης κριτικής έχει απόλυτο δίκιο, τόσο σε επίπεδο γεγονότων όσο και για το ότι συγχέω τις διάφορες τάσεις του κινήματος άμεσης δράσης (MAD). Αν όμως δεχτούμε τα γεγονότα και απορρίψουμε τη σύγχυση, δεν παύουν να παραμένουν τρία ερωτήματα.

- Πρώτον: Ποιος είναι ο γενικός ορισμός του ακτιβισμού, στον βαθμό που η κριτική αυτή αναγνωρίζει κάποια συμβίωση ανάμεσα στην «προλεταριακή» και την «εναλλακτική» τάση;

- Δεύτερον: Ποια είναι η γένεση του φαινομένου;
- Τρίτον: Τι μέλλον έχει ο ακτιβισμός στην τωρινή κατάσταση, η οποία ορίζεται από την «εκρηκτική σύνδεση» που περιγράφεται στο κείμενο;

Σχετικά με το πρώτο σημείο θα επαναλάβω την κριτική της επέμβασης, όπως διατυπώνεται στο τέλος του κειμένου «Η τωρινή στιγμή».

Το ζήτημα της επέμβασης, και το αλληλένδετο ζήτημα της επιστροφής της θεωρίας στην πρακτική, τίθεται μόνο από τη στιγμή που η πολυμορφία των δραστηριοτήτων γίνεται αφαίρεση: η Πρακτική σαν αφαίρεση. Το ζήτημα της επέμβασης μετατρέπεται αυτό που κάνουμε μέσα στον ένα ή τον άλλο αγώνα (ή αυτό που δεν μπορούμε να κάνουμε), δηλαδή πρακτικές πάντοτε συγκεκριμένες, σε μια αφαίρεση της πρακτικής, συγκροτώντας το δίλημμα επέμβαση/ αναμονή. Η διαδικασία αφαιρέσεως είναι ένας απτός μηχανισμός, που συγκροτείται με εμπειρικά διαπιστώσιμες δραστηριότητες και στάσεις: η «πρακτική επαγρύπνηση» · η δυνατότητα «επιλογής» μεταξύ των αγώνων · το «τμήμα της κοινωνίας που βρίσκεται πάνω απ' την κοινωνία» · το «κόλα με αφορούν» · η εξαφάνιση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου μέσα στην πάλη των τάξεων, με την αναπαραγωγή να διατηρείται σαν πλαίσιο αλλά όχι σαν ορισμός των πρωταγωνιστών · το ζήτημα της στρατηγικής και η επανάσταση σαν σκοπός προς επίτευξη · η απόφαση του ατόμου σαν μεθοδολογική αφετηρία, αντί για την ύπαρξη μιας αντιφατικής διαδικασίας ή μιας απόκλισης που εκφράζεται από δραστηριότητες · η υπερπήδηση της αναπαραγωγής του κεφαλαίου εξ ονόματος μιας κατάστασης που κρίνεται σαν θεμελιωδώς κοινή αλλά πέρα από τις αντικειμενικές πολυμορφίες (εδώ ξανασυναντάμε την πραγματική ανάπτυξη της αντίφασης, δηλαδή το προλεταριάτο-τάξη του κεφαλαίου και την αντίφασή του με το κεφάλαιο σαν πορεία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής).

Ο πυρήνας της κριτικής της επέμβασης ως ζητήματος έγκειται στην αφαίρεση της πρακτικής και στην αντικειμενοποίηση της πάλης των τάξεων, που αλληλοστηρίζονται. Η «Πρακτική» αποκτά καθαυτή, σαν οντότητα, ένα νόημα απέναντι στο εξίσου αφηρημένο συμπλήρωμά της, την ταξική πάλη σαν κατάσταση. Οι ιδιαίτερες πρακτικές σαν τέτοιες δεν είναι πια παρά περιστασιακές εκδηλώσεις της αφαιρέσεως Πρακτική. Εκεί βρίσκεται το βαθύτερο θεμέλιο του ζητήματος της επέμβασης, δηλαδή της επέμβασης ως ζητήματος, και της κατανόησης που έχει η επέμβαση για τη θεωρία: ένα «όπλο» που επιστρέφει στην πρακτική. Η θεωρία δεν έχει υποχρέωση να αποδείξει τη χρησιμότητά της. Η θεωρία περιλαμβάνεται στον αυτοκριτικό χαρακτήρα των αγώνων · η κριτική σχέση της θεωρίας έχει αλλάξει. Η θεωρητική παραγωγή ανήκει σε μια πρακτική που δεν είναι «η δική μας» και σε μια θεωρία που ούτε αυτή είναι «η δική μας».

Θα ορίσω επομένως συνολικά τον ακτιβισμό με τη συγκρότηση της επέμβασης ως ζητήματος, όπως η συγκρότηση αυτή παρουσιάζεται στις δύο παρατιθέμενες παραγράφους. Από αυτό συνάγεται ότι, *πρακτικά*, ο ακτιβισμός είναι ένας ορισμός του

ταξικού ανήκειν στον οποίο η γενικότητα του να είναι κάποιος προλετάριος έχει απωθήσει στο περιθώριο τους συγκεκριμένους προσδιορισμούς. Αν ο ακτιβισμός έγκειται στη συγκρότηση της πρακτικής ως ζητήματος, η Πρακτική που έχει συγκροτηθεί σε ζήτημα προϋποθέτει την αφηρημένη γενικότητα του ταξικού ανήκειν. σήμερα σιδηροδρομικός, αύριο άνεργος, μεθαύριο επισφαλής εργαζόμενος, έπειτα καταληψίας σπιτιού ή μετανάστης χωρίς χαρτιά... Ο ακτιβισμός είναι το διαρκές «Τι πρέπει να κάνουμε;» της εποχής όπου όλα όσα συνθέτουν την εργατική ταυτότητα εξαφανίστηκαν. Ένα διαρκές «Τι πρέπει να κάνουμε;» που δεν διαθέτει πια τη μεσολάβηση προς το γενικό, την οποία αποτελούσαν η εργατική ταυτότητα και/ή το Κόμμα (υπάρχον ή προς οικοδόμηση), η ενδυνάμωση της τάξης, γενικότερα ένα προλεταριακό είναι προς αποκάλυψη, είτε έκδηλο μέσα στις μεσολαβήσεις του (πολιτικές, συνδικαλιστικές, θεσμικές) είτε παρεμποδιζόμενο από αυτές. Αν, όπως λέγεται στο κείμενο, ο ακτιβισμός είναι μια αυτονόμηση της δυναμικής του τωρινού κύκλου αγώνων, η αυτονόμηση αυτή γίνεται για τον ίδιο τον ακτιβισμό, στην εσωτερική του λειτουργία, η γενικότητα του προλεταριάτου μέσα στην οποία όλες οι ιδιαιτερότητες είναι τυχαία περιστατικά, συμπτώσεις.

Με την έννοια αυτή, ο ακτιβισμός μπορεί να οριστεί επίσης από μια καταστατική αντίφαση: η Πρακτική του είναι αναγκαία, το αντικείμενό του είναι γι' αυτόν συμπτωματικό. Μια αντίφαση που μπορεί να διατυπωθεί και με τον ακόλουθο τρόπο: ο ακτιβισμός εμπίπτει σε ένα γενικό ταξικό ανήκειν, ενώ η εφαρμογή του είναι πάντοτε, εκ των πραγμάτων, ιδιαίτερη. Στριμωγμένος δίχως μεσολάβηση ανάμεσα στο γενικό και το ιδιαίτερο, ο ακτιβισμός είναι τακτική και πάντοτε ανικανοποίητος από τον εαυτό του και τους άλλους (μέχρι την επόμενη δράση). Η επόμενη δράση είναι ο λόγος ύπαρξης της προηγούμενης. Θεμελιωμένος στην τακτική, ο ακτιβισμός λειτουργεί σαν εργαλειοθήκη: γενίκευση της δράσης, ξεπέρασμα της επιμέρους διεκδίκησης, αυτοοργάνωση του αγώνα, άρνηση των μεσολαβήσεων, αυτονομία... Κατά συνέπεια, έστω κι αν δεν τον ορίζει, τον χαρακτηρίζει σε βάθος: ο ακτιβισμός είναι κανονιστικός.

Για τον ακτιβισμό, η δραστηριότητα πάντα θα μπορούσε να ήταν διαφορετική. Αυτό φαίνεται προφανές σαν κριτική ενός κατά παραγγελία «εχθρού»: του «ντετερμινισμού». Αλλά ο διαχωρισμός ανάμεσα σε μια δραστηριότητα και τις συνθήκες πάνω στις οποίες εφαρμόζεται είναι μια αναδρομική ψευδαισθήση που, επαναλαμβανόμενη, επιβάλλεται εκ των προτέρων σαν γενική κατανόηση της «πρακτικής», και τότε η τελευταία γίνεται το ζήτημα της «πρακτικής», δηλαδή το ζήτημα της επέμβασης. Η αναδρομική παγίδα της ανάλυσης ιδιαίτερων δραστηριοτήτων μέσα ένα κίνημα ορίζεται από τον διαχωρισμό —ο οποίος φαίνεται εκ των υστέρων αυτονόητος (μια που το κίνημα έχει τελειώσει)— ανάμεσα στις συνθήκες του κινήματος και τις δραστηριότητες ή αποφάσεις των πρωταγωνιστών του (που γίνονται εκ των υστέρων αντιληπτές σαν ξεχωριστά αντικείμενα). Παίρνεται σαν δεδομένο ότι αναλύονται τα όρια ιδιαίτερων ενεργειών σε σχέση με το κίνημα και όχι τα όρια του κινήματος του

οποίου οι ενέργειες αυτές αποτελούν *συστατικό στοιχείο*, αλλά και χωρίς τις οποίες, είναι αλήθεια, το κίνημα δεν θα ήταν ό,τι υπήρξε. Με τον τρόπο αυτό έχουν διαχωριστεί εκείνα που, στην καλύτερη περίπτωση, ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα: οι συνθήκες και οι δραστηριότητες. Όροι που ήταν όχι μόνο συνδεδεμένοι αλλά απολύτως ταυτόσημοι, σε σημείο που καμιά πραγματικότητα δεν παρουσιάζεται σαν σχέση των δύο αυτών όρων. Ο διαχωρισμός των δύο είναι ανακατασκευή του κόσμου μέσω του ζητήματος της πρακτικής: ένας *αντικειμενικός* κόσμος απέναντι στη *δραστηριότητα*.

Το σφάλμα δεν βρίσκεται μόνο στον διαχωρισμό των όρων αλλά και στην αντίληψη της πραγματικότητας *με αυτούς τους όρους*. Ο «αγωνιστής», που πάντοτε εξετάζει αναδρομικά την τωρινή του δράση, έχει αρχές προς εφαρμογή, μια εργαλειοθήκη κομπλέ· αντίθετα, *ο πρωταγωνιστής εκείνης της στιγμής* βολεύεται με τις δυνατότητες (που κι αυτές είναι ενέργειες), με τις σκέψεις που παράγονται, με τις πρωτοβουλίες της στιγμής της δράσης, επειδή ο ίδιος ορίζεται από αυτές χωρίς να ταυτίζεται μαζί τους, όπως άλλωστε ισχύει για όλους. Η αναδρομική παγίδα μετατρέπει ένα κίνημα αγώνων, που είναι σύνολο ή μάλλον διαρκώς μεταβαλλόμενη αλληλεπίδραση ενεργειών και αποφάσεων, σε έναν τόπο που γίνεται *αντικείμενο* της δράσης η οποία εφαρμόζεται πάνω του. Εδώ ο ακτιβισμός συγκροτεί και ενισχύει την αφηρημένη γενικότητα της ταξικής πρακτικής του. Πρόκειται τότε για μιλιτάντική ανασύνθεση της πραγματικότητας, όπου η δράση είναι «καθαρή δράση» και το προϋπάρχον υποκείμενό της «καθαρό υποκείμενο που διαμορφώνει την πραγματικότητα». Ούτε η δραστηριότητα ούτε το υποκείμενό της παράγονται και τα ίδια: απλώς βρίσκονται απέναντι στον κόσμο ο οποίος είναι «καθαρό αντικείμενο». Η σχέση με τον κόσμο γίνεται τότε σχέση επιτυχίας ή αποτυχίας. Και η «αποτυχία» πάντοτε νοείται σαν συγκυριακή, περιστασιακή.

Ωστόσο, ο ακτιβισμός δεν ξεφεύγει από τη διαλεκτική του ιδιαίτερου και του γενικού. Θέλοντας να είναι πάντα γενικός, οδηγείται στην επίθεση κατά των γενικών συνθηκών της καπιταλιστικής αναπαραγωγής σαν ιδιαίτερο και προτιμώμενο τομέα δράσης του: εμπόρευμα, ανταλλαγή, κρατική βία, ιδεολογικοί καταναγκασμοί, εκπαιδευτικό σύστημα, καθήλωση σε ρόλους κοινωνικών φύλων... Ο ακτιβισμός ξαναβρίσκει εδώ μια γενικότητα που αντιστοιχεί στη δική του αφαίρεση. Αλλά εκεί όπου αποτυχαίνει στην επίθεσή του κατά των γενικών συνθηκών της αναπαραγωγής είναι στο γεγονός ότι οι πρακτικές που εφαρμόζονται σ' αυτή την επίθεση κάνουν αυτές τις συνθήκες κάτι εξίσου αφηρημένο με τον ίδιο τον ακτιβισμό. Από τη φύση του, ο ακτιβισμός μένει απ' έξω από εκεί όπου το γενικό και το ιδιαίτερο συναρθρώνονται: η ακτιβιστική πρακτική, που ορίζεται από μια γενική και αφηρημένη ανασύνθεση του ταξικού ανήκειν, προσπερνάει την πραγματικότητα των ιδιαίτεροτήτων που ενυπάρχουν στην καπιταλιστική σχέση εκμετάλλευσης. Για τον ακτιβισμό, η γενικότητα του προλεταριάτου είναι δεδομένη, ή τουλάχιστον μια εσωτερική αλήθεια που πρέπει να αποκαλυφθεί, μια καθρεφτισμένη γενικότητα που δικαιολογεί τη δική του γενικότητα. Για να προχωρήσουμε μέχρι την άκρη, ο ορισμός του προλεταρι-

άτου φαίνεται αυτοτελής, ανεξάρτητος από τη σχέση μεταξύ προλεταριάτου και κεφαλαίου, άρα από τον ειδικό ρόλο (ρόλο υπαγωγής) του κεφαλαίου μέσα στη σχέση και άρα από την καταστατική παρουσία του στον άλλο πόλο της σχέσης.

Να γιατί ο εναλλακτισμός είναι ο φυσικός κατήφορος του ακτιβισμού και γιατί οι προστριβές μεταξύ «προλεταριακού ακτιβισμού» και «εναλλακτικού ακτιβισμού» είναι οικογενειακή υπόθεση (με μπόλικα άπλυτα για να βγουν στη φόρα και κάμποσους σκοτωμούς μεταξύ φίλων).

Ας επανέλθουμε στην «πραγματική ανάπτυξη της αντίφασης». Με την αφηρημένη του γενικότητα για το ταξικό ανήκειν, ο ακτιβισμός υπάρχει μόνο χάρη στην πρακτική και θεωρητική άρνηση της πραγματικής ανάπτυξης της αντίφασης ως πορείας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Είτε θα έχουμε ταυτότητα ανάμεσα σε ό,τι κάνει το προλεταριάτο τάξη αυτού του τρόπου παραγωγής και ό,τι το κάνει επαναστατική τάξη, οπότε θα έχουμε μια αντίφαση της οποίας η εξέλιξη, εξαιτίας της ταυτότητας αυτής, υπόκειται στη δική της ιστορία σαν πορεία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Είτε το προλεταριάτο είναι πάντα αυτή η αφηρημένα γενική τάξη της οποίας οι ιδιαιτερότητες είναι περιστασιακές συμπτώσεις, κάτι που σημαίνει ότι η αμοιβαία συνεπαγωγή προλεταριάτου και κεφαλαίου δεν ενυπάρχει στον ορισμό του προλεταριάτου. Τότε η τάξη αυτή κατέχει μέσα σε ό,τι η ίδια είναι, κατά εσωτερικό τρόπο, την «επαναστατική ικανότητά» της. Στην περίπτωση αυτή ο ακτιβισμός δικαιολογεί τον εαυτό του · ο κομμουνισμός μπορεί να θεωρείται επίκαιρος σαν δυνατότητα επειδή έχουν διαχωριστεί ο ορισμός της τάξης και η διεργασία του κεφαλαίου.

Με την έννοια αυτή, ενώ ο ακτιβισμός δεν είναι αναγκαστικά εναλλακτισμός, ο εναλλακτισμός αποτελεί τον ορίζοντά του και το όριό του. Δεν υπάρχει στο πλαίσιο του ακτιβισμού ένας «προλεταριακός ακτιβισμός» ανεξάρτητος από τον «εναλλακτισμό» και αντίθετος προς αυτόν · εκείνο που υπάρχει στο πλαίσιο του ακτιβισμού είναι ένα εσωτερικό κίνημα άρνησης του εναλλακτικού ορίζοντά του που οφείλεται στον ίδιο τον ακτιβισμό, αλλά η άρνηση αυτή μπορεί μόνο αν κάνει πλήρη κριτική του ακτιβισμού, δηλαδή παύοντας να είναι ακτιβισμός. Ο ακτιβισμός δεν μπορεί σήμερα παρά να διαρραγεί από τις εσωτερικές εντάσεις του: απέναντι στον εναλλακτισμό του οποίου γνωρίζει καλά τα αδιέξοδα, απέναντι σε μια μιλιτάντικη πρακτική της οποίας κάνει ταυτόχρονα την κριτική, απέναντι στο εγγενές του όριο που γι' αυτόν είναι απλώς ζήτημα επέκτασης ενώ εκείνο που τον ορίζει είναι η μη επέκτασή του.

Η αλτερνατίβα δεν είναι δυνατή θεωρητικά (στην καλύτερη περίπτωση) παρά μόνο αν κάνουμε αυτή την αφηρημένη γενίκευση του ορισμού του προλεταριάτου η οποία χαρακτηρίζει τον ακτιβισμό. Χωρίς αυτή τη γενίκευση η παραγωγή του κομμουνισμού μπορεί να νοηθεί μόνο σαν δράση του προλεταριάτου το οποίο δεν είναι τίποτε άλλο από τάξη αυτής της κοινωνίας, και τότε η παραγωγή αυτή υπόκειται στην ανάπτυξη των ταξικών αντιφάσεων αυτής της κοινωνίας, στην ιστορία τους.

Οι ιδιαιτερότητες δεν είναι συμπτώσεις προς *εξάλειψη*. Ένας τέτοιος απροοριστικός ορισμός της τάξης είναι σαν να κατανοούμε την αμοιβαία συνεπαγωγή σαν ανακλαστική αλληλενέργεια δύο οντοτήτων των οποίων ο ορισμός δεν είναι ξένος προς τη συνάντησή τους, αλλά οι οποίες δεν επηρεάζονται *εσωτερικά* από αυτό.

Σχετικά με το δεύτερο σημείο.

Ο ορισμός του ακτιβισμού ως «διαρκούς Τι πρέπει να κάνουμε» που δεν έχει πια μεσολάβηση ανάμεσα στο γενικό και το ιδιαίτερο, και διακηρύσσει μια γενικότητα που είναι αφηρημένη, κενή, χωρίς προσδιορισμούς (μια τέτοια γενικότητα είναι ένα τίποτα), μας δίνει ήδη τα βασικά στοιχεία της απάντησης στο δεύτερο ερώτημα. Στο σημείο αυτό η κριτική έχει δίκιο, την αρχή του ακτιβισμού πρέπει να την τοποθετήσουμε στα τέλη της δεκαετίας του 1970.

Το ζήτημα της επέμβασης, ή ακριβέστερα της επέμβασης ως ζητήματος, είναι προϊόν ιστορικό και ιδεολογικό. Μέχρι και τη δεκαετία του 1920, δίνονται κάθε είδους απαντήσεις στο ερώτημα αυτό (νεομπραμπουβισμός, μαρξισμός, μπλανκισμός, αναρχισμός, μπολσεβικισμός, ρεφορμισμός κτλ.), αλλά το ίδιο το ερώτημα δεν τίθεται. Δεν υπάρχει σαν τέτοιο, δεν έχει κανένα νόημα, και αυτά που θεωρούμε απαντήσεις στο ερώτημα αυτό δεν είναι στην πραγματικότητα απαντήσεις, στον βαθμό που το ίδιο το ερώτημα δεν υπάρχει.

Η «πρακτική των επαναστατών» σχηματίζεται σαν τέτοια και γίνεται ζήτημα της επέμβασης από τότε που η επέμβαση γίνεται ζήτημα στον βαθμό που η «πρακτική» γίνεται επέμβαση – από τη στιγμή που γίνεται ιστορικά εμφανές, μέσα στο επαναστατικό κύμα των δεκαετιών 1910-1920, ότι το προλεταριάτο κάνει την επανάσταση, φέρει τον κομμουνισμό, όντας σε αντίφαση και καταστρέφοντας όλα όσα συνιστούν την άμεση υπαρκτή του σ' αυτή την κοινωνία και όλα όσα την εκφράζουν. Παραμέναμε όμως, για διάφορους λόγους (εργατική ταυτότητα που επιβεβαιώνεται μέσα στην ίδια την αναπαραγωγή του κεφαλαίου...), σε μια επαναστατική προοπτική επιβεβαίωσης της τάξης. Το ζήτημα της επέμβασης *παράχθηκε* με τη θεωρητική σχηματοποίηση της περιόδου από τη γερμανο-ολλανδική υπεραριστερά. Η υπεραριστερά μετατοπίζει το ζήτημα της *αμοιβαίας συνεπαγωγής προλεταριάτου και κεφαλαίου* για να το κάνει πρόβλημα της *ενσωμάτωσης* της τάξης, και σε πιο πρακτικό επίπεδο πρόβλημα *οργανωτικό*, αρχηγών, οργανώσεων-αυτοσκοπών, γραφειοκρατίας και, *τελικά και συνολικά, πρόβλημα κριτικής* κάθε «εξωτερικής επέμβασης». Ο προβληματισμός της σχετικά με το «παλιό εργατικό κίνημα», η ανάλυσή της για τη ρωσική επανάσταση και οι κριτικές της για την εργατική πολιτική οδήγησαν τη γερμανο-ολλανδική υπεραριστερά να θεωρήσει ότι το προλεταριάτο κάνει την επανάσταση, φέρει τον κομμουνισμό, όντας σε αντίφαση και καταστρέφοντας όλα όσα συνιστούν την άμεση υπαρκτή του σ' αυτή την κοινωνία και όλα όσα την εκφράζουν. *Διατηρούσαν την επανάσταση σαν κατάφαση του είναι της τάξης, ενώ συγχρόνως κριτικάριζαν όλες τις*

μορφές ύπαρξης αυτού του είναι.

Η υπεραριστερά έφτανε ταυτόχρονα, αφενός, στην κριτική κάθε σχέσης ανάμεσα στην *ύπαρξη* της τάξης στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και τον κομμουνισμό και, αφετέρου, στην επιβεβαίωση της αρμονικής αντιστοιχίας του κομμουνισμού και του *είναι* της τάξης: η αντίφαση ξεπερνιόταν προσωρινά με την κατανόηση/ περιορισμό της ενσωμάτωσης σαν απόρροιας όλων των μεσολαβήσεων που τίθενται ανάμεσα στο *είναι* της τάξης και τον κομμουνισμό. Χρειαζόταν να καταπολεμηθούν και να εξαλειφθούν όλες αυτές οι μεσολαβήσεις, *μεταξύ των οποίων κατείχε περίοπτη θέση η επέμβαση των «επαναστατών»*. Το προλεταριάτο έπρεπε να αρνηθεί τον εαυτό του σαν τάξη του κεφαλαίου (να αποκτήσει την αυτονομία του) *για να πραγματοποιήσει εκείνο που το προλεταριάτο αληθινά ήταν και που υπερέβαινε το κεφάλαιο: τάξη της εργασίας και της κοινωνικής της οργάνωσης, της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων*. Η αυτόνομη οργάνωση της τάξης, που διακρίνεται από την οργάνωσή της στον καπιταλισμό, ξεκινάει από το «βαθύτερο είναι της τάξης με φυσικό τρόπο». Η τάξη που το είναι της επιβεβαιώνεται σαν κομμουνισμός δεν παύει να είναι η τάξη όπως υπάρχει στον καπιταλισμό, αλλά *τίποτα δεν πρέπει να διαταράξει αυτή την πορεία*: καμία μόνιμη οργάνωση επαναστατών δεν πρέπει να αναμιχθεί, κανένα «πρόγραμμα» δεν πρέπει να καθοριστεί, με το «πρόγραμμα» και την οργάνωση να θεωρούνται βλαβερά και συγχρόνως αναποτελεσματικά. Θέση θεμελιωμένη στην επιβεβαίωση μιας υπεριστορικής επαναστατικής φύσης του προλεταριάτου η οποία μόνο «με φυσικό τρόπο» μπορεί να εκφραστεί, δηλαδή τίποτα δεν πρέπει να τη διαταράξει γιατί θα εμποδίσει την εμφάνισή της. Η ανατροπή (επανάσταση) είναι «δυνατή» επειδή το είναι-για-το-κεφάλαιο αποτελεί απλώς αλλοτρίωση: το είναι που έγινε ξένο από τον εαυτό του. Η αποξένωση αυτή είναι οι μεσολαβήσεις: όχι μόνο τα συνδικάτα, η πολιτική, η δημοκρατία, αλλά επίσης και *θεμελιωδώς κάθε δραστηριότητα που χαρακτηρίζεται «θεληματική» και «εξωτερική» και η οποία γίνεται «επέμβαση»*.

Η σημερινή θεωρητική δυσκολία έγκειται στην κριτική του ίδιου του ζητήματος, δηλαδή στη δυσκολία να σκεφτούμε έξω από το δίπολο επέμβαση/ αναμονή, να θεωρήσουμε παρωχημένη την αντιφατική σχέση προλεταριάτου και κεφαλαίου της οποίας το ζήτημα αυτό αποτέλεσε μια σχηματοποίηση που τώρα μπορούμε να τη χαρακτηρίσουμε ιδεολογική.

Η πρακτική σαν ζήτημα επανήλθε στον τωρινό κύκλο αγώνων, τόσο στη βάση αυτής της κληρονομιάς όσο και μέσα σε μια νέα διαμόρφωση της πάλης των τάξεων. Όπως επισημαίνει η κριτική, ο ακτιβισμός εμφανίζεται στον αναρχο-αυτόνομο χώρο.

Η ταξική πάλη που είχε περιεχόμενο και στόχο την ενίσχυση της τάξης μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, και την επιβεβαίωσή της ως κυρίαρχης τάξης, έχει καταρρεύσει. Η εξαφάνιση –μέσα στην πορεία της αναδιάρθρωσης που συνόδευσε σαν πάλη των τάξεων αυτή την κατάρρευση– κάθε εργατικής ταυτότητας που επιβεβαιώνεται μέσα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου (όπως συνέβαινε στον

προηγούμενο κύκλο αγώνων) παρήγαγε την κατάρρευση, όχι μόνο όλων των οργανωτικών προοπτικών (κόμμα ή άλλες) που θα μπορούσαν να μεσολαβήσουν αποτελεσματικά ανάμεσα στο ιδιαίτερο και το γενικό, αλλά και της ίδιας της δυνατότητας να αποτελεί το είναι του προλεταριάτου θεμέλιο και σημείο αναφοράς για τη δράση. Αυτό το είναι βρισκόταν εκεί, υπήρχε έστω υπόγεια και συγκαλυμμένα. Στην πολεμική τους για την επέμβαση και την οργάνωση, ο Πάνευκου και ο Καστοριάδης μπορούσαν να αναφέρονται και οι δύο στο είναι αυτό, όσο κι αν για τον πρώτο το μόνο που μπορούσαμε να κάνουμε ήταν να συνοδεύουμε διδακτικά την αποκάλυψή του, ενώ για τον δεύτερο το ζήτημα ήταν να την προκαλέσουμε ή ακόμα και να την προκαταλάβουμε με την οργάνωση. Και για τους δυο τους αυτό το είναι υπήρχε εκεί *κατά θετικό τρόπο*, σαν *εγγύηση* όλων των αντιλήψεων για την πρακτική.

Η επαναστατική προοπτική (η προοπτική της κομμουνιστικοποίησης) που παρήχθη μέσα στη σχέση προλεταριάτου και κεφαλαίου, όπως αυτή διαμορφώθηκε από την αναδιάρθρωση, δεν διαθέτει πια αυτή την εγγύηση. Υπάρχει πάντοτε ένας ορισμός και μια γενική πραγματική ύπαρξη της εργατικής τάξης, αλλά αυτή η γενικότητα δεν είναι πια η επαναστατική θετικότητα που χρειάζεται να αποκαλυφθεί. Στη σημερινή κατάσταση δεν μπορούμε πια να αντιλαμβανόμαστε τη μετάβαση από επιμέρους αγώνες σε μια γενική κατάσταση της εργατικής τάξης σαν επαναστατική διαδικασία. Ανάμεσα στα μέτρα κομμουνιστικοποίησης και τους επιμέρους αγώνες δεν υπάρχει τίποτα. Είμαστε καταδικασμένοι στην ιδιαιτερότητα, και όλες οι μεσολαβήσεις που επικαλούνται τη γενικότητα μέσα στους επιμέρους αγώνες δεν είναι παρά τα όρια των αγώνων αυτών.

Τι είναι λοιπόν ο ακτιβισμός στη σημερινή κατάσταση; Είναι μια δικηήρως του γενικού η οποία δεν ξεφεύγει από το επιμέρους. Ο ακτιβισμός δεν αναζητά την εγγύησή του σε μια γενικότητα που υπάγει τις ιδιαιτερότητες · η δυνατότητα αυτή του είναι πρακτικά απαγορευμένη στους τωρινούς ταξικούς αγώνες. Εκείνο που παράγει σαν εγγύησή του είναι μια γενικότητα που επενδύεται σε κάθε επιμέρους αγώνα · η ιδεαλιστική του ψευδαισθηση είναι ότι το όλο υπάρχει ακέραιο μέσα σε κάθε μέρος του. Η γενικότητα αυτή δεν έχει περιεχόμενο ούτε ζωή. Πράγματι, η μόνη γενικότητα που μπορεί σήμερα να προκύψει από τους επιμέρους αγώνες δεν είναι μια θετικότητα που υπάρχει μέσα στους αγώνες αυτούς, μια γενική ταξική κατάσταση, αλλά ακριβώς η κατάρρευση αυτής της γενικής κατάστασης. Οι πρακτικές που, ξεκινώντας από τους επιμέρους αγώνες, θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν την ενότητά τους και την έμπρακτη ύπαρξη της γενικής κατάστασης του προλεταριάτου δεν είναι άλλο από τη διάλυση, για τους προλετάριους, της ύπαρξής τους ως τάξης. Ο ακτιβισμός που βιώνεται σαν γενικότητα είναι καταδικασμένος να επιπλέει και να σερφάρει πάνω στους επιμέρους αγώνες, γιατί η αφηρημένη γενικότητα που θέλει να επενδύσει σ' αυτούς τον οδηγεί είτε στον μύθο μιας γενικής αυτοοργάνωσης που συνδέει τους αγώνες είτε, πιο συγκεκριμένα, στην εξέλιξη αυτών των αγώνων μέσα στις λίγο-πολύ θεσμικές μεσολαβήσεις οι οποίες αποτελούν τη μοναδική τωρινή

αλήθεια της γενικότητας της ταξικής ύπαρξης – κάτι που ο ακτιβισμός δεν μπορεί να δεχθεί.

Τότε όμως ποιος είναι ο τωρινός λόγος ύπαρξης αυτής της αφηρημένης γενικότητας του ακτιβισμού; Όποιες κι αν είναι οι επιμέρους καταστάσεις, υπάρχει κάτι κοινό στην κατάσταση των προλετάρων: η ατομική ενδεχομενότητα (contingence) του ταξικού ανήκειν. Η ενδεχομενότητα αυτή, που μπορούσε να αναλαμβάνεται και να ξεπερνιέται στο εσωτερικό της εργατικής ταυτότητας, του Κόμματος, της ενίσχυσης της τάξης μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (μιας τάξης που με τον τρόπο αυτό –μέσα στην πάντοτε παρούσα διαδικασία της ενίσχυσης της τάξης– μπορούσε να συγκροτείται σαν ένα όλο), εμφανίζεται σαν μια *ελεύθερη αφηρησιά* που συνοψίζει όλη την ουσία του προλεταριάτου. Η αφηρημένη γενικότητα του ακτιβισμού δεν είναι η εκμετάλλευση που πάντοτε συντελείται σε συγκεκριμένες επιμέρους συνθήκες, είναι η *ατομική ενδεχομενότητα του ταξικού ανήκειν*. Ενώ όμως η ενδεχομενότητα του ταξικού ανήκειν είναι γεγονός, είναι εξίσου γεγονός ότι η ίδια η ενδεχομενότητα δεν είναι κάτι ενδεχόμενο αλλά κάτι αναγκαίο. Δεν είναι τυχαίο ότι στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής οι προλετάριοι υπόκεινται ατομικά σε αυτή την ενδεχομενότητα. Σε έναν κόσμο όπου όλες οι μεσολαβήσεις που γεννιέυαν την τάξη σαν τέτοια έχουν καταρρεύσει, η ατομική ενδεχομενότητα και η «ελευθερία» της εμφανίζονται ως η γενικότερη σύνοψη της κατάστασης του προλεταρίου. Στον ίδιο τον ορισμό της κατάστασης του προλεταρίου μέσα στη σχέση του με το κεφάλαιο ενυπάρχει το ότι δεν θέλει να παραμείνει αυτός που είναι («ένα παιχνίδι που καταργεί τον κανόνα του»), ότι τρέφει *δυσανεμία* απέναντι στον εαυτό του – κι εδώ βρισκόμαστε στον πυρήνα του νέου κύκλου αγώνων και στον πυρήνα του ακτιβισμού. Στην πορεία των αγώνων αυτού του κύκλου, ο ακτιβισμός είναι η αντεστραμμένη μορφή εμφάνισης της ενδεχομενότητας του ταξικού ανήκειν. Αντεστραμμένη, επειδή η ίδια η διαδικασία αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων την ενδεχομενότητα αυτή, αντί για αποτέλεσμα, την κάνει πρώτητιστη προϋπόθεση κάθε ανταλλαγής της εργασιακής δύναμης στο πλαίσιο της μιας ή της άλλης άμεσης μορφής της εκμετάλλευσης.

Εκείνο που «νομιμοποιεί» την ατομική ενδεχομενότητα του ταξικού ανήκειν σαν γενικότητα του προλεταριάτου είναι η τωρινή προοπτική της επανάστασης ως κομμουνιστικοποίησης. Όχι μόνο η ενδεχομενότητα αυτή εμφανίζεται σαν γενικότητα του προλεταριάτου, αλλά επίσης εμφανίζεται σαν μια γενικότητα ικανή να ανατρέψει εκείνο του οποίου αποτελεί τη γενικότητα. Από την ατομική ενδεχομενότητα του ταξικού ανήκειν μέχρι την ελεύθερη και ρέουσα σύνδεση των ατόμων, ο δρόμος φαίνεται να έχει χαραχτεί. Το πρόβλημα έγκειται στο ότι η ενδεχομενότητα αυτή είναι εντελώς αφηρημένη όταν έχει σβήσει την ίδια της τη διαδικασία παραγωγής, τη διαδικασία καθορισμού της, όταν εκλαμβάνει τον εαυτό της σαν υπέρβαση όλων των ιδιαιτεροτήτων. Μπορεί η ενδεχομενότητα να είναι σύνθεση όλων των ιδιαιτεροτήτων, αλλά η ίδια δεν διαθέτει καμία ικανότητα να τις υπερβεί. Αυτό είναι μια

ψευδαίσθηση που πηγάζει από την αναπαραγωγή του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής μέσα στον τωρινό κύκλο αγώνων.

Για τον ακτιβισμό, η ενδεχομενότητα είναι αυτή η αφηρημένη γενικότητα κατά το ότι δεν θέτει τον εαυτό της σαν αναγκαιό, δηλαδή δεν θεωρεί τις ιδιαίτερες καταστάσεις σαν αναγκαιές. Έτσι η πραγματικότητα της καπιταλιστικής αναπαραγωγής γίνεται γι' αυτήν απλή επίφαση.

Σχετικά με το τρίτο σημείο

Ενώ μπορούμε να δεχτούμε τη διάκριση που κάνει η πρώτη κριτική ανάμεσα σε έναν «εναλλακτικό ακτιβισμό» και έναν «προλεταριακό ακτιβισμό», προσπάθησα να δείξω στο πρώτο μέρος της απάντησης αυτής ότι, αν ο ακτιβισμός δεν είναι αναγκαστικά εναλλακτικός, ο εναλλακτισμός αποτελεί πάντως τον φυσικό του κατήφορο και ότι οι δύο τάσεις έχουν ένα κοινό θεμέλιο: την αφηρημένη γενικότητα. Ή, ακριβέστερα, αυτό το θεμέλιο του ακτιβισμού έχει αποτέλεσμα ότι ο εναλλακτισμός είναι η φυσική του ολίσθηση. Αναγνωρίζω ότι, ύστερα από μια σύντομη ηγεμονία στον ακτιβιστικό χώρο, η εναλλακτική τάση δεν έχει μέλλον μέσα σε μια κρίση η οποία, όπως λέει το κείμενο, θα «αποεναλλακτικοποιήσει» τον εναλλακτικό χώρο. Θα ήταν όμως αυταπάτη να δούμε σ' αυτό την επάνοδο στην «ηγεμονία της προλεταριακής συνιστώσας», όπως ελπίζει ο συντάκτης της κριτικής. Εκείνο που βρίσκεται υπό κατάρρευση σήμερα είναι το σύνολο του ακτιβιστικού χώρου.

Το προλεταριάτο παράγει όλη του την ύπαρξη ως τάξης μέσα στο κεφάλαιο, σε μια σχέση με το κεφάλαιο η οποία δεν επιβεβαιώνει πια για το προλεταριάτο, μέσα σ' αυτήν ακριβώς την καπιταλιστική σχέση, μια σχέση με τον εαυτό του: την εργατική ταυτότητα. Ταυτόχρονα, αυτό σημαίνει ότι το προλεταριάτο, στην αντίφασή του με το κεφάλαιο, βρίσκεται σε αντίφαση με την ίδια του την ύπαρξη, με την ίδια του τη συγκρότηση ως τάξης, που τη βλέπει να παράγεται μέσα στο κεφάλαιο σαν εξωτερικός καταναγκασμός. Να ποια είναι, αν την εκφράσουμε με τον γενικότερο τρόπο, η κατάσταση της ταξικής πάλης στον τωρινό κύκλο αγώνων.

Στην «Γωρινή στιγμή» υποστηρίζεται η άποψη ότι: « Μέχρι την τωρινή εκρηκτική σύνδεση, η κατάσταση αυτή μετέτρεπε τον τωρινό κύκλο σε μια συνεχή ένταση ανάμεσα, αφενός, στην αυτονόμηση της δυναμικής του, την αμφισβήτηση από το προλεταριάτο της ίδιας του της ύπαρξης ως τάξης, και, αφετέρου, την αναγνώριση ολόκληρης της ύπαρξής του μέσα στις κατηγορίες του κεφαλαίου. Την ένταση αυτή μορφοποιούσαν ο ακτιβισμός από τη μια μεριά και ο ριζοσπαστικός δημοκρατισμός από την άλλη. Άσπονδοι φίλοι αλλά ζωτικά συνδεδεμένοι ο ένας με τον άλλο, στον βαθμό που ο καθένας τους, αποτελώντας αυτονόμηση των στοιχείων μίας και της αυτής ολότητας, δεν μπορούσε να υπάρξει παρά μόνο σε σχέση με το αρνητικό του. Αυτό έστω κι αν στον ακτιβισμό αναγνωρίζουμε την επαναστατική δυναμική αυτού του κύκλου και στον ριζοσπαστικό δημοκρατισμό τη μορφοποίηση των ορίων των αγώνων ως

αξεπέραστων φραγμών για τους ίδιους τους αγώνες.»

Στο κείμενο υποστηρίζω ότι: «Η εξαφάνιση του ακτιβισμού που δελεάζεται από τον εναλλακτισμό, και του ακτιβισμού γενικά, συναρτάται με την ανάπτυξη άμεσων αγώνων στους οποίους η εμφάνιση του ταξικού ανήκειν ως εξωτερικού καταναγκασμού απορρέει από τους ίδιους τους αγώνες σαν αγώνες του προλεταριάτου μέσα στη συνεπαγωγή του με το κεφάλαιο και όχι πια σαν αυτονόμηση απέναντί του. Και προσθέτω: «Οι κύκλοι που δελεάζονται από τον εναλλακτισμό δεν έχουν πια τίποτα να μας πούνε. Δεν υπάρχει πια θέση για κάτι ανάμεσα στα δύο. Οι δραστηριότητες αυτών των κύκλων μπορούν να αποτελούν αντικείμενο συζήτησης και εκδηλώσεων της ταξικής πάλης, αλλά όχι πια όπως οι ίδιοι τις αντιλαμβάνονται και τις ερμηνεύουν – και η συζήτηση για την κομμουνιστικοποίηση με αυτό τον χώρο δεν είναι πια για μας *εσωτερική* συζήτηση».

Η κριτική των ελλήνων συντρόφων, απολύτως βάσιμη σε σχέση με ορισμένα βιώματα, μας υποχρεώνει να διευκρινίσουμε. Είναι αλήθεια ότι το «εμείς» για το οποίο μιλάω είναι ένα «απόλυτο» εμείς· πράγματι, μιλάω για θεωρητική συζήτηση, στο πλαίσιο της θεωρίας όπως την ορίζω με τη στενή της έννοια. Η δήλωση είναι «απόλυτη» μόνο σε αυτό το επίπεδο. Κατά τη γνώμη μου, δεν μπορούμε να κάνουμε κοινό περιοδικό με αυτή την τάση του ακτιβισμού που λίγο-πολύ δελεάζεται από τον εναλλακτισμό. Αυτή είναι η έννοια της «εσωτερικής συζήτησης».¹

Όλα αυτά όμως δεν εμποδίζουν το γεγονός ότι, μέσα στην πορεία αγώνων σαν αυτούς που γίνονται στην Ελλάδα, αυτός ο χώρος είναι ο χώρος με τον οποίο έχουμε ιδιαίτερες επαφές, ή ακόμα *μέσα στον οποίο* βρισκόμαστε. Στο πλαίσιο αυτό, η «συζήτηση για την κομμουνιστικοποίηση» όντως έχει νόημα. Αλλά η συζήτηση αυτή θα αφορά την «αποεναλλακτικοποίηση» μέσα στην κρίση, καθώς και τη φύση των άμεσων αγώνων. Η εναλλακτική ακτιβιστική προοπτική δεν έχει πια νόημα, το έδαφος φεύγει κάτω απ' τα πόδια της όταν το ταξικό ανήκειν σαν εξωτερικός καταναγκασμός μπορεί να γίνει προϊόν των ίδιων των άμεσων αγώνων. Δεν έχουμε λοιπόν συζήτηση για τον λόγο που εκφέρουν, αλλά για την αποσύνθεση του λόγου τους και της πρακτικής τους. Η συζήτηση δεν θα αφορά τον λόγο που εκφέρουν καθαυτόν αλλά σαν σύμπτωμα των προϋποθέσεων της εκφοράς του, όπως ισχύει για κάθε ιδεολογία. Να γιατί λοιπόν δεν ρίχνω κανένα ανάθεμα, αλλά δεν μπορώ να μιλήσω για «εσωτερική συζήτηση».

Η κριτική παρατήρηση των ελλήνων συντρόφων είναι πολύ σημαντική, γιατί μας φέρνει αντιμέτωπους με το γεγονός ότι ορισμένες πρακτικές μπορεί τυπικά να φαίνονται αναλλοίωτες αλλά στην πραγματικότητα να έχουν ριζικά αλλαγμένο περιεχόμενο και νόημα. Αυτό ακριβώς συμβαίνει τώρα στον ακτιβισμό. Η «αφηρημένη γενικότητα», την οποία τοποθέτησα στο κέντρο του ορισμού μου για τον ακτιβισμό, δεν είναι τίποτε άλλο από την αυτονόμηση της δυναμικής αυτού του κύκλου,

1 Οι λέξεις αυτές παραλείφθηκαν στην τελική εκδοχή του παρόντος κειμένου.

θεωρούμενης στο αποτέλεσμά της. Με τη γενικότητα αυτή να αποτελεί, σαν τέτοια, δικαιολόγηση της αυτονομίησης. Η αντίφαση μέσα στην οποία βρισκόταν ο ακτιβισμός, και η οποία τον μετέτρεπε σε μια διαρκή φυγή προς τα εμπρός, ήταν λοιπόν η ακόλουθη. Αφενός, σαν αυτονόμηση, η πρακτική έπρεπε να έχει για περιεχόμενο και προοπτική την αμφισβήτηση, μέσα σε κάθε επιμέρους αγώνα, της ιδιαιτερότητάς του και, κατά τρόπο θεμελιωδέστερο και λανθάνοντα, την εκ μέρους του προλεταριάτου αμφισβήτηση του ορισμού του ως τάξης. Αφετέρου, η προϋπόθεση (η δυνατότητα) μιας τέτοιας πρακτικής ήταν η γενικότητα της κατάστασης του προλετάριου, η οποία γινόταν αντιληπτή σαν εγγενής σε κάθε περιστασιακή επιμέρους κατάσταση. Αν εδώ έχουμε μια αντίφαση που έκανε τον ακτιβισμό όχι μόνο φυγή προς τα εμπρός αλλά και διαρκή δυσαρέσκεια απέναντι στον εαυτό του, ο λόγος είναι, όπως ανέφερα προηγουμένως στις σημειώσεις αυτές: «η μόνη γενικότητα που μπορεί σήμερα να προκύψει από τους επιμέρους αγώνες δεν είναι μια θετικότητα που υπάρχει μέσα στους αγώνες αυτούς, μια γενική ταξική κατάσταση, αλλά ακριβώς η κατάρρηση αυτής της γενικής κατάστασης. Οι πρακτικές που, ξεινώνοντας από τους επιμέρους αγώνες, θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν την ενότητά τους και την έμπρακτη ύπαρξη της γενικής κατάστασης του προλετάριου δεν είναι άλλο από τη διάλυση, για τους προλετάριους, της ύπαρξής τους ως τάξης.» Η προϋπόθεση μιας γενικότητας που δικαιολογεί τον ακτιβισμό δεν μπορούσε να είναι άλλο από αφαιρεση, και στη συγκεκριμένη περίπτωση κάτι μη πραγματικό, ένα είναι χωρίς προσδιορισμούς. Θα έπρεπε να προσθέσουμε ότι αυτή η αφηρημένη γενικότητα έχει μια ύπαρξη, αλλά η ύπαρξη αυτή δεν βρίσκεται εκεί που θα την περιμέναμε· βρίσκεται στη δικτατορία των αφαιρέσεων την οποία αποτελεί το κεφάλαιο σαν αξία εν κινήσει.²

Η σοφία ίσως ευδοκίμει στον κήπο των τετελεσμένων γεγονότων, αλλά η θεωρητική επεξεργασία είναι μερικές φορές υποχρεωμένη να προαναγγείλει. Η εκρηκτική σύνδεση ανάμεσα στην κρίση—που ορίζεται, στην ιδιαιτερότητά της, σαν κρίση της μισθωτής σχέσης— και το αθέμιτο της μισθολογικής διεκδίκησης, μια σύνδεση που βρίσκεται στον πυρήνα του κειμένου *Η Τωρινή Στιγμή*, μας επιτρέπει να σκεφτούμε ότι οι επιμέρους αγώνες, μέσα στην ενδότατη σχέση που κάνει το προλεταριάτο να είναι τάξη αυτού του τρόπου παραγωγής, μπορούν να περάσουν σε μια γενικότητα που δεν θα ήταν πια αφηρημένη, στον βαθμό που το περιεχόμενο της γενικότητας αυτής οικειοποιείται τις ιδιαιτερότητες σαν μια εκ μέρους του προλεταριάτου αμφισβήτηση του ορισμού του ως τάξης, ή σαν παραγωγή του ταξικού ανήκειν ως εξωτερικού καταναγκασμού. Η ιδιαιτερότητα δεν είναι πια αυτό το τυπικό προαπαιτούμενο προς υπέρβαση· η υπέρβαση είναι, μέσα στην ιδιαιτερότητά της, η ίδια της η κίνηση, επειδή η γενικότητα που διακυβεύεται τώρα δεν είναι μια γενική ταξική κατάσταση αλλά η κατάρρησή της. Ήδη, μέσα από τον ίδιο τον ακτι-

---

² Το σημείο αυτό αναπτύσσεται από τους άγγλους συντρόφους του *Endnotes*.

βιστικό χώρο, θα επικαλεστώ δύο παραδείγματα. Οι έλληνες ακτιβιστές ξεκίνησαν από τη δική τους κατάσταση ως ανέργων, ως εργασιακής δύναμης εν αναμονή και σταθμευμένης στα πανεπιστήμια, ως προσωρινών εργαζομένων, ως επισφαλών (δεν θα επανέλθω στο γεγονός ότι αυτό έδωσε ταυτόχρονα τη δύναμη και τα όρια του κινήματος). Λιγότερο μαζική και θεαματική, η συζήτηση που άνοιξε πρόσφατα στη Γαλλία μέσα στον ακτιβιστικό χώρο σχετικά με την «απεργία των ανέργων», και που επέτρεψε σε μερικούς να διακρίνουν μια σύγκρουση ανάμεσα στις «προλεταριακές» και τις «εναλλακτικές» τάσεις, έχει οπωσδήποτε το θεμελιώδες χαρακτηριστικό ότι ο ακτιβιστικός χώρος μιλάει για τον εαυτό του.

Για να το διατυπώσω απλούστερα, η θέση μου ήταν: δεν μπορούμε να δρούμε πρακτικά παρά μόνο εκεί όπου εμπλεκόμαστε άμεσα, και όχι να ονειρευόμαστε ότι είμαστε νοσοκόμες, σιδηροδρομικοί, μετανάστες χωρίς χαριτιά ή νέοι των λαϊκών προαστίων όταν δεν είμαστε, δηλαδή να μην ονειρευόμαστε μια *προκαταβολική* αφηρημένη γενικότητα που θα ήταν θαμμένη μέσα στις επιμέρους καταστάσεις (πάλι ο μύθος της ουσίας και του χρυσαφιού που είναι κρυμμένο μέσα στα χώματα). Αν όμως οι προαναγγελίες μας είναι σωστές, οι πρακτικές επέμβασης που χαρακτηρίζαν τον ακτιβισμό μπορεί τυπικά να φαίνονται *απαράλλαχτες* αλλά στην πραγματικότητα να έχουν ριζικά αλλαγμένο περιεχόμενο (κάτι που τελικά, με τον ένα ή άλλο τρόπο, θα πρέπει να τις μετασχηματίσει και τυπικά). Ενώ ότι είναι δυνατόν να παραχθούν και να επενδυθούν με αυτή τη γενικότητα για την οποία μιλούσα και η οποία δεν είναι πια αφηρημένη γενικότητα. *Μπορούμε να πηγαίνουμε να βλέπουμε τον αγώνα των άλλων, να «επεμβαίνουμε» αν θέλουμε, στον βαθμό που η γενικότητα η οποία παράγεται μέσα στον συγκεκριμένο αγώνα είναι η υπέρβαση αυτής της «ετερότητας».* Αλλά η υπέρβαση της ετερότητας δεν είναι επικαιροποίηση ή πραγματώση ενός προϋπάρχοντος κοινού στοιχείου. Οι κλαδικοί αγώνες μπορούν να αποκτήσουν γενική εμβέλεια και σημασία πάνω στη βάση όχι της κλαδικής διεκδίκησης αλλά της άρνησής της. Με άλλα λόγια, αυτή η σημασία και εμβέλεια δεν είναι η ενότητα του προλεταριάτου. Η γενικότητα που παράγεται στην περίπτωση αυτή είναι ακριβώς το αντίθετο της γενικότητας που αποτελούσε προκαταρκτική παραδοχή για τον ακτιβισμό. Δεν υπάρχει πια γενικότητα παρά μόνο στην κατάργησή της. Θα μπορούσαμε να προτείνουμε σαν «παραδείγματα» τους διεκδικητικούς αγώνες στο Μπανγκλαντές ή στην Αλγερία, οι οποίοι στρέφονται ενάντια στις ίδιες τους τις προϋποθέσεις ύπαρξης ως διεκδικητικών αγώνων και γίνονται ταραχές που θέτουν υπό αμφισβήτηση όλες τις συνθήκες της αναπαραγωγής. Αυτό θα μπορούσε να ειπωθεί και για γεγονότα πιο κοντινά και λιγότερο «θεαματικά».

Δεν υπάρχει γενικότητα του προλεταριάτου καθαυτήν, γενικότητα για το προλεταριάτο (κάτι που μπορούσαν ακόμα να είναι το Κόμμα, η εργατική ταυτότητα κτλ.) σαν ένα είδος δεδομένων, προκαταρκτικών συνθηκών που δικαιολογούν την επέμβαση· υπάρχουν μόνο ιδιαιτερότητες. Αν όμως μπορούμε να φανταστούμε νέες πρακτικές (έστω κι αν, τυπικά και στιγμιαία, θυμίζουν τον ακτιβισμό), ο λόγος

είναι ότι μέσα στην τωρινή εκρηκτική σύνδεση οι επιμέρους αγώνες μπορούν να παραγάγουν μια γενικότητα που δεν είναι ένα δεδομένο, ή μια ενότητα αυτού που υπάρχει, αλλά η κατάργηση εκείνου που δεν ήταν γενική κατάσταση παρά μόνο σαν αφαιρέση επιβαλλόμενη στο πλαίσιο του κεφαλαίου. Στο παράθεμα που μου χρησίμευσε σαν αφετηρία αναφέρεται ότι: « Η θεωρία περιλαμβάνεται στον *αυτοκριτικό χαρακτήρα των αγώνων · η κριτική σχέση της θεωρίας έχει αλλάξει*. Η θεωρητική παραγωγή ανήκει σε μια πρακτική που δεν είναι ‘η δική μας’ και σε μια θεωρία που ούτε αυτή είναι ‘η δική μας’». Αυτό είναι το νόημα των εισαγωγικών στο ‘δική μας’, το οποίο προσπάθησα να αποσαφηνίσω στις τελευταίες αυτές παραγράφους.

2. «Η αστυνομία είναι επίσης, απέναντί μας, η ίδια μας η ταξική ύπαρξη σαν όριο»

Σχόλιο του Blaumachen : Εκείνο που βρίσκεται στην ημερήσια διάταξη δεν είναι τόσο αυτή η αγοραπωλησία [της εργασιακής δύναμης] όσο η άενη διαθεσιμότητα του προλετάριου να υποταχθεί σ’ αυτήν (κάτι που είναι ίσως σαφέστερο στην Ελλάδα απ’ ό,τι στη Γαλλία · βλέπε όσα αναφέρει προηγουμένως το κείμενο σχετικά με το ενδιαφέρον που παρουσιάζουν οι «ενδιάμεσες περιοχές»). Αυτό έχει πολύ μεγάλη διαφορά όσον αφορά τους κατασταλτικούς μηχανισμούς που τίθενται σε λειτουργία για τον εσωτερικό εχθρό. Και επιτρέπει επίσης να μην ξεχνάμε ότι το κεφάλαιο πράγματι παγκοσμιοποιήθηκε, ότι προλεταριοποίησε μια τεράστια μάζα του παγκόσμιου πληθυσμού, παράγοντας έτσι ένα προλεταριάτο που ο πλεονασμός του ενυπάρχει στον ίδιο του τον ορισμό, και ότι βρίσκεται σε αναζήτηση κατασταλτικών μεθόδων διαχείρισης (ή και ενίοτε ειδικά καπιταλιστικών τρόπων εξόντωσης) – κάτι που, από μιαν άλλη πλευρά, υπονομεύει την ισορροπία μεταξύ παραγωγικής και μη παραγωγικής σφαίρας και δυσκολεύει ακόμα περισσότερο την ανάκαμψη του ποσοστού κέρδους. Η ουτοπία της αξίας είναι να αποτινάξει την εξάρτησή της από τη ζωντανή εργασία, είναι μια παρθενογένεση συνεχούς ροής · πρόκειται για μια ουτοπία αυτοκαταστροφική, η οποία (μέσω ενός σταθερού κεφαλαίου που τείνει να καταπιεί το συνολικό κεφάλαιο και μιας υπεραξίας που βρίσκεται στον αέρα δίχως ζωντανές ρίζες) ορίζει κοινωνικά μια νέα δουλεία. Αλλά ορίζει επίσης μια κατάσταση όπου η αμφισβήτηση του προλεταριάτου από το κεφάλαιο γίνεται η άλλη όψη των αγώνων του προλεταριάτου, μια κατάσταση που φέρει μέσα της την επανάσταση καθώς και την ειδικά δική της αντεπανάσταση. Οι προλετάριοι αγωνίζονται για τον μισθό (μερικές φορές ακόμα και για την ύπαρξη ενός μισθού), και χάνουν συνεχώς. Στους αγώνες τους για τον μισθό, οι προλετάριοι είναι έτοιμοι για όλα, ακόμα και να γίνουν ο συλλογικός εργοδότης τους, προικισμένοι να βρουν μια δυνατότητα να αναπαραχθούν στο πλαίσιο του κεφαλαίου. Εκεί βρίσκεται αυτή η ιδιαίτερη αντεπανάσταση, εκεί η αμφισβήτηση του προλεταριάτου από το κεφάλαιο βρίσκει μιαν

απάντηση στην επιμονή του προλεταριάτου να παραμείνει προλεταριάτο. Το όριο αυτό είναι το πιο δυσπρόβλεπτο γιατί, αν το προλεταριάτο δεν είναι προλεταριάτο, δεν είναι πια τίποτα (αυτό το τίποτα είναι επίσης το περιεχόμενο της επανάστασης). Ο μόνος τρόπος για να κατευθυνθεί το προλεταριάτο προς την επανάσταση είναι να ξεπεραστεί ιστορικά, μέσα στην πρακτική του, η δυνατότητα της αναπαραγωγής του μέσα στο κεφάλαιο. Το αναδιαρθρωμένο κεφάλαιο έχει φτάσει σε τέτοιο βαθμό αφαίρεσης που γίνεται ουτοπικό, υποσιάπτοντας ταυτόχρονα την προλεταριακή πεζότητα.

3. Τυπική υπαγωγή/ πραγματική υπαγωγή

Ο απλούστερος τρόπος να προσδιορίσουμε τις έννοιες της τυπικής υπαγωγής και της πραγματικής υπαγωγής της εργασίας στο κεφάλαιο είναι να ξεκινήσουμε από τους τρόπους απόσπασης υπεραξίας. Στη μαρξιστική βουλγατά υπάρχουν δύο τύποι υπεραξίας: η απόλυτη υπεραξία και η σχετική υπεραξία. Το αποτέλεσμα είναι πάντα ένα μείρασμα του χρονικού διαστήματος εργασίας ανάμεσα στον αναγκαίο χρόνο εργασίας και την υπερεργασία.

Αναγκαίος χρόνος εργασίας είναι ο χρόνος τον οποίο αφιερώνει ο εργάτης για να παραγάγει μια αξία ισοδύναμη με την αξία της ίδιας του της αναπαραγωγής. Αλλά ο εργάτης δουλεύει περισσότερο (αλλιώς δεν υπάρχει υπεραξία, δεν υπάρχει κέρδος, δεν υπάρχει δηλαδή το θεμέλιο του κεφαλαίου). Πρόκειται για την υπερεργασία (που με τη νομισματική της μορφή αποκαλείται υπεραξία). Δύο τρόποι υπάρχουν για να αυξηθεί το χρονικό διάστημα της υπερεργασίας: είτε η επιμήκυνση της διάρκειας της εργασίας (πρόκειται για την απόλυτη υπεραξία), είτε η συντόμευση του αναγκαίου χρόνου εργασίας (πρόκειται για τη σχετική υπεραξία). Με τη σχετική υπεραξία, η παραγόμενη συνολική αξία δεν αλλάζει (αφού ο συνολικός χρόνος εργασίας παραμένει αμετάβλητος), αλλά στο εσωτερικό αυτού του συνολικού χρόνου εργασίας μειώνεται το αναγκαίο μέρος που αφιερώνεται στην αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης.

Αυτό προϋποθέτει ότι το κεφάλαιο έχει ενσωματώσει την αναπαραγωγή του προλεταριάτου στη δική του αναπαραγωγή, ότι την έχει οικειοποιηθεί, ότι παράγει τα εμπορεύματα που υπεισέρχονται στην εργατική κατανάλωση και καθορίζει τους τρόπους ζωής. Πώς μπορεί να συντομευθεί ο αναγκαίος χρόνος εργασίας; Με την αύξηση της παραγωγικότητας (δηλαδή τα προϊόντα που παράγονταν σε 4 ή 5 ώρες θα παράγονται πια μόνο σε 3 ή 4 ώρες), κάτι που σημαίνει ότι το πάγιο κεφάλαιο γίνεται το κυρίαρχο στοιχείο της εργασιακής διαδικασίας, ότι το κεφάλαιο έχει κυριεύσει όλες τις σφαίρες παραγωγής της κοινωνίας. Από αυτό απορρέουν κάθε είδους θεσμικές μορφές και ο πλήρης μετασχηματισμός του ρόλου της μισθολογικής διεκδίκησης, κάτι που δίνει μια βάση στη διαβούλευση ανάμεσα στους συνδικαλι-

στικούς οργανισμούς και τους καπιταλιστές, αφού μπορούμε να φανταστούμε πως κάθε πλευρά βολεύεται με ένα «μοίρασμα των οφελών από την αύξηση της παραγωγικότητας».

Με την κυριαρχία της σχετικής υπεραξίας, που ορίζει τη μετάβαση του κεφαλαίου από τον τυπικό τρόπο υπαγωγής στον πραγματικό τρόπο υπαγωγής, η αναπαραγωγή της τάξης ενσωματώνεται στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου · το κεφάλαιο είναι εκείνο που καθορίζει τον τρόπο ζωής των εργατών και τα καταναλωτικά αγαθά. Με την κυριαρχία του πάγιου κεφαλαίου στην εργασιακή διαδικασία και με τον μετασχηματισμό του ρόλου της εργασίας μέσα σε αυτήν, έρχεται το τέλος της εργατικής τεχνογνωσίας. Ίσαμε τότε, στη μανιφαντούρα αλλά ακόμα και σε ό,τι ονομαζόταν μεγάλη βιομηχανία, ο εργάτης είχε κάποιο έλεγχο της τεχνογνωσίας του (έλεγχος στον ρυθμό, στον τρόπο με τον οποίο εκτυλίσσεται η εργάσιμη ημέρα, κάτι που αποτελούσε ένα επίφοβο για τον εργοδότη μέσο πίεσης). Την τεχνογνωσία αυτή την ιδιοποιείται το κεφάλαιο με την οργάνωση της εργασίας (τείλορισμός), και ύστερα, όταν η τεχνογνωσία αυτή ενσωματώνεται στις μηχανές, περνάμε στο φορντιστικό στάδιο. Ο ενεργός πληθυσμός γίνεται τότε στο μεγαλύτερο μέρος του μισθωτός και εργατικός. Με την αύξηση της παραγωγής, γίνεται αναγκαίο να αποφευχθεί η υπερπαραγωγή, απ' όπου αυτή η ενσωμάτωση της αναπαραγωγής του προλεταριάτου. Αυτό οδηγεί στο «μοίρασμα των οφελών από την αύξηση της παραγωγικότητας» και, κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής «ένδοξης τριακονταετίας», στην «άνοδο του βιοτικού επιπέδου» – έναν όρο που θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε με κάθε επιφύλαξη, γιατί σημειώνεται μια αλλαγή του τρόπου κατανάλωσης (δεν πρόκειται πια για τα ίδια αγαθά), το κεφάλαιο επιβάλλει έναν άλλο τρόπο ζωής. Αυτό ακριβώς ξεχνούν, για παράδειγμα, οι θεωρητικοί της «σχολής της ρύθμισης» όταν μιλάνε για φορντισμό · δεν μπορούμε να κάνουμε σύγκριση σαν να επρόκειτο για δύο παρόμοιες ιστορικές περιόδους (με ποσοτική μόνο διαφορά).

4. Η συγκυρία

Η έννοια της συγκυρίας, που μόλις και μετά βίας σκιαγραφήθηκε, υποδεικνύει τον μεγάλο απόντα αυτού του κειμένου: την προβληματική της διάκρισης των κοινωνικών φύλων, της αντίφασης μεταξύ ανδρών και γυναικών. Για παράδειγμα, όταν σε σχέση με την παραγωγική εργασία λέμε ότι η αντίφαση εκμετάλλευση «επιστρέφει στον εαυτό της», σε «εκείνο που κάνει να υπάρχει η ίδια η αντίφαση: στην εργασία σαν ουσία της αξίας η οποία, στο πλαίσιο του κεφαλαίου, είναι αξία μόνο σαν αξία εν κινήσει », δεν προχωρούμε μέχρι την άκρη της κατανόησης της έννοιας της παραγωγικής εργασίας. Εκεί βρίσκουμε μιαν άλλη αντίφαση, την αντίφαση της διάκρισης των κοινωνικών φύλων. Σε όλους τους μέχρι τώρα τρόπους παραγωγής, η αύξηση του πληθυσμού και η εργασία είναι οι κυριότερες παραγωγικές δυνάμεις.

Η συνάντηση της αντίφασης μεταξύ των τάξεων και της αντίφασης μεταξύ των κοινωνικών φύλων, μια συνάντηση από την οποία εξαρτάται η επανάσταση σαν κομμουνιστικοποίηση, δεν είναι εντελώς τυχαία αλλά ούτε είναι και αναγκασία (με την καθεμιά τους να προκύπτει από την άλλη): είναι αποτέλεσμα μιας συγκρουσιακής παραγωγής μεταξύ των δύο αυτών αντιφάσεων. Η σύνδεσή τους, αλλά μόνο η σύνδεσή τους, βρίσκεται στην έννοια της υπερεργασίας, η οποία αντιπαράθετει τον εργαζόμενο στον μη εργαζόμενο (για να χρησιμοποιήσουμε την πιο γενική διατύπωση) και η οποία, προϋποθέτοντας τον πληθυσμό και την εργασία σαν παραγωγική δύναμη, προϋποθέτει ταυτόχρονα τη διάκριση των κοινωνικών φύλων.

Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αυτή η συνάντηση των δύο αντιφάσεων στην πορεία των τωρινών αγώνων, όταν συμβαίνει, πάντοτε παράγει το ταξικό ανήκειν σαν όριο των αγώνων: απεργίες γυναικών που θέτουν σε διακύβευση τη σχέση δημόσιου/ ιδιωτικού που είναι συστατική της μισθωτής εργασίας, ή γενικότερο κίνημα όπως στην Αργεντινή.

Η *κριτική* αυτής της συνάντησης αντιφάσεων (μελέτη της δυνατότητας, των συνθηκών, των ορίων και της διαδικασίας αυτής της συνάντησης) εμπίπτει στην κριτική της έννοιας της συγκυρίας. Στην υποσημείωση σχετικά με τη «διάκριση» γράφω: «Η διάκριση είναι μια ομογενοποίηση εν κινήσει, είναι συγχώνευση, δυναμική αλληλοδιείσδυση των φάσεων της αντίφασης». Μπορούμε να δούμε εκεί ένα σημαντικό προσδιοριστικό στοιχείο της έννοιας της συγκυρίας: δυνατότητα να αντληθούν από το υπάρχον περισσότερο απ' όσα περιέχει, δυνατότητα δημιουργίας πραγματικά έξω από τις αλληλουχίες της μηχανιστικής αιτιότητας και της τελεολογίας του απώτατου σκοπού.

5. Κριτική της αντίληψης του κειμένου για τη θεωρία

Η *Τωρινή Στιγμή* ανάγει το γεγονός της αναγνώρισης ενός «ρόλου» της θεωρίας, ή της αναγνώρισής της ως όπλου, στο ζήτημα της *επιστροφής στην πρακτική*, δηλαδή αφενός στο να βλέπουμε τη θεωρία σαν απλή κατανόηση του κόσμου, σαν συνείδηση, και αφετέρου στο να εξισώνουμε την πρακτική με την «επέμβαση» ή τη «δράση».

Είναι όμως σίγουρο ότι στον κοινωνικό κόσμο, που είναι ο μόνος κόσμος του ανθρώπου, δεν υπάρχει ούτε μία ανθρώπινη πράξη που να μην είναι αντικείμενο σκέψης, όποια κι αν είναι η μορφή της σκέψης αυτής και όποιος κι αν είναι ο τρόπος με τον οποίο διαπερνά τις πράξεις – σε σημείο που ο διαχωρισμός μεταξύ σκέψης και πράξης να είναι αδύνατος. Ο «υλισμός» του Μαρξ δεν είναι βέβαια μια απλή υιοθέτηση του παλιού υλισμού του 18ου αιώνα, ο οποίος αντιπαρέθετε σκέψη και ύλη και στον οποίο θα αρκούσε να αντικαταστήσουμε την «ύλη» με την «πράξη». Η «πραγματικότητα» είναι κατά τον Μαρξ η «συγκεκριμένη ανθρώπινη δραστηριότητα», και ο «υλισμός» του είναι η σύνδεση ανάμεσα στη δραστηριότητα αυτή και

τις γενικότερες ιδεατές αναπαραστάσεις. Η «πρακτική», ή «συγκεκριμένη ανθρώπινη δραστηριότητα»³, είναι κάτι μέσα στο οποίο διαπλέκονται η σκέψη και η πράξη, και η θεωρία είναι μια αφηρημένη συμπύκνωση αυτής της πρακτικής. Η θεωρητική συμπύκνωση δεν εξασφαλίζει λοιπόν τη μετάβαση από το ανέκφραστο στο εκφρασμένο, από το ασυνείδητο στο συνειδητό, από την πράξη στη σκέψη. Απλώς εξασφαλίζει τη μετάβαση από το επίπεδο όπου αναπαράσταση και δράση δεν μπορούν να διαχωριστούν σε ένα επίπεδο όπου, *πρόσκαιρα*, μπορούμε να τις αντιληφθούμε χωριστά.

Η θεωρητική «συμπύκνωση» δεν είναι ωστόσο η μόνη δυνατή μορφή συμπύκνωσης. Η φιλοσοφία, η επιστήμη, η ιδεολογία, «συμπυκνώνουν» κι αυτές με τον τρόπο τους. Ποια είναι λοιπόν η ιδιαιτερότητα της θεωρητικής συμπύκνωσης; Έγκειται στο ότι, καθώς συμπυκνώνει, η θεωρία δεν αρκείται να εκφράζει την άμεση εμπειρία αλλά αποτελεί κριτικό συμπύκνωμα. Πράγματι, η θεωρία δεν γεννιέται αυτοδύναμα, από μόνη της: γεννιέται από την εξέγερση, η οποία είναι η πρόδρομη πράξη της. Χωρίς εξέγερση δεν υπάρχει επαναστατική θεωρία, επειδή δεν υπάρχει ανάγκη επαναστατικής θεωρίας.

Σαν συμπύκνωμα και κριτική, η θεωρία είναι όπλο. Τα δύο αυτά προσδιοριστικά στοιχεία αρκούν για να τη χαρακτηρίσουμε έτσι, ανεξάρτητα από την άμεση ή έμμεση «επιρροή» της. Για να την αντιληφθούμε έτσι, δεν χρειάζεται επομένως καθόλου να ισχυριστούμε ότι η θεωρία εκφράζει την αλήθεια εκείνου που σκέφτονται οι προλετάριοι (προβληματική της συνείδησης) ή ότι καθορίζει τη δράση (προβληματική της φωτισμένης πρωτοπορίας). Η θεωρία είναι όπλο εξαιτίας του ίδιου του αντικειμένου της: επειδή είναι κριτικό συμπύκνωμα με έναυσμα την εξέγερση και επειδή είναι μια κατανόηση του κόσμου *με σκοπό να τον αλλάζουμε*.

Η θεωρία ασφαλώς δεν συμπυκνώνει οτιδήποτε· αλλά εκείνο του οποίου αποτελεί σε τελική ανάλυση ένα συμπύκνωμα η θεωρία δεν μπορεί να το θέσει παρά μόνο αφού πρώτα διατρέξει την πορεία της συμπύκνωσής του. Με άλλα λόγια, η θεωρία ενεργοποιείται πρώτα από την εξέγερση, άρα είναι πρώτα όπλο και μετά γνώση, είναι ένας *οπλισμένος τρόπος να γνωρίζουμε*.

Επειδή έχει κριτικό χαρακτήρα, το συμπύκνωμα δεν μένει στην επιφάνεια των πραγμάτων αλλά προχωράει πιο πέρα: ξεκινώντας από το εμπόρευμα βλέπει τον φετιχισμό, ξεκινώντας από το άτομο του κεφαλαίου βλέπει ότι αυτό είναι απλώς «η επιφάνεια της καπιταλιστικής κοινωνίας», κτλ. Και, κυρίως, η θεωρία, επειδή είναι κριτική θεωρία, τεκμηριώνει σαν πρώτο αποτέλεσμά της ότι δεν υπάρχει γενική ιδε-

---

3 Η «συγκεκριμένη ανθρώπινη δραστηριότητα», επειδή είναι κοινωνικό φαινόμενο, δεν ταυτίζεται ποτέ με ένα ατομικό ζήτημα (σχέση ανάμεσα στις πράξεις και τις σκέψεις του ενός ή του άλλου) ούτε με μια πρόσθεση ατομικών ζητημάτων. Όταν τίθεται σε ατομικό επίπεδο, το θέμα συσκοτίζεται. Μόνο όταν τίθεται με την κοινωνική και άρα συλλογική μορφή του αποσαφηνίζεται η αντίληψη που μπορούμε να έχουμε για τη «συγκεκριμένη ανθρώπινη δραστηριότητα».

ατή αναπαράσταση που να είναι ουδέτερη. Αν η θεωρία μπορούσε να μην είναι τίποτε άλλο από ένα συμπύκνωμα, θα ήταν απλώς γνώση: αλλά, ακριβώς, η θεωρία μάς δίνει σαν πρώτο κεκτημένο της (ένα κεκτημένο που είναι αναγκαίο για την ίδια την υπαρκτή της ως θεωρίας) ότι δεν υπάρχει γνώση καθαυτήν, γνώση που να μη θεμελιώνεται στη συγκεκριμένη ανθρώπινη δραστηριότητα. Οι γενικές αναπαραστάσεις (όπως τις βρίσκουμε στις φιλοσοφίες, στις επιστήμες, στις ιδεολογίες) είναι προϊόντων συνθηκών της πραγματικής ζωής· αποτελούν επίσης μέρος της, περισσότερο ή λιγότερο σημαντικό ανάλογα με την περίπτωση. Το να πούμε ότι δεν υπάρχει αντικειμενική πραγμάτευση ισοδυναμεί με το να πούμε ότι η θεωρία δεν μπορεί να είναι μια ουδέτερη μορφή γνώσης, ότι δεν μπορεί παρά να μείνει σημαδεμένη από τη σφραγίδα της γέννησής της: από την εξέγερση.

Η θεωρία εγγράφει βέβαια την εξέγερση σε μια ορθολογική προοπτική εντοπίζοντας τη γενεαλογία της. Φυσικά, στο πλαίσιο μιας τέτοιας προοπτικής, η θεωρία κατανοεί τον εαυτό της όχι σαν προϊόν μιας βουλητικής πράξης αλλά σαν προϊόν εκείνου που τη θεμελιώνει, της πάλης των τάξεων. Ταυτόχρονα όμως δεν μπορεί να αντιληφθεί τον εαυτό της έτσι παρά μόνο επειδή αρχικά η θεωρία ήταν ο προβληματισμός της εξέγερσης που θέλει να κατανοήσει τον κόσμο για να τον αλλάξει. Αυτό το σημείο εκκίνησης της η θεωρία δεν μπορεί να το καταργήσει. Με άλλα λόγια, η καταγωγή της θεωρίας διαφέρει από τη γενεαλογία της. Η καταγωγή της είναι η εξέγερση, η γενεαλογία της είναι η πάλη των τάξεων. Θα μου πούνε ότι είναι το ίδιο πράγμα, αλλά ακριβώς, για να μπορέσουμε να πούμε ότι είναι το ίδιο πράγμα, πρέπει να έχουμε τη θεωρία· η εξέγερση πρέπει να αποκτήσει τη θεωρία για να μπορέσει να αντιληφθεί τον εαυτό της σαν προϊόν της πάλης των τάξεων.

Η Τωρινή Στιγμή, συγχέοντας τον «ρόλο της θεωρίας» και την προβληματική της συνείδησης, συμβάλλει στη δημιουργία μιας ψευδούς διάκρισης, ή ακριβέστερα στο να τεθούν οι συνθήκες μιας πραγματικής διάκρισης με ψευδείς όρους. Ναι, οι προβληματικές της συνείδησης και της φωτισμένης πρωτοπορίας πρέπει να υφίστανται κριτική· όχι, το να έχουμε τη θεωρία σαν όπλο δεν ισοδυναμεί κατ' ανάγκη με προσχώρηση σε μία από τις δύο αυτές αντιλήψεις. Σε ένα κείμενο που επιχειρεί να χαράξει διαχωριστικές γραμμές, η θεωρία δεν βρίσκεται στη σωστή θέση.

Θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ότι το να κάνουμε μεταθεωρία, το να μιλήσουμε θεωρητικά για τη θεωρία, είναι μια απλή άσκηση ύψους που ενδιαφέρει μόνο όσους αρέσκονται σε αυτό το παιχνίδι. Υπάρχει όμως κάτι που διακυβεύεται σε μια τέτοια αυτοκατανόηση της θεωρίας.

Το ζήτημα του κομμουνισμού, όπως τίθεται από τη θεωρία, μάς οδηγεί να φανταστούμε μια ιστορική περίοδο η οποία, εξ ορισμού, θα εξελιχθεί με τρόπους που ουδέποτε υπήρξαν στο παρελθόν. Αν φτάσει μια τέτοια στιγμή, θα πρόκειται για την πρώτη μορφή συλλογικής οργάνωσης για την οποία θα έχει καταστεί δυνατόν να ειπωθούν ορισμένα πράγματα προτού υπάρξει. Η πρώτη φράση του κειμένου το δείχνει με πολύ εύγλωττο τρόπο: «Η κομμουνιστικοποίηση και ο κομμουνισμός

είναι πράγματα του μέλλοντος, αλλά πρέπει να μιλάμε γι' αυτά *στο παρόν*. . .». Έχοντας όμως ξεκινήσει με αυτή την εξαιρετική φράση, το κείμενο δεν φαίνεται να έχει πλήρη επίγνωση της απόλυτης καινοτομίας την οποία θα αποτελούσε, από ιστορική άποψη, ο ερχομός του κομμουνισμού.

Ακόμα και ο πιο οραματιστής βενετός έμπορος του τέλους του Μεσαίωνα δεν μίλησε ποτέ για καπιταλισμό σαν τρόπο παραγωγής και κυρίαρχη κοινωνική σχέση, ούτε καν με τους πιο αφηρημένους όρους. Αναμφίβολα, οι έμποροι του Μεσαίωνα κατασκευάζαν, με την καθημερινή τους δραστηριότητα, έναν καινούργιο κόσμο κοινωνικών σχέσεων, και είναι πιθανό να είχαν κάποια επίγνωση του γεγονότος αυτού. Αλλά η δημιουργία ενός νέου κόσμου ποτέ δεν αποτέλεσε στόχο τον οποίο να μπορούν να εκφράσουν με τέτοιους όρους, αντίθετα απ' ό,τι ισχύει για τον κομμουνισμό.

Το σημείο αυτό δεν πρέπει να θεωρηθεί δευτερεύον, ένα σκέτο «έτσι ήταν τα πράγματα», ένα είδος παράπλευρου αποτελέσματος. Η θεωρία είναι απαραίτητη όχι εξαιτίας της άμεσης επιρροής της, αλλά επειδή είναι το σημάδι της ιδιομορφίας που παρουσιάζει η συγκρότηση του κομμουνισμού: μια διαδικασία κατά τη διάρκεια της οποίας είναι δυνατή μια συνεχής στοχαστική επιστροφή και η οποία χαράζει έναν ορίζοντα που βρίσκεται πέρα από τον άμεσο ορίζοντα. Το «παιχνίδι που καταργεί τον κανόνα του»: ναι, αλλά σε όλες του τις διαστάσεις, δηλαδή καταργεί και τον κανόνα σύμφωνα με τον οποίο οι άνθρωποι δεν φτιάχνουν την ιστορία τους. Στον κομμουνισμό, για πρώτη φορά, οι άνθρωποι θα φτιάχνουν την ιστορία τους. Κι αυτό βέβαια έχει κάποια σχέση με το γεγονός ότι αποτολμούμε να έχουμε μια προικταρχτική θεώρηση του κομμουνισμού πριν αυτός υπάρξει (έστω κι αν γνωρίζουμε ότι πρόκειται για έναν τωρινό λόγο σχετικά με τον κομμουνισμό, που θα ξεπεραστεί από τη διαδικασία της οποίας αποτελεί συστατικό στοιχείο). Υπάρχει σήμερα στη θεωρία ένα μέρος που σχετίζεται με μια μοναδική δύναμη, τη δύναμη της «συμπύκνωσης», ή με άλλα λόγια τη δύναμη της σκέψης, το οποίο θα είναι αναγκαίο σε μια περίοδο κομμουνιστικοποίησης, δηλαδή σε μια περίοδο κατά την οποία θα παράγουμε νέες κοινωνικές σχέσεις και θα ξέρουμε ότι το κάνουμε. Συμφωνούμε ότι, κατά μία έννοια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο μόνος τωρινός «ρόλος» της θεωρίας είναι να υπάρχει: *αλλά είναι κι αυτό ένας ρόλος*. Θεμελιώνοντας την εξέγερση στην πάλη των τάξεων, και ανοίγοντας έτσι την προοπτική της ενδεχόμενης υπέρβασής της, η θεωρία είναι όπλο ενάντια σε ό,τι προκαλούν άμεσα και καθημερινά οι κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις, δηλαδή την αντίληψη για τη διαιώνισή τους σαν αξεπέραστο ορίζοντα.

Μου φαίνεται ότι το σφάλμα σχετικά με τη φύση της θεωρίας και τον ρόλο της εκδηλώνεται, στην *Τωρινή Στιγμή*, και με έναν δεύτερο τρόπο: πρόκειται για το αρκετά σύντομο κομμάτι που αφορά την αποκαλούμενη «χρονική μεσολάβηση».

Ας αποκλείσουμε εξ αρχής μια εσφαλμένη ερμηνεία αυτής της έννοιας, την οποία θα μπορούσε να προκαλέσει η συντομία αλλά και κάποια ασάφεια του κειμένου στο σημείο όπου αυτή αναφέρεται. «Χρονική μεσολάβηση» δεν είναι η «μεσο-

λάβηση που παίρνει χρόνο». Η «χρονική μεσολάβηση» δηλώνει ότι ο ίδιος ο χρόνος είναι η μεσολάβηση. Δεν πρόκειται για τη μεσολάβηση που εκτυλίσσεται μέσα στον χρόνο αλλά για τη μεσολάβηση που ταυτίζεται με τον χρόνο, για τον χρόνο σαν μεσολάβηση.

Η διαφορά δεν είναι εξόφθαλμη, αλλά θα την κατανοήσουμε καλύτερα αν συλλογιστούμε διά της εις άτοπον απαγωγής και προσπαθήσουμε να καταλάβουμε τι θα μπορούσε να είναι η «μεσολάβηση που παίρνει χρόνο». Επιμένοντας μάλιστα εξαρχής στις συνέπειες που έχει η χρησιμοποίηση του όρου «μεσολάβηση».

Κι αυτό επειδή το ζητούμενο δεν ήταν απλώς να ειπωθεί ότι η δημιουργία του κομμουνισμού, όπως και οποιαδήποτε ιστορική διαδικασία, παίρνει χρόνο: στην περίπτωση αυτή δεν θα χρειαζόταν να χρησιμοποιηθεί ο όρος «μεσολάβηση». Η ιδέα αυτή ήδη περιέχεται στην έννοια της κομμουνιστικοποίησης.

Η ιδέα της «μεσολάβησης» προχωράει πιο πέρα και υποθέτει ότι η διαδικασία περνάει από όρους που διαφοροποιούνται μεταξύ τους και που η μεσολάβηση τους συνδέει. Αν υποθέταμε επομένως ότι υπάρχει μια «μεσολάβηση» ανάμεσα στην τωρινή περίοδο και τον κομμουνισμό, η μεσολάβηση αυτή θα ήταν κατ' ανάγκη «χρονική». Χαρακτηρίζοντάς την «χρονική» δεν θα προσθέταμε τίποτα αξιόλογο. Για παράδειγμα, η «μεταβατική περίοδος» είναι μια μορφή «χρονικής» μεσολάβησης ανάμεσα στην τωρινή περίοδο και τον κομμουνισμό: στην περίπτωση αυτή περνάμε από μια φάση, τον σοσιαλισμό, η οποία δεν είναι ούτε καπιταλισμός ούτε ακόμα κομμουνισμός, διαφοροποιείται σε σημαντικά στοιχεία τόσο από τον καπιταλισμό όσο και από τον κομμουνισμό αλλά τους συνδέει, και εξελίσσεται στον χρόνο.

Η ιδέα της μεσολάβησης, αν γίνει αντιληπτή με τέτοιο τρόπο, είναι ασύμβατη προς την έννοια της κομμουνιστικοποίησης. Η κομμουνιστικοποίηση δεν είναι μεσολάβηση ανάμεσα στην τωρινή περίοδο και τον κομμουνισμό: δεν είναι «κάτι άλλο» από τον κομμουνισμό, είναι ο κομμουνισμός σαν διαδικασία, είναι ο κομμουνισμός εν τω γεννάσθαι. Αν αντιλαμβανόμασταν την κομμουνιστικοποίηση σαν μεσολάβηση, αυτό θα σήμαινε ότι τη βλέπουμε σαν μια μορφή «μεταβατικής περιόδου», σαν μια φάση κατά την οποία το ζήτημα του κομμουνισμού δεν είναι ακόμα επίκαιρο αλλά απλώς προορίζεται να γίνει.

Καταλαβαίνουμε λοιπόν γιατί η έκφραση «χρονική μεσολάβηση» δεν μπορεί να δηλώνει μια μεσολάβηση μέσα στον χρόνο (και ούτως ή άλλως δεν θα είχαμε τη διάθεση να προσβάλουμε τον συγγραφέα του κειμένου θεωρώντας ότι θέλει να παλινορθώσει οποιαδήποτε μεταβατική περίοδο), αλλά ανάγει τον χρόνο σαν τέτοιο σε μεσολάβηση. Ο χρόνος είναι η μεσολάβηση ανάμεσα στην αντίφαση (που εκφράζεται με τη μορφή της ταυτότητας ανάμεσα στο προλεταριάτο-επαναστατική τάξη και το προλεταριάτο-τάξη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής) και την «πορεία» της. Η αντίφαση είναι μια λογική δομή αλλά έχει ιστορία, και μέσα ακριβώς στη σχέση ανάμεσα στη δομή αυτή και την ιστορία της παρεμβαίνει ο χρόνος σαν λογικός τελεστής (μεσολάβηση).

Εδώ βρίσκεται το σφάλμα.

Για να κατανοήσουμε πλήρως τι διακυβεύεται στη συζήτηση αυτή, ας υπενθυμίσουμε ότι ο ίδιος ο Μαρξ, όταν εξετάζει τις κυριότερες κατηγορίες του καπιταλισμού, δεν τις παρουσιάζει με χρονολογική σειρά. Η περιγραφή της δομής της κοινωνικής σχέσης ακολουθεί τη λογική και όχι τη χρονολογία. Οι κατηγορίες αυτές όντως εμφανίστηκαν χρονικά με μια ορισμένη σειρά, αλλά αυτή δεν είναι ίδια με τη σειρά της θεωρητικής εξέτασής τους· κι αυτό δεν οφείλεται σε λόγους ευκολίας της παρουσίασης αλλά, πολύ θεμελιωδέστερα, στο γεγονός ότι οι αμοιβαίες σχέσεις τους δεν είναι σχέσεις που επιβάλλονται από τη σειρά εμφάνισής τους. Η θεωρία εκθέτει τη δομή των κοινωνικών σχέσεων όπως είναι στο στάδιο του καπιταλισμού ως τρόπου παραγωγής, ανεξάρτητα από την ιστορία της ανάπτυξης της δομής. Πρόκειται για μια θεωρητική άποψη.

Η ιστορική πορεία δεν είναι λοιπόν ταυτόσημη με τη λογική πορεία. Αλλά βέβαια η δομή που περιγράφεται από τη θεωρία δεν είναι στατική, είναι δυναμική. Οι κατηγορίες διατηρούν μεταξύ τους σχέσεις τις οποίες ο Μαρξ δεν διστάζει να χαρακτηρίζει συχνά «αντιφατικές»· ή ακόμα, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι σχολιαστές, η δομή είναι η ίδια η αντίφαση. Οι κοινωνικές κατηγορίες που περιγράφονται στις λογικές τους σχέσεις παράγουν επομένως ιστορικά φαινόμενα. *Παράγουν ιστορικά φαινόμενα αλλά δεν ταυτίζονται με την ιστορία.*

Πιστεύω ότι αυτό ακριβώς πρέπει να συναχθεί από τη θεωρητική μέθοδο του Μαρξ. Ο διαχωρισμός της λογικής σειράς και της ιστορικής σειράς, τον οποίο έκανε ο Μαρξ, οδηγεί στο να τεθεί με ακρίβεια η διαφορά μεταξύ ιστορίας και θεωρίας. Η θεωρία συμπυκνώνει σε έννοιες την κοινωνική πραγματικότητα όπως μας τη δίνει η ιστορία. Κατά συνέπεια η θεωρία, εκ των υστέρων, βλέπει στην παλιά έκφραση των κατηγοριών της σημερινής κοινωνικής λογικής τον σπόρο εκείνου που έχουν γίνει. Όπως συμβαίνει όμως με τον πρόδρομο, για τον οποίο μόνο μετά μπορούμε να ξέρουμε ότι είχε έρθει πριν, η θεωρία δεν μπορεί να εντοπίσει τον σπόρο παρά μόνο επειδή τελικά το φυτό άνθισε. Ή, για να επαναλάβουμε την εικόνα που χρησιμοποίησε ο Μαρξ, «η ανατομία του ανθρώπου είναι κλειδί για την ανατομία του πιθήκου⁴».

Όσο τίθεται ζήτημα μόνο για το παρελθόν, η διάκριση θεωρίας και ιστορίας έχει μικρή σημασία. Πράγματι, το ζήτημα κατά πόσον, για παράδειγμα, το εμπόρευμα θα οδηγούσε *αναγκαστικά* στην ανάπτυξη του καπιταλισμού ως τρόπου παραγωγής είναι άνευ αντικειμένου. Μόνο επειδή ο καπιταλισμός σαν τρόπος παραγωγής αναπτύχθηκε όπως αναπτύχθηκε, εμείς μπορούμε να κατανοήσουμε ικανοποιητικά τι είναι το εμπόρευμα· μόνο δηλαδή ξεκινώντας από το αποτέλεσμα μπορεί να τεθεί σε εμάς το ερώτημα. Αλλά όταν πρόκειται για το μέλλον, η διάκριση ξαναποικιάζει όλη τη σπουδαιότητά της. Γιατί, αν το φυτό μάς επιτρέπει να βρούμε τον σπόρο,

---

4 Marx, *Introduction de 1857*, σελ. 19 του τετραδίου «Μ».

τίποτα δεν μας λέει ότι ο σπόρος μάς επιτρέπει να συναγάγουμε το φυτό, ή ότι η ανατομία του αυστραλοπιθήκου αρκεί για να προεικιάσουμε την ανατομία του ανθρώπου.

Εκείνο που σχηματοποιεί η θεωρία είναι η έκφραση, με τη μορφή «νοητικού συγκεκριμένου» (για να ενστερνιστούμε την έκφραση του Μαρξ), της τωρινής δυναμικής των κοινωνικών σχέσεων · αλλά η θεωρία δεν προβλέπει το μέλλον. Η θεωρητική πράξη που στέκεται στο αφηρημένο για να μπορέσει να αρθεί μέχρι το συγκεκριμένο έχει ανάγκη το παρόν σαν συγκεκριμένο για να προσδιορίσει τις απλές και αφηρημένες κατηγορίες · και ενδεχομένως στη συνέχεια, προχωρώντας αντίστροφα, για να κατανοήσει την ιστορία μέσω αυτών των κατηγοριών και να διατυπώσει την ιστορία τους. Αλλά η πράξη αυτή δεν μπορεί να είναι στραμμένη προς το μέλλον. Οι απλές κατηγορίες, που οι λογικοί προσδιορισμοί τους μας επιτρέπουν να συγκροτήσουμε το νοητικό συγκεκριμένο, είναι κατηγορίες του παρόντος. Τις βλέπουμε επί το έργο σήμερα. Δεν ξέρουμε τίποτα για το γίνεσθαι τους.

Όσο κι αν το αρνούνται, οι θεωρητικοί συχνά διατρέχουν τον κίνδυνο να υποκύψουν σε ό,τι θα μπορούσαμε, με μια δόση ειρωνείας, να αποκαλέσουμε «σύνδρομο Hari Seldon». Ο θεωρητικός βεβαιώνει ότι ποτέ μα ποτέ δεν θα διακινδύνευε να προβλέψει το μέλλον · στην πράξη όμως αδυνατεί να αποφύγει τις περιπτώσεις όπου το «δεν μπορούσε παρά να...» του παρελθόντος διολισθαίνει στο «δεν θα μπορεί παρά να...» του μέλλοντος.

Η μεγάλη αυτή παρέμβαση ήταν αναγκαία για να κατανοήσουμε τη σημασία της κριτικής που πρέπει να διατυπώσουμε για τον χρόνο όταν γίνεται αντιληπτός σαν μεσολάβηση. Ας υπενθυμίσουμε τους όρους του προβλήματος. Υπάρχει ταυτότητα ανάμεσα στο προλεταριάτο σαν τάξη του κεφαλαίου και το προλεταριάτο σαν επαναστατική τάξη. Η ταυτότητα αυτή δεν προκύπτει σαν δύο αποτελέσματα δύο παράλληλων διαδικασιών αλλά σαν ενιαίο αποτέλεσμα μιας ενιαίας διαδικασίας. Η ταυτότητα αυτή είναι αντίφαση.

Αν μπορούμε να εμμείνουμε σε μια αυστηρή διάκριση μεταξύ θεωρίας και ιστορίας, τότε μπορούμε να δεχτούμε ότι το προλεταριάτο είναι *ταυτόχρονα* ένας από τους όρους της αναπαραγωγής της κοινωνικής σχέσης και ενδεχόμενη ανατροπή της σχέσης αυτής, κατά το ότι μια δυναμική, αναμφίβολα αντιφατική, το ωθεί να είναι συγχρόνως και το ένα και το άλλο · εκείνο που θα καθορίσει αν θα είναι το ένα και το άλλο, ή μόνο το ένα, ή μόνο το άλλο, είναι ορισμένα οριστικά φαινόμενα, δευτερεύουσες κινήσεις, πολλαπλά και αστάθμητα γεγονότα. Η ίδια η θεωρία, σαν κατανόηση της κεντρικής δυναμικής, παίζει, από την ύπαρξή της και μόνο, έναν ρόλο που δεν αφήνει αδιάφορη τη δυναμική αυτή · κι αυτό ανταποκρίνεται στην πρωτόγνωρη απαίτηση που θέτει η παραγωγή του κομμουνισμού (ένα σημείο στο οποίο αναφέρθηκα προηγουμένως).

Αν αντίθετα επιμένουμε να συγχέουμε τα επίπεδα της ανάλυσης, επιτρέπουμε στον εαυτό μας να αναγάγει τον χρόνο σε μεσολάβηση και έτσι αναμιγνύουμε

την πραγματική διαδικασία και τη λογική της κατανόηση. Ο χρόνος ανάγεται σε μια μεσολάβηση μεταξύ όρων της δομής, η οποία σε τελική ανάλυση παράγει την ιστορία. Η θεωρία, καθαρή περιγραφή της διαδικασίας, γίνεται τότε προγνωστική. Βέβαια δεν προβλέπει πότε θα συμβεί το γεγονός, αλλά προβλέπει, σε γενικές γραμμές, το περιεχόμενο αυτού που θα υπάρξει... Ο προγνωστικός χαρακτήρας δεν περιορίζεται στο να δώσει κάποιος εκ των προτέρων την ημερομηνία της επανάστασης. Το να θέτουμε τον χρόνο σαν λογική μεσολάβηση, αυτό ήδη αρκεί για να επιδιδώμαστε σε πρόγνωση.

Το πιο ενοχλητικό όμως δεν είναι αυτή η πτυχή «κρυστάλλινη σφαίρα». Το πιο ενοχλητικό είναι η διαρκής σύγχυση ανάμεσα στην πραγματική ιστορική διεργασία και τη θεωρητική σύλληψη της λειτουργίας της κοινωνικής δομής, ακόμα περισσότερο μάλιστα στον βαθμό που η έννοια της «χρονικής μεσολάβησης» έχει επίσης έναν λόγο να είναι πιο καιροσκοπική, αφού το ζητούμενο είναι η διαφοροποίηση από τον υποτιθέμενο «αμεσοτισμό» του ριζοσπαστικού χώρου.

Αν ωστόσο ο «αμεσοτισμός» είναι αναμφισβήτητα επικριτέος όταν παρουσιάζεται σαν αμεσοτισμός του κομμουνισμού (θέση της *Εκκλήσης –L'Appel–* ή της *Εξέγερσης που έρχεται –L'insurrection qui vient–* αλλά οπωσδήποτε όχι όλου του «ριζοσπαστικού χώρου»⁵), αυτό δεν σημαίνει ότι είναι πάντοτε επικριτέος, αν κατανοούμε για ποιον «αμεσοτισμό» πρόκειται. Πράγματι, δεν πρόκειται για την αμεσότητα του κομμουνισμού αλλά για την αμεσότητα του κομμουνιστικού ζητήματος. Η θεωρία μάς καλεί να μιλήσουμε για το κομμουνιστικό ζήτημα στο παρόν. Δεν πρόκειται για «στοίχημα», είναι μια αναγκαιότητα που απορρέει από την ίδια της τη φύση: η θεωρία δεν μιλάει για το μέλλον, μιλάει για το παρόν. Εκείνο που είναι λοιπόν «άμεσο», στον «ριζοσπαστικό χώρο» ή τουλάχιστον σε ένα μέρος του, δεν είναι τίποτα άλλο από το να θέτουμε το κομμουνιστικό ζήτημα, ή ακόμα να δρούμε σε μια κατεύθυνση που αντιστοιχεί στις αναγκαιότητες ενός τέτοιου ζητήματος. Γίνεται επομένως κατανοητό γιατί νομίζω ότι δεν θα ενδεικνυόταν να επιδιωχθεί η προώθηση της έννοιας της «χρονικής μεσολάβησης» –που δεν είναι τίποτε άλλο από συμπυκνωμένη έκφραση της θεωρητικής σύγχυσης στην οποία αναφέρθηκα– σαν κλειδί για μια διαφοροποίησή μας από έναν χώρο που μοιράζεται μαζί μας τον ίδιο στόχο.

D.

---

5 Η ταύτιση όλου του «ριζοσπαστικού χώρου» με τις θέσεις της *Εκκλήσης* ή του εναλλακτισμού δεν ανταποκρίνεται στα γεγονότα, όπως παρατηρεί και ο F. στο σχόλιό του.

Πώς μπορεί κανείς αιόμα να θέτει αιτήματα όταν κανένα αίτημα δεν μπορεί να ικανοποιηθεί.

Σχετικά με τους απέλπιδες αγώνες στη Γαλλία.

Εισαγωγή

Sullair Europe, Sodimatex, Siemens... Η πρακτική των προλετάριων να κρατούν ομήρους τα αφεντικά τους ή να απειλούν ότι θα ανατινάξουν τα εργοστάσιά τους επανεμφανίστηκαν το 2009, μετά από ένα σύντομο κύμα στις αρχές του αιώνα, και έχει από τότε γίνει κάτι σαν μόδα. Μπορούμε μέχρι στιγμής να μετρήσουμε τουλάχιστον 20 περιπτώσεις από την αρχή του 2010.

Αυτό που συνέβη στη Siemens είναι αρκετά αντιπροσωπευτικό του πλαισίου μέσα στο οποίο αναδύονται τέτοιες πρακτικές αγώνα. Τον Σεπτέμβριο του 2009, η διοίκηση αυτής της μεταλλουργικής βιομηχανίας ανακοίνωσε 470 απολύσεις στο εργοστάσιο του Montbrisson όπως και το οριστικό κλείσιμο του εργοστασίου του Saint-Chamond. Εν όψει της συμφωνίας που θα υπογραφόταν στις 12 Φεβρουαρίου, τα συνδικάτα ετοίμασαν μια αντιπρόταση, ώστε να σωθούν κάποιες θέσεις εργασίας, αλλά οι διαπραγματεύσεις δεν οδήγησαν πουθενά. «Η διεύθυνση πλέον δεν ακούει», σημείωσε ένας εργαζόμενος. Οι εργάτες στη συνέχεια οργάνωσαν διαδηλώσεις, μπλόκαραν δρόμους και κατέβηκαν σε απεργίες στο εργοστάσιο του Montbrisson, αλλά οι προσπάθειές τους απέβησαν άκαρπες. Τελικά, την Δευτέρα 1η Μάρτη του 2010, οι εργαζόμενοι του Saint-Chamond έπιασαν ομήρους δυο στελέχη της εταιρείας με σκοπό να πιέσουν για την επανάληψη των διαπραγματεύσεων. Οι εργαζόμενοι ανακοίνωσαν ότι οι κινήσεις τους «ήταν κατ'εντολή του συνόλου του προσωπικού», ως απάντηση «στο μπλοκάρισμα των διαπραγματεύσεων». Σε τηλεφωνική επικοινωνία, τα στελέχη περιέγραψαν την κατάστασή τους ως εξής: «[Οι εργαζόμενοι] μας ενημέρωσαν ότι θα παραμείνουμε κρατούμενοι για όσο διάστημα οι διαπραγματεύσεις δεν θα έχουν την πρόοδο που αυτοί επιθυμούν, ειδικά σε ό,τι αφορά την αύξηση της αποζημίωσης πέραν του ελαχίστου ορίου που ορίζει ο νόμος, για όσους έχουν απολυθεί.» Αφού παρέμειναν κλειδωμένοι για ένα βράδυ, αφέθηκαν ελεύθεροι και την επόμενη μέρα επιτεύχθηκε συμφωνία με την διοίκηση, η οποία επιβεβαίωσε το κλείσιμο του ενός εργοστασίου, μείωσε τον αριθμό των θέ-

σεων εργασίας που θα χάνονταν κατά 15 και έκανε δεκτή μια αύξηση στην αποζημίωση από τα 25.000 στα 45.000 ευρώ.

Περιπτώσεις απειλών ανατίναξης του εργοστασίου επαναλήφθηκαν επίσης κατά τη διάρκεια του 2010, ακολουθώντας το παράδειγμα του New Fabris τον προηγούμενο χρόνο, ενός αγώνα που επέτρεψε στους εργαζόμενους να λάβουν αποζημίωση πάνω του νόμιμου ορίου της τάξης των 12.000 ευρώ. Αυτή η μέθοδος χρησιμοποιήθηκε το 2010 στη Sodimatex, μια εταιρεία κατασκευής εξαρτημάτων για αυτοκίνητα, και τον ίδιο μήνα επαναλήφθηκε στο τυπογραφείο Brodard Graphique και στην Poly Implant Prothèse, εταιρεία κατασκευής προσθετικών στήθους από σιλικόνη, όπου στις 12 Απριλίου του 2010 οι εργαζόμενοι απείλησαν να βάλουν φωτιά στις εγκαταστάσεις. Ο Eric Mariaccia, εκπρόσωπος του σωματίου CFDT δήλωσε τα εξής: «Έχουμε ετοιμάσει βόμβες μολότωφ και τοποθετήσαμε εξαιρετικά εύφλεκτα υλικά στην είσοδο του εργοστασίου». Οι εργάτες σκόρπισαν επίσης πολλές χιλιάδες προσθετικών προστά από το εργοστάσιο και έβαλαν φωτιά σε λάστιχα αυτοκινήτων.

Ενώ η χρήση τέτοιων μεθόδων μοιάζει αδιανόητη σε άλλες δυτικές χώρες, στη Γαλλία θεωρούνται αποδεκτές από ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού.¹ Εκτός της χώρας, τέτοια περιστατικά συχνά θεωρούνται έκφραση «μιας γαλλικής νοοτροπίας» και μιας εξεγερτικής παράδοσης που χρονολογείται από τη Γαλλική επανάσταση του 1789. Αν η ηλιθιότητα μιας τέτοιας οπτικής είναι προφανής, οι λόγοι που βρίσκονται πίσω από μια τέτοια ιδιαιτερότητα δεν μπορούν να εξηγηθούν χωρίς τη μελέτη των συγκεκριμένων περιπτώσεων –τόσο των πιο πρόσφατων όσο και των παλαιότερων– αλλά και χωρίς την ανάλυση της εξέλιξης των διαμεσολαβήσεων που εγκαθιδρύθηκαν μεταξύ των τάξεων στη Γαλλία μετά το τέλος του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου.

Τα ερωτήματα στα οποία προσπαθούμε να απαντήσουμε, μελετώντας αυτές τις στιγμές είναι: Γιατί αυτές οι μορφές παράνομου αγώνα επανεμφανίζονται σήμερα; Γιατί στη Γαλλία; Και γιατί μόνο στο πλαίσιο σχεδίου απολύσεων και αποζημιώσεων;

Παράνομοι αγώνες στη Γαλλία

Αν και περιπτώσεις απαγωγής αφεντικών ή φυσικής βίας εναντίων εργοδοτών είχαν εμφανιστεί την εποχή του Λαϊκού Μετώπου του 1936, παρέμειναν εξαιρετικά σπά-

---

¹ Την άνοιξη του 2009 μια έρευνα έδειξε ότι σχεδόν ένας στους δύο Γάλλους πολίτες (45%) θεωρούσε ότι το να απαγάγεις το αφεντικό σου είναι κάτι «αποδεκτό» στην περίπτωση κλεισίματος του εργοστασίου. Δες “Sondage choc sur les séquestrations de patrons”, *Le Parisien*. Ολόκληρη η έρευνα υπάρχει στο www.csa-fr.com/dataset/data2009/opi20090402-l-opinion-des-francais-sur-les-sequestrations-de-patrons.pdf

νιες στα μετέπειτα «Τριάντα Χρυσά» χρόνια της ανάπτυξης, από το τέλος του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι πριν το Μάη του 1968. Στα λίγα περιστατικά που εμφανίστηκαν σε αυτήν την περίοδο, όπως στην Peugeot στο Sochaux το 1961 (προπληκτισμός του εργοδότη), ή το 1967 στο Ducellieux (απαγωγή), δεν βρήκαμε καμία περίπτωση που να οφειλόταν σε κλεισιμο εργοστασίου. Εκείνες οι μορφές δράσης είχαν γίνει με σκεπτικό να κερδηθούν καλύτερες συνθήκες εργασίας και αυξήσεις μισθών².

Το Μάη του 1968 έχουμε την πρώτη εμφάνιση ενός κύματος απαγωγών αφεντικών (τουλάχιστον 11 περιπτώσεις από τις 14 έως τις 20 Μαΐου) οι οποίες συνεχίζονται και στις αρχές της δεκαετίας του '70. Αλλά καθώς η οικονομική κατάσταση στη Γαλλία ήταν ακόμη σχετικά καλή, τουλάχιστον μέχρι το πετρελαικό σοκ του 1973, οι απαγωγές αφεντικών χρησιμοποιούνταν ακόμη κυρίως στα πλαίσια αύξησης των μισθών. Το 1971, στο εργοστάσιο Egelec-Somarel, οι εργαζόμενοι αιχμαλώτισαν δύο αφεντικά μέσα στο εργοστάσιο και τους κράτησαν εκεί 24 ώρες με σκοπό να αυξήσουν τους μισθούς κατά 50 σεντς την ώρα. Στο Flixecourt, στην Somme, οι εργαζόμενοι κράτησαν αιχμάλωτο τον διευθυντή προσωπικού και τέσσερα στελέχη για να πετύχουν αύξηση μισθού και συνταξιοδότηση στα 60. Στην εταιρεία Le Joint Français, στο Saint Brieux, τρεις διευθυντές κρατήθηκαν για 24 ώρες. Οι εργάτες απαιτούσαν αύξηση στα 70 σεντς την ώρα και 13ο μισθό. Οι Μαοϊκές ομάδες που είχαν μπει στα εργοστάσια εκείνη την περίοδο έπαιζαν ρόλο στην επιλογή αυτού του τρόπου δράσης και μερικές φορές ήταν αποκλειστικά αυτές που αναλάμβαναν την όλη δράση (το 1972 ένα στέλεχος της Renault κρατήθηκε σε ομηρία από μέλη της Gauche Prolétarienne.) Αυτό που είναι σίγουρο είναι ότι αυτές οι δράσεις είναι δύσκολο να συγκριθούν με τους «απέλπιδες αγώνες» που είδαμε να εμφανίζονται στην βιομηχανία του χάλυβα κατά το τέλος της ίδιας δεκαετίας.³

Δεν είναι παρά στα τέλη της δεκαετίας του '70, οπότε και η ανεργία άρχισε πλέον να αποτελεί πραγματικότητα για όλη τη χώρα, που οι απαγωγές αφεντικών έγιναν μια μορφή αγώνα που αφορούσε συγκεκριμένα τα κλεισίματα εργοστασίων. Εκείνη την περίοδο ξεσπάνε αγώνες πολύ βίαιοι, που συχνά διαρκούν χρόνια, εμπλέκουν μεγάλο αριθμό εργατών σε ολόκληρες περιφέρειες, και υποστηρίζονται με δράσεις αλληλεγγύης εντός και εκτός των περιφερειών αυτών.

Στα τέλη της δεκαετίας του '70, μια ευρωπαϊκή συμφωνία για την αναδιάρθρωση της βιομηχανίας του χάλυβα απείλησε εκατοντάδες θέσεις εργασίας στην περιοχή της Lorraine. Σ' αυτό το πλαίσιο, σε ένα εργοστάσιο στην πόλη Longwy, 300 από τους 1800 εργαζομένους απήγαγαν και κράτησαν ομήρους τον διευθυντή και

² Δες *Le Monde*, Νοέμβριος 11, 12, 14, 16, 1961, και Xavier Vigna, *L'insubordination ouvrière dans les années 68. Essai d'histoire politique des usines*, Presses universitaires de Rennes, Rennes 2007, σ. 103.

³ Δες Christine Ducros et Jean-Yves Guérin, *Le management de la colère*, Éditions Max Milo, Paris 2010, pp. 173–174.

δύο στελέχη, κατά τη διάρκεια μιας συνάντησης στην οποία θα παίρνονταν αποφάσεις σχετικά με τις απολύσεις. Όταν η αστυνομία επενέβη για να απελευθερώσει τον διευθυντή, οι εργάτες της χαλυβουργίας απάντησαν με επίθεση στο αστυνομικό τμήμα της πόλης. Ο αγώνας τους διήρκησε πέντε μήνες, εμπεριείχε μεγάλη γκάμα μέσων δράσης (απεργία, ελεύθερο ραδιόφωνο, καταστροφή υλικών υποδομής) και κινητοποίησε ολόκληρη την περιφέρεια. Τελικά, οι εργάτες κέρδισαν, μεταξύ άλλων, πρόωγη συνταξιοδότηση στα 50, με σύνταξη από 84 έως 90% του μισθού.⁴

Στην Pointe de Givet, στις 9 Ιουλίου του 1982, εργάτες κράτησαν όμηρο τον διευθυντή για 48 ώρες, ως διαμαρτυρία ενάντια στο κλείσιμο του εργοστασίου στο Chiers in Vireux, στις Αρδένες. Ο αγώνας των εργατών κράτησε σχεδόν 2 χρόνια, παράλληλα με έναν αγώνα ενάντια στην κατασκευή πυρηνικού εργοστασίου στην περιοχή. Βίαιες συγκρούσεις με την αστυνομία λάμβαναν χώρα κάθε μήνα (με μολότωφ, ακόμα και πυροβολισμούς) αλλά και βίαιες δράσεις όπως ο εμπρησμός του πύργου ιδιοκτησίας του διευθυντή, καταλήψεις τραπεζών και πλιάτσικο στο Θησαυροφυλάκιο. Μετά από αγώνα αριετών χρόνων, οι εργάτες κέρδισαν ένα «ιστορικό» πακέτο αποχώρησης που επέτρεψε σε κάποιους να κρατήσουν τους μισθούς τους για δέκα ακόμα χρόνια.⁵

Μετά το 1982 και για είκοσι περίπου χρόνια, οι απαγωγές αφεντικών και οι απειλές για καταστροφή εργοστασίων δεν εμφανίζονται σχεδόν καθόλου. Έτσι εξηγείται και η μεγάλη έκπληξη που προκάλεσαν οι ενέργειες των εργατών στις Cellatex και Moulinex στις αρχές της δεκαετίας του 2000.

Τον Ιούλιο του 2000, το κλείσιμο του εργοστασίου της Cellatex, στο Givet (Αρδένες) εγκαινίασε την επιστροφή των βίαιων κοινωνικών συγκρούσεων. Αφού η εταιρεία τέθηκε υπό εκκαθάριση, οι εργάτες κατέλαβαν το εργοστάσιο. Οι διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν έγιναν με την κυβέρνηση. Όταν στις 17 Ιουλίου, ο νομάρχης των Αρδενών ανακοίνωσε την προσφορά του για το ποσό της αποζημίωσης, η αντίδραση ήταν βίαιη. Αργά το απόγευμα της ίδιας μέρας οι εργάτες έριξαν 5.000 λίτρα θεϊκό οξύ στο κοντινό ποτάμι ενώ μέσα στους χώρους του εργοστασίου παρέμεναν ακόμη 47.000 λίτρα τα οποία απείλησαν ότι ήταν έτοιμοι να τα ρίξουν και αυτά, οποιαδήποτε στιγμή. Η πρόταση που τους είχε γίνει ήταν 2.500 φράγκα αντί για 1.500 που ήταν το ελάχιστο νόμιμο ποσό. Λίγο πριν τα μεσάνυχτα, η νομαρχία ανακοίνωσε ότι καλεί νέα συνάντηση για διαπραγματεύσεις και ζήτησε από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις να σταματήσουν τις ενέργειες των εργατών. Τελικά οι εργάτες πέτυχαν αποζημίωση 80.000 φράγκων, πολύ πάνω από το κατώτερο νό-

---

4 Δες Le Monde Diplomatique, October 1997, www.monde-diplomatique.fr/1997/10/RIMBERT/9295 (in French).

5 Δες το ραδιοφωνικό ντοκιμαντέρ *Ça leur coûtait cher* που βρίσκεται στο <http://reposito.internetdown.org/videosetsons/vireux/> (στα Γαλλικά).

μιμο όριο (περίπου ίσο με τους μισθούς ενός ολόκληρου χρόνου).⁶

Στις 19 Νοεμβρίου του 2001, μετά από 2 μήνες κατάληψης του εργοστασίου (που ήταν να κλείσει μόνιμα και να απολυθούν 1.100 άτομα), οι εργάτες στην Cormelle, ένα από τα εργοστάσια της εταιρίας Moulinex, έλαβαν ασυνήθιστα μέτρα ώστε να τραβήξουν την προσοχή των μίντια. Από τις 11 Σεπτέμβρη ένα πανό κρεμόταν έξω από το εργοστάσιο που έγραφε «Όχι στο κλείσιμο – Ή λεφτά ή μπαμ». Αυτή τη φορά οι εργάτες προσπάθησαν να αποδείξουν ότι δεν αστειεύονταν. Έβαλαν φωτιά σε μια μικρή αποθήκη και άρχισαν να κουβαλούν φιάλες γκαζιού και βαρέλια με θειικό οξύ στην οροφή της. Στην πυροσβεστική που κατέφθασε δεν επέτρεψαν την είσοδο. Μια ομάδα εργατριών σκιαροφλωμένων στην πύλη της εισόδου άρχισε να φωνάζει «Πυροσβέστες φωτιά, καίγεται η Moulinex!». Μια από αυτές συνέχισε: «Σας είχαμε προειδοποιήσει, έχουν περάσει ακριβώς 2 μήνες που περιμένουμε για κάτι συγκεκριμένο. Για τις ιδιωτικές κλινικές δεν δυσκολεύονται να βρουν λεφτά. Για μας όμως τίποτα. Μετά από 30 χρόνια σ' αυτό το μέρος, ο μισθός μας είναι 6.500 φράγκα και τώρα μας διώχνουν με 50.000 αποζημίωση. Δεν το συζητάμε καν». Ο αστυνομικός διευθυντής απευθύνει έκκληση στους εργάτες: «Μην αφήσετε να καεί το εργοστάσιό σας. Οι διαπραγματεύσεις συνεχίζονται στο Παρίσι. Φανείτε λογικοί». Ένας άντρας απαντά: «Αν το Παρίσι δεν προσφέρει τίποτα, θα κλιμακώσουμε τον αγώνα κάνοντας σαμποτάζ. Τότε θα μας ακούσουν. Στις ειδήσεις δεν μιλούν ποτέ για εμάς». Την επόμενη μέρα γίνεται νέα προσφορά στους εκπροσώπους του σωματείου με πολύ μεγαλύτερη αποζημίωση: 80.000 φράγκα σε όλους. Την εβδομάδα που ακολουθεί υπογράφεται η συμφωνία με την πλειοψηφία των συνδικάτων. Σε αντίθεση με τη Cellatex, η οικονομική αποζημίωση κυμαίνεται από 30.000 έως 80.000 φράγκα, ανάλογα με την παλαιότητα του κάθε εργαζομένου.⁷

Παρ' όλα αυτά, δεν είναι παρά το 2009, με την κρίση, που παρατηρούμε ένα πραγματικό κύμα από απαγωγές αφεντικών: 6 περιπτώσεις τον Μάρτιο και τον Απρίλιο του 2009 και μετά άλλες 4 τον Ιούνιο και τον Ιούλιο. Πρέπει να τονιστεί ότι οι αναδιαρθρώσεις και τα κλεισίματα εργοστασίων αυξήθηκαν από το τέλος του 2008. Έτσι, σύμφωνα με μια ομάδα διαχείρισης κρίσεων του υπουργείου οικονομικών, από την αρχή του 2009 μέχρι τον Σεπτέμβρη της ίδιας χρονιάς, υπήρξαν 1.662 σχέδια εθελουσίας εξόδου έναντι μόλις 1.049 για όλο το 2008 και 957 για όλο το 2007.⁸ Από τον Ιανουάριο του 2010 οι απαγωγές αφεντικών ξανάρχισαν. Υπήρξε μία περίπτωση μέσα στο μήνα, τρεις τον Φεβρουάριο, περισσότερες από τέσσερις το Μάρτιο, τέσσερις τον Απρίλη συν τρεις απειλές για ανατίναξη εργοστασίου, τρεις απαγωγές τον Μάη και μία τον Ιούνη. Η πλειοψηφία αυτών των περιπτώσεων αφορούσαν εταιρείες υπεργολαβιών από τις οποίες πολλές ανήκαν σε ξένους ομίλους,

⁶ *Le Monde*, 19 Ιουλίου, 2000.

⁷ *Le Monde*, 14 Νοεμβρίου, 2001 και *Libération*, 19 Νοεμβρίου, 2001.

⁸ Δες Christine Ducros και Jean-Yves Guérin, ο.π., σ. 9.

γεγονός που δυσχεραίνει την εύρεση συνομιλητή. Όλες οι υποθέσεις αφορούσαν πλάνα απολύσεων ή αναδιάρθρωσης και έλαβαν χώρα σε περιοχές όπου οι δυνατότητες για εύρεση άλλης θέσης εργασίας είναι ελάχιστες.

Αυτές οι απαγωγές σπάνια διαρκούσαν περισσότερο από μια νύχτα. Κι όμως, πάντοτε οδηγούσαν στην επιστροφή στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, όποιο και αν ήταν το τελικό αποτέλεσμα. Γενικά, στο τέλος των διαπραγματεύσεων, οι θέσεις εργασίας που απειλούνταν δεν σώζονταν, αλλά οι αποζημιώσεις που δίνονταν ήταν πολύ υψηλότερες από αυτές που όριζε ο νόμος. Οι υπάλληλοι στην Continental, οι οποίοι, εκτός από το να απαγάγουν το αφεντικό τους, λεηλάτησαν την Υπονομαρχία, κέρδισαν 50.000 ευρώ αποζημίωση, γεγονός που έπεισε και άλλους να ακολουθήσουν τις μεθόδους τους. Την ανακοίνωση της πληρωμής αυτού του ποσού ακολούθησαν νέες απαγωγές αφεντικών. Τα ΜΜΕ έπαιζαν σημαντικό ρόλο σ' αυτές τις συγκρούσεις. Συχνά, ήταν οι εργάτες που τα ειδοποιούσαν μόλις απήγαγαν κάποιο αφεντικό και τους εξέφραζαν τα παράπονά τους ενώ η διοίκηση παρέμενε σιωπηλή πάνω στο θέμα. Η υποστήριξη της κοινής γνώμης αναγκάσε το κράτος να παρέμβει δημόσια, το οποίο συχνά ανάγκαζε τους αντιπροσώπους των ξένων ομίλων να καθίσουν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων.

Οι περιπτώσεις όπου υπήρξε απειλή για ανατίναξη του εργοστασίου αποδείχθηκαν εξίσου αποτελεσματικές, ιδίως μετά από το παράδειγμα της New Fabris το 2009. Στις 12 Ιουλίου αυτής της χρονιάς, οι εργαζόμενοι της συγκεκριμένης εταιρείας που εξειδικεύεται στην τήξη αλουμινίου για την αυτοκινητοβιομηχανία (υπεργολάβος της Renault και της PSA), τοποθέτησαν φιάλες υγραερίου στο εργοστάσιο και έκαναν τις προθέσεις τους απολύτως σαφείς: «Θα ανατινάξουμε τα πάντα αν δεν μας δοθούν αποζημιώσεις ύψους 30.000 ευρώ πάνω του νομίμου ανωτάτου ορίου». Σε σύγκριση με τους εργάτες του Rencast, που βρέθηκαν στην ίδια θέση και προχώρησαν στην καταστροφή εξαρτημάτων που προοριζόνταν για την Renault ριχνώντας τα πίσω στα καμίνια, οι εργάτες στην New Fabris κλιμάκωσαν την απειλή τους κατά ένα επίπεδο. Αν και δεν προχώρησαν στην υλοποίηση των απειλών τους, οι 366 εργάτες πέτυχαν να πάρουν ένα μόνον αποχώρησης 12.000 ευρώ, πέρα από την νόμιμη αποζημίωσή τους.

Από την άλλη, στο πλαίσιο των πλάνων απολύσεων, δεν υπήρξαν σχεδόν καθόλου περιπτώσεις όπου οι εργάτες προσπάθησαν να αυτοδιαχειριστούν την παραγωγή. Έγιναν πολλές αναφορές στην περίπτωση του εργοστασίου της Philips στο Dreux, όπου οι εργαζόμενοι επανεικίνησαν την παραγωγή «υπό εργατικό έλεγχο» αφότου πληροφορήθηκαν το κλείσιμο του εργοστασίου τους που κατασκεύαζε οθόνες τηλεόρασης. Παρ' όλα αυτά, τα προϊόντα που παράχθηκαν δεν προορίστηκαν για πώληση αλλά κλειδώθηκαν σε μια αποθήκη ώστε να χρησιμοποιηθούν σαν «διαπραγματευτικό χαρτί».⁹ Δέκα μέρες μετά, η διοίκηση επενέβη με δικαστικούς επι-

9 Σύμφωνα με σχόλια από τον Manu Georget, εκπροσώπου μιας διαφωνούσας πτέρυ-

μελητές και απείλησε με απολύσεις. Οι εργαζόμενοι επέστρεψαν τις τηλεοράσεις και αυτό ήταν το τέλος αυτού του πειράματος «αυτοδιαχείρισης».¹⁰

Ανάμεσα στις εταιρείες που επηρεάστηκαν από βίαιες δράσεις το 2010, υπάρχουν αρκετοί υπεργολάβοι της αυτοκινητοβιομηχανίας (Proma France, Sodimatex, EAK), αλλά και δύο μεταλλουργικές εταιρίες (Akers, Siemens), μια εταιρία παραγωγής ανεκυστήρων (Renolift-Meyzieu), άλλη μια κατασκευής εφαρμογών πεπιεσμένου αέρα για την ΒΤΡ και τη βιομηχανία (Sullair-Europe), μια κατασκευαστική ενθεμάτων στήθους από σιλικόνη (Poly Implant Prothèse), ένα εργοστάσιο κατασκευής χάλκινου σύρματος (Usine Essex), μια αρτοβιομηχανία (New Society bread), μια εταιρία βιομηχανικής συντήρησης (Isotherma) και μια εταιρεία τηλεσκοπικών ανυψωτικών (Bobcat). Επηρεάζεται όμως όλο και περισσότερο και ο τομέας των υπηρεσιών. Φέτος (2010), για να αναφερθούμε μόνο σε περιπτώσεις που απασχόλησαν τα ΜΜΕ, απαγωγές αφεντικών έλαβαν χώρα σε μια εταιρεία παρακολούθησης (Vigimark Surveillance), μια τράπεζα (Caisse d'Épargne), τέσσερα νοσοκομεία (Cochin, Emile-Roux, Henri-Mondor και Foix-Jean Rostand), δύο τυπογραφεία (Brodard Graphique και Hélio-Corbeil) και ένα μαγαζί επίπλων (Pier Import). Ο δε τυπογράφος Yvan Lesniak, διευθύνων Σύμβουλος στην Circle Printers, φαίνεται να έχει απαχθεί 7 φορές συνολικά και περιγράφει την ατμόσφαιρα που επικρατεί κάθε φορά που πρέπει να ανακοινώσει ένα πλάνο απολύσεων: «Όταν κατά τη διάρκεια μιας διαμάχης αρχίζεις να βλέπεις σταυρούς, φέρετρα, αγχόνες, το μοιωμά σου να κρέμεται από ένα δέντρο, όταν σε έχουν επικηρύξει με φωτογραφία και την επιγραφή 'καταζητείται', και πρέπει μετά από όλα αυτά να μπεις μέσα στο κτίριο, το ξέρεις πια ότι ρισκάρεις». Αν και γενικά τα αφεντικά δεν υφίστανται κακοποίηση, η εχθρότητα είναι συχνά χειροπιαστή: «Μου πέταξαν σάπιες ντομάτες στο πρόσωπο, αυγά, με έφτυσαν, με εμπόδισαν να κοιμηθώ. [...] Έπρεπε να ζητήσω την άδεια για να πάω στην τουαλέτα, με έβρισαν, διέσχισα ένα φράχτη μίσους, ανθρώπων επιθετικών».¹¹ Κάποιοι εργοδότες κατέληξαν να συνοδεύονται από δικαστικούς κλητήρες στη διάρκεια των διαπραγματεύσεων και οργανώθηκαν για πολλούς από αυτούς μαθήματα πρόληψης απαγωγών από ειδική ομάδα της χωροφυλακής. Είναι

γας του συνδικάτου της CGT, που έδρασε σαν επίσημος συνομιλητής κατά τη διάρκεια του αγώνα: http://onvaulxmieuxqueca.ouvaton.org/spip.php?article444&calendrier_mois=09&calendrier_annee=2010 (in French).

¹⁰ Μπορεί κανείς να αναρωτηθεί τι προοπτικές αυτοδιαχείρισης υπήρχαν πραγματικά από τη στιγμή που τα προϊόντα που παράχθηκαν δεν προσφέρονταν για «ακτιβιστική πώληση» (κάτι που έγινε με τα ρολόγια που παράχθηκαν στην Lip την δεκαετία του 70 και πωλούνταν σε όλη τη Γαλλία σε περίπτερα αλληλεγγύης προς ενίσχυση του αγώνα). Και αν οι οθόνες πλάσμα μιας μάρκας όπως η Philips δεν προσφέρονται για τέτοιου είδους πώληση, τι να πούμε για τα ανταλλακτικά αυτοκινήτων που παράγονται από ένα εργοστάσιο υπεργολαβίας της Renault;

¹¹ Christine Ducros και Jean-Yves Guérin, ο.π., σ. 77.

γεγονός ότι η πλειονότητα των απαγωγών και των απειλών ανατίναξης είναι αυθόρμητες, ξεκινούν και οργανώνονται από τη βάση. Για παράδειγμα, ένας αντιπρόσωπος του συνδικάτου της CGT στην Caterpillar, ο Pierre Piccarreta, που έπαιξε το ρόλο του εκπρόσωπου τύπου στην αρχή του αγώνα, δεν ήταν ενημερωμένος ακόμη και όταν η απαγωγή του αφεντικού είχε ήδη ξεκινήσει και ενημερώθηκε κατά τη διάρκεια μιας συνάντησης που είχε σε άλλο εργοστάσιο. Ο γραμματέας του συνδικάτου του εργοστασίου δήλωσε ότι «έτσι κι αλλιώς, καθ' όλη τη διάρκεια του αγώνα η βάση μας διηθύνε, αυτή έπαιρνε τις αποφάσεις.»¹² Για τον Jean-Claude Ducatte, ιδρυτή της Epsy, εταιρίας συμβούλων και ειδικού στην επιχειρηματική στρατηγική, είναι σαφές ότι «στις 9 από τις 10 περιπτώσεις, είναι τα σωματεία που τρέχουν πίσω από τους εργαζομένους οι οποίοι αφήνουν τον θυμό τους να ξεσπάσει.»¹³

Και όταν οι συνδικαλιστές της βάσης συμμετέχουν ενεργά σ' αυτές τις παράνομες δράσεις, το κάνουν διαχωρίζοντας ολοφάνερα τη θέση τους από τη γραμμή που κατεβάζουν τα κεντρικά συνδικάτα. Για παράδειγμα, ο Xavier Mathieu, αντιπρόσωπος της CGT στην Continental, που εμφανίστηκε πολύ στα ΜΜΕ κατά τη διάρκεια του αγώνα, αποκάλεσε δημόσια τον Bernard Thibault, γενικό γραμματέα της CGT, «racaille» και παράσιτο. Πρέπει να τονιστεί ότι τα κεντρικά συνδικάτα, είτε η CGT, η CFDT, ή το FO, επιθυμούν να επικεντρωθούν στην υπεράσπιση των θέσεων εργασίας και όχι στα αιτήματα για μεγαλύτερες αποζημιώσεις και δηλώνουν ότι δεν εγκρίνουν τρόπους δράσης όπως οι απαγωγές αφεντικών και οι απειλές ανατίναξης του εργοστασίου, αν και δεν μπορούν να τις καταδικάσουν δημόσια. Κατά τη διάρκεια της διαμάχης στην New Fabris, η Maryse Dumas (CGT) δήλωσε στον ραδιοσταθμό Europe 1: «Αντιλαμβάνομαι ότι οι εργαζόμενοι πιστεύουν πως αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να ακουστούν. Αυτά είναι τρόποι δράσης που δεν θα συμβούλευα τους εργαζομένους να ακολουθήσουν καθώς τις περισσότερες φορές οδηγούν σε αδιέξοδο.»

Έτσι, οι συνδικαλιστές βάσης, για να μην παρακαμφθούν εντελώς, είναι αναγκασμένοι να διατηρήσουν μια κριτική στάση απέναντι στους αντιπροσώπους τους. Είναι γεγονός ότι δυσκολεύονται ιδιαίτερα να αποδείξουν την νομιμοποίησή τους, καθώς στον ιδιωτικό τομέα μόλις το 5.2% των εργαζομένων είναι οργανωμένοι στα συνδικάτα. Οι δομές που σε άλλες χώρες καταστέλλουν τους αγώνες και δεν τους επιτρέπουν να φτάσουν σε αυτό το επίπεδο αντιπαράθεσης έχουν περιορισμένη αποτελεσματικότητα στη Γαλλία, και η αιτία αυτής της γαλλικής ιδιαιτερότητας πρέπει να αναζητηθεί στον τρόπο με τον οποίο αναπτύχθηκε το φορντιστικό μοντέλο στη χώρα μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

12 Christine Ducros και Jean-Yves Guérin, ο.π., σ. 142.

13 Christine Ducros και Jean-Yves Guérin, ο.π., σ. 149.

Ο Φορντισμός και η γαλλική του ιδιαιτερότητα

Ο Φορντισμός είναι μια μορφή της εκμεταλλευτικής σχέσης η οποία προέρχεται από την μεγαλύτερη ενσωμάτωση της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Αυτή η μορφή βασίζεται κυρίως στην άντληση σχετικής υπεραξίας, η οποία εξαρτάται από την κατανάλωση των εργατών. Για να μπορέσει να μειωθεί το κόστος αναπαραγωγής της τάξης, και ακολούθως το κομμάτι της αναγκαίας εργασίας σε σχέση με την υπερ-εργασία, τα κόστη των εμπορευμάτων που εισέρχονται σε αυτήν την αναπαραγωγή πρέπει να μειωθούν, πράγμα που επιτυγχάνεται μέσω της μαζικής παραγωγής τους, κάτι που έγινε εφικτό μέσω μιας σημαντικής αύξησης της παραγωγικότητας. Έτσι οι εργάτες μπορούν να αγοράσουν περισσότερα εμπορεύματα, καθώς το κόστος τους έχει μειωθεί σημαντικά, και μια αύξηση στους πραγματικούς μισθούς γίνεται δυνατή παρότι το μερίδιο του μισθού μειώνεται σε σχέση με την προστιθέμενη αξία. Επιπλέον, σε μια εποχή που ο διεθνής ανταγωνισμός ήταν ακόμη περιορισμένος, η αύξηση στους μισθούς είχε άμεσο θετικό αντίκτυπο στην εγχώρια ζήτηση, ωφελώντας τις εγχώριες εταιρείες που ήθελαν να πουλήσουν τα νέα προϊόντα στην αγορά. Στο πλαίσιο του Φορντισμού τα μισθολογικά αιτήματα έχουν λειτουργικό ρόλο στη συσσώρευση του κεφαλαίου σε εθνικό επίπεδο.

Σε αυτό το στάδιο, τέτοιου είδους διεκδικήσεις μπορούν να ικανοποιηθούν από το κεφάλαιο, φτάνει να μην θέτουν υπό αμφισβήτηση τις νέες εργασιακές συνθήκες που κρίνονται απαραίτητες για τη συνεχή αύξηση της παραγωγικότητας. Παρομοίως, οι συνεχείς επαναστατικοί μετασχηματισμοί στην εργασιακή διαδικασία μπορούν να γίνουν αποδοτικοί από τους εργάτες από τη στιγμή που οι μισθοί τους αυξάνονται. Οι συλλογικές συμβάσεις παίζουν εδώ σημαντικό ρόλο καθώς θεσπίζουν αυτές τις συνθήκες σε εθνικό επίπεδο.

Στις ΗΠΑ οι συλλογικές συμβάσεις εμφανίζονται την περίοδο του μεσοπολέμου. Μια σημαντική χρονιά ήταν το 1935 όταν τέθηκε σε ισχύ το *Wagner Act*. Ο νόμος αυτός αναγνώριζε επισήμως την ύπαρξη και τη λειτουργία των εργατικών συνδικάτων και απαγόρευε στους εργοδότες να παρενοχλούν τους εργάτες όταν συμμετείχαν σε κάποιο συνδικάτο ή σε κάποια κινητοποίηση. Τα επόμενα χρόνια οι εργάτες είχαν πολλά και σημαντικά οφέλη στους μισθούς και τις εργασιακές συνθήκες. Αμέσως μετά όμως το τέλος του 2ου ΠΠ, ένα νέο κύμα αγώνων σάρωσε τη χώρα, με μαζικές απεργίες το 1945 και το 1946. Η καπιταλιστική τάξη απάντησε προωθώντας νέα νομοθεσία το 1947, το *Taft-Hartley Act*, που χαλιναγώγησε τη δύναμη των συνδικάτων. Έκτοτε οι συλλογικές συμβάσεις εξελίχθηκαν με έναν όλο και πιο συγκινητικό και σχεδιασμένο τρόπο, προσανατολισμένο στις απαιτήσεις της παραγωγής και της κερδοφορίας. Οι εργοδότες εξασφάλισαν ότι οι απεργίες δεν θα απειλούσαν τους μετασχηματισμούς της εργασιακής διαδικασίας, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που συνεπάγονταν την εντατικοποίησή της. Την ίδια στιγμή, θε-

σπίστηκαν μισθολόγια που αφορούσαν ειτεταμένες χρονικές περιόδους, ικανές να επιτρέψουν τον σχεδιασμό μελλοντικών επενδύσεων – συνθήκη απαραίτητη για την σταθερή αύξηση της παραγωγικότητας. Σε αντίθεση με την περίοδο πριν την καθιέρωση των συλλογικών συμβάσεων, οπότε και οι πραγματικοί μισθοί αυξάνονταν στη διάρκεια περιόδων ύφεσης της συσσώρευσης (λόγω της υποτίμησης των καταναλωτικών αγαθών), ο πραγματικός μισθός μπορούσε τώρα να κινήθει στην ίδια κατεύθυνση με την συσσώρευση.¹⁴

Στη Σουηδία, λίγα χρόνια πριν τον 2ο ΠΠ αλλά και αμέσως μετά, εμφανίστηκαν νέες θεσμικές σχέσεις οι οποίες προώθησαν την θέσπιση κεντρικών συλλογικών συμβάσεων. Υπό την απειλή της κρατικής παρέμβασης στις εργασιακές διαμάχες, οι οποίες ήταν πολύ σκληρές στη διάρκεια της δεκαετίας του '20, η LO, η μεγαλύτερη εργατική συνομοσπονδία, και η SAF, η συνομοσπονδία των εργοδοτών της Σουηδίας, σύναψαν μεταξύ τους διάφορες συμφωνίες, με σημαντικότερη αυτήν του Saltsjöbaden το 1938. Η τελευταία δημιούργησε ένα μοναδικό μοντέλο αμοιβαιότητας κατανόησης μεταξύ του κεφαλαίου και της εργασίας, που χαρακτηριζόταν από ελάχιστες συγκρούσεις, συνεχείς αυξήσεις μισθών για τους εργάτες και παραγωγικότητας για την βιομηχανία. Η σταθερότητα αυτής της σχέσης οφειλόταν στο γεγονός ότι οι εργοδότες μπορούσαν να βασίζονται στην συγκεντρωτική συνδικαλιστική οργάνωση, η οποία θα κατέστειλε τα τοπικά συνδικαλιστικά κινήματα ώστε να μην απειλούν την κερδοφορία των εταιριών, στη βάση δηλαδή μιας συνδικαλιστικής πειθαρχίας που εφαρμοζόταν κάθετα.

Σε σύγκριση με το Σουηδικό μοντέλο, όπου η οργάνωση των συνδικάτων ήταν ιδιαίτερος συγκεντρωτική, η συντριπτική πλειοψηφία των εργατών οργανωνόταν σε αυτά. Ως εκ τούτου, τα συνδικάτα διαπραγματεύονταν από θέση ισχύος συμφωνίες που αφορούσαν όλους τους εργάτες. Τα Γαλλικά συνδικάτα φαίνεται ότι βρισκόνταν σε δυσμενέστερη θέση την περίοδο μετά τον 2ο ΠΠ. Εξαιρετικά πολιτικοποιημένα και σε ανταγωνισμό μεταξύ τους, είχαν λίγα μέλη και δεν αντιπροσωπεύονταν επαρκώς μέσα στις εταιρείες. Συνδικάτα και εργοδότες δεν μπορούσαν να συμφωνήσουν σχετικά με τις διαδικασίες διαπραγματεύσεων και έτσι τα αιτήματα των εργατών γινότουσαν δεκτά μόνο μετά από σκληρούς αγώνες (αγώνες που συχνά οδηγούνταν στην υιοθέτηση παράνομων πρακτικών), και καθώς οι ισορροπίες δυνάμεων άλλαζαν οι συγκρούσεις εύκολα επανεμφανίζονταν. Οι εργάτες κέρδιζαν τις διεκδικήσεις τους μετά από ισχυρή κινητοποίηση της βάσης, και αυτό αποτελεί σημαντική ιδιαιτερότητα της ταξικής πάλης στη Γαλλία (κάτι που όμως δεν σημαίνει ότι τα κέρδη των εργατών στη Γαλλία ήταν μεγαλύτερα από αυτά που πέτυχαν με ειρηνικούς τρόπους οι εργάτες σε άλλες χώρες). Αν και υπήρχαν συλλογικές συμβάσεις, αρχικά αυτές αφορούσαν μόνο τις εταιρείες που τις υπέγραφαν και δεν επεκτείνονταν σε κλαδικό επίπεδο. Η αποτυχία των συνδικάτων να επεκτείνουν αυτές τις συμφωνίες

---

14 Michel Aglietta, ο.π., σ. 202.

σε εθνικό επίπεδο εξήγει επίσης άλλη μία ιδιορρυθμία της γαλλικής περίπτωσης: τον σημαντικό ρόλο που έπαιζε το κράτος στην γενίκευση και διασφάλιση των αποτελεσμάτων των διεκδικήσεων. Το 1950, ο νόμος της 11ης Φεβρουαρίου σχετικά με τις συλλογικές συμβάσεις έδωσε στον Υπουργό Εργασίας την εξουσία να επεκτείνει τους όρους μιας συλλογικής σύμβασης σε άλλους κλάδους.¹⁵ Πρακτικά, όλες οι Γαλλικές εταιρείες υπόκειντο σε μια συλλογική σύμβαση ανεξαρτήτως της δραστηριότητάς τους και του μεγέθους τους, παρέχοντας έτσι σε όλους τους Γάλλους εργαζόμενους σχετικά ομοιογενείς συνθήκες. Ήταν επίσης το κράτος που εισήγαγε έναν εγγυημένο κατώτατο μισθό, το SMIG, το 1950, σε αντίθεση με τις σκανδιναβικές χώρες όπου ένας κατώτατος μισθός ήταν εγγυημένος de facto από τα συνδικάτα χωρίς κρατική παρέμβαση. Έτσι στη Γαλλία, το κράτος έπαιζε έναν κεντρικό ρόλο στην διασφάλιση μιας σταθερής ανόδου των μισθών και της ομογενοποίησης των αποτελεσμάτων της.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι και στη Γαλλία, εκείνη την περίοδο τα αιτήματα κινούνταν κυρίως γύρω από το θέμα του μισθού. Ακόμα και όταν συνοδεύονταν από άλλα αιτήματα για τις εργασιακές συνθήκες, η ικανοποίηση όσων αφορούσαν το μισθό έβαζε τέλος στις συγκρούσεις.¹⁶

* * *

Είδαμε λοιπόν ότι ο τρόπος που αναπτύχθηκε η ταξική πάλη στην Γαλλία κατά τη διάρκεια του Φορντισμού, δεν εξαίρεσε την ύπαρξη συγκεκριμένων μορφών αγώνα, οι οποίες έφταναν κάποιες φορές, αν και σπάνια, μέχρι τη χρήση παράνομων πρακτικών, όπως δείξαμε στο προηγούμενο κομμάτι. Η χρήση της απαγωγής μπορεί έτσι να γίνει κατανοητή σαν συνέχιση του τρόπου με τον οποίο διεξάγονταν οι αγώνες που αφορούσαν τον μισθό στη Γαλλία. Και παρά το ότι αυτός ο τρόπος δράσης αποκτά περιθωριακό χαρακτήρα σε όλη την περίοδο του Φορντισμού, εκτός της περιόδου κρίσης του, παραμένει στο ρεπερτόριο της συλλογικής δράσης της τάξης.

15 Benjamin Coriat, “Wage labor, capital accumulation, and the crisis 1968–82”, in Mark Kesselman & Guy Groux (red.), *The French workers’ movement. Economic crisis and political change*, London 1984, σ. 22.

16 “Όπως ο Erbès Seguin [...] έχει με οξυδέρκεια παρατηρήσει [...] για όλη την περίοδο που μας αφορά εδώ, οι μισθοί έπαιζαν τον ρόλο ενός είδους γενικού υποκατάστατου για όλα τα άλλα αιτήματα των εργατών. Για παράδειγμα η εισαγωγή της νυχτερινής βάρδιας έγινε σε πολλές περιπτώσεις δεκτή με αντάλλαγμα μισθολογικές παραχωρήσεις από τη μεριά των αφεντικών”. – Benjamin Coriat, ο.π., σ. 23.

Η κρίση του Φορντισμού και η αναδιάρθρωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 κι έπειτα, η παραγωγή σχετικής υπεραξίας σκόνταφτε όλο και περισσότερο στις ίδιες τις αντιφάσεις της. Η τεράστια αύξηση παραγωγικότητας που επετεύχθη με την εισαγωγή της αλυσίδας παραγωγής στην εργασία, γινόταν ολοένα και δυσκολότερο να διατηρηθεί. Η επέκταση της αυτοματοποίησης απαιτούσε συνεχώς περισσότερες επενδύσεις σε σταθερό κεφάλαιο, κάτι που σήμαινε την ανάγκη για συνεχή επέκταση των αγορών ενώ την ίδια στιγμή οι κίνδυνοι της υποτίμησης του σταθερού κεφαλαίου αυξάνονταν. Το ίδιο το τεύλορικό μοντέλο εργασιακής διαδικασίας αντιμετώπιζε τεχνικά προβλήματα που γίνονταν όλο και πιο ξεκάθαρα. Η εντατικοποίηση της εργασίας και ο ακραίος κατακερματισμός της παραγωγικής διαδικασίας επέφεραν μια σειρά από αρνητικές συνέπειες, όπως η δυσκολία να διατηρηθεί ένας κανονικός ρυθμός εργασίας. Η νευρική εξουθένωση, λόγω του εντατικού και ομογενούς ρυθμού εργασίας, οδήγησε σε αύξηση των ελαττωματικών προϊόντων, των ατυχημάτων και της συχνής και απρόβλεπτης απουσίας από τη δουλειά. Αυτό το τελευταίο ανάγκαζε την διοίκηση να προσλαμβάνει πρόσθετη εργατική δύναμη προς αναπλήρωση των κενών που δημιουργούνταν, καθώς οι διακοπές και οι καθυστερήσεις στην αλυσίδα παραγωγής είχαν επιπτώσεις σε ολόκληρη την παραγωγική διαδικασία. Όταν οι εργασιακές συνθήκες γίνονται δυσβάστακτες, η ίδια η παρουσία ενός μεγάλου αριθμού εργατών συγκεντρωμένων σε ένα εργοστάσιο ενθαρρύνει το συλλογικό αγώνα στους χώρους παραγωγής.¹⁷ Μετά τα μεγάλα κύματα αγώνα στα τέλη των δεκαετιών του '60 και του '70, μια αναδιάρθρωση της οργάνωσης της εργασίας έγινε απαραίτητη προκειμένου να γριεμιστούν αυτά τα προπύργια των εργατών.

Η αναδιάρθρωση όμως θα συνεπαγόταν μια ανατροπή όλης της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας. Για να ξεπεραστούν οι περιορισμοί στην συσσώρευση που εμφανίστηκαν κατά την κρίση του Φορντισμού, η αναδιάρθρωση στόχευσε στην διάλυση κάθε εμποδίου για την ομαλή λειτουργία της αξιοποίησης του κεφαλαίου. Όχι μόνο αποδιάρθρωσε τα μεγάλα εργοστάσια και τις μονάδες εργασίας, με την εισαγωγή της υπεργολαβίας, της ευέλικτης αγοράς εργασίας και της προσωρινής και μερικής απασχόλησης -που συμβαδίζει με την είσοδο όλο και περισσότερων γυναικών στην αγορά εργασίας-, οι οποίες αναπτύσσονται με θεαματικό ρυθμό,¹⁸ αλλά *εξαφάνισε*

17 Michel Aglietta, ο.π., σ. 120f.

18 “Από το 1983 μέχρι 2003, οι αριθμοί των εργαζομένων σε καθεστώς υπενοικίασης αυξήθηκαν από τις 113.000 στις 361.000 (+316 %), αυτών που εργάζονταν με σύμβαση ορισμένου χρόνου (CDD) από τις 263.000 στις 1.624.000 (+ 517 %) και των υποαπασχολούμενων (part-time κλπ.) από τις 148.000 στις 1.186.000, όταν στην ίδια περίοδο οι αριθμοί των σταθερών θέσεων εργασίας (συμβόλαια αορίστου χρόνου (CDI) ή οργανικές θέσεις στο δημόσιο) ανέβηκαν μόλις από τις 16.804.000 στις 18.847.000 (+ 12%)” – Laurent Maudruit,

και την ίδια τη σύνδεση ανάμεσα στην αύξηση της παραγωγικότητας και τις αυξήσεις μισθών. Αυτή η αποσύνδεση προέκυψε από την παγκοσμιοποίηση της αξιοποίησης του κεφαλαίου και την τεράστια επέκταση του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας.¹⁹

Το αθέμιτο των μισθολογικών διεκδικήσεων

Από τότε που η αξιοποίηση του κεφαλαίου λαμβάνει πλέον χώρα σε παγκόσμιο επίπεδο, ο ενάρετος κύκλος των αυξήσεων των μισθών και αύξησης της ζήτησης σε εθνικό επίπεδο εξαφανίζεται. «Από τη στιγμή που η συνοχή του Φορντικού τρόπου ρύθμισης βρίσκεται στη σχέση μεταξύ παραγωγικότητας και διανομής σε εθνικό επίπεδο», στον αναδιαρθρωμένο καπιταλισμό, «η παραγωγή και η διανομή της αξίας αποσυνδέονται από τον τόπο προέλευσης».²⁰ «Επειδή τα συμφέροντα των πολυεθνικών δε συμπίπτουν πια με αυτά της χώρας προέλευσής τους, η συλλογική διαπραγμάτευση παύει να είναι ο κεντρικός παράγοντας/μοχλός στο σύστημα της εθνικής μακρο-οικονομικής ρύθμισης.»²¹

Οι ίδιοι λόγοι που επιτρέπουν στις εταιρίες μιας χώρας όπως η Γαλλία να μεταφέρουν την παραγωγή σε χώρες με φθηνότερη εργατική δύναμη, ωθούν ταυτόχρονα στην ισχυρή συμπίεση των μισθών των εργαζόμενων στις χώρες του κέντρου, ενώ την ίδια στιγμή επιτρέπουν την όλο και αυξανόμενη εισροή φθηνών προϊόντων. Το πάγωμα των μισθών, λοιπόν, αντισταθμίζεται εν μέρει από τη μείωση του κόστους των μέσων διαβίωσης. Επομένως, το μερίδιο που καταλαμβάνουν τα εισαγόμενα προϊόντα στη συνολική κατανάλωση των εργατών μεγαλώνει συνεχώς και αποικιά όλο και μεγαλύτερη σημασία ενώ το επίπεδο του μισθού αποικιά όλο και λιγότερη επιρροή στη ζήτηση για εγχώρια παραγόμενα προϊόντα. Εφεξής ο μισθός γίνεται ένα απλό κόστος που πρέπει να μειωθεί στο ελάχιστο. Οποιαδήποτε διεκδίκηση για συνολικές αυξήσεις μισθών, απευθυνόμενη στο κεφάλαιο σε εθνικό επίπεδο, γίνεται λοιπόν αδύνατον να ικανοποιηθεί, καθώς κάτι τέτοιο θα έθετε σε αμφισβήτηση την

“Les nouvelles métamorphoses de la question sociale”, *Le Monde*, 7 Απριλίου, 2005.

19 Κάποιοι θα μπορούσαν να αντιτείνουν φυσικά ότι ο καπιταλισμός ήταν πάντοτε παγκόσμιος, αλλά η διαδικασία που ξεκίνησε πριν από σαράντα χρόνια και παρήγαγε έναν παγκόσμιο κύκλο συσώρευσης είναι κάτι ποιοτικά διαφορετικό από το διεθνές εμπόριο μεταξύ των χωρών. Η ανάπτυξη των πολυεθνικών εταιρειών είναι αδιαχώριστη από το φαινόμενο των μετεγγκαταστάσεων. Στην περίπτωση της Γαλλίας, όπως και σε άλλες δυτικές χώρες, αυτό ξεκίνησε τη δεκαετία του '70 με την υφαντουργική βιομηχανία. (Δες τα παραδείγματα των εταιρειών Kindy και Bidermann στο *L'expansion* no. 691, November 2004, που αναφέρονται στο: <http://www.m-lasserre.com/educpop/dossierdelocs/DusecteurindustrielaceluidelaR&D.htm>)

20 Michel Aglietta, ο.π., σ. 418.

21 Michel Aglietta, ο.π., σ. 417

ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων. Εφόσον, σε αντίθεση με τη Φορντική περίοδο, τέτοια συμφωνία δεν μπορεί να γίνει σε τοπικό επίπεδο και στη συνέχεια να επεκταθεί και στον υπόλοιπο τομέα, καθίσταται δύσκολο για μια μόνο επιχείρηση να αυξήσει τους μισθούς χωρίς να χάσει την ανταγωνιστικότητά της στην αγορά. Οι εργαζόμενοι που παλεύουν για μια τέτοια αύξηση μισθού δεν μπορούν να αγνοήσουν το γεγονός ότι κάνοντας αυτό, αυξάνονται οι πιθανότητες για την επιχείρηση να μεταφερθεί ή να χρεοκοπήσει.

Οι αγώνες ενάντια στα κλεισίματα των εργοστασίων αποτελούν εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα. Σ' αυτή την περίπτωση, οι εργάτες δεν έχουν πια τίποτα να χάσουν και μπορούν να διεκδικήσουν παράταση του χρόνου που παίρνουν μισθό με τη μορφή αποζημίωσης απόλυσης, χωρίς να ανησυχούν για τη μελλοντική υγεία της επιχείρησής τους. Οι εργαζόμενοι που δούλευαν σε επιχειρήσεις όπου απαγωγές αφεντικών και άλλες παράνομες δράσεις θα λάμβαναν χώρα αργότερα, σε πολλές περιπτώσεις είχαν αρχικά αποδεχτεί τη χειροτέρευση των εργασιακών συνθηκών και μερικές φορές και περικοπές μισθού με την ελπίδα ότι όλα αυτά θα απέτρεπαν το κλείσιμο της επιχείρησης.²² Αλλά όταν αυτό γίνεται αναπόφευκτο, ο θυμός για το ότι συναίνεσαν σε όλα αυτά για το τίποτα, και η γνώση ότι κανείς δεν έχει πια τίποτα να χάσει, μεταφράζεται σε απεγνωσμένες μορφές αγώνα, όπου είναι ξεκάθαρο ότι δεν απασχολεί πια κανέναν η μελλοντική υγεία της επιχείρησης, και ότι όλες οι υποσχέσεις για επανένταξη δε θα αντικαταστήσουν το μοναδικό πράγμα που παραμένει χειροπιαστό: τα λεφτά. Αυτοί οι αγώνες αποδειχθήκαν νικηφόροι, μόνο στο μέτρο που οι εργαζόμενοι που ενεπλάκησαν έλαβαν τελικά επιδόματα πολύ πέρα από αυτά που ορίζει ο νόμος. Έτσι, σύμφωνα με την Christine Ducros και τον Jean-Yves Guérin, οι εργαζόμενοι που καταφεύγουν σε τέτοιες μορφές δράσεων λαμβάνουν αποζημίωση κατά μέσο όρο τέσσερις φορές υψηλότερη από τη νόμιμη, συγκριτικά με τους υπόλοιπους. Εδώ, ο αποσπασματικός χαρακτήρας των αγώνων δεν αποτελεί σημάδι αδυναμίας τους, αλλά είναι μάλλον αυτό που τους επέτρεψε να κερδίσουν, καθώς η γενίκευσή τους θα τους καθιστούσε μη αποδεικτούς από την καπιταλιστική τάξη.

Οι συγκρούσεις που προέκυψαν κατά τη διάρκεια αυτών των αγώνων ανάμεσα στη βάση και τα κεντρικά συνδικάτα, δεν είναι η επανάληψη της παλιάς αντίθεσης ανάμεσα στους εργάτες που υπερασπιζόνταν την αυτονομία τους και των συνδικάτων που διαμεσολαβούν τη σχέση των συμφερόντων τους με τα συμφέροντα της καπιταλιστικής τάξης. Αυτό που οι εργαζόμενοι θέλουν στην πραγματικότητα είναι υψηλότερες αποζημιώσεις αλλά για να τις αποκτήσουν πρέπει να ξαναρχίσουν οι διαπραγματεύσεις, και αυτός είναι επίσης και ο στόχος των συνδικάτων βάσης τα οποία όμως δεν μπορούν να επιτελέσουν κανένα ρόλο όταν οι εργοδότες αρνούνται

---

22 Δες Henri Simon, "À Givet, une nouvelle forme de la lutte de classe?", *Échange et mouvement* no. 94, 2000.

κάθε διαπραγμάτευση. Οι παράνομες μορφές αγώνα γίνονται τελικά ο μοναδικός ρεαλιστικός τρόπος για την επανάληψη των διαπραγματεύσεων. Τα κεντρικά συνδικάτα, από τη μεριά τους, είναι αναγκασμένα να συνυπολογίσουν τις μακροπρόθεσμες προοπτικές απασχόλησης του εργατικού δυναμικού στο σύνολό του, αλλά οι εργαζομένοι που αντιμετωπίζουν το κλείσιμο του χώρου εργασίας τους, δεκάρα δε δίνουν για το μακροπρόθεσμο.

Ωστόσο, πρόκειται μονάχα για μια μικρή μειοψηφία που έχει καταφύγει σε τέτοιες δράσεις, και παρόλο που οι περιπτώσεις που συζητάμε εδώ μπορεί να φαίνονται πολλές συγκριτικά με την παντελή τους απουσία σε άλλες χώρες, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε όλα τα κλεισίματα εργοστασίων στα οποία τέτοιου τύπου δράσεις δε συνέβησαν ποτέ. Επιπλέον, ακόμη κι αν τέτοιου είδους δράσεις μπορούν να χαρακτηριστούν ριζοσπαστικές, δεν υπάρχει τίποτα το ριζοσπαστικό σε αυτό που διεκδικούν. Και τα χρήματα που έχουν καταφέρει να κερδίσουν, τα οποία φαίνονται σημαντικά μόνο σε σύγκριση με την ισχνή αποζημίωση που καθορίζεται από το νόμο, δεν μπορούν να καθυστερήσουν επ' αόριστον την επιστροφή στις χαρές της αγοράς εργασίας (αλλά ποιός θα προσλάμβανε κάποιον που είναι γνωστό ότι έχει απαγάγει το πρώην αφεντικό του;).

Το ενδιαφέρον σε αυτούς τους αγώνες, επομένως, δεν είναι το γεγονός ότι θα αποτελούσαν τους σπόρους ενός νέου εργατικού κινήματος, αλλά ότι αναδεικνύουν αυτό με το οποίο έρχονται αντιμέτωποι οι σημερινοί αγώνες στον αναδιαρθρωμένο καπιταλισμό. Στην είδηση ότι το εργοστάσιό τους πρόκειται να κλείσει, οι εργάτες δεν επιζητούν την επανεκκίνηση και αυτοδιαχείριση της παραγωγής. Μακράν του να θεωρούν το χώρο εργασίας τους ως κάτι που θα ήθελαν να επανοικειοποιηθούν, τον στοχοποιούν. Το ταξικό ανήκειν δε σχηματίζει πλέον τη βάση μιας εργατικής ταυτότητας πάνω στην οποία θα μπορούσε να χτιστεί μια νέα κοινωνία. Οι προλετάριοι δεν μπορούν να ξεπεράσουν το ταξικό τους ανήκειν αλλά μέσα στους αγώνες το βιώνουν σαν ένα τοίχο που ορθώνεται μπροστά τους. Το να προχωρήσουν πέρα από αυτό το όριο θα σήμαινε να καταργήσουν τον εαυτό τους ως τάξη ενώ την ίδια στιγμή να καταργήσουν όλες τις άλλες τάξεις: κομμουνιστικοποίηση.

